This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Det här är en digital kopia av en bok som har bevarats i generationer på bibliotekens hyllor innan Google omsorgsfullt skannade in den. Det är en del av ett projekt för att göra all världens böcker möjliga att upptäcka på nätet.

Den har överlevt så länge att upphovsrätten har utgått och boken har blivit allmän egendom. En bok i allmän egendom är en bok som aldrig har varit belagd med upphovsrätt eller vars skyddstid har löpt ut. Huruvida en bok har blivit allmän egendom eller inte varierar från land till land. Sådana böcker är portar till det förflutna och representerar ett överflöd av historia, kultur och kunskap som många gånger är svårt att upptäcka.

Markeringar, noteringar och andra marginalanteckningar i den ursprungliga boken finns med i filen. Det är en påminnelse om bokens långa färd från förlaget till ett bibliotek och slutligen till dig.

Riktlinjer för användning

Google är stolt över att digitalisera böcker som har blivit allmän egendom i samarbete med bibliotek och göra dem tillgängliga för alla. Dessa böcker tillhör mänskligheten, och vi förvaltar bara kulturarvet. Men det här arbetet kostar mycket pengar, så för att vi ska kunna fortsätta att tillhandahålla denna resurs, har vi vidtagit åtgärder för att förhindra kommersiella företags missbruk. Vi har bland annat infört tekniska inskränkningar för automatiserade frågor.

Vi ber dig även att:

- Endast använda filerna utan ekonomisk vinning i åtanke
  Vi har tagit fram Google boksökning för att det ska användas av enskilda personer, och vi vill att du använder dessa filer för enskilt, ideellt bruk.
- Avstå från automatiska frågor
  Skicka inte automatiska frågor av något slag till Googles system. Om du forskar i maskinöversättning, textigenkänning eller andra områden där det är intressant att få tillgång till stora mängder text, ta då kontakt med oss. Vi ser gärna att material som är allmän egendom används för dessa syften och kan kanske hjälpa till om du har ytterligare behov.
- Bibehålla upphovsmärket
  Googles "vattenstämpel" som finns i varje fil är nödvändig för att informera allmänheten om det här projektet och att hjälpa dem att hitta ytterligare material på Google boksökning. Ta inte bort den.
- Håll dig på rätt sida om lagen
  Oavsett vad du gör ska du komma ihåg att du bär ansvaret för att se till att det du gör är lagligt. Förutsätt inte att en bok har blivit allmän egendom i andra länder bara för att vi tror att den har blivit det för läsare i USA. Huruvida en bok skyddas av upphovsrätt skiljer sig åt från land till land, och vi kan inte ge dig några råd om det är tillåtet att använda en viss bok på ett särskilt sätt. Förutsätt inte att en bok går att använda på vilket sätt som helst var som helst i världen bara för att den dyker upp i Google boksökning. Skadeståndet för upphovsrättsbrott kan vara mycket högt.

Om Google boksökning

Googles mål är att ordna världens information och göra den användbar och tillgänglig överallt. Google boksökning hjälper läsare att upptäcka världens böcker och författare och förläggare att nå nya målgrupper. Du kan söka igenom all text i den här boken på webben på följande länk `http://books.google.com/`

A 494117

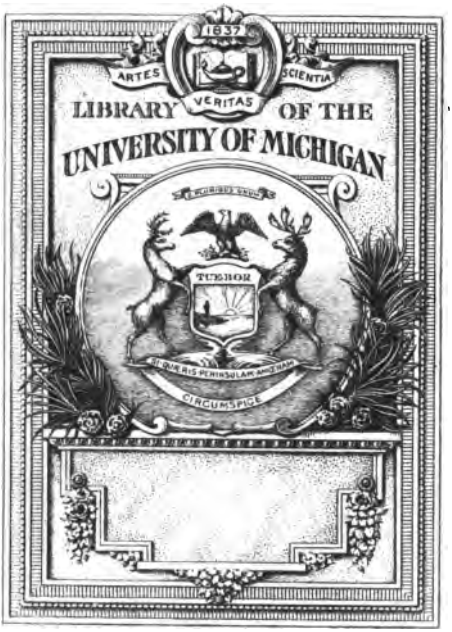
1837
ARTES
SCIENTIA
VERITAS
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
CIRCUMSPICE

AS
284
.S741

SVENSKA
AKADEMIENS
HANDLINGAR

IFRÅN ÅR 1796.

TJUGONDEFÖRSTA DELEN.

STOCKHOLM, 1845.
P. A. NORSTEDT & SÖNER,
Kongl. Boktryckare.

Lib. Comm.
Nijhoff
7-28-25
12187

INNEHÅLL:

Inträdes-Tal af Herr Anders Fryxell . . . . . sid. 1.

Svar af Akademiens Direktör, Herr Agardh . . . „ 75.

Handlingar, rörande Akademiens Högtidsdag den 20 December 1841 . . . . . „ 81.

Tal af Akademiens Direktör, Herr Carl Fredrik af Wingård . . . . . „ 83.

Försök till en historisk framställning af de orsaker, hvilka under Carl XI:s regering föranledde Statsskickets förändring, af Herr Wilhelm Eric Svedelius . . . . . „ 89.

Minne af Riks-Amiralen, Grefve Carl Gustaf Wrangel, författadt af Herr Frans Michael Franzén „ 387.

INTRÄDES-TAL

HÅLLET I

SVENSKA AKADEMIEN

Den 23 Maj 1841,

AF

Herr ANDERS FRYXELL,

PROFESSOR, PROST, KYRKOHERDE I SUNNE, LEDAMOT AF KONGL. NORDSTJERNE-ORDEN.

Sedan Svenska Akademien i framlidne Herr Erke-Biskopen Doktor Johan Olof Wallins ställe till Ledamot valt Professoren, Prosten och Kyrkoherden Herr Magister Anders Fryxell, och detta val vunnit Konungens, Akademiens Höga Beskyddares nådiga bifall, hade Akademien den 23 Maj 1841, offentlig Sammankomst på Stora Börssalen, då Professor Fryxell tog sitt inträde med följande

TAL:

Mine Herrar!

Hvar och en, som tagit inträde uti detta edert Samfund, har dervid mer eller mindre erfarit och uttalat känslor af förlägenhet och af misstroende om sin förmåga att värdigt fylla den erbudna platsen. I betraktande af hvad Stiftaren, hvad allmänheten, hvad edert eget anseende med rätta fordrar, äro dessa känslor, dessa uttryck naturliga äfven hos snillet, hos den utmärktare förtjensten; än mera hos mig. Enhvar af eder, eller af edra

företrädare, har vid inträdet i detta samfund kunnat uppvisa friska och rika lagrar, dem han som tänkare, statsman, vältalare eller skald med egen hand eröfrat på någon bland de många spetsarna af snillets parnass. Mina lagrar — sjelf har jag inga dylika. Min ringa bragd är, att hafva uppletat och i anspråkslösa kransar sammanknutit några af dem, som våra ärorika förfäder skurit; och jag känner mer än väl, att, om jag dervid mött något deltagande, så har det endast varit kärlek för fosterlandets stora minnen, som bevekt eder och allmänheten att hvar på sitt sätt uppmuntra den icke snillrika, men trägna samlaren.

Min förlägenhet ökas än mera vid tanken på den Man, hvars rum jag är kallad att intaga. Det närvarande lider alltid vid jemförelsen med det förflutna; och detta blifver i synnerhet händelsen i dag. Jag inser tillräckligt, hur i denna stund hvar och en af eder, hvar och en af dessa åhörare, anställa en jemförelse mellan det ojemförligt stora, som de med min företrädare förlorat, och det ringa, som blifvit med mig gifvet i stället, jag kan ej säga i ersättning. Varen öfvertygade derom! jag känner djupt den för mig ofördelaktiga slutföljden af denna sammanställning.

Nn skulle jag tolka hans minne; men äfven härvid ökas förlägenheten. Hans minne — det har

redan blifvit med säkra, med varma och snillrika drag tecknadt af skalder och vältalare, så att till bildens helhet föga eller ingenting återstår att tillägga. I hufvudstadens allmänna och enskilta kretsar, i dess lärda samfund och välgörande sällskaper har hans lof klingat med vänskapens, tacksamhetens, vördnadens och snillets rena och höga toner. Efter dem alla, svagare än dem alla, kommer i dag mitt ord, blotta genljudet af andras förut höjda röster: det sista, mattade genljudet från en bland fäderneslandets aflägsnaste dalar.

Och likväl, med känslan af alla dessa oförtelaktiga förhållanden framställer jag mig dock vid detta tillfälle gerna i all min ringhet. Tacksamheten och vördnaden söka ej sitt eget pris. Då dessa känslor fylla hjertat, tvekar man ej att efterkomma deras fordringar, äfven om dervid skulle röjas fattigdom och ringa förmåga. Så lägger också jag, tacksam, rörd och vördnadsfull min ringa skärf till den stora förut samlade skatten: så går också jag att fästa några enkla blad i de rika kransar, som redan pryda den hädangångnes minnesvård.

Det är en allmänt antagen sats, att häfdateckna ren bör så mycket som möjligt undangömma sin egen personlighet och låta föremålet ensamt och oskymdt framträda på banan. Gerna och af många

anledningar ställer jag mig denna regel till efterrättelse, och går nu att teckna minnet af Konungens Högtbetrodde man, Svea Rikes Erkebiskop, Upsala Akademis Prokansler, Ledamoten af Kongl. Majts Orden, En af de Aderton i Svenska Akademien, Högvördigste Herr Doktor Johan Olof Wallin.

Vi hafva uppräknat blott några få af de många utmärkelser, som prydde sednare delen af Wallins lefnad. Dess början förflöt obemärkt i en af de stilla dalar, från hvilka också fordom Sveriges ära utgått under bilden af snillrika Dalstjernor *), eller fanorna af fosterlandsräddande Sturar, Engelbrektar och Wasar. Klar och ren, en trogen spegel af himlahvalfvet, var hon och måste hon vara den källa, från hvilken först den herrliga flod utgick, hvilken, mäktig och vidgad, dock med bibehållen klarhet, skulle sjelf för många tusende troget afspegla himmelen och dess lysande och ledande ljus. Denna källa var här ett stilla och gudfruktigt föräldrahem, och, framför allt, ett modershjerta, rikt på ömhet, allvar och dygder. Äfven här sannades den erfarenhet, att en utmärkt man vanligtvis haft en utmärkt mor. Natur och undervisning kunna gifva mod, snille och kunskaper, och lifvet kan

*) Drottning Kristinas benämning för de båda Dalkarlarne Stjernhjelm och Stjernhöök.

gifva klokhet och verldskännedom. Dessa egenskaper blifva dock lätt mordbrandsfacklor, om de ej förenas med kärlek för det som är rätt, sant och godt. Men ett sådant sinnelag kan ej ingifvas genom moraliska lexor eller läror, än mindre genom egoismens beräkningar. Blott kärlek föder kärlek. För barnet är en älskad moder hela dess verld, och när denna verld är ett Guds rike på jorden, fullt af rättfärdighet, frid och sjelfuppoffring, då uppväxa ock hos barnet dessa känslor frivilliga, rotfästade djupt och kanske för evigheten. De blifva dess verkliga natur och förvandla barnasinnet till ett Englasinne. Sådan var händelsen med Wallins moder, enligt så väl andras, som hans eget vitsord. Redan hunnen upp på ärans bana sänder han ofta mot henne och mot sitt barndomshem en längtande blick, en kärleksfull helsning. I Skaldestycket *Uppfostraren* framställer han bilden af en mor, som, i aftonstundens lugn åtföljd af sitt barn, går i nejdens stilla lunder, *och täljer vis och god, den gode Gudens under,* och som sedan med öm röst beder:

Blif from och vis, mitt barn! Af allt, hvad menskan äger,
Blir dygden ensam qvar: den bäddar hennes läger
Så sakteligt, så ljuft! — tills ur sin stilla blund
Hon väcks af vännens röst, en klarnad morgonstund.

Enhvar känner, att de varma färgerna i denna tafla flutit från ett hjerta, som sjelft, fostradt vid en öm moders sida, känt och erfarit något dylikt; och detta bekräftas af skaldens egna ord, då han på ett annat ställe yttrar:

O Du! min egen mor! — om hjertat af en son
Kan gälda någon skärf af ett oändligt lån:
Frid öfver dina dar! — jag fick ej guld och anor,
Min själ en främling blef i granna verldens vanor;
Men blef hon ren och god, men blef hon evigt varm
För menskliglıet och dygd, hon blef det vid din barm.

Denna bekännelse må tillika ursäkta, att jag så länge sysselsatt eder med minnet af en för öfrigt obemärkt qvinna, dottern af en Bruks-inspektor, makan åt en Underofficer i en aflägsen landsort. För oss är hon dock, som Wallins mor och fostrarinna, dyrbar; och så länge Svenska språket talas, skola hennes minne och hans tacksamhet qvarlefva i den af honom författade psalmen N:o 347.

Den äldste bland många syskon och tillika utmärkt genom ovanligt lätt fattningsgåfva, blef Wallin af dessa dubbla anledningar föremålet för föräldrarnes planer och förhoppningar. Han skulle genomgå skolan, läsa sig till prest, få en kommi-

nistratur, eller på sin höjd ett godt pastorat, och således kunna hjelpa föräldrar och yngre syskon: sådan var den tafla, faders- och i synnerhet moderskärleken uppdrog för sin älsklings framtid. Allt hvad det fattiga huset kunde hopspara, blef för detta syfte användt, och redan vid nio års ålder skickades Wallin in till Falu skola under ledning af en annan några år äldre skolgosse.

Barn af en stackars far, som led från led
Af bara bönder sina anor leder,
Jag trädde, som min egen lyckas smed,
I verlden med ett ärligt prestbesked,
En varm välsignelse och rena seder;
Och eljest ingenting att pocka med:

Så beskrifver han sjelf sitt inträde i verlden. Uti de lägsta klasserna af skolan väckte han ej heller någon särdeles uppmärksamhet, ty ett lifligt barnalynne och en lika liflig lust för estetisk läsning gjorde, att skolstudierna sköttes visserligen väl, dock ej så, som hans utomordentliga förmåga tillät. Detta ändrades vid ungefär tretton års ålder och vid inträdet i fjerde klassen, efter hvilken tidpunkt han fäste sig med utmärkt allvar och flit vid de grundligare kunskaperna, och redan från denna tid kan forskaren på vingslagen igenkänna den unga örnen, ehuru ännu icke lyft till den höjd, der hans bana blef föremål för ett helt

rikes uppmärksamhet. Han skref redan nu verser, som infördes i Falu tidning, och helsade sin från Finska kriget hemkommande fader med en sång, som ej saknade poetiskt värde. Tillsammans med några andra liksinnade ynglingar stiftade han ett slags lärdt samfund, hvilket skulle sysselsätta sig med läsning och författande af prosaiska eller poetiska skrifter, och Wallin var redan här den utmärktaste, den mest verksamma ledamoten. Gosseförbundet kallade sig sjelft *jeunesser-orden.* Till valspråk antogos orden *sanning och dygd,* och villkoret för inträde och qvarblifvande var ett sedligt och anständigt uppförande. Wallins utmärkta snille och denna dess hedrande riktning förvärfvade honom naturligtvis sina lärares kärlek och högaktning, hvilka känslor också på ett ovanligt sätt uttalade sig i det afskedsbetyg, Wallin erhöll, då han vid sexton års ålder från Rektorsklassen i Falu trivialskola afgick till Gymnasium i Westerås.

Redan vid tretton års ålder blef Wallin tvungen att tillgripa fattiga ynglingars vanliga utväg, nemligen att genom andras undervisning förvärfva sitt uppehälle; och sjelf gosse hade han under denna tid ofta 5 till 6 andra gossar under sin ledning. Sysselsättningen med dessa fördröjde hans egna framsteg, men gaf dem i dess ställe mer stadga och säkerhet. Den enda tid, han för egna studier

ägde att använda, var de första och sista timmarna af dagen; och, så berättade han sjelf, under de långa och mörka vintermorgnarna låg han ofta vaken på sin enkla bädd, i början den gemensamma syskonlafven, och öfvertänkte dervid än ett, än ett annat ämne, samt huru det kunde och borde i ett tal eller afhandling framställas. Sina få lediga arbetstimmar för egen räkning använde han med orubblig flit och utmärkt framgång. Fattigdomen nödgade honom emellertid att under tre års tid uteblifva från allmänna undervisningsverken. Af lärare och kamrater nästan glömd, inställde han sig åter och uppfriskade snart sitt minne. Vid Westerås Gymnasium blef han efter en hedrande inträdesexamen genast upptagen på andra afdelningen. Här väckte han alla sina lärares uppmärksamhet genom kunskaper, flit och stadgadt uppförande. Den utmärkte Eloqventie Lektorn, Doktor Stamberg, fattade framför andra en särdeles tillgifvenhet för ynglingen; ty det gamla Romarespråket var bådas älsklingsstudium. Troligen var det från denna tid och från denna utmärkta lärare, som Wallin erhöll sin förtroliga kännedom och sin varma tillgifvenhet för nämda litteratur. Redan nu höll han offentliga tal på latinsk vers. Hans flesta gymnasistscripta voro på samma sätt författade och blefvo nästan alla af nämde lärare ut-

märkta med det högsta vitsordet. Vid afskedet från Gymnasium erhöll han ett betyg, så utmärkt, att dess like blott en gång förut varit inom fäderneslandet gifvet.

Omkostnaderna för vistandet vid Akademien visade sig emellertid för de fattiga föräldrarne ganska afskräckande, och fadren önskade, att sonen skulle lemna lärdomsbanan och ingå i tjenst vid Dal-Regementet. Men denna sednare hade alltid haft svag helsa, stundom med lindriga anfall af blodspottning. Detta jemte hans egna och i synnerhet hans moders önskningar omintetgjorde fadrens plan, och hösten 1799 anträddes resan till Upsala. Här lefde Wallin stilla och indraget, blott med några få vänner och med sina studier, bland hvilka han mest älskade latinet och vitterheten. Vid en kamrats frånfälle skref han några verser, hvilka visserligen vunno ett välförtjent beröm; men i allmänhet hade Wallin ännu icke vid högskolan väckt något större uppseende. År 1803 blef han Filosofie Magister med goda betyg. Hans egen önskan hade alltid varit att beträda presterliga tjenstebanan; men en fortfarande och nästan ökad ohelsa afskrämde derifrån, och han sökte i stället att som Docent i Estetiken inkomma på den Akademiska, och försvarade för sådant ändamål en Dissertation om sin älsklingsförfattare Horatius. Hans önskan gick ej i fullbor-

dan, och en annan nämdes till den lediga platsen. Några år förflöto under villrådighet om framtida bestämmelse. Han stod tvekande mellan sin sjuklighet, som afrådde, och sina önskningar, som tillstyrkte det presterliga kallet. Under tiden var han som lärare anställd än på en, än på en annan plats, och fick tillfälle att ytterligare utbilda sin karakter och sin menniskokännedom. Om denna sin tid skrifver han sjelf:

"Hur genom många helsosamma prof,
Till känsla af mig sjelf, af mitt behof
Och mina likar — lik den lätta svanen,
Jag flyttades från kust till kust och fann
Inunder vadmalströjan, som krachanen,
Densamma — alltid samma menniskan!"

Emellertid började Wallins skaldeförmåga ådraga sig en allmännare uppmärksamhet, särdeles när hans första täflingsskrift, Öfversättningar ur Horatius, blef af edert samfund med utmärkt heder belönad. Då de första gången upplästes för granskarna, yttrade Nils von Rosenstein de orden: *Kellgrens lyra är åter väckt.* Detta hedrande omdöme, hvilket äfven vid belöningens öfverlemnande upprepades, fästade än mera allmänna uppmärksamheten, och denna underhölls allt sedermera genom flera hans skaldestycken, införda i de allmänna tidningarna, och i synnerhet vid eder hög-

tidsdag år 1805, då honom tilldelades ej mindre än trenne pris på en gång. Efter dessa förnyade prof på den unge mannens egenskaper kände sig Nils von Rosenstein af sin vanliga kärlek för vitterheten och dess idkare uppmanad att äfven denna gången bispringa det unga framåtsträfvande snillet. På hans råd lät Wallin inviga sig till förkunnare af Evangelii läror. Genom hans förord blef han antagen först vid en angenämare enskilt lärarebefattning, sedan som Adjunkt vid Carlbergs Krigsakademi, hvarest han efter tre år blef Lektor samt tillika kyrkoherde i Solna. Han var vid detta sitt första inträde på tjenstebanan redan tjugusju år. Men den förut länge dröjande lyckan öppnade nu på en gång sina dubbelportar och visade för honom en lysande eller åtminstone behaglig framtid. Det var de lyckliga åren af hans första framgångar på verldens skådeplats. *"Nu"*, skrifver han sjelf, *"nu var min gladaste tid. Jag var sökt och gerna sedd af alla, fann bifall för allt, hvad jag gjorde; skref verser och predikningar med stigande framgång, mötte vänner, hvar jag kom, och såg framtiden i det ljusaste perspektiv. Sedan kom lyckans tid och glädjens var förbi."*

Verlden gick sin gamla gång. Ju mer Wallins arbetsförmåga, hans klara blick, hans redbara och oegennyttiga sinne blef kändt, desto

mera öfverhopades han af embeten, uppdrag och förtroenden, hvilka kallas och anses som hedersbetygelser; men hvilka äfven i samma mån öka bördans tyngd på vandrarens skuldra och afundens tistlar för hans fot.

Snart skedde till honom det kallande ordet: *"Statt upp och gack in i den stora staden och predika den predikan, som jag dig säger."*

Och han gick härin och stannade, på en kort tid när, hela sin lefnad qvar i denna eder stad och predikade Dens predikan, som honom sändt hade. Så hade han småningom gått från den fattiga obemärkta hyddan, ur den aflägsna dalen, steg för steg framåt och uppåt, tills han stod i konungastaden, en efterlängtad och kärkommen Församlingens herde, ett mål för uppmärksamhet, beundran och tacksamhet hos många tusende lyssnande åhörare. Hitintills hade han varit den enskilte mannen, hvars lefnad hade sin egen färg och derföre lånade sig till en enskilt teckning; men från denna tid fattades han af samhället, hvilket tog alla hans krafter i anspråk, så att den enskilta personligheten försvann i den offentliga embetsmannen. Att lemna en teckning af Wallin och af hans verksamhet under dessa sednare tjugusex åren vore tillika att beskrifva en mängd af de förbättringar, som under samma tid blifvit inom

hufvudstaden verkställda. Äfven här gäller det bebekanta: *Monumenta si quæris, circumspice!* Hans minne möter öfverallt. Kommande vandrare helsa rörde den plats, som den hädangångne anskaffat och med sitt herrliga ord invigt till hvilorum åt sig och så många tusende tröttade vandrare. Ännu några steg, och blicken möter den landtliga boning, som var hans första egna hemvist, och der han ännu i ungdomlig fröjd anslog glädjens lekande toner. Åter några steg, och du ser under lindarnas kronor det stilla tjäll, der han i ensamhetens sköte lyssnade till andetonerna från höjden och, lik en annan David, med trägen hand upptecknade och med hög stämma upprepade dem för det lyssnande folket. Åter några steg, och klockornas ljud kalla blicken till det tempel, der han först inom konungastaden uppträdde och förvärfvade denna sedermera aldrig förspillda vördnad och tillgifvenhet. Och sedan, ju närmare vandraren nalkas, desto tätare, desto mer vältaliga möta honom den hädangångnes minnesvårdar i läroverk och välgörenhetsanstalter, nya eller förbättrade. Vid en vandring genom denna den första af hufvudstadens församlingar och vid betraktandet af dess enskilta boningar, huru ofta erinras vi ej om honom, som för deras invånare äfven vid enskilta, än glada, än

sorgsna

sorgsna tillfällen höjt sin alltid lärorika, alltid älskade stämma. Vid de flesta bland dem är hans minne fästadt; inom dem alla är det kärt. Likaså och ej minst inom vår Konungaborg och dess ädla sinnen. Och templet — hans tempel! — Under en hel mansålder skola minnet och saknaden af den oförlikneliga läraren hvarje Söndag vandra öfver dess trösklar, så länge ännu någon af hans fordna åhörare återstår. Och slutligen, äfven vid detta edert samfund, vid sjelfva detta rum, mine herrår! har han oupplösligt fästat sitt minne såsom skald, vältalare, granskare, och genom den herrliga stämma, hvarmed han gjorde edra sammanträden i dubbelt mått till icke blott edra, utan den allmänna bildningens högtidsdagar. Se der ett kort och färglöst utkast till hans minnesteckning! Om det skulle utföras, huru många drag af snille, ihärdighet, kraft och sjelfuppoffring å ena, af vänskap, vördnad, erkänsla och tillgifvenhet å andra sidan skulle ej dertill fordras? Jag vågar ej lägga handen dervid, ty jag känner mig sakna de varma och lefvande färgor, med hvilka en sådan tafla bör beläggas: jag, endast van att i matta skuggbilder återgifva de halft glömda dragen af redan bleknade minnen.

Det var i allmänhet genom sina lyriska skaldestycken, som Wallin först väckte uppmärksamhet.

Han har också i denna väg stora förtjenster: en behaglig och taktfull versbyggnad, som med sällspord lätthet rörer sig äfven i de mest olika och vexlande former: ett ädelt och rent språk och mycken klarhet och reda så i tanke som uttryck. Dikterna *Till Lina* och *Till Fröken E.* m. fl. vittna, att han i gladare dagar kunde med lycka uppträda äfven såsom gracernas sångare. De elegiska strängarna blefvo dock snart nog de, hvilka han starkast, bäst, och man kan säga, helst anslog. *Hösten, Enslingen, Försakelsen, Den besutne, Dödens Engel,* m. fl. äro toner af denna art, utgångna från djupet af hans hjerta; och Svenska Sångmön har kanske ännu aldrig stämt lutan till i sitt slag herrligare toner än de, som klinga i *Hemsjukan,* måhända den mest fulländade af alla hans sånger; de egentligen religiösa undantagna. Hans diktkonst hade äfven en annan sida, hvilken dock sällan fick framskymta; det var nemligen en stor förmåga i den humoristiska, nästan satiriska stilen. Med ovanlig samvetsgrannhet ansåg likväl Wallin ett sådant skriftställeri icke öfverensstämmande med den värdighet och det allvar, som borde utmärka den för nordens folk högtidligt uppstämda Davidsharpan; och han hade styrka nog att frivilligt afstå från detta af många eftersökta och af mängden högt värderade författareskap. Blott förtroligare

vänner kände denna hans förmåga; uppmärksamma betraktare anade dock något sådant af de infall, hvilka, lika sprittande satirer, mot hans vilja i obevakade sällskapsstunder sprungo öfver läpparna.

När Wallin uppträdde, var bland olika skaldeslag det didaktiska mest idkadt och värderadt inom fäderneslandet. Leopolds *Predikare* hade anslagit tonarten, och med mer eller mindre framgång följde skaldestyckena, *Ålderdomen*, *Tålamodet*, *Husliga sällheten*, med flera. Denna period har sedermera icke åtnjutit full rättvisa. Det är sant, det var icke en vårdag, full af blommor, doft och fogelsång. Men efter Gustaf den tredjes sommarmånad inträdde den didaktiska poesiens tid, lik en stilla och klar höst, allvarlig och lugn, samt rik på frukt och besinning. Jag yttrar dessa ord såsom en billig gärd ej blott åt rättvisan, utan ock åt det tacksamma minnet af de sånger, hvilka först anslogo och hänförde min unga känsla, innan den Svenska vitterhetens nya vår med sina blommor och sångare tillryckte sig uppmärksamheten. Att Wallin med sin allvarliga och religiösa stämning, med sitt högtidliga och kraftfulla språk, borde lyckas företrädesvis i lärodikten, synes naturligt, och jäfvades icke heller af skaldestycket *Uppfostraren*. En tillämnad fortsättning deraf uteblef likväl, och det hos honom öfvervägande lyriska elementet utvecklade sig mer och

mer, genomglödgade hans arbeten och förvandlade dem från lärodikter till oder, hymner och psalmer.

Äfven en annan anmärkning påtvingar sig läsaren af Wallins vitterhetsförsök. Menniskolifvet har tvenne perioder, hos hvarje enskilt mer eller mindre märkbara: först de växande, sedan de bedragna förhoppningarnes tid. Båda hafva uti nämde vitterhetsförsök lemnat så många och djupa spår, att de utgöra det mest karakteristiska och personliga deri. Denne Wallin, som midt igenom verldslifvets stormvindar uppsteg till samhällets höjder, hvad var det mål, som hans hjerta helst sökte? En stilla presterlig verkningskrets, en lugn hydda, huslig sällhet bland maka, barn och vänner: se der målet för hans förhoppningar, för hans böner, för de med hjertats värma diktade sångerna, *Fantasi, Svärmeri, Huslig sällhet,* med flera! Äfven i skaldestyckena *Till en vän, Till Grefve Cronstedt* och *Hymené* finner man spridda drag ur denna hans hjertas älsklingstafla. Den öfvergick aldrig till verklighet. De flesta förhoppningarna slogo felt. Hans lif blef strid i stället för frid; hans verkningskrets verldsbullret i stället för den lugna dalen. Egna barn fick han aldrig trycka till sitt hjerta, och hans boning blef ej lugnets hem, der han kunde lefva äfven för sin enskilta lycka; den blef blott det embetsrum, der han ouphörligt

jagades af samhällets och medmenniskors mer och mer ökade anspråk. Att han djupt och smärtsamt kände dessa förhållanden, men att han tillika sökte bära dem, så som det egnade en man och en kristen, derom vittna skaldestyckena *Enslingen*, *Försakelsen* och *Den besutne;* och när han fann sig bedragen i förhoppningarna om ett fridens hem här på jorden, då förädlade, då upphöjde han dessa känslor till en längtan efter den himmelska fridens hem, så som de förklarade uttalas i skaldestycket *Hemsjukan.*

Man har trott sig finna åtskilliga fel i Wallins öfversättningar från Horatius; men en skarpsinnig och rättvis granskare har invändt, att nästan alla anmärkningarna förlora sin vigt, om man öfver nämde dikter sätter ordet *efterbildningar* i stället för *öfversättningar.* För öfrigt märker man på flera ställen spår af Wallins kärlek för Romerska litteraturen. I visst hänseende sammansmälter den med minnet af hans barndoms lif. Han, hyddans och dalens son, omtalade ofta sin förtjusning öfver det landtliga, det naturfriska i Virgilii Bucolica; och i vitterhetsförsökens *Tillegnan*, i *Skaldebrefvet till Friherrinnan Helwig* m. fl. möter man ännu fläktar af denna arkadiska anda.

Stundom hör man göras den anmärkning, att Wallins profana skaldekonst har sin styrka i mindre

i en rik uppfinningsgåfva än i en varm känsla, en praktfull diktion samt rikedom på bilder. Denna anmärkning må, efter olika synpunkter, till någon del medgifvas eller bestridas, det vissa är: att Uppfostraren, skaldestyckena *Præludium*, *Vid Kron-Prinsen Carl Augusts intåg*, *Kantaten för de nödlidande i Westerbotten*, *Hemsjukan*, *Guds lof*, *Washington*, *Dödens engel*, m. fl. berättiga Wallin till ett högt rum på den Svenska parnassen, ehuru han sjelf för mängdens ögon likasom skymt denna sin ära, derigenom att han intagit högsta platsen bland sångarena på det Svenska Zion. Af allmänheten har mången för Wallins harpa nästan glömt hans lyra.

Han gjorde så sjelf; eller om han ej glömde den, så lade han dock afsides ungdomens strängaspel, jemte dess lekar och skämt, och omfattade i stället Davidsharpan, och det med mannaårens allvar och med religionslärarens djupa andakt. Dock äfven hon hade från ungdomen varit honom kär, i förening med det presterliga kall, hvilket alltid utgjorde målet för hans önskningar; och nu hafva vi hunnit till höjden af Wallins verksamhet, till den bragd, som på hans lif sätter en oförvansklig krona.

Tiden tillåter ej att framställa Psalmkommiténs, icke ens Psalmbokens historia. Teckningen af Wallin

och hans verksamhet fordrar dock oundgängligen en öfversigt öfver den då både inom och utom kyrkan rådande andan.

Under en helt och hållet enväldig konung, hvilken både i enskilta och allmänna förhållanden visade varm och uppriktig vördnad för det uppenbarade ordet; under ett hårdt trycktvång, som ej tillät uttalandet af några friare tänkesätt — under och i strid mot dessa förhållanden hade dock från förra slägtet fortlefvat och än vidare utvecklat och utbredt sig en anda, om hvilken man i allmänhet kan säga, att den var föga andelig, än mindre kristelig. Föreställningen om det högsta väsendet abstraherades och förtunnades mer och mer, tills den slutligen, lik en dimma upplöstes och försvann, och med detsamma förbleknade eller försvunno ock bönen och tron på det odödliga hos menniskan. Vi kunna från ungdomsåren rätt väl erinra oss dessa tider, då kristendomen betraktades nästan som öfverflödig för den bildade, och, med snart stigande upplysning, äfven för hopen: tider och kretsar, i hvilka man, enligt egen uppgift, ville hålla sig blott till de moraliska sedebuden; men der dessa, utan stöd af uppenbarelse och tro, blefvo efter hvars och ens olika tycken, anlag och begär tydda och förtydda till en beqvämlig lefnadsvishet, som,

obekymrad om allt ädlare, allt högre, sökte blott sina enskilta njutningar och nöjen.

Sådant var tillståndet. Någon gång gifver man ensamt åt Wallin äran af att hafva åstadkommit den märkbara förändring, hvilken nu i trettio år hugnande framgått. Rättvisan torde dock dela denna segerpalm äfven åt andra håll. Motverkan mot de materialistiska åsigterna låg i den kommande tidens anda och hade redan förut bland andra folk och i andra land gjort sig gällande. Äfven hos oss, och till och med i de af denna Akademi utgifna prisämnen, kunde man redan på 1790-talet skönja de första tecknen till en sådan förändring. De förblefvo dock länge utan någon efterföljd. Men så snart trycktvångets band lossades och gaf tillfälle till ett friare meddelande af tankar, uppträdde för den yngre och bättre andan en mängd sakförare, äfven inom vårt fädernesland. I spetsen för dem syntes snart Wallin. I det ryktbara talet vid Bibel-sällskapets öppnande år 1816 uttalade han ändtligen högt och fullständigt sin numera mognade öfvertygelse samt bekände i religiöst hänseende de nyare åsigterna. Ej blott inom hufvudstaden utan ock öfver hela riket väckte detta snillrika och kraftfulla tal det största uppseende och framträngde öfverallt, beledsagadt af ett högljudt sorl af tadel eller bifall. Det sednare blef inom kort det allmännaste.

Det uppstämdes af alla yngre personer, som erhöllo någon bildning, och det understöddes af många vördnadsvärda åldrige, qvarstående från ett äldre, religiösare tidehvarf. När dertill samtidens utmärktaste snillen i sina allmänt lästa skrifter och predikningar följde den af Wallin beträdda banan, när hela det yngre slägtet hyllade samma åsigter i alla andra vettenskapliga ämnen; då kände sig den dåvarande, i otrons tidehvarf bildade medelålders-generationen öfvervunnen eller öfvertygad. Den tystnade och lemnade ordet åt sina besegrare; och Wallin sjöng sina psalmer och höll sina predikningar för ett åter till andakt uppväckt folk.

Vi hafva med flit framställt denna öfversigt af religiositeten inom fäderneslandet och af Wallins förhållande dertill, ty just detta utgör förklaringen öfver hans verksamhet i nästan alla dess olika utgreningar, och vi återvända nu till den förnämsta deribland, till hans åtgärder för den nya psalmboken.

Tidigt och samtidigt med sitt inträde på den presterliga banan gjorde han försök i denna riktning. De af honom tillsammans med Choræus utgifna profpsalmerna äro, i synnerhet den sednares, långt ifrån den lyftning, som sedermera uppnåddes. De voro dock ojemförligt bättre än de öfriga den tidens försök, med undantag af

Franzens, Ödmanns och några af Dahl. Nutiden, van vid vår närvarande psalmbok och vid dess höga och herrliga innehåll, kan ej utan obehag läsa de matta, manierade verser, hvilka ofta utan andakt och kristendom, utan kraft och utan tro, likväl ville anses som kristna psalmer för den Svenska kyrkan. Man häpnar vid tanken, att fäderneslandet möjligtvis kunnat erhålla en dylik andaktsbok; man anser det till och med för en omöjlighet; och likväl var det nära att blifva en verklighet. I samtidens ögon voro de utkomna försöken, i synnerhet de af Wallin, så förträffliga och mot ändamålet svarande, att man ansåg sig i dem hafva fullständiga materialier till en ny psalmbok. Preste-Ståndet vid 1809 och 1810 års riksdagar var härom nästan enhälligt öfvertygadt och utsåg redan ledamöter till redaktionen. Det var den tidens anda; och de, som trodde sig se ändå längre, yrkade, att i den nya psalmboken borde ingen af de gamla psalmerna intagas; ty, tyckte man, dessa voro dock alla mer eller mindre vanställda, antingen af forntidens fördomar eller af dess smaklöshet. Den man, som från en så hotande olycka räddade Svenska kyrkan och folket, var den då trettioåriga Wallin, hvilken ägde mod och kraft att nästan ensam sätta sig emot den för dagen rådande opinionen. Han talade om ofull-

komligheten af de nya försöken, så sina egna som andras; han talade om den i många af de gamla psalmerna rådande djupa andaktskänsla, kristeliga frombet, höga enkelhet; och ej minst derom, att de sammanväxt med de ännu i landet qvarlefvande lemningarna af gudsfruktan och frombet, hvilka voro vana att i dessa psalmer söka och finna både väckelse och uttryck; — han talade om vådan att ur de troendes hand rycka detta för dem dyrbara fäderne- och själa-arf och i dess ställe påtvinga ett nytt, för dem både nu och kanske i all framtid främmande verk; — han talade om möjligheten att genom ändamålsenliga ombildningar af gamla och tillägg af nya psalmer skapa ett helt, som kunde medföra bådas fördelar, ingendera olägenheter. Men han talade ännu förgäfves, och man fortfor i sitt beslut om den nya psalmbokens utgifvande. Då gick han än längre. Han förklarade, att, som han ansåg sina egna försök ännu både kunna och böra undergå mycken förbättring, så vägrade han med kraft af sitt författareskap till deras intagande i den nya tillämnade psalmboken. De voro dock deri påräknade, såsom just de skönaste perlorna. Allmänna rösten nödgades derföre gifva vika för den enskilte mannen. Psalmbokens utgifvande blef uppskjutet, och till

ytterligare förberedande åtgärder nedsattes en kommité, i hvilken äfven Wallin blef ledamot.

Men när han i strid mot allmänna tänkesättet och endast genom kraften af sin egen personlighet åstadkommit detta resultat; i och med detsamma säga vi, hade han ock inför samma allmänna tänkesätt, inför hela fäderneslandet gjort sig på sätt och vis personligen ansvarig för följderna. Och en hvar insåg lätt, att stränga granskare skulle vid ett sådant företag icke komma att saknas, minst bland de många, hvilka med missnöje sett den unga mannens djerfva uppträdande mot mognare erfarenhet, vidsträcktare lärdom, och tillika mot den så kallade *upplysta kristendom*, hvilken de och deras samtid ansågo för idealet. Wallin kände djupt och allsidigt både ansvaret och vådorna af sin ställning; men han hade ej tagit det första och afgörande steget utan att vara beredd på de följande. Äfven han hade sitt ideal, sitt lefnadsmål; och dertill hade han valt utarbetandet af en värdig och uppbyggelserik psalmbok för sitt fäderneland. Han sökte icke med feg klenmodighet undandraga sig hvarken ansvaret eller vådorna. Tvertom han blef i den nya kommitén snart både själen och handen. Från 1810 till 1818 uppoffrade han för detta ändamål hvarje ledig stund. Han författade sjelf och uppmanade andra samtida

skalder att författa och till honom insända bidrag till det nya psalmverket. Sjelf utgaf han tillsammans med Franzén några nya försök, i hvilka redan en högre och ädlare anda röjdes; hvarjemte han med Geijer och Hæffner öfverlade om de gamla choralerna och hvad uti dem borde ändras, bibehållas eller uteslutas. År 1814 sammanträdde kommitén och utgaf med tillhjelp af de nu samlade materialierna en profpsalmbok, hvilken skulle tills vidare underställas allmänhetens granskning. Wallin utsågs att, med begagnande af de komna och kommande bidragen och anmärkningarna, verkställa en ny redaktion af denna 1814 års profpsalmbok. Han sökte efter bästa förmåga fullgöra uppdraget; men förmådde dock ej nedtysta eller qväfva sin under arbetet uppkomna och rotfästade öfvertygelse, att nemligen planen, ehuru också af honom sjelf förut gillad, likväl hade sina brister. Äfven här visade sig hans ovanliga kraft och ihärdighet, när det gällde att i en vigtig sak försvara hvad han ansåg rätt, och att försvara det både mot andras och mot sin egen förut yttrade autoritet. Han företog sig derföre att efter förändrad plan utarbeta ett annat förslag jemte kommiténs, och att trycka det, dock båda delarne i tysthet. När kommitén år 1816 åter sammanträdde för att granska den åt honom anförtrodda omarbetningen,

framlade han visserligen detta utlofvade verk; men öfverlemnade derjemte tryckta exemplar af sitt eget och enskilta förslag. En och annan fruktade häraf nya splittringar och nytt dröjsmål; tyckte kanhända ock, att Wallin med alltför stort sjelfförtroende och envishet ville göra sin enskilta åsigt gällande. Men när kommiténs medlemmar efter några dagar sammanträdde för andra gången och hade hvar för sig granskat det öfverlemnade arbetet, då visade sig verkningarna af snillets makt. Wallins enskilta förslag blef antaget utan omröstning, och hela Svenska allmänheten instämde snart högljudt och nästan enhälligt i detta bifall. Så hade Wallin tillkämpat sig den slutliga segern; och han begagnade den med samma säkra och bestämda takt. Många ville i sin hänryckning, att förslaget genast skulle gillas och påbjudas; men Wallin fruktade hvarje förhastande i en för ett helt folk så vigtig angelägenhet. På hans råd och tillstyrkan lemnades ännu tvenne års tid för anmärkningar och förbättringar. Och sådana gjordes äfven, för det mesta af honom sjelf; ty han fortfor att med lågande ifver och kärlek uppoffra sig åt detta arbete. Han var outtröttelig deri; tillika glad, älskvärd, foglig, gerna både hörande, gifvande och tagande skäl uti allt, som rörde det för honom så kära ämnet. Ändtligen år 1819 blef ar-

betet färdigt och af Regeringen gilladt och stadfästadt. Många yrkade, att det borde genast påbjudas till antagning öfver allt. Wallin deremot ville ej pålägga församlingarna något samvetstvång, utan lemnade dem full frihet att efter eget godtfinnande begagna antingen den nya eller den gamla psalmboken, hvilket råd äfven följdes och lyckades. Så var det stora verket fullbordadt, herrligt och välsignelsebringande för samtid och efterverld. När det till bruk antogs i Westerås Domkyrka, höjde författaren under tacksamhet och bön sin högtidliga stämma till dess helsning och invigning. *"Kommen då"*, sade han, *"kommen J böner och sånger! min flydda ungdoms glädje och de mogna årens käraste värf! blifven ock mina trogna följeslagare fram till den närbelägna grafven. Ett bad jag af Herranom; det har han hört och af nåd beskärt. Hvad är mer att göra i tiden? Hvad annat kan återstå, än att några stunder sträfva i dagens tunga, kämpa i vanmakt mot verldens onda väsende och plågas, åldras och dö? — Pris ske Dig, som dock uppehållit din ringa tjenare, att han, med kunniga mäns råd, bistånd och handledning, hunnit, om icke fullborda, som han önskat, dock afsluta, som han kunnat, detta sitt angelägnaste, egentligaste dagsarbete! Han lägger det nu, så ofullkomligt det är, för dina fötter,*

såsom lärjungarna lade sina kläder på vägen, der Du framgick till Jerusalem. O värdes ock framgå häröfver, härigenom — in i våra hjertan, och blif der o Jesu! Blif der med din nåd, din sanning och din kärlek.

Det kan också med sanning sägas, att få, högst få, hafva till den grad som Wallin fullgjort det allvarliga budet, *bereder Herranom väg!* Inom Svenska kyrkan torde blott en Ansgarius, en Laurentius Petri, en Spegel, kunna ställas öfver honom, eller vid hans sida; ty äfven Wallin utförde och fulländade en ytterst vigtig och behöflig reformation i fäderneslandets andeliga förhållanden; och genom sina predikningar, genom sin verksamhet, och främst och framför allt genom sin psalmbok gaf han stadga deråt icke blott för samtiden, utan äfven för alla kommande åldrar. Så länge Svenska språket ännu talas, skola Wallins psalmer städse blifva väckelse till och uttryck af det Svenska hjertats andakt. De skola blifva den himmelska eld, vid hvars rena och städse brinnande låga de tviflande, de i mörker villsefarande åter kunna tända sin tros slocknade lampor. Ty gnista tändes vid gnista, tanke vid tanke, andakt vid andakt. Ordet är ej blott tankens son, utan ock dess fader; och en ton klingar ej ensam, utan framkallar ock

genljud

genljud från hvarje sträng, den berör. Och så herrliga psalmtoner, som våra nuvarande, en gång anslagna, och framkomna till allt folket, kunna ej dö ut. De klinga oupphörligt, de pånyttföda sig sjelfva och äfven folken; och ingifva dem *en ny viss anda* och gjuta i samhällskroppen ett nytt lif, ett ungdomligare och renare blod. Om gudsfruktan, sedlighet och alla kristliga dygder länge fortfara att gifva frid, lycka, bestånd och välsignelse åt vårt fädernesland, så är det min tro, att nya psalmboken med sin herrliga, till alla stånd och åldrar framträngande anda kommer att dertill i betydlig mån bidraga. Inom den enskiltes, än mera inom ett helt folks bröst ligga nemligen frön till många höga och sanna tankar, många ädla och förädlade känslor; men de förblifva ofta outvecklade, overksamma; ty det felas kraft att väcka deras slumrande lif. Då framstår en mäktigare ande med ordet på sina läppar och gifver åt de dunkla tankarna uttryck, åt de outredda känslorna form och lif, så att de vakna till medvetande och verksamhet. Det är likasom vid solens strålar blommorna vakna och öppna sina förut slutna knoppar, utandas sin förut stängda vällukt och förherrliga lifvet både för sig och för andra. Hvarje snille har en förvånande kraft att lifva, att väcka, att

sätta i verksamhet. Skillnaden är, att snillet i ondt, den fallne anden, hos sin samtid framlockar och utvecklar de onda anlagen, misstroendet, hatet, lasterna och egennyttan, och verkar upplösande både på det enskilta lifvet och på samhället: det är den kolsvarta fågeln, som styr sin flygt till Nastrand. Det ädla snillet deremot framlockar och utvecklar de goda anlagen, rättvisa, sedlighet, sjelfuppoffring och kärlek, och främjar således Guds rike både för tid och evighet: det är den hvita fågeln, som med sin silfverton stiger mot höjden. Ett snilleverk i detta sednare hänseende, har nya psalmboken redan burit många och välgörande frukter. Huru hon inträngt i palatsen och den högre bildningen, och hvilken välgörande förändring i tanke- och lefnadssätt hon der åstadkommit, sådant kan bäst bedömmas af eder, som ären hemmastadde i båda dessa kretsar. Hvad hon bland vår allmoge verkar, derom torde ordets förkunnare i en aflägsen landsbygd bära ett tillförlitligare vitsord. Säkert är, att hon derstädes blir mer och mer känd, kär och begagnad, äfven som stöd och väckelse för den husliga andakten. Vid dagens, vid lifvets morgon och afton, vid alla dess vigtigare tillfällen, dess fröjder, sorger och frestelser, gifver hon åt känslorna en ädlare riktning, ett förädlande uttryck, sålunda välgörande icke blott i det för-

nämsta, i religiöst, utan äfven i moraliskt, intellektuelt och estetiskt hänseende. Det är också anmärkningsvärdt att se, med hvilken begärlighet hon omfattas, med hvilken lätthet hon inläres, äfven der man minst skulle vänta något sådant. Man såg personer, redan vid hög ålder, när psalmboken utkom, likväl omfatta henne med en för deras år högst ovanlig liflighet. Man hör hyddans innevånare för lifvets olika lägen anföra stycken ur denna psalmbok med en rörelse, med en känsla af innehållet, som man ej af deras bildning kunnat vänta. Man hör Finnmarkens barn med en vid vårt språk ovan tunga andaktsfullt och hjertligt upprepa dessa psalmer. Sådant är en sann, en stor och städse fortfarande popularitet: en popularitet, hvars triumfer äro så många, så oafbrutna, att man af vana dervid ej räknar, icke ens märker dem. Så t. ex. har i dag ett betydligt antal af hvad staten, kyrkan, lärdomen och snillet äga utmärkt, här församlat sig för att ännu en gång visa sin tillgifvenhet för den store hädangångne. Det är i sådant hänseende en för honom ärofull minnesfest. Det är likväl icke den enda, icke ens den största; ty just i denna stund, i hvarje aftonstund blifver hans minne på många tusende andra ställen firadt, om ej på ett så praktfullt, dock på ett kanske hjertligare sätt. Låtom oss för ett ögonblick

flytta tankarna från denna lysande samling till fromhetens stilla, och, som vi hoppas, många boningar inom fäderneslandet. Dagen med sitt arbete är slut, och trötta gå hyddans innevånare med solen till hvila; men förut tager fadern eller modern psalmboken i sin hand. För dem är hon icke ett Wallins verk; de tänka ej på honom, hafva kanske ej ens hört hans namn. För dem är hon en Guds gåfva, till lärdom, till varning, till tröst och till salighet; och de läsa derur någon eller några af dess herrliga psalmer; och med känslor deraf väckta och ledda tacka de Gud för hans gåfvor, glömma sina mödor, hugsvalas i sina sorger, försonas från sina möjligtvis inbördes uppkomna stridigheter. Frid, Guds frid, utbreder sig lugnande öfver tjället och dess innevånare, likasom derutanför qvällens svalka och dagg öfver ängen och dess blommor. Så firas i afton, ja alla aftnar, året och åren igenom, hans minne, onämdt, okändt, men dyrbart och välsignelsebringande öfver hela vårt fädernesland.

Ofvanstående omdöme är och kan naturligtvis ej vara annat än mitt enskilta och personliga; men är som sådant grundadt på egen och presterlig erfarenhet samt stadfästadt under vid detta tillfälle förnyade granskningar af psalmboken. Det är bekant, att äfven mot detta verk hafva blifvit upp-

satta anmärkningslistor, betydliga både till mängd och längd; dock ej till vigt. Vid närmare undersökning torde punkterna deri med få undantag helt och hållet försvinna, samt i deras ställe förnyade anledningar till tillfredsställelse yppa sig. Det är nemligen lärorikt att med uppmärksamhet följa gången af detta arbete, såsom det af Wallin leddes. De år 1807 utgifna omarbetade eller nya psalmerna voro i afseende på både anda, form och stil mest skilda ifrån gamla psalmboken. De sednare bearbetningarna befinnas i alla dessa hänseenden oupphörligt och mer och mer närma sig denna förut förbisedda, vi kunde nästan säga föraktade och med flit undanskjutna förebild. Till och med 1816 års psalmboksförslag har sedermera undergått förändringar i denna riktning, innan det framlemnades i form af nuvarande psalmbok. I alla dessa omarbetningar finner man, att Wallin ej sällan förkastat sina förut gjorda förändringar, ehuru till form och stil prydligare, och i deras ställe återtagit gamla psalmbokens ord. Så föga värde satte han på sitt eget författareskap och på en praktfull form. Så högt värde satte han deremot på den helgd, som det gamla uttrycket genom sin ålderdomlighet och genom ett förtroligt bruk ägde för den fromma andakten.

Det var en vacker och ädel tanke af psalmkommitén, att, så länge författarne funnos i lifvet, borde deras namn icke i nya psalmboken utsättas. Man ville ej, att under afsjungandet af en vacker psalm någons andakt skulle möjligtvis kunna störas genom tanken på och personlig bekantskap med författaren, hvilken, hur utmärkt som helst, dock alltid vore en menniska med sina fel och sina fiender. Att för öfrigt Wallin vid detta verk äfven från andra händer erhållit rika bidrag, det är bekant, i synnerhet, mine herrar, inom edert samfund, hvilket räknat och ännu räknar flere ledamöter bland hans mest nitiska och lyckliga medarbetare. Wallin var också alltid den förste att öppet, gerna och tacksamt erkänna detta biträde; men likasom han åt dem lemnade obestridda de högsta platserna på skaldekonstens, häfdateckningens och den teologiska lärdomens höjder, likaså lemnade de åt honom frivilligt och gerna högsta rummet bland Zions sångare. I det allmänna fick han nästan uteslutande äran af den nya psalmboken såsom ett helt; och att han i afseende på dess tillkomst äfven förtjente denna ära, hafva vi redan ådagalagt. Men också med hänsigt till sjelfva dess innehåll tillkommer honom den ojemförligt största delen både af arbete och ära. Vid de flesta psalmer, äfven de af samtida författare nyskrifna, har han lagt handen, så

att med sanning kan sägas, att alla äro af honom öfversedda och mer eller mindre bearbetade. En närmare granskning visar redan vid första ögonkastet, att Wallin omarbetat de flesta psalmerna och att han författat större delen af de bästa. Man får efter en sådan granskning om hans poetiska förmåga en vida större föreställning, än den vanliga. Ty äfven hymnen och psalmen höra till skaldekonstens område, ehuru de sväfva i dess eteriska, dess högsta rymder. Det var just i dessa, som skalden Wallin hade sitt egentliga hem; till dem längtade han i sin *hemsjuka;* från dem uppstämde han sina många, sina herrliga psalmer. Få, kanske knappt någon enda lyrisk skald har efterlemnat så många och så utmärkt lyckade sånger.

Hos samtiden hade Wallin lika, om ej större anseende som predikant och talare än som andelig skald. Orsaken var måhända den, att allmänheten länge sjöng hans sånger, utan att egentligen veta, af hvem de voro författade. Som talare deremot, var det, så att säga, mera personligen, som han uppträdde och tillvann sig uppmärksamhet, vördnad och beundran. Då man nämde Wallin, tänkte och tänka ännu de flesta förnämligast på talaren, hvilken så ofta varnat eller upplyst, skakat eller lugnat, men i alla händelser förvånat och hänryckt sina åhörare. Som andelig talare stod han i ett

mera direkt och personligt förhållande till hufvudstadens befolkning, bland hvilken nästan en hvar af honom mottagit lärdom, varning eller tröst; en hvar hade vid honom fästat ett kärt minne. Redan tidigt och som predikant vid Solna och Carlberg väckte han allmänt uppseende och drog till sig skaror af åhörare. I Adolf Fredrik uppträdde han som mognad och fulländad talare, och sådan som han sedermera hufvudsakligen förblef. Hans djupa allvar, hans lågande nit, hans varma andakt, hans blixtrande snille och högst ovanliga utförsgåfvor drogo magnetiskt till sig hufvudstadens befolkning och fasthöllo den, stum af beundran och vördnad. Det var vid den tiden, som nya psalmboken utarbetades. Wallin brukade ofta att i sina predikningar inflåta verser eller hela psalmer derur, och man hör ännu omtalas deras verkan; i synnerhet det utomordentliga intrycket, då han en gång vid ungdomens första framträdande till altaret slutade sin predikan med den herrliga psalmen N:o 210, hvilken förut var ohörd och okänd af Svenska öron och hjertan. Från dessa år blef och förblef Wallin utan motsägelse Stockholms störste predikant; snart äfven hela fäderneslandets. Hvarje resande, som besökte hufvudstaden, fikade att, som en af dess största märkvärdigheter, få höra äfven en predikan af Wallin. Man gick dit, kanske af blott

nyfikenhet; man dröjde qvar med häpnad och beundran; man gick derifrån med en allvarligare riktning, kanhända för lifstiden. Det var också härigenom, som han med en förvånande kraft inom kort och öfver hela fäderneslandet åstadkom en så betydlig förändring. Också var han som talare högst märkvärdig. Han ägde en djup menniskokännedom, grundad på mångsidig erfarenhet och än mer på ett snille, som lätt genomskådade lifvets förhållanden. Att för hvart och ett af dessa tillämpa det uppenbarade ordet till väckelse, ledning och tröst, detta blef ett kärt åliggande för hans menniskoälskande sinne. Och han lyckades deri; ty hans menniskokärlek och menniskokännedom voro förenade med en redig tankegång, ett klangfullt, ofta rytmiskt språk och ett skönt och snillrikt framställningssätt. Som prosaist var Wallin ovanligt skicklig; och kan som periodbyggare ej gerna öfverträffas. Någon gång voro väl meningarna temligen långa och mer retoriskt sökta, än lätta och naturliga; men dock i sitt slag alltid fulländade mästerstycken. Äfven i hans lätt utkastade tillfällighetstal måste man beundra den förvånande makt öfver språket, hvarmed han alltid fann det mot begreppet jemt passande uttrycket. Man kan ej utan skada göra det minsta utbyte eller omflyttning af ett enda ord. Märkvärdigt är också, att, ehuru

Wallin, som man tror, saknade all kännedom om fornsvenskan, dess grammatik och kasual-ändelser, var dock hans gehör och språktakt så fin, att han vid sitt täta användande af arkaistiska former likväl sällan begick något misstag. Att han skref samtidens språk felfritt, förstås af sig sjelft. Han riktade det äfven med nya, ofta lyckliga ordbildningar.

Vi hafva omtalat Wallins stora förmåga att i sina predikningar till undervisning, varning och tröst framställa alla det menskliga lifvets förhållanden, och säkert var detta hans starkaste sida. Det finnes äfven en annan, den dogmatiska, hvilken vänder blicken uppåt, mot de öfvernaturliga föremålen, och framställer dem och deras förhållande till menskligheten. Man har trott sig finna, att Wallin mindre ofta, och med mindre kraft och lycka, vände sig åt detta håll. Man har deraf och af de utgifna Religionstalen dragit den slutsats, att hans religiösa åsigter voro i detta hänseende mindre bestämda, än man bort vänta. Man har tadlande kallat hans ståndpunkt för rationell supranaturalism. Än mer, lärjungarna hafva velat öfverträffa mästaren, och han, som kraftigt återförde sitt folk till andakt och kristendom, har af några yngre efterföljare på samma bana fått uppbära beskyllningen att blygas vid Kristi namn, beskyllningen att lära

och predika endast den slappa tidsandan till behag. Dessa välmeningens, enfaldens, eller det ortodoxa lycksökeriets anfall kunna ej skada en Wallin; men hvad vådligare är, de kunna skada sjelfva kristendomens sak. Otrons ande är aldrig död, om han än för tillfället blifvit af en segrande Mikaël bunden. Zeloterna må akta sig. De kunna genom oförstånd och öfverdrifter gifva honom vapen i händerna, att först afhugga sina bojor och sedan åter börja en strid, hvari deras krafter snart kunde finnas för svaga, och Svenska folket förlora hvad den store hädangångne åt detsamma segrande vunnit. Och, i allmänhet taladt, hvem tilltror sig fälla ett afgörande omdöme öfver detta djupa sinne, som aldrig blef genomskådadt af andra, måhända icke ens af sig sjelft? Hvem vågar med säkerhet bestämma, att hos Wallin, som andelig talare, det moraliska och rationella elementet har till det dogmatiska och supranaturalistiska ett förhållande af öfvervigt, snarare än af jemvigt? Man har tadlat detta förhållande; *men enhvar står och faller sinom egnom Herra.* Wallin, utan att förkättra andra, lefde, kämpade, försakade, uppoffrade sig och dog i och för sin tro och öfvertygelse. Må Zeloten i stället för att tadla, gå och göra likaledes!

De så kallade griftetalen och minnesorden äro ett gammalt, förut föga aktadt slag af andelig väl-

talighet, hvilket dock nu blifvit af Wallins snille bragt till ära och nästan legitimeradt. Det borde likväl så mycket som möjligt undvikas för de med detsamma oåtskiljeligt förenade faror och frestelser. Wallins snille, rättskänsla och skarpblick mäktade dock upptäcka och undvika dem; och han lyckades att just på detta fält vinna en ny lager. Man kan nemligen påstå, att dessa tillfällighetsstycken äro i sitt slag mer fulländade, än hans egentliga predikningar. De äga alla dessa sednares förtjenster; men bevittna dessutom äfven en ovanlig förmåga att med klar blick upptäcka och i få, men träffande drag återgifva det utmärkande, det mest egendomliga i den bortgångnes bild. Och ej nog med detta mästerskap: Wallin hade äfven en utmärkt fintlighet att ur enskilta förhållanden hämta anledning ej blott till prydnader i sin framställning, utan äfven till lärdom eller tröst för de efterlefvande. Talen öfver Struve, Winge, Ström, Kommerse-Rådet Öberg, Justitie-Borgmästaren Wallin, Öfverdirektören Geijer med dess Fru, äro hel- och varmgjutna mästerstycken. Man ser många slägter med särdeles omsorg vårda ett porträtt af någon bland sina förfäder, i synnerhet då det varit tecknadt af en Södermarks, af en van Dyks hand. Så äro, och så skola äfven Wallins minnesteckningar blifva dyrbara för de familjer, som bland dem

hafva någon af sina bortgångna medlemmar. Flera af de verser, han vid sådana tillfällen författade, till exempel de öfver Ehrenborg och Mörner, äro värdiga syskon till hans psalmer och fullt jemförliga med det skönaste, som blifvit på Svenska språket diktadt.

När det är fråga om Wallin som predikant och talare, får hans röst och deklamation icke förbigås; ty ehuru ovanlig och snillrik han var vid författarebordet, så måste man dock tillstå, att det om möjligt än mer ovanliga och snillrika utförandet ganska mycket bidrog till framgången. Hvarje beskrifning af hans märkvärdiga stämma och deklamation blifver för dem, som hört honom, öfverflödig och dock ofullständig. För dem, som icke hört honom, för efterverlden blir detta sednare än mera händelsen. Dock, likasom vi söka göra oss någon föreställning om det sätt, hvarpå en Demosthenes, en Cicero, en Bossuet kunnat från talarestolen hänrycka och leda förflutna tidehvarf, likaså skola kommande slägter undrande forska efter de ovanliga gåfvor, hvarmed Wallin som talare så mäktigt inverkat på sin tid. Och han var i detta hänseende högst egen: en märklig urbild, den alla med beundran hörde, få vågade härma, ingen med framgång. Stämman var mäktig af en förvånande styrka och talorga-

nerna tillåto honom att gifva en ovanlig tydlighet åt hvarje ord och hvarje ljud-del deraf, antingen de då uttalades med ansträngda krafter, eller med saktad och dämpad röst, hvilken hos en annan skulle gjort hvarje ord ohörbart. Wallins ord trängde dock till allas förvåning alltid och öfverallt fram, antingen han då stod i Storkyrkan, hvars pelare och hvalfrika byggnad gäcka nästan hvarje annan talare; eller på den nya kyrkogården, på ett fält och inför en åhöraremängd, hvilken kunnat på en gång sysselsätta många andra predikanter, men af honom ensam upptogs och fylldes ända till sin aflägsnaste punkt. Denna starka stämma var icke klingande eller vexlande i olika tonarter. Den var tvertom enljudande, och, så att säga, färglös; men hade derjemte någonting, som på ett mäktigt, men oförklarligt sätt, likasom en anderöst tillryckte sig och bibehöll uppmärksamheten. Med en instinktlik, en oemotståndlig känsla, tystnade hvarje mun, lyssnade hvarje öra, spändes hvarje uppmärksamhet, så snart man förnam de första tonerna deraf. Sjelfva deklamationen bestod icke i vexlingar af olika stämmor, ty sådana låga icke inom området af hans röst. De medel, han använde, voro, att än påskynda, än fördröja uttalet, än med korta, betydelsefulla pauser eller med djupa och hastiga

tonfall spänna åhörarens väntan, än skaka honom, antingen med makten af sin stämmas tordön, eller besynnerligt nog ännu mer med dess aftynande, försvinnande och likasom framhviskade toner. För öfrigt hade han en märkvärdig förmåga att på rätt ställe lägga icke blott rätt uttryck, utan ock ett mer betydelsefullt, än vi hört det från någon annans läppar. Deklamation och stil voro i detta hänseende likasom hopväxta med och för hvarandra. De långa, ofta konstigt sammanflätade perioderna skulle från hvarje annan predikant blifvit mer eller mindre svårfattliga. Uttalade af honom, lågo de äfven för det ovanaste öra rediga och klara; det var likasom man hört skiljetecknen deri. Ganska eget var framställningssättet också derigenom, att han med en hög och ädel hållning dock sällan tillät sig några åtbörder och oftast höll ögat halfslutet, likasom för att, af jordiska föremål ostörd, kunna så mycket klarare uppfatta de himmelska bilder, som framsväfvade för hans profetiska sinne. När han så stod der, utan åtbörd, utan blick, och när den enljudande, dofva men starka stämman strömmade från hans läppar, och allvarliga, tankedigra ord framhäfdes på dess än höjda, än sänkta vågor — det var likasom ett väsende ur en annan verld uppträdt; och ingen hade förut hört eller tänkt någonting sådant. Huru

många dylika, kanske aldrig återkommande högtidsstunder har ej hans talareförmåga gifvit åt hufvudstadens innevånare af alla klasser och bildningsgrader? En bland de utmärktare var den nya kyrkogårdens invigning; den utmärktaste måhända dock, när han på detta samfunds Jubeldag uppläste den af Tegnér för tillfället författade sången. Man kan säga, att både skalden och talaren den gången öfverträffade sig sjelfva. Sällan har någon erfarit, ej heller hos andra sett en så stark och elektrisk inverkan. Åhörarne, det var dock urvalet af Stockholms mest bildade och nogräknade befolkning — det var märkligt att under läsningen betrakta den. Lika flammande norrsken flögo öfver hvarje anlet de ögonblickligt vexlande uttrycken af väntan, öfverraskning, förtjusning; hvarje hufvud var upplyftadt, hvarje drag spändt, hvarje blick brinnande riktad på talaren; man vågade knappt andas under hans ord, än mindre under hans betydelsefulla pauser; och när han vid strofernas slut hvilande, sjelf hämtade andan, hördes från hela församlingen ett sorl af hänryckning, som ej kunde finna ord för sina känslor. Minnet af dessa få minuter står outplånligt hos hvar och en, som var nog lycklig att få deltaga i deras njutning; och dess rykte bör öfvergå till

efter-

efterverlden, såsom en af Svenska snillets mest lysande glanspunkter; kanske aldrig återkommande; ty sent, om någonsin, sammanträffar en så sällsynt förening af snillets rikaste gåfvor.

Wallin hade stor förmåga att i sin vältalighet lämpa både stil och utförande efter tillfället. Då han med enkla och hjertliga ord, eller med lekande skämt, i enskilta kretsar framställde skålar och lyckönskningar, bortlade han helt och hållet kyrkotalarens högtidlighet och thordönsstämma, och hördes ändå med utmärkt nöje. Dock må medgifvas, att han, som Predikant, ehuru lycklig äfven i den milda, den Johanneiska stilen, dock oftare uppträdde som en varnande, en bestraffande Paulus. Detta sednare var hans starka sida, så väl i författandet som utförandet. Menskligheten förvillelser, eländen och brott hade på hans känsliga själ gjort ett så skärande intryck, verkat en så djup och bitter ovilja, att dessa känslor röjde sig så väl i tankegången som i sjelfva uttalet. Det var med den hos sårade hjertan vanliga förkärleken för sådana ämnen, som också han företrädesvis målade *"otrons sjelffördömmelse"*, eller *"de jublandes gny och de jemrandes skri"*, eller *syndens, dödens och förgängelsens makt öfver menniskoslägtet.* Man tycker sig se, huru med ett slags hån öfver jordisk storhet och förgänglighet också

hans fot lustvandrar
bland fallna throner,
der Alexandrar,
Napoleoner,
de herrar fordne i högan loft,
de äro vordne en hand full stoft.

Den nära och lifliga del, Wallin tog i alla Svenska kyrkans angelägenheter, sträckte sig äfven till den länge ifrågavarande bibel-öfversättningen. Vid hans uppträdande åsyftade man att återgifva de Heliga Skrifterna uti en helt och hållet ny bearbetning och ett mer eller mindre moderniseradt språk. Huru Wallin äfven här med kraften af sitt snille uppträdde mot den rådande åsigten och i dess ställe yrkade, att det gamla bibelspråket borde, så mycket som möjligt, bibehållas och icke underkastas några andra utbyten eller förändringar än dem, som voro nödvändiga för misstagens rättelse och meningens förtydligande: detta allt är redan med utförlighet och sanning tecknadt;*) och har dessutom så starkt syskontycke af hans strid mot de äldre profpsalmböckernas antagande, att en omständligare berättelse derom är på detta ställe öfverflödig. Wallin segrade, men ådrog sig äfven nu beskyllningen för obskurantism och derjemte många ovänner bland

*) Se företalet till Wallins Predikningar.

sitt eget ståndS utmärktare medlemmar. Ehuru sjelf bland dessa den ypperste, blef han dock ej förrän nära tjugo år derefter inkallad i Bibelkommitén. I sjelfva verket hade han också föga förtroende för dylika och arbetade helst på egen hand. Genast efter Psalmbokens utgifvande och vid flyttningen till Vesterås hade han ämnat använda provins-lifvets större ledighet på en efter hans sinne verkställd redaktion af bibeln. Planen omintetgjordes genom den snart derefter inträffade flyttningen till Storkyrkan. Att den här ej kunde fortsättas, inses lätteligen af en hvar, som känner de många och mångartade göromål, af hvilka en Pastor i Stockholm, och särdeles en Wallin, har hela sin tid upptagen. Ofta kastade han dock från verldsbullret längtande blickar tillbaka till denna höga och fredliga sysselsättning. Han ångrade att hafva låtit leda sig derifrån; han hade gerna velat återköpa denna enda palm äfven med förlust af de många lagrar, han på sin härvarande embetsmannabana förvärfvat. Hans i sednare åren ofta framkastade förslag att flytta till ett landtpastorat föranleddes till en del af hans önskan att få mera ledighet till bibelverket. Planen var nära att gå i verkställighet, när den ånyo blef afbruten, och den gången genom kallelsen till Svea Rikes Erkebiskops-stol. Dock — planen blef ej afbruten. Den nya hedersbetygelsen

blef en uppmaning till ny verksamhet, och Wallin framdrog det förslag, som låg honom så nära om hjertat. Under sina högst få lediga timmar utarbetade han sin öfversättning af Johannis Evangelium och Epistlar. Ehvad än den lärda granskningen må säga om detta i hast afslutade verk — dess blotta tillkomst är ett ovedersägligt bevis på Wallins lågande nit för Svenska Församlingen.

Wallins ungdoms-studier hade ej varit riktade åt den djupare teologiska lärdomen. Efter inträdet i presterliga kallet blef hans tid dels genom psalmverket, dels genom embetsgöromål så upptagen, att vidsträcktare och teoretiska studier måste åsidosättas. Genom läsning af homiletiska och exegetiska arbeten sökte han fylla bristen, men var sjelf den förste att både känna, erkänna och beklaga hvad honom i denna väg felades. Nit för församlingen dref honom dock att arbeta äfven på sjelfva teoriens fält, men så att säga på dess praktiska sida. Resultatet blef Wallins Katekes, ett verk, som med stora förtjenster likväl ådragit sig anmärkningar.

Det inom vårt fädernesland förevarande nära sambandet mellan kyrka och skola förde Wallins blickar tidigt äfven åt detta sednare hållet, så mycket mer, som deri förbereddes många reformer och det samtidigt med hans första uppträdande. Man hör någon gång saken framställas så, som den för

tjugo år sedan företagna reformen af hufvudstadens offentliga läroverk, anläggandet af Gymnasium med fullständiga Trivial-Skolor, med mera, varit ett verk af Wallin. Detta är likväl icke händelsen. När nämda förändringar af då varande Uppfostringskommité föreslogos, uppträdde Wallin i det af honom år 1817 författade Stockholms Stads-Consistorii betänkande öfver ämnet. Han försvarade deri de gamla inrättningarnas värde med en för många oväntad skärpa. På detta fält blef han likväl öfvervunnen och förändringarne införda. Att Wallin likväl genast omfattade de nya läroverken med all möjlig omvårdnad och nit, att han icke sparade någon uppoffring för att göra dem så fruktbärande som möjligt, detta bevisar hans ädla, för allt godt nitälskande sinne. I stora Uppfostringskommitén var han visserligen på den sida, som försvarade de gamla formerna, men så väl der, som eljest, afhöll han sig i många år från de allt mer och mer häftiga striderna om skolornas teorier, för att i stället dels praktiskt främja de i hans vård anförtrodda undervisningsverken, dels anlägga nya. Det vigtigaste och märkvärdigaste bland dessa sednare var visserligen Prins Carls inrättning för vanvårdade barn, ett lysande bevis på hans ömhet för menskligheten och tillika på hans anseende och stora förmåga att genomdrifva sina planer. Hans så kallade

Flickskola var ett annat och i sin väg märkeligt försök att gifva en ny och allvarligare riktning åt fruntimmers-undervisningen inom de högre samhällsklasserna. Sjelf nära deltagande i detta försök, kan och bör jag upplysa, att första idén dertill var hans, och det så helt och hållet, att jag aldrig förut hyst en tanke deråt, utan tvertom vid första framställningen yttrade flera tvifvelsmål och invändningar. Att han valde mig till utförandet af denna sin älsklingsidé, skall alltid utgöra ett ämne för min stolthet, liksom jag räknar det för en lycka att derigenom hafva kommit i närmare beröring med den vördnadsvärde och utmärkte mannen. Att hans blick också i afseende på denna skola rätt bedömde sin tid och dess behof, inses bäst af den framgång och de många efterföljare, som det nya försöket erhållit.

Att Wallins åsigter om undervisnings-verkens organisation redan år 1831 undergått någon förändring, kunde inses af den omständigheten, att han utan motsägelse eller invändning lät nämda skola organiseras efter de nya, af honom förut ogillade pedagogiska grundsatserna. Som ytterligare tecken i samma riktning anmärktes, att han ingick i styrelsen öfver nya Elementar-skolan och som Revisor fällde ett gynnande omdöme öfver Barnängs-skolan, hvilka båda voro fotade på teorier, helt och hållet oli-

ka med dem, på hvilka de af Wallin försvarade gamla Trivialskolorna hvilade. Hvad nya Elementarskolan beträffar, så är den anmärkningen sann, att han dervid förhöll sig neutral, icke ville åtaga sig något ansvar för dess grundsatser eller framgång, ej heller sökte i hufvudsakligare mål inverka på dess ledning, utan inskränkte sina åtgärder till att afböja ett eller annat nyhetsförsök, som kunde synas alltför vågadt. Uti många år fortfor Wallin att samtidigt hafva öfverinseendet icke blott öfver hufvudstadens på äldre principer grundade läroverk, utan äfven öfver den ena af de nyssnämda tvenne representanterna för nyare skolteorier. Man hörde honom härunder aldrig yttra något omdöme för ena eller andra sidan; men det är klart, att en man med hans skarpa blick och verksamma själ ej skulle underlåta att göra sina jemförelser och slutsatser. Ändteligen mognade hans nya öfvertygelse att framträda i dagen. Det skedde genom ett tal vid invigningen af Nya Katedral-skolhuset i Upsala, den 21 Oktober 1837. Han uttalade häri åsigter, i det närmaste öfverensstämmande med dem, som blifvit yttrade af skolreformernas moderatare försvarare, och han gjorde följande åren en praktisk tillämpning deraf i förslaget till ny organisation af läroverket i Gefle. Hans öfvergång väckte så mycket mer uppseende, som den åtföljdes af en annan utmärkt lit-

teratör, hvilken förut ifrigt förfäktat de gamla skolformerna, men nu icke protesterade emot, utan tvertom med få förändringar antog de nya, äfven af Wallin gillade åsigterna. Så långt hade saken utvecklat sig, när den afbröts genom Wallins frånfälle.

Det må förlåtas mig att i denna punkt hafva varit något vidlyftig. Ämnet är i sig sjelft af stor vigt för fosterlandet och har varit föremål för en häftig, ehuru nu afstannad eller hvilande meningsstrid. Det utgjorde en tid föremålet för min lifligaste verksamhet, och jag kan ej undertrycka den förhoppningen, att Wallins och Geijers öfvergång förebåda slutlig seger åt de åsigter, för hvilka äfven jag i min ringa mån kämpat, och om hvilkas sanning, användbarhet, till och med tvingande behöflighet jag än i denna stund är fortfarande öfvertygad.

Med kännedom af Wallins praktiska såväl riktning som oupphörliga verksamhet, anar man lätt, att han för filosofens spekulativa sysselsättningar hade föga tid, kanske ock föga sinne. Det är svårt att finna några spår, af hvilka man med säkerhet kan sluta till hans öfvertygelse, till hans ståndpunkt i denna väg. Kanske hade han icke, kanske sökte han icke någon sådan. Af några uttryck i skaldestycket *Uppfostraren* och annorstädes synes det dock, som han ansett menniskoförnuftets metafysiska forskningar ändamålslösa, stundom vådliga och för-

villande. Det synes, säga vi, som han hellre åt känslan och åt samvetet öfverlemnat den menskliga andelen i uppfattandet och lösningen af lifvets gåtor.

Det är en icke ovanlig företeelse, att personer, utrustade med mer eller mindre färdighet att skrifva några lyckade verser, uppfatta eller uppfinna några poetiska bilder, och att med någon lätthet och behag fästa sina tankar på papperet — det är, säga vi, icke ovanligt, att dylika personer tro sig genom dessa egenskaper upphöjda öfver den lägre af dem så kallade prosaiska menniskomassan. Genom sitt inbillade högre värde anse de sig befriade från uppfyllandet af de allmänna menskliga och medborgerliga pligterna. Med stolt förakt betrakta de husfadrens, affärs- och embetsmannens hvardagliga sysselsättningar och omsorger. De sjelfve lefva sysslolösa i sina drömmar och fordra, att samhället skall åt dem, som åt högre väsenden, framräcka ett bröd, som de icke behöft med svett och möda förvärfva. Denna fördom är högst förderflig. En själ, som aldrig riktas åt lifvets verkliga förhållanden, kan aldrig vinna någon sann verldskännedom, ej heller den skarpblick, den kraft, den härdning, som fordras för att kunna på lyran anslå rena, starka och ädla toner. Det förklemade sinnets åsigter blifva ensidiga och sjukliga. Mer och mer vant vid overksamhet, nedsjunker det till slapphet, oduglighet, till

än misströstan, än sjelfförgudning, och slutligen i många fall än djupare. I afseende på vitterhets- och vettenskapsmannens fördom mot embets- och affärsmannen må anmärkas, att om också de förra på sätt och vis lefva i en högre krets, så är deremot säkert, att de sednare under sina beständiga, oundvikliga, ofta ganska hårda sammanstötningar mot personer och förhållanden, under allt det tadel och misskännande, alla de hinder, de obehag, som kastas i deras bana — det är, säga vi, säkert, att de, för att väl och rätt utföra sitt värf, behöfva mod, tålamod, ihärdighet, kraft, skarpsinnighet, rättskänsla och sjelfuppoffring i högre grad, än författaren vid sitt ostörda arbetsbord, omgifven af sina fredliga böcker och orubbadt fortlefvande blott för en enda tanke, i en enda riktning, och dertill med ärans och det allmänna bifallets lager för ögonen. Detta om arbetet. Det torde ofta nog gälla äfven om resultaterna. Månne ej en och annan af ryktet utbasunad författare, med allt sitt inbillade värde, med sina digra volumer, har för menskligheten bästa uträttat mindre, än mången i hans grannskap stående, men af ryktet okänd man, hvilken dock med ömhet och nit vårdat sina menskliga och medborgerliga åligganden och derigenom i sin krets utbredt ordning, välstånd och sedlighet?

Wallin var långt ifrån att misskänna dessa sanningar. Han, den snillrike, högt aktade talaren, predikanten, skalden, psalmförfattaren, ansåg sig med alla dessa egenskaper likväl icke befriad från förbindelsen att bära den honom åliggande bördan af lifvets vanligare bestyr; och man såg honom med ordning och omtanka vårda så väl sina enskilta angelägenheter, som den förvaltning innefattande delen af sitt embete. Han ansåg sig böra äfven inom dessa kretsar både sjelf utöfva och för andra visa exempel af ordning, pålitlighet och pligtkänsla. Allmänheten såg det, och vördnaden för Wallin ökades; men äfven bördan. De flesta hufvudstadens välgörande inrättningar sökte tillegna sig den snillrike, rättsinnade och pålitlige mannen. Sällan hade han hjerta att neka, och vigtiga, flera än att här kunna uppräknas, äro i detta afseende de hedrande spåren af hans verksamhet, särdeles inom de församlingar och läroverk, hvilka stodo under hans närmaste ledning.

Wallin var samtidig med en häftig, mer och mer tilltagande strid, angående så väl de politiska teorierna i allmänhet, som deras praktiska användning inom fäderneslandet. Det är oangenämt att nödgas vidröra denna för ena eller andra partiets öron missljudande sträng; men för fullständigheten af Wallins teckning som medborgare och embetsman,

fordras oundgängligt att angifva den ståndpunkt, han äfven i detta afseende valde. I tvisterna om samhällsteoriernas absoluta företräden tog han nästan ingen del. Han ansåg dem icke höra till sitt fält; derföre och kanske i följd af hans enskilta sinnesstämning, som alltid fästade sig mera vid personlighet än vid form, intresserade de honom föga. I detta liksom i vettenskapligt och religiöst hänsseende, lyfte sig det mäktiga snillet till den höjd, der synkretsen ej stänges af ensidiga partiers skrankor, utan öfverser dem alla i deras olika förhållanden till olika folk och bildningsgrader. En sådan ande kunde ej blifva partiman, ej låta instänga sig inom en eller annan af de politiska teoriernas burar. Men just i följd af denna snillets högre öfversigt bedömde han lätt och säkert teoriernas relativa värde för enskilta fall, och när det i sådant hänseende gällde det älskade fäderneslandet, kunde hans hjerta ej blifva kallt, hans mun icke stum. Han hörde omkring sig ett mer och mer tilltagande sorl af statsförbättrare, hos hvilka man ofta tyckte sig sakna de flesta dertill erforderliga egenskaper. Han hörde ett likaledes växande sorl af den stora massa, som, okunnig, och oförmögen af eget omdöme, bullrande följde sina banerförare i spåren. Sjelf en varm vän och deltagare i många sansade och välbetänkta reformer, fruktade han dock, att, i händelse af förvillelsens

ohejdade framfart, fäderneslandet skulle kastas in på omogna och vådliga reformers, och måhända snart följande revolutioners, olycksbringande bana. Då kunde han ej tillbakahålla uttrycken af sina känslor och vid mångfaldiga tillfällen uttalade han, äfven från detta rum, allvarsamma varningar mot det *ungmodiga sinne, som vill med luftsprång kasta sig in i obefarna och obegränsade rymder*, glömsk af den sanning, *att det efterföljande aldrig strafflöst förskjuter det föregåendes hand.* Han varnade mot den förvillelse, att för *några smärre bristers skull utsträcka samhället på en sjukbädd, der hufvudet nedsjunker jemlågt med de öfriga lemmarna, under det unga tvistande läkare med fortsatta försök rikta sin vettenskap på varelsens bekostnad.* Så föllo hans egna ord. De föllo än tyngre, när samma tids härolder ej ville erkänna det myckna goda, fäderneslandet under det sista fjerdedels seklet åtnjutit; ville förneka eller åtminstone förbise de stora framstegen i välstånd, industri, folkupplysning, vettenskaper och vitterhet. När man i stället beständigt uppsökte, framdrog och förstorade de förhanden varande bristerna, de begångna felen, och dervid mer eller mindre förtäckt, mer eller mindre bittert riktade anfallen mot den store och vördnadsvärde Man, som ledt Sveriges öden under det ifrågavarande tidskiftet; då framträdde Wallin och uttalade oförfärad

sitt erkännande af fäderneslandets lycka, sin tacksamhet och vördnad för dess store Konung, *"Landsfadren i Norden, Folkvännen, Välgöra-"ren, krönt af både lagren och oliven."* Lika oförfärad uttalade han sitt ogillande af det *"vrångvisa "småsinnet, som till bevis, att det lefver, söker "sak med Gud och menniskor; förnekar andras vär-"de, ej tror derpå, ej tål det, och hvarhelst det "uppstår, känner sig förnärmadt, nedsätter och "misstyder: detta oroliga fikande, som sjelf ej för-"mår hinna något lyckans mål, men städse börjar "krig mot dem, som anses hafva hunnit det."* Genom de anförda och många dylika ord har han sjelf ställt sig uti deras leder, som inom vårt fäderneland utgöra den konservativa sidan. För den frimodighet, hvarmed dessa åsigter uttalades, hade han att vänta icke uteblifvande, och ej heller uteblifna anfall. Dessa, likasom andra än mer oväntade, bar han dock, tryggad vid känslan af sitt samvetes och af de mera kunnigas och bildades bifall. Det *första* ensamt var honom nog. När det gällde öfvertygelsen, bäfvade han ej att försvara henne mot den mäktigaste, den mest utmärkta motståndare; än mindre mot en opinion, hvars förnämsta utmärkelse låg i nummertalet af dess bekännare. Wallin hade nemligen i hög grad hvad man kallar politiskt eller medborgerligt mod. Hela hans första

bana bestod uti ett djerft styrande emot den opinionsvind, som för tillfället var rådande nära nog inom alla samhällsklasser och mest inom de så kallade bildade och de högsta. Han smög sig dervid ej fram utefter läsidan af någon auktoritet; han använde ej slughetens konstiga, förvillande kryssningar; utan öppet vände han sin blick och sitt bröst mot stormen; och i trots af dess brusande vindstötar, dess svallande böljor, framsköt hans stäf, förd blott af hans ensamma, men mäktiga anda; tills dess vindar och vågor först undrande stadnade i sitt lopp, och sedan hänförda vände om och följde segerhjeltens bana.

Wallins ofvannämda uppträdande till hyllning och försvar står i nära sammanhang med en annan hans egenskap, den nemligen för alla ädla sinnen gemensamma benägenheten, att, då det mesta, det hela är godt, hellre kärleksfullt glädja sig åt de öfvervägande goda egenskaperna, än skadeslystet framdraga och häckla de begångna felen. Fjerran skild från all afund, var det för hans hjerta ett behof att göra rättvisa åt, ja att älska det ädla, det vördnadsvärda. Exempel är den hjerteliga hyllning, han egnade det föregående och sitt eget tidehvarfs stjernor, en Kellgren och Leopold, en Franzén och Tegnér. Äfven den yngre tidens framträdande skalder och talare blefvo af honom med välvilja omfat-

tade, och han var sjelf den förste att fästa uppmärksamheten vid deras lofvande anlag.

Alla det menskliga hjertats olika känslor i lifvets olika förhållanden hafva med förvånande kraft, värma och renhet klingat från Wallins harpa. Det hade varit omöjligt, om de ej förut klingat i hans själ, om ej denna varit ytterst känslig och lättrörd för hvarje intryck. Häri ligger den lyriska skaldens styrka, men ock hans svaghet; hans ära, men ock hans olycka. Denna egenskap, ju större den är, desto mer upplyfter den sin innehafvare inom sångens verld; men desto mera förbittrar den ock hans vistande inom den verkeliga. Lifvets beständiga, aldrig uteblifvande små eller stora motgångar, den alltid förnyade anblicken af dårskaper, eländen och brott: allt detta, som föga eller alldeles icke förmår genomtränga vanliga menniskors *robur et æs triplex*, blifver för honom en oupphörlig orsak till smärtsamma intryck; likasom han å en annan sida också i högre mått njuter glädjens lifvande känsla. Deraf hans för andra och än mer för honom sjelf obeqväma lättrörlighet, kanske lättretlighet. Denna skaldernas törnekrona satt äfven på Wallins hjessa, fastän gömd inom den rika lagerkransen. Han kände dock de sårande taggarna djupt; men bemödade sig att, stödd på samvetets vittnesbörd, sjelf och utan att besvära

an-

andra, bära sina bekymmer, sina smärtor. Och så bar han dem länge; men med förslitna krafter, bruten helsa samt under sorger, närmare gående till hjertat, förmådde han ej mer återhålla uttrycken af sin klagan; och denna hemska, denna någon gång bittra känsla af jordlifvets eländen, hvilken så djupt uttalar sig i skaldestyckena *Hemsjukan*, och *Dödens Engel*, — med smärta, med sorg lästes hon på hans ansigte och hördes från hans läppar, under de sednare årens ej sällan återkommande stunder af kroppsplågor och själslidanden. Hans plats, hans mångsidiga och kraftfulla verksamhet, kunde ej annat än hos en och annan väcka missnöje, tadel och bittert klander. Förr bar han det lugn och stark; nu led han dervid djupt, och man hörde i ord och såg till och med i tryck hans klagan deröfver. Och likväl — vare det sagdt till tidens heder — han hade dertill mindre anledning, än mången väntat. Med ytterst få undantag blef han mer och mer föremålet för sin samtids beundran och tillgifvenhet. Hans litterära motståndare tystnade snart, och hans politiska, ehuru han ofta var sjelf den angripande, bemötte honom dock med ovanlig skonsamhet. Kanske var det fin beräkning att ej röta Deliern med den Pytiska bågen; eller att så länge som möjligt för allmänheten dölja den stora mannens

ogillande af de läror, hvilka man önskade hafva ansedda som axiomer. Vi tro dock äfven på ädlare bevekelsegrunder, på beundran, vördnad och kärlek. Det var, som hade vi sett den förvillade Saulsandan inom tidens bröst, gång efter annan, vid Davidsharpans toner nedlägga det fattade spjutet och rörd utbrista: *du äst rättfärdigare än jag.*

Utan egna barn och oupphörligt upptagen af litteratörens, af embetsmannens och af medborgarens sysselsättningar, kom Wallin nästan mindre än någon i tillfälle att njuta det husliga lifvets lugna och stärkande glädje; och likväl var detta målet för hans varmaste önskningar, det stående temat för sångerna från yngre åren, *från hans gladaste tid.* Efter tjugo år, tillbragta midt i verldslifvets stormar, vaknade vid ålderdomens gräns ungdomens käraste bilder och önskningar, den lugna presterliga landthyddan, det stilla husliga lifvet. Hans förslag att flytta till Köping, Lexand eller Sala, härledde sig ej blott från planen att der företaga den förutnämda bibel-öfversättningen; ej heller blott från den misströstan till egna krafter, hvaraf han i mörka stunder öfverfölls; utan till betydlig del af ofvannämde hans längtan efter en ostördare njutning af det husliga lifvets frid. Detta var den källa, vid hvars lugna strand han ville hvila, ur hvars rena och obesmittade våg han ville

vederqvickas efter dagens tunga och hetta, efter de ansträngande striderna ute på verldens stora fält. Han var ej bland dem, som sökte och fann vederqvickelsen i det stora och lysande sällskapslifvet. Han trifdes der aldrig rätt väl. Dess lätta, lekande, men nästan alltid ytliga sysselsättningar, hvilka dock fordra en jemn uppmärksamhet, kunde väl för en kort stund roa, men ej i längden underhålla hans stortänkande själ. Den slutna munnen, det obestämdt stirrande eller kringirrande ögat, de nästan omedvetet och stundom meningslöst uttalade orden och artigheterna visade, att hans ande sväfvade i fjerran aflägsna rymder. När han våldsamt ryckte sig tillbaka och ville till egen och andras glädje deltaga i sällskapslifvet, då, oaktadt all hans tyglande varsamhet, röjde sig genast den mäktige anden i de kärnfulla tankar, i de snillrika vändningar, i de lysande infall, som strömmade från läpparna. Det förut allsidiga sällskapsdeltagandet och nöjet kände sin obetydlighet, afstannade mer och mer och förvandlades snart till ett hänryckt lyssnande på de Pytiska orden. Såg du vårens äng med sina lysande blommor, sina smekande sefirer, sina fladdrande fjärilar? Också det är en i sitt slag behaglig och angenäm syn; ty, *Huld är dock att skåda lifvets korta lek!* Men då blef, för att höja festens ära, äfven Örnen ditbjuden. Han kom, såg

och ville deltagande öka glädjen; men vid hans minsta rörelse, vid suset af hans väldiga vingar, vid Jofurs-blixtarna från hans ögon — såg du ej, huru hela den lekande och jollrande skaran stannade, häpnade och förstummades? Han såg, beklagade, men kunde ej hjelpa det, ej omskapa sin natur. Saknande den älskeliga leken, men för att ej längre störa den, lyfte han vingarna och återvände till sin verld, till ekens krona, eller Olympens höga, men ensamma spets.

Wallin hade dock äfven sina förtroliga kretsar, nemligen de äldsta vännerna, från barnåren, från skolan; bland hvilka ungdomsminnen, kamratskap och förtroende aldrig tillåto skalde- och embetsmanna-äran lägga sina fjettrande band på umgänget; eller ock, i sednare åren, hans mer eller mindre likar i snille, lärdom och ära. Bland dessa kände han sig fri och på sin plats, och liflighet, glädje och infall blixtrade från ögon och läppar. Dock säger en man, som länge stod vid hans sida, *aldrig såg jag honom gladare, än när han var öfverhopad af arbete.* Så var det ock. Embetsrummet eller författare-bordet var den plats, dit han helst skyndade, der han helst qvarstannade: den verld, der han kände sig hemmastadd. Det var Olympens topp, hvarifrån örnen kastade sina blickar öfver menskligheten underliggande fält; eller

det var den stilla, den dunkla lunden, der näkter-. galen, ensam med sina känslor, sjöng i hänryckande toner lifvets glädje och sorg för den af honom osedda, der utanför lyssnande skaran.

Dessa Wallins personliga anlag instämde i afseende på sällskapslifvet med hans öfvertygelse om det, som utgjorde både kärnan och höjden af Religionslärarens kall. Vid inträdet i Adolf Fredriks Församling uttalar han sina åsigter deraf på följande sätt:

Jag lofvar ej att med sysslolöshetens och inställningsgåfvans täta uppvaktningar tillsmickra mig en bevågenhet, som jag ej så ville vinna; jag lofvar ej att blifva glädjens lifliga och alltid återfunna tolk i edra muntra samqväm: dertill är jag mindre böjd och tjenlig. Men jag lofvar — och detta hjerta lägger löftet på mina läppar — inför Honom, som ser i själens djup, lofvar jag, att J, såsom ädle och rättsinnige vänner, i mig alltid skolen finna en redlig och förtrogen vän — edra barn en öm och samvetsgrann vägledare till kristelig dygd och vishet — edra fromma och menniskoälskande stiftelser en varm och villig biträdare — de vilseförda en med Guds hjelp allt mera erfaren rådgifvare, — de sjuka, de döende, en icke sen själaherde, — och de sorgsna, de bedröfvade, en alltid deltagande, om än ofullkomlig, tröstare.

Sjelf fattigdomens son, leddes han icke blott genom sitt varma och känslofulla hjerta, utan äfven genom egen erfarenhet till deltagande för nöden och lidandet. Huru hänförande uttala sig dessa känslor uti liktalen öfver många hädangångna vänner, och framför allt i den vackra *Kantaten för de nödlidande i Westerbotten!* Och de uttalade sig ej blott i ord, utan äfven i gerningar. Genom ett fördelaktigt äktenskap och indrägtiga sysslor kom han snart i tillfälle att verksamt och i rikt mått uppfylla önskningarna af ett hjerta, som trånade efter kärlek och tacksamhet. Åt älskade föräldrar byggde han hus och beredde ålderdomslugn. Åt värnlösa slägtingar gaf han uppfostran, kärlek och vård, mer än kanske de fleste fäder gifva åt egna barn. Nödens barn voro också hans och fingo sin andel af samma varmt lågande kärlek, ur samma välgörande hand, hvilken äfven i döden utsträcktes till denna välsignelse.

Men det finnes en välgörenhet, som, ledd af ögonblickets rörelse, åt hvem som helst, äfven åt lättingen, åt drinkaren, gifver en aldrig vägrad skärf. Mängden prisar den ofta, som bevis på ett godt hjerta; men Wallins menniskokännedom och skarpa blick insåg lätt och klart, att gåfvor åt sådana endast underhålla och öka lättjan, lasten och oordningen. Vid åtskilliga tillfällen uttalade han

denna öfvertygelse och följde den äfven sjelf. För den verkliga, hjelplösa nöden var hans hand städse öppen. Lättingen, drinkaren, förstöraren deremot fingo af honom hvad de behöfde, nemligen stundom en gåfva, alltid en förmaning att i arbete, nykterhet och sparsamhet förtjena och äta sitt eget bröd.

Wallins helsa hade, särdeles i ungdomen, varit ganska svag, och hy och utseende i öfrigt bekräftade hans ej sällan yttrade klagan öfver inre och svåra kroppslidanden. Dessa ökades i samma mån, som år, arbete och sorger minskade förmågan att dem bära. Läkare och vänner rådde att spara krafterna, i synnerhet att ej så ofta uppträda i predikstolen, hvilken fordrade större ansträngningar; men förgäfves sökte man afhålla honom från denna hans lifs käraste sysselsättning, hans embetes dyraste åliggande. Ofta såg man honom om måndagen matt och lidande efter söndagens predikan; och likväl en eller annan vecka derefter förnyades samma försök med samma olyckliga påföljd. Han hade ej, som Abraham, en son att uppoffra, som bevis på lydnad för sin Herres kallelse. I dess ställe uppoffrade han sig sjelf på sin Guds altare och tempelberg; och ju längre det led, ju mer han förherrligades af den jordiska äran, desto klarare brann ock den sig sjelf förtärande, sig sjelf förherrligande himmelska lågan. Verlden gaf den store offraren

slutligen ansvaret och namnet af det, han redan länge i verkligheten varit: han blef Svenska kyrkans öfverste prest och förste man. Med, om möjligt, än mera brinnande ifver gjorde han sig på samma gång till Svenska kyrkans trägnaste tjenare, och ville i allt och öfverallt, i landsbygdens hyddor, likasom i Konungaborgens och lärdomens palats låta sitt ljus — nej, Guds ord och dess ljus lysa för menniskorna. Offerlågan brann allt klarare; verlden fröjdade sig deråt; van vid den oupphörligt stigande glansen, frågade man också oupphörligt efter än mera ljus, och lågan uppflammade än mera klar och herrlig. Men plötsligen började hon flämta. Ett helt rike häpnade dervid, och hann ej sansa sig, förrän han ännu en gång herrlig lyfte sig mot himmelen, men försvann och lemnade oss i mörker.

Sällan har inom vårt land en så allmän sorg blifvit spord. Jag vill, får och bör ej uppröra våra känslor genom framställningen af hvad fäderneslandet, hvad hvar och en af oss förlorade; ej heller genom återljudet af den djupa klagan, som hördes från hela riket, så väl från dess Konungaborg, som från hvar och en bland dess aflägsnaste dalar. Det var dock hufvudstaden, landets hjerta, hvilken djupast kände sin förlust och uttryckte sin saknad; ty Stockholm och Wallin voro vid hvarandra fä-

stade genom oräkneliga band af kära minnen och ömsesidig tillgifvenhet. På dödsbädden hade han åter längtat till sitt Stockholm; och detta längtade efter honom tillbaka. Sällan, om någonsin, såg man också en sorg så djup, ett sorgetåg så stort, som det, hvilket från hufvudstaden först mötte och sedan till grafven följde den älskade Lärarens stoft. Det var likasom en af hans ungdomssånger, nu omstämd i sorgens djupa ton, hade höjt sin kallande stämma och ropat:

Statt upp, du konungsliga stad!
Din älskling nalkas Dig.
Cypresser strö bland lagrens blad;
Sänd dina barn i dyster rad
Till sorgetågets stig.

Vid smärtans suck och sångens röst
Och afskedsklockors dån,
Njut fosterjord, din enda tröst;
Tryck till ditt moderliga bröst
Din ädle fosterson!

Mine Herrar!

Min hand förmår ej utföra teckningen längre. Hon vågar ej heller framkasta några drag efter de nyss från mästaren lånade; och har dessutom kanske alltför länge tagit edert, åhörarnes och blifvande läsares tålamod i anspråk för en tafla, som fordrat

konstnärens fina färgor och säkra teckning, men i dess ställe blifvit en af saknaden och tillgifvenheten med grofva drag i svart och hvitt uppritad. Jag kände vid begynnelsen af arbetet, likasom nu vid dess afslutande, huru föga mitt verk skulle motsvara edra rättvisa fordringar och den hädangångnes förtjenst. Jag kan ej, jag har ej kunnat hjelpa det. Efterverlden, utan personlig kännedom af den lysande urbilden, skall måhända mindre märka, hur matt och färglös afbildningen är. Inför Eder, som känt den förra i all dess herrlighet, blifver hvarje försök till den sednare ofullkomligt; också obehöfligt; ty samtiden har hans bild med lefvande färgor tecknad i sitt tacksamma minne.

Och då du, palatsets eller hyddans son, med bedragen väntan och med missnöje vänder dig bort från min ofullkomliga teckning och söker en annan bild, i hvilken du kan igenkänna den förlorade, och inför hvilken du kan frambära offren af din vördnad och tacksamhet; då hänvisar jag dig på den bild, som han sjelf med sitt snille och sina dygder tecknat i djupet af ditt eget hjerta, och tillägger med hans ord:

Der din älskling stum betrakta,
Sjunk till hans fot och sucka sakta:
"Sådan var han!" —

SVAR

på Herr Fryxells Inträdes-Tal,

af

Akademiens Direktör, Herr Agardh.

Min Herre!

Ni har i dag upplifvat minnet af en stor och utmärkt man. Redan har det blifvit firadt i de kretsar, der Wallin gagnat med sin verksamhet eller lyst med sitt snille, och Svenska Akademien kommer senast med sin minnesfest. Tiden har sökt att bota sin förlust, att fylla de luckor, som den utomordentlige mannens bortgång lemnat. Saknaden har läkt sina sår. Den sörjande samtiden förbyter sig småningom till en frågande, granskande efterverld. Menniskan förgätes allt mer och mer; de personliga dragen förblekna. Endast Skalden, Talaren, Religionsledaren, Embetsmannen, Medborgaren är qvar. Föremålet för det tillgifna hjertats och den svallande känslans hyllning öfverlemnas till förståndets och den kalla pröfningens uppfattning. Historien, som ärfver allt, utkräfver sin rätt, och häfdatecknaren emottager af vänskapen det tårbestänkta minnet.

Det är ett sådant öfverlemnande, en sådan öfvergång, Svenska Akademien i dag kan anses hafva

firat. Ni har M. H., uppfattat denna mening. Ni har förenat bådas kall, saknadens och häfdens. Ni har, — sträng tolk af sanningen och verkligheten — trott, att vänskapens tid ännu icke var förliden, och att, då Ni uppreste den bortgångnes minnesvård och preglade derpå inskriften för efterverlden, det tillhörde Eder, att äfven vrida kring densamma för sista gången saknadens blomsterkrans.

Om Svenska Akademien, senare än andra, tecknar Wallins förtjenster, var hon deremot det samfund, som icke blott först erkände, utan äfven först upptäckte dem. Det må förlåtas henne i afskedets stund, om hon tillegnar sig den äran att hafva banat vägen för de första stegen till hans lycka, att hafva, då han ännu icke kände sig sjelf, gifvit honom förtroende till sin förmåga, och, då han misskändes af andra, stödt honom på hans väg till sitt lysande, men ännu aflägsna mål. Nästan obemärkt vid det Universitet, der han studerat, och som icke tillegnade sig honom, vann han genom de förnyade belöningar, hvarmed Svenska Akademien utmärkte honom, ett namn inom fäderneslandet; och liksom Nordens genljud, så mångdubblade de än blifva, när de återkastas från berg till berg, dock härleda sig från en enda ursprunglig röst, så var det bifall och hela den hyllning, som Wallin, under loppet af sin bana, i så rikt mått skördade,

i sjelfva verket endast återljuden af de utmärkelser, som Svenska Akademien skänkte honom.

Hvad hvar och en söker, för att lära känna en märkvärdig man, är hans *bild*, hans *personlighet* och hans *handlingar*. Men liksom *bilden*, om den skall blifva trogen, måste tecknas redan under hans lefnad, så kan hans *personlighet* icke fullt uppskattas förr än efter hans bortgång; ej för tidigt, för att ej skildras med poëtisk hand, och ej för sent, för att ej dragen deraf må hafva förbleknat och förlorat sig. Endast hans verk och hans handlingar kunna tecknas af efterverlden. Den första tillhör konstnären, den andra biografen, den tredje häfdatecknaren; och den tid, som nu är inne, är således tiden för teckningen af Wallins personlighet.

En sådan teckning är i allmänhet ett svårt och invecklad psychologiskt problem. Teckningen af ett snilles personlighet är det företrädesvis; och Wallins, som med till utseendet så ringa tillgångar så väldigt förmådde verka på sin tid och sitt land, är det mer än någon annans af våra sednast bortgångna märkvärdiga män. Det låg nemligen i Wallins personlighet, liksom uti en stor musikalisk komposition, en mängd dissonanser. De företedde sig icke blott uti hans märkvärdiga och praktfulla deklamation, der de af alla anmärktes, utan

äfven i hans skrifter, i hans sånger och hans tal, ja, i hans verksamhet såsom medborgare och embetsman, korteligen, i hvarje yttring af hans personlighet. Men liksom det stora, det mästerliga uti en sådan musikalisk komposition, och hvarigenom den skiljer sig från de alldagliga, just består uti dessa dissonanser, och hela styckets problem består i att upplösa dem genom för mängden obekanta vägar, uti de mildaste toner och de herrligaste harmonier, så låg måhända det egentligen stora hos Wallin på engång uti skarpheten, förnimbarheten af dessa missljud och uti deras upplösning, i sången och talet, till snillets skönaste, mest helgjutna skapelser, i handlingen till de ädlaste verk. Hos mången annan, hos de fleste, skulle de hafva stelnat utan öfvergång, utan upplösning och utan förklaring. De skulle hafva blifvit stående falska toner i deras lefnad och deras skrifter. De skulle hafva blifvit fel eller laster. Hos Wallin blefvo de skönheter och dygder.

Ni har, M. H., tecknat denna stora, denna ädla personlighet. Då Akademien företrädesvis utvalt Eder, för att uppfylla denna hennes sista pligt emot sin saknade medlem, kände hon, att teckningen af hans förtjenster skulle vinna mera genom häfdatecknarens grafstickel, än genom konstnärens idealiserande pensel. Ty allt, som sjelf är nära

idealet, kan ej höjas mer genom konsten. Här, mer än annars, var det den stränga, oblidkeliga granskningen, som skulle förherrliga bilden.

Men det var äfven en annan anledning, hvarför åt Eder, M. H., särskilt lemnades detta uppdrag. Wallin var folkets man, i ordets ädlaste mening. Han offrade sina krafter, han egnade sitt lif, han sparade sitt snilles blixtar, för den stora mängdens upplysning, bildning, förädling och förbättrade yttre tillstånd. Hvad han verkat derför, det lefver under menniskoåldrar i folkets minne, det ljuder på dess läppar; det tränger sig in i familjernas slutna krets med läsningen af hans tal; det stiger vid hvarje offentlig gudstjenst i helga toner upp från jorden till himlen. Det tillhörde folkets häfdateckнare, det tillhörde den, som för den stora mängden gjort Sveriges förgångna öden kära, att teckna dens bild, som på detta sätt så kraftigt verkat till folkets förädling. Det fans således en jemförelsepunkt emellan Wallin, den annars ojemförlige, och den, som i så fulländade drag tecknat hvad den oförgätlige var för sitt land, för sin tid och för efterverlden. Jag helsar Eder derför, M. H., i Svenska Akademiens namn, och inbjuder Eder att intaga Dens plats, hvars minne Ni förherrligat, derför att Ni återgifvit det troget.

HANDLINGAR

RÖRANDE

SVENSKA AKADEMIENS

HÖGTIDSDAG,

Den 20 December 1841.

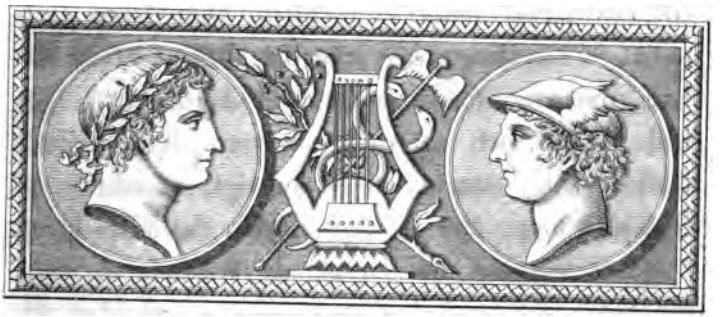

Den 20 December 1841, Svenska Akademiens Högtidsdag, hade Akademien, på Stora Börssalen, offentlig sammankomst, hvilken H. M. Drottningen, DD. KK. HH. Kronprinsen och Kronprinsessan samt Hertigarne af Skåne och Upland täcktes å den vanliga lektaren öfvervara.

Akademiens n. v. Direktör, Erke-Biskopen, Ledamoten i Andliga Ståndet af Kongl. Maj:ts Orden, Doktor Carl Fredrik af Wingård öppnade sammankomsten med följande

TAL:

MINE HERRAR!

Svenska Akademien firar med sin högtid det största fosterländska minne och menskligheten. ära. Gustaf Adolf, lyckligare än någon Svensk Konung, förenade söndrade sinnen, höjde sitt folk :

bildning som i förvärf, förde dess glömda namn till ryktbarhet omkring verlden. Och denna hjeltedikt i handling sökte icke det, hvaraf äfven ädlare sinnen hänföras, makten och berömmet. Dess både syften och segerminnen voro den frigjorda Gudsdyrkan, samhällenas jemvigt, forskningens främjade lopp. För Sverige är den det ädlas idrott i högre mening än Greklands fräjdade Aristeia. Så länge folket hyllar detta minne, och dess ädlaste söner förnya det i sina sånger, skall Sverige ej falla i vanära, eller ock hastigt resa sig ur den förnedrande villan.

Sanningshjeltens blod göts på en främmande jord, till vittne att hans sak var folkens gemensamma. Till de högsta värdens försvarare var han af försynen kallad. Ingen var ock dertill värdigare än han, hvars själ innebar gudsfruktan, menniskokärlek, hjeltemod och uppoffring. Det fosterländska sinnet känner sin ära, att den siste Riddaren var vår.

Storhetens lön är tacksamheten, evärdelig som dess föremål, spänstig som hjertat, hvilket på en gång klappar för det förlidna och det närvarande. Åter hafva vi deltagit i en härfärd mot fribetens förtryck. Vi hafva sett med oss förenas, icke lydländer som affalla, men ett högsint folk i brödraband. Under en lång följd af år vänder

Hjeltekonungen snillets kraft och verldserfarenhetens skördar till fridens yrken inom sina länder. Nestor i år, vishet och talets sköna gåfva, prisas han af skaldernas höga sång och välsignas af hjertats tysta bön.

Vårt samfund var det icke medgifvet att begå sin högtid endast med glada känslor. Dagen är äfven sorgens och saknadens. Han är bortgången, *den ljuflige budbäraren, den der frid förkunnade:* han, som icke allenast *gjorde en evangelisk predikares verk* i hufvudstadens första församling, men ock uppbyggde öfver allt landet. Stilla, men säker, som stjernans gång, förelyste hans lära och lefnad. Läran var hjertats angelägenhet, känslans blomma, pröfningens mognade frukt; *han trodde, derföre talade han.* Tankens klarhet genomlyste uttrycket; den inre rörelsen, som välljöd i den blida stämman, kringdelade sig, lik vårens värma. Han tolkade det gudomliga, *icke i jordbäfningen eller stormen, men i det sakta vädret.* Lefnaden var gjuten i ett helt. *Hans ålder var såsom hans ungdom.* Så vittnade den, hvilken följt honom med tillgifvenhet från de unga åren. *Saktmodig,* hade han, enligt det undransvärda löftet, fått i besittning än en, än en annan af jordens lotter, men alla utan strid eller afund. Högsta äran var *den fridsamme* egnad, *att kallas Guds barn.* Han har

ock tillträdt sin arfvedel i den eviga friden, sedan han vunnit sin sista jordiska önskan, att ännu en gång trycka till sitt hjerta den aflägsna sonen, i hvilken Hagbergs namn lefver upp, att fortsätta hans ära.

Det gifves mellan bildningens stiftelser en innerlig samkänsla, som låter dem lika erfara hvarandras fröjder och förluster. Svenska Akademien deltager i den sorg, hvars budbärare jag kommit från lärdomens högsäte. I det med lyckliga förebud började loppet på sin nya lärarebana, omgifven af likars och ungdomens kärlek, från fäderneslandets förhoppningar, är han bortryckt, den man, som genom en sällsynt förening af egenskaper var kallad att i den lärosal, Gustaf Adolfs handledare öppnat och Johan Ihre fröjdat, undervisa i Statsläran. Med denna hade han upplyst häfden i de värderika taflor, hvilka vunnit Svenska Akademiens belönande bifall. Statsmannen hade han skådat i minnets bilder; sin tankes ideal såg han förverkligadt i det för hans kärlek dyrbaraste föremål. Af detta arf, af detta förvärf, af denna vexelverkan mellan den åldriga visheten och den unga kraften, hvilka förväntningar, dem döden tillintetgjort, då fäderneslandet behöfde deras fullbordan! Han, som djupast lider, finne i vår klagan aktningen och den med honom kända saknaden.

Direktören gaf derefter tillkänna, att till innevarande års täflan 35 skrifter inkommit, nemligen i Vältaligheten 1 och i Skaldekonsten 34, — det största antal, som, med ett enda undantag *), alltsedan hennes stiftelse blifvit insändt.

Bland dessa hade Akademien tilldömt stora priset åt den historiska undersökningen: *Framställning af de orsaker, som under Konung Carl XI föranledde statsskickets förändring.* Af denna skrift upplästes så mycket tiden medgaf.

*) År 1805.

FÖRSÖK

till

en Historisk framställning af de orsaker, hvilka under Konung Carl XI:s Regering föranledde Statsskickets förändring.

Af

Herr WILHELM ERIC SVEDELIUS,
MAGISTER DOCENS VID UNIVERSITETET I UPSALA.

Skrift, som vunnit Stora Priset i Akademien 1841.

När Regeringen icke tager *animum Regis* an och talar *pro republica*, utan agerar en *privatum* och talar å Ståndsbästa, då kan Regementet icke längre stå.

Axel Oxenstjerna.

Det Svenska folket har under en följd af århundraden sällan njutit freden, och dess Historia visar oss mindre ett jemt framskridande, än en liflig tafla af inre och yttre rörelser, af eröfringar och förluster, af våldsamma förändringar i lagar och samhällsskick. Konungslig envåldsmakt, Aristokratisk fåmanna-styrelse, regerande Ständers mångvälde — allt har Svenska folket försökt. Det har varit den mäktigaste ibland sina grannar och åter den svagaste, det har eröfrat länder, men det har ock darrat för sitt sjelfbestånd. Väl segrade Svenskarne vid Breitenfeld och Narva, men på Narva följde Pultava; och på Breitenfeld följde en ny seger — den vid Lützen — men som köptes med en omätlig förlust. Det var en tid, då Svenska vapen intogo Rysslands hufvudstad; men en annan tid kom, då Ryssland kunde bygga sig en ny hufvudstad inom Sveriges gränser. Ty den plats, der nu Pettersburg är bygdt, var Svensk ett helt århundrade igenom, och De la Gardie intog Moskau, men för ett ögonblick. Carl X lät kröna sig till konung öfver Polen, och vid

hans död behöll Sverige ej en fotsbredd jord af detta land. Hvem känner icke Carl XII:s segrar, hans storhet och hans fall? Hvad han vann, var ett odödligt namn, som ryktet bär kring verlden, men vid hans död var allt förloradt, som Sverige innehaft på andra sidan Östersjön.

Kaste vi åter en blick tillbaka på de sista trehundrade åren med alla deras inre hvälfningar, så möter oss först Wasa-ättens strid inom sig sjelf och emot en mäktig Adel, som hårdnackadt försvarar Medeltidens anspråk, för svag likväl att i hela deras vidd göra dem gällande. Det låg i sakernas natur, att en sådan strid måste blifva långvarig, men det var dock äfven en skickelse, att den ende af Gustaf Wasas söner, som var sin tid och sin plats vuxen, skulle vara den yngste. När han omsider förvärfvat makten, återgaf han Riket inre lugn och förberedde ett ordnadt samhällsskick, som det saknades honom snarare tid än förmåga att sjelf utbilda. På hans graf försonades gamla fiender, men i en fred, som dolde frön till nya strider. Konungen och Adeln voro nu vänner, men en del af Adelsståndet steg så högt öfver sina egna bröder, att enigheten ej kunde i längden bestå; och äfven folket började att kasta vreda blickar på Adelns glans och storhet. Emellertid infördes Sverige på eröfringarnas bana. Derifrån återkommet med för-

storad makt och ära, men med djupa sår, var det Svenska folket snart beredt att ändra statsförfattning. Den fred, som Gustaf Adolfs och hans hjeltars segrar dyrt förvärfvat, var så långt ifrån att skänka landet lugn, att snarare Christina för att undfly fredens faror lemnade sin krona, och Carl X utkastade till strid med yttre fiender de tvistefrön, som jäste ibland folket. Hans son såg stormen bryta löst, men var ock man att den beherrska. Det kunde likväl icke ske utan en betydlig rubbning i samhällsordningen. En statsförändring inträffade, som lade enväldsmakten i Konungens hand och bröt de storas välde.

Mycket kunde sägas om dessa Sveriges öden, mycket om både segrarna och nederlagen och om beggederas frukter, mycket om de inre hvälfningarna. Det var ett präktigt skådespel, när Gustaf Adolf, Carl X och Carl XII foro fram med seger genom länderna. Huru dessa segrar kunde vinnas af ett fattigt folk öfver makter, både rikare och större, blir i alla tider märkvärdigt. Huru sedan makten bröts och äran förspillde, är bedröfligt att se, men icke oväntadt. Ty det var en söndring inom sjelfva staten, som undergräfde Sveriges storhet. Kriget, hvilket öfverspände landets krafter, återverkade på dessa och framkallade ett inre missförhållande, som till en början öfverglän-

stes utaf krigsäran, men med återvunnen fred framträdde uti dagen. Dock var ej detta missförhållande söndringens enda upphof; den härleddes äfven ur Sveriges äldre förhållanden. Sjelf blef den, såsom nämdes, en orsak, att Sveriges fiender på Carl XII:s tid kunde bryta dess makt. Ty det var ett farligt botemedel, som slutligen användes för att läka fosterlandets sår. Vi mena Carl XI:s envälde, som, utgånget ur partiernas sköte och sedermera hvilande uti en sådan hand, som Carl XII:s, snarare befordrade än uppehöll den Svenska maktens fall.

Det är denna inre söndring, dess ursprung, dess utveckling och den slutliga följden deraf, Statsskickets förändring, som vi företagit oss att beskrifva. Vår framställning omfattar hufvudsakligen tiden ifrån den store Gustaf Adolfs uppstigande på thronen till den märkeliga tidepunkt, då konung Carl XI förklarades ej vara bunden af någon Regeringsform. Dock måste vi vid framställningen af söndringens uppkomst något öfverskrida den först angifna tidepunkten. Vi skola nemligen först betrakta Sveriges äldre Statsskick, att det må blifva klart, hvarföre detsamma ej längre kunde blifva oförändradt. Vi skola sedan betrakta den vexelverkan, som ägde rum emellan det inre samhällsskicket och de stora bedrifterna, särdeles huru de

sednare gåfvo fart åt en mängd oroliga krafter, som tyst arbetade inom Sverige, medan segrar vunnos öfver främmande folk. Vi skola se, huru Sveriges storhet hvilade på en förgänglig grund, och huru krafter samlades från alla håll till anfall på densamma. Vi skola granska både anfallets och försvarets rättmätighet och derefter se, huru passionerna ledde striden, huru söndringen i tänkesätt blef hat emot personer, och fäderneslandets namn, såsom vanligt är, begagnades såsom täckelse för egennyttan. Vi skola se hela partisinnets förblindelser, som hatar friden och hvarken känner fäderneslandets fördel eller sin egen. Så skall det visa sig, huru en strid uppstod, som blott kunde sluta med den ena partens undergång. Sist skole vi ock förtälja, på hvad sätt statshvälfningen utfördes och hvad den innebar.

Statsskickets förändring under Konung Carl XI visar sig hufvudsakligen i tvenne tilldragelser: Reduktionen, som förändrade samhällsklassernas ställning inbördes, och Envåldsmaktens införande, som försatte hela folket i ett nytt förhållande till Konungen. Beskaffenheten af dessa förändringar tillhörer oss icke att på förhand bestämma. Vi handla om deras orsaker, om den djupa söndring som framkallade dem, om den bittra strid, som under hela den föregående tiden fördes emellan

samhällsklasserna. Der stodo, i denna strid, å ömse sidor stora interessen, både enskilta ståndsoch fosterlandets. Å den ena sidan stridde Aristokratien för sina gamla rättigheter, och å den andra framträdde ofrälse ståndenmed nya anspråk. Striden, som hade sin grund i vigtiga sakförhållanden uppkallade små passioner, enskilt ärelystnad, afund, egennytta. Så blef det bitterhet i tänkesätten, och den segrande parten skred till förföljelse. Konungamakten, som förut skickat sig såsom medlare, uppträdde i Carl XI:s hand såsom domare, förhjelpte det ena partiet till seger, men tog sjelf drygaste delen af segerns frukter. Det var ett exempel, sådant som många finnas i häfderna: å ena sidan en ohejdad framfart, och å den andra ett ofördragsamt sträfvande att icke medgifva hvad dock i längden omöjligen kan försvaras. Den ene fordrar allt, och den andre vill ingenting bevilja, till dess att slutligen en tredje vrider segerns pris ur händerna på begge.

De verkande krafterna i dessa politiska rörelser voro ej alltid de, i hvilkas namn striden fördes. Mången, som trodde sig arbeta för sitt eget interesse, var blott verktyg för andra, hvilkas namn de knappast kände. Statsförändringen under K. Carl XI var nemligen icke en följd af någon en-

staka

staka händelse eller ett verk af en enda man, icke en gång af ett parti, eller af ett enda segrande intresse. Den utgick såsom en naturlig följd ur alla den föregående tidens förhållanden; ibland hvilka en del låg i öppen dag, andra deremot genom sin beskaffenhet voro gömda för mängdens blickar eller doldes omsorgsfullt af dem, som för sina gerningar skydde ljuset. Men alla samhällsklasser rördes utaf dagens frågor, och Adel, Prester, Borgare och Bönder beträdde samma stridsplats, i grunden kämpande för samma sak. Ja — icke blott de fyra Stånden, som syntes på Riksmötena, utan äfven andra klasser, de lärde, och de som njöto lärdomens frukter genom en utspridd allmän bildning, och de som närmast voro Statens tjenare, alla dessa verkade med skilda afsigter för samma mål. Hela statsskicket hade blifvit förändradt, och denna förändring måste genom en ny statsförfattning erkännas. Derom handlade striden och var således i sjelfva verket hela folkets sak. Men händelserna leddes af partierna bortom detta mål. Utförandet af en ädel och nödvändig sak styrdes af en hämdlystnad, som var osläcklig, af en afund, som ej ville försonas, af ett hat, som ej kunde glömma. Ett sådant tidehvarf är rikt på exempel både af det, som förtjenar efterföljd och det, som väcker afsky.

Det visar oss en allmän tafla af en söndrad och sig sjelf upplösande tid, men taflan får sin färg af särskilta förhållanden, och dess bilder kunna blott förklaras ur Sveriges eget statsskick.

I.

Svenska Adelns ställning till Konungamakten och Folket i äldre tider.

Vi hafva i det föregående tagit en öfversigt af vårt ämne och öfvergå nu till en närmare utveckling af dess särskilta delar. Vi skola betrakta de olika stånden hvart och ett för sig, med deras särskilta ställning, utsigter, behof, syftemål, och börja då med Rikets första stånd. Dervid företer sig den väsendtliga skillnad ifrån andra länder, att bredvid den mäktiga Aristokratien alltid funnits ett fritt Bondestånd. En varaktigare utländsk eröfring har ej heller någonsin öfvergått Sverige. Den gamla odalmannafriheten har aldrig böjt sig under främmande välde och blott tidtals under inhemskt förtryck. Dock har den stundom trädt tillbaka; på de gamla Allshärjartingen följde Herredagarnes tid; de Store togo lagstiftningen i sin hand, skiftade land och rike och bestämde öfver kronan. Under dessa tider syntes den lagliga myndigheten hvila hos Adeln och Prelaterne, men i strid med dem rörde

sig folkskarorna. Adeln stod ej ibland folket såsom medborgare, utan ställde sig öfver detsamma såsom en naturlig förmyndare, stundom öfverherre och då merendels tyrann. Ty förmynderskapet blef förtryck, som blott på sjelfsvåldigt sätt kunde brytas. Men det blef dock brutet genom våldsamma folkrörelser, hvilka handlade med en till formen laglös makt, men ofta föreställde fäderneslandets sanna fördel. De leddes, dessa folkrörelser, stundom af ädlingar, som skilt sig från de öfriga utaf sitt stånd, såsom Sturarne, stundom af män ur folket, såsom Engelbrecht, dem personligt anseende ställde främst bland frihetens försvarare. Så var all makt på den ena sidan ett stort förtryck, som framkallade sin egen motsats, ett stort sjelfsvåld; och styrkans rätt var den afgörande. För konungamakten fans ingen plats. De store missunnade hvarandra en sådan värdighet, och af makten sökte hvar och en inkräkta så mycket han förmådde. Slutligen försvann äfven namnet af konung. Sten Sture sökte ej en värdighet, som han kunde umbära, och undvek att genom en titel, lika tom som lysande, reta de stores hätska sinnen. Hela Sturarnes inflytande hvilade ej på den gamla konungamaktens grunder, utan på folkrörelsen, som skjutit dem fram. Under allt detta verkade ett främmande intresse och vann stöd hos de Stora, som understundom kände sig be-

höfva en man med konunganamn, men utan makt, och då hämtade honom ifrån Danmark. Så uppkommo Kalmare-Unionens strider, och ur dessa förhållanden utgick både Wasa-ättens välde och Adelns kamp deremot. Ty en af de främmande furstarne framträdde omsider med fullt uppsåt att verkligen beherrska både Adel och folk. Det var Christiern II. Han behandlade de lägre såsom ett underkufvadt folk och de store såsom brottslingar. Kyrkan lånade sitt namn åt det verldsliga tyranniet, ty de, som konungen ville störta, dömdes såsom kättare. Dock drabbade förföljelsen ej blott de verldslige Herrarne, utan äfven kyrkans män. Prelaternes och Adelns sjelfsvåld hade varit i förbund och nu flöt deras blod gemensamt. På detta sätt upplöste sig det gamla sjelfsväldet i en ny art af tyranni, — det, som utöfvades med krigets rätt af en främmande Furste. Denna Christiern II:s grymhet drabbade de mäktige i första rummet, men hotade alla och syntes så mycket vanhederligare, som det bar ett utländskt namn. Då förenade sig folket, som ännu ej var kufvadt, med dem af Adeln, hvilka undflytt tyrannens bila, och Gustaf Wasa "med Gud och Sveriges allmoge" befriade fäderneslandet.

Stockholms blodbad, sedermera Christierns fall och Gustaf Wasas uppstigande på thronen förändrade i väsendtlig mån Adelns ställning. Mången

egenmäktig Rådsherre fans ej mera, och de öfverblifne hade för sin räddning att tacka allmogen med en af deras egna bröder i spetsen, som ock derföre belönades med konungatiteln. Med denna värdighet bekläddes Gustaf på Riksdagen i Strengnäs, men att förvärfva en verklig konungamakt blef hans egen sak. Ty en sådan hade ej på länge funnits i Sverige, utan måste nu upprättas, så framt laglig ordning skulle återställas. Detta gjorde Gustaf Wasa, men kom dervid i strid med alla de krafter, som före hans tid upprört fäderneslandet. Sjelf lyftad på thronen af en folkrörelse, måste han nu visa Svenska folket, att den tid var förbi, då fäderneslandet försvarades med uppror. Bönderne å sin sida bortlade blott ogerna den gamla seden, att sjelfve taga sig rätt, och reste sig i beständigt förnyade upprorsrörelser. Så mäktig var en upprorisk allmoge den tiden, att Gustaf Wasa, som trotsat Påfvens bannstråle, i striden emot Smålands bönder fruktade för thron och lif. Adeln, försvagad af långa strider och slagen af ett kort, men blodigt tyranni, såg upp till thronen efter skydd. Dock funnos de, som ej glömde att Gustaf, nu deras öfverherre, förr varit deras like. Men Adelns uppror dog bort af sig sjelf, då bönderne vägrade sitt understöd. Att Thure Jönsson Roos, så högmodig han än var och förbunden med kyrkans mäktige,

dock måste söka hjelp hos folket, och, när denna uteblef, ingenting förmådde, bevisar Adelns förändrade ställning. Med undantag af Thure Jönssons sammansvärjning se vi Adeln i tysthet samla krafter och under tiden sluta sig omkring den nya thronen. Detta kunde den så mycket hellre göra, som konungen befordrade dess egen fördel genom sitt anfall på den Romerska kyrkan. Indragningen af kyrkogodsen verkade i dubbelt afseende på Adelns ställning, dels genom återskänkt förmögenhet, dels ock derigenom att ståndet skildes ifrån Prelaterne. Riktad af kyrkans rof blef Adeln mäktig nog att handla för sig sjelf, hvilket det var Gustaf Wasas söner förbehållet att få pröfva. Men så länge Gustaf lefde, var Adeln dels förenad med Konungen emot Prelaterne, dels böjde den sig för hans herrskarevilja. Det finnes exempel på stränga ord af konungen till Adelsmän,*) som alltför långt utsträckte sina fordringar på kyrkans gods. Ty Westerås recess, så nödvändig den ock var, missbrukades af vinningslystnaden, och det vill synas, såsom skulle dessa missbruk hafva drabbat ej blott kyrkan, utan äfven bönderne. Vare sig att Adeln misshandlade de bönder, som förr varit under presterskapet, eller att gammal afund vaknade, visst är, att det farligaste

*) Geyer, Svenska Folkets Hist. II, 99.

bondeupproret under Gustafs regering, Dackefejden, var riktadt emot Konungen och Adeln gemensamt. Det började med hotelser att ihjelslå all Adel, fortsattes under plundring, mord och brand af Adelsgårdarne, och kufvades af Konungen med Adelns kraftiga bistånd. *) Det räckte dock i tvenne år och var ej blott en uppresning, utan ett verkligt inbördes krig. Derefter synes Adeln ej blott främst ibland ständen, utan handlande i deras namn, då kronan förklarades ärftelig. Arf-föreningen utfärdades af Adeln ensam, men på alla ståndens vägnar **) Den innebar en afsägelse af gamla anspråk, hvilken snart skulle blifva en anledning till ånger. Men så länge Gustaf lefde, var Adeln lik en slagen makt, som beskyddad af en starkare samlar nya krafter.

Annorlunda Konungen. Han glömde väl aldrig, att han varit Adelsman, innan han blef Konung, och tog såsom Adelsman sjelf sin dryga del af bytet ifrån kyrkan. Men han glömde ännu mindre, att han nu var konung. Han höll ordning ibland alla stånd. Dock styrde han Sveriges rike mera efter sin vilja, än efter lag. Hans regering, i enskilta fall orättvis, blef i det hela icke tryckande, emedan

---

*) Fryxell, Berättelser ur Sveriges Hist. III. 179.
**) Geyer l. c. II. 107. Stjernman, Alla Riksdagars och mötens beslut. I. 173.

den beredde allmänt välstånd, och allt folket såg med vördnad upp till thronen.

Med Gustaf Wasas död förändras ställningen. Man började ångra Arf-föreningen, och gamla anspråk ifrån Unionstiden upplifvades, dem Adeln ej ville glömma och Wasa-ätten ej kunde erkänna. Det blef en strid emellan de stora familjerna och Gustaf Wasas söner, hvilken sluteligen kostade de förras blod. I denna strid uppkallade konungamakten bönderne till hjelp, och desse mindes väl sitt gamla anspråk att beväpnade få skifta rätt i landet. Striden tillhör Carl IX:s tidehvarf, men olycksbådande tecken visade sig redan under Erik XIV. De framkallades af Eriks oförsigtighet. Ty i början visade sig ej de store såsom hans fiender, och sjelfva Sture-ättens hufvudman var konungen behjelplig att sätta gränser för Hertigarnes makt. Väl skulle härunder kunna förmodas egennytta. Ty då Hertigarne blefvo mindre mäktige, stod ock konungen mera ensam emot Adeln. För Arfrikets motståndare måste det vara en fördel att sätta Furstarne af Wasa-ätten i harnesk emot hvarandra och splittra den makt, som Gustaf I lemnat åt sina barn gemensamt. Men en sådan djupare plan var främmande för Svante Stures tänkesätt och kan ej heller hos de öfriga af Sture-ätten bevisas. Denna familj var nu den första bland Adeln. Dess namn brukades af upprorsstif-

tare för att störta Gustaf Wasa, och mot densamma riktades Erik XIV:s misstankar. Den var intill slutet fosterländsk till tänkesättet; dess trohet under Gustaf Wasa är rättvist prisad; i sitt blodiga fall väcker den måhända större deltagande än den förtjenar, men öfver dess handlingssätt hvilar dock endast en skugga af misstankar. Vi veta ej, om Stureslägten var brottslig, missnöjd var den säkert — och kunde den väl annat vara? Ty ett beständigt misstroende, som steg ända till hat och yttrade sig i förföljelser, vände både dess och hela Adelns sinnen ifrån Erik. Först hade han tillåtit Adeln återvinna en del af dess gods, som Gustaf Wasa hade lagt till Konungahusets; sedan ville han genom ny ransakning frändömma detta stånd en del utaf de gods, som det förvärfvat ifrån kyrkan. *) Sitt förtroende skänkte han åt dess fiender. Nils Sture skymfades, och när han ville sätta frillobarnet på thronen och sölade sina händer i den förnämsta slägtens blod, var det ej längre missnöje, utan fiendskap emellan Konungen och Adeln. Aktningen var längesedan borta, nu brast äfven trohetens band och blott fruktan bibehöll freden. Men Erik XIV, så sträng han var, och äfven grym, förmådde ej ingifva denna känsla, emedan han i sjelfva verket

*) Geyer l. c. II. 173.

sjelf var rädd. Med Johan befriad ur fängelset, Erik sväfvande emellan vanvett och förnuft, grymt förolämpad af den sednare, begärligt eftersökt af den förre, var Adeln en gifven bundsförvandt åt Hertigarne. Den reste sig med desse. Erik föll och Adeln hyllade hans bror.

De följande tidernas förhållanden bestämdes genom tvenne omständigheter: föreningen med Polen och Wasa-ättens strid inom sig sjelf. Den förra begagnades såsom en anledning till förändringar i statsförfattningen, som skulle återskänka Adeln en länge saknad makt. Oenigheten emellan Furstarne af Wasahuset gjorde ställningen på alla sidor mera invecklad. Hvad först beträffar Johan III, så började han sin regering med stor bevågenhet emot Magnaterne och slutade med att hata dem.*). Carl IX var aldrig deras vän. Den skarpsinnigaste ibland Wasarne, genomskådade han Adelns planer och fördrog dem ej. Stark genom en stor personlig kraft, blef han ännu starkare af folkets bistånd, och hans sinnelag var sådant, att emot den, som han förföljde, var han oblidkelig. Emot en sådan fiende behöfdes konunganamnets helgd till värn. Sigismund var genom sin personlighet ej fruktansvärd, och hans frånvaro i Polen gjorde honom såsom konung mindre besvär-

*) Geyer l. c. II. 230.

lig, men hans fördelar kunde lätt sammanflätas med Adelns till gemensam strid emot Carl. I sjelfva verket var dock Aristokratien hvarken Carls eller Sigismunds vän, utan önskade i allmänhet en svag konungamakt. Derom vittnar hela dess handlingssätt, särdeles de märkvärdiga statsskrifter *), som ifrån denna tid blifvit bevarade. Ty snille, kunskaper och duglighet funnos i rikt mått hos en del af den tidens Magnater, särdeles den ypperste ibland dem — Erik Sparre. Han och hans vänner, slägterna Bjelke och Banér, understödde ifrigt föreningen med Polen, såsom en grund, hvarpå de kunde bygga åt sig ett eget välde. Men ett sådant välde var i strid med kronans ärftlighet och med den nya ordning, som småningom arbetade sig fram ur oredan. Då kom Adeln i blodig kamp med Carl IX, som företagit sig att fullfölja Gustaf Wasas verk. Han åter blef nu den siste, som efter gammal Svensk sed brukade folkskarorna emot de store. Å ömse sidor kämpade en kraftfull ärelystnad och ett mod, som fast beslutit att först i döden gifva vika. Striden fördes med personlig bitterhet och slutades med konungadömets seger. Äfven denna utmärktes af grymhet i enskilta fall, mycket blod

*) *Pro lege, Rege et grege* och *Calmare stadgar om begge Rikenas styrelse*, begge författade af Erik Sparre. Geyer l. c. II 259, 269.

flöt, som kunnat sparas, men i det hela var visserligen Carl IX en fosterlandets kämpe.

Icke heller kan man ovillkorligen benämna denne konung Adelns fiende. Han ville beherrska detta stånd och hatade vissa medlemmar deraf, men han var långt ifrån att vilja störta Adelns hela makt. De privilegier, han såsom konung erbjöd densamma, innehålla ingalunda Adelns förnedring. Men försvagadt var ståndet, och enskilta medlemmars snille förmådde ej höja den sjunkande makten. Nu återstod för Adeln att erkänna sig för undersåte, och blott den ville detta göra och öfver sig fördraga konungen och lagen, var Carl IX visst ej obenägen att lemna Adeln det första rummet ibland Rikets stånd och de företräden, som med en sådan plats i staten kunde förenas.

Sjelf lefde han för kort att bringa dessa förhållanden till mognad. Han hade ock förolämpat de store grymmare, än att det kunde förlåtas. Men hans Son försonade Adeln med den ärfteliga konungamakten.

För att begripa denna försoning, kastom en blick på Sveriges tillstånd vid Gustaf Adolfs uppstigande på thronen: krig med alla grannar; inom riket brist och nöd; folket söndradt; Adeln kufvad, blödande, en del deraf i landsflykt förjagad; Presterskapet, uppbragt af Carl IX:s Calvinska religions-

försök; Bönderne, dels lidande af fiendens härjningar, dels suckande under de mäktiges förtryck; och på thronen satt en yngling, knappt fullvuxen, visserligen med de ädlaste egenskaper, men obepröfvad, oerfaren, omgifven af sin Faders fiender, som hade oförrätter att hämnas och förlorad makt att återtaga. Hvarthän Gustaf Adolf vände sig, mötte honom här lidande, som ropade om hjelp, der förtryckte, som begärde rättvisa; här Rikets fiender, som härjade dess landskaper, der konungahusets ovänner, som rufvade på hämd. Konungen af Polen i förbund med Europas mäktigaste Furstehus ansåg sig ensam rättmätig Konung af Sverige och hade svurit att störta Carl IX:s ätt. Af landets ädlaste slägter voro flere utvandrade till Polen, derifrån spriddes splitets gift ibland de hemmavarande, och hvar ett missnöje fans, der riktades det emot thronen.

Men i all denna farlighet var det en lycka, att faran var för alla gemensam. Konungen och hela landet, alla stånd och klasser ledo. Den gemensamma nöden förenade alla Sveriges barn omkring sin unge konung. Gustaf Adolf med sitt friska mod, sin goda vilja, sin outtröttliga verksamhet, sin tapperhet i faran, sin ihärdighet i motgången, sitt ädelmod i segren, sin rena dygd i alla lifvets förhållanden, var för den betryckte en hoppets bild.

Såsom en stor man tryckte han sin pregel på tidehvarfvet, lifvade folkets kraft och adlade dess tänkesätt. Man kände dagen tung, men bar förkänslan af en lyckligare framtid.

Ställningen var ock sådan, att laglydnad blef ej blott en dygd, utan ett oafviseligt behof. Om det fans en stolt Magnat, som kände lagen såsom ett tryckande tvång, så fördrog han detta hellre än den Danska eröfringen. Bonden, om han misshandlades af en hårdsinnad egendomsherre, teg och led för att undfly ett värre lidande. Ty om han hatade en öfvermodig husbonde, så fruktade han dock mera den gamla Riksfienden. All enskilt klagan förstummades för den allmänna nöden. Folket bar sin börda tåligt och väntade på bättre tider — en lång väntan, ty när de bättre tiderne kommo, förde de väl med sig säkerhet och ära, men uppoffringar derjemte. Det tidehvarf i vår Historia, som vanligen kallas det ärorikaste, har lärt oss, att en stor ära ej kommer utan arbete och att detta sällan kan skiljas från dyra försakelser.

Hvad särskilt Adeln beträffar, så var den af Carl IX:s bödelssvärd väldeligen kufvad, och afväpnades fullkomligt af Gustaf Adolfs ädelmod. De landsflyktiges hat var oförsonligt: men de hemmavarande ställde sig under ledning af den unge ko-

nungen. Väl begingos våldsamheter och lydnad vägrades åt Regeringens bud, men sådant blef alltmera undantag: väl var Konungen bunden af de stores privilegier, men de böjde sig dock för inflytandet af en ädel personlighet, och Gustaf Adolf blef genom kärlekens herravälde långt mäktigare än han syntes vara. Visserligen var detta en verkan af Gustaf Adolfs snille, af hans hjertas godhet; visserligen var det intrycket af en öfverlägsen karakter, af ett förstånd, hvars ljusa blick ej kunde förnekas, af en vilja, hvars redlighet ej kunde misskännas, af ett ädelmod, som syntes skapadt för att blidka gamla fiender: visserligen var det allt detta, som släckte Adelns hämdbegär; men ibland Gustaf Adolfs tjenare fans mången, som visst ej fattade hans värde, ej förstod att böja sig för det vördnadsbjudande eller att hängifva sig åt det älskansvärda i hans väsende. Gustaf Adolfs personlighet verkade mäktigt, men hela tidens ställning var ock gynnande för den lagliga myndigheten. Det utmattade sjelfsvåldet räckte villigt sin hand i lagens välgörande boja. Det är ej Gustaf Adolfs minsta förtjenst, att han satte lag och rätt, der våldet rasat; men så är det ock Svenska Adelns ära, att deras barn, som Gustaf Adolfs fader dödat, voro ädle nog att älska, hylla och lyda Carl IX:s son.

Men denna Adelns sinnesstämning saknade ej undantag. Enskilta våldsamheter begingos, som påminna om medeltidens dagar. Några begingo våldgästning hos allmogen med hot och trug, andre underlade sig egendomar utan minsta rättighet, andre förvandlade sina skattehemman till frälse blott derföre, att det var dem beqvämligast. Särdeles illa beryktad var slägten Lejonhufvud, men dess framfart synes ej hafva vunnit ståndets bifall. Man beundrade ej kraften i deras våldsgerningar, utan erkände orättvisan i deras tilltag, och det ansågs ej förnedrande för ståndet, om Konungen straffade dem. Men i början af sin regering förmådde han sällan att i sådana fall häfda lag och rätt. Hans personliga ingripande kunde ej räcka till öfverallt, och domstolarnes bud föraktades. Sten Lejonhufvud vägrade att svara inför Svea Hof-Rätt. Konungen måste fly till hotelser, och dessa riktades emot Lejonhufvuds fogdar *), ty af honom sjelf var ingen lydnad att förvänta, Sluteligen blef han efter Konungens död af sina egna ståndsbröder afsatt ifrån sitt Grefskap **).

Det var således mera personliga förhållanden än lagliga inskränkningar, som gjorde Adeln till lag-

lydig

*) Hallenberg, Gustaf II Adolfs historia.
**) Fryxell, Berättelser ur Svenska Hist. VI. 174.

lydig medborgare och verklig undersåte. Men såsom sådan besatt ännu Adeln stora företräden. Allt hvad lysande var och praktfullt och ärorikt tillhörde detta stånd. Hierarkiens glans var slocknad och presterskapet ett plebejiskt stånd. Borgare och bönder hade ej lärt att eftersträfva jemlikhet. Fäderneslandets försvar var hufvudsakligen åt Adeln anförtrodt, och dess uppkomst ifrån rusttjensten ingöt i hela ståndet en krigisk anda. I dess hand låg en stor förmögenhet, hvilken blef ännu större genom jemförelsen, då kyrkan ej mera var rik, och borgareståndet nyss börjat blifva det. All offentlig myndighet tillhörde Adeln, och hvar en större förmåga visade sig hos ofrälse män, blef den med Adeln införlifvad. Detta stånd besatt all högre bildning utom den presterliga, och under ett sådant förhållande var dess företräde till rikets styrelse långt ifrån en orättvisa. Men från statens värdigheter var Adelskapet oskiljaktigt. All ofrälse skicklighet blef adlad, förr än den i större värf kunde brukas. Den måste adlas, ty en vanbördig fick ej dragas fram; deruti låg Adelns säkerhet såsom rikets första stånd. Men den kunde ock adlas; deruti låg konungens och folkets säkerhet emot en möjligtvis vanslägtande Aristokrati *)

*) Se i dessa ämnen Gustaf Adolfs adelsprivilegier — manuskript i Riksarkivet.

Men denna Aristokrati var ej fullt enig. Redan spordes skillnaden emellan de stora familjerna och det "gemena frälset". Den högre Adeln grundade sig sedan gamla tider på frälse-egendom, men den nyare hade i Konungens nåd sitt ursprung. Väl besatt den gods af samma slag, men dess förmögenhet var mindre, dess plats i staten underordnad, och den saknade inflytelsen af ett lysande namn från forntiden. Den äldre Adeln kände sig stå på en sjelfständigare grund, den hade stora anspråk, men som ännu motsvarades af verkligheten. Hos den yngre grodde alla frön till en för begge förderflig afundsjuka. Skillnaden visar sig i det nyss inrättade Riddarhuset, der hela Adeln fördelades i tre klasser, af hvilka den första upptog Grefvar och Friherrar, den andra dem, hvilkas fäder suttit uti Rådet, och uti den tredje inrymdes hela den öfriga Adeln. Rösterna räknades efter klasser *), och den högre Adeln beherrskade således hela ståndet.

Dessa äro de punkter, som i det hela visa Adelns ställning under Gustaf Adolf. Dess makt var mindre än förut, men ännu stor, och Adelsståndet ansåg sig kalladt att med Konungen gemensamt styra land och rike.

---

*) *Gust. Ad. privilegier för Rikets Råd, Ridderskap och Adel att i Stockholm upprätta ett Riddarhus*, utgifna d. 6 Juni 1626 — citerade af Geijer l. c. III 34.

Men under Gustaf Adolfs regering och närmast efter hans död inträffade förhållanden, som gåfvo en stor, men farlig tillväxt åt Adelns makt. Vi kalla denna tillväxt farlig, emedan den var större, än att den kunde bestå med de öfriga ståndens frihet. Huru Adeln uppsteg till en sådan höjd, skall i det följande förtäljas; men för det närvarande vilja vi blott antyda den inflytelse, som de stora krigen utöfvade på Sveriges Adel. De verkade i dubbelt afseende; dels genom den glans, som segrarne i Tyskland spridde öfver hela folket, men särskilt öfver krigareståndet; dels genom de uppoffringar, som fordrades. Adeln eftergaf sin rätt i afseende på beskattningar och delade folkets bördor. Det skedde frivilligt och blott med förbehåll af privilegiernas fortfarande helgd. Gustaf Adolf genom snillets hänförelse ryckte med sig hela folket till stora faror, men ock till ett ovanskligt rykte. Segerbuden öfverröstade betänksamheten, och man glömde farorna för äran. Men hjeltens död skingrade förtrollningen. Segrens hopp var nära slocknadt, faran kändes större och mödan tyngre. Samma uppoffringar fordrades, men beviljades ej lika gerna, och de stora magnaterna framträdde med höga fordringar emot folket. Det blef en svår strid för dem, som förde fäderneslandets talan med egennyttans anspråk. Enskilta stånd funno statens

fordringar alltför stora; de voro dock af en oafvislig nödvändighet föreskrifna. Axel Oxenstjerna, af liksinnade vänner understödd, kämpade mot sitt eget stånds intresse, men för det allmänna. Å andra sidan stod en del af Rådet och Adeln, som väl älskade sitt fädernesland, men lika mycket sökte enskilt förkofran.

I det hela blef Axel Oxenstjernas grundsats rådande. Den synes hafva varit, att medborgarens enskilta frihet borde vika för statens väl. Den som besatt duglighet för rikets tjenst måste tjena, och den rike dela sitt öfverflöd med fäderneslandet. En sådan grundsats rörde Adeln främst och stridde mot dess enskilta fördel. Dock efterskänkte ståndet vid flera tillfällen sina rättigheter, men gjorde det blott ogerna, och hvad det uppoffrat för fäderneslandet, sökte det i sitt förhållande till det öfriga folket återtaga. För Sverige spillde Adeln lif och ägodelar, men fordrade att vara Konungens förste undersåte och de andra ståndens herre. Nya anspråk framställdes och missbruk förspordes af de gamla rättigheterna. Dit räkna vi Adelns anspråk på fri skjuts, likasom Adelsmannen varit i och för sitt stånd en offentlig person; dit hörde ock den sed, som blifvit gängse, att emot all lag och rätt lägga en mängd hemman under adelsgårdarnes rå och rör; dit hörde slutligen missbruket med de så

kallade försvarskarlarne. Denna benämning betecknade i privilegierna allehanda handtverkare, dem Adeln för sitt husbehof ägde rätt att underhålla. Nu samlade sig till adelsgårdarne en mängd af vapenföra personer, hvilka emot en afgift till husbonden erhöllo dess tillstånd att skrifvas inom säteriernas frihetsmil såsom försvarskarlar, hvarigenom de befriades från utskrifningarna. Följden blef, att kronan gick miste om sin vapenstyrka, och utskrifningarna drabbade så mycket hårdare allmogen. *)

Dessa och dylika missbruk bekämpades med mera eller mindre framgång af Axel Oxenstjerna. Den förste bland sitt Stånd i makt och stora egenskaper, var han ock den förste att yrka på uppoffringar för fäderneslandet. Genom sådana blef Adeln värdig sin höga plats i Staten, och blott ett sådant bruk af dess makt hade kunnat afväpna de krafter, som redan sökte undergräfva den.

II.

Den protestantiska hierarkien i dess strid med den verldsliga makten.

Vid sidan af de verldsliga magnaterna stod nu ett protestantiskt presterskap ibland ruinerna af den hierarkiska makt, som Gustaf Wasa krossat. De an-

*) Rådsprotokoller citerade af Fryxell, l. c. VIII—99—114.

delige Herrarne mindes så väl som de verldslige medeltidens frihet, den vi kalle sjelfsvåld. De främjade under Gustaf Wasas ledning den gamla lärans fall, men en protestantisk hierarki var för deras önskningar ej främmande. Gustaf Wasa deremot satte kyrkogodsens indragning i första rummet och i det andra lärans förbättring. Hans oblidkeliga stränghet i det förra fallet bildar en skärande motsats till hans fördragsamhet i det sednare. Han tvekade ej om sin rätt att för rikets behof taga kyrkans egendom; och han måste begagna denna rätt, så framt ej både stat och kyrka skulle förderfvas. Han fördrog ej Biskoparnas öfvermod, han satte gräns för deras välde, och der de ej lydde honom, gällde det landsflykt eller lifvet. Men han bar aktning för den enfaldiges fromhet, han var för klok att stöta folkets fördomar, och der det måste ske, anbefallde han den största varsamhet. Om någon fans, som ville dyrka Gud på sina fäders vis och ej begrep den nya lärans sanning, var Konungen ej den, som lade band på samvetsfriheten. Han trodde på sanningens makt och föreså dess seger, men han lemnade åt tiden att småningom låta dimmorna skingras. Det är omöjligt att bestämma en viss tidepunkt, då Lutherska läran infördes, ty århundradet förflöt, innan Reformationen var fullbordad. I Gustaf Wasas hand var det kyrko-

författningen, som nyskapades, men religionen lemnades fri. Det var frihet för samvetet, frihet att bedja Gud på modersmålet, frihet att öfvergifva påfvens välde, som Gustaf förfäktade och vann. Men aldrig ryckte han försvarets vapen ur den gamla kyrkans hand, aldrig förmenade han densamma att göra sin åsigt gällande med öfvertygelsens makt, om den förmådde det. Prelaternes inkomster bestämde han, deras myndighet nedsatte han, och Westerås Recess förändrade i väsendtlig mån presterskapets ställning, men afgjorde ej med ett enda ord om detta presterskap var katolskt eller ej.

Helt annorlunda tänkte de kyrkans män, som voro Gustafs råd och hjelp. Förjaga vidskepelsen, störta påfvemakten, upplösa klostren, predika Guds rena ord, sprida Bibelns kunskap till menige man, ej längre bedja till helgon eller bäfva för skärselden, med ett ord, fördrifva all påfvens här, detta ville Olaus och Laurentius Petri. Om de gladdes, när Konungen tog Biskoparnes slott och gaf bort deras embeten; så var det derföre, att den katolska hierarkien i sitt fall lemnade rum för deras lära. Men när denna hierarki ej mera fans, när Biskoparne blifvit Lutherske, då blef det en längtan, om ej efter den gamla myndigheten, dock efter ett större inflytande än det, som Konungen

beskärde den nya lärans predikanter. Redan Gustaf I råkade i strid med sina egna prester, och samme Konung, som tagit af Peder Sunnanväder lifvet och drifvit Brask i landsflykt, dömde ock Olaus Petri till döden. Denne anklagades för högförräderi, och hans egen broder, Erkebiskopen Laurentius har blifvit nämd såsom en ibland hans domare; hvilken omständighet, om den är sann, bevisar Konungens oblidkeliga stränghet. Sakens sammanhang är ej fullkomligt kändt, och Olai brottslighet kan ej bevisas. Men han var en häftig man, som genom stränga predikningar, dem Konungen på sig tillämpade, ådragit sig hans vrede. Måhända hade ock den nye Kansleren von Pyhy förtalat honom. Förgäfves bekände han sitt brott och bad om nåd, förgäfves talade till hans förmån stora förtjenster, gammal trohet. Det var med möda församlingens förbön kunde rädda den utmärkte mannens lif. Likaså Laurentius Andreæ, förr Konungens gunstling, nu ett föremål för samma vrede. Äfven han måste köpa sitt lif och dog beröfvad sitt inflytande *).

Samtidigt med rättegången emot Olaus Petri visade Konungen sin onåd emot Biskoparne, då

*) Om Svenska kyrkans yttre skick och förhållande till staten efter Reformationen och intill slutet af 16:de århundradet af H. Järta, i Witterhets- Hist. och Ant. Akad. Handlingar XVI del. sid. 116—192.

han förordnade utländningen Georg Norman till hela kyrkans "Superintendent". Stiften delades, de andeliges inkomster nedsattes, sjelfva den högtförtjente Erkebiskopen Laurentius tilltalades af Konungen med stränga förebråelser, och den biskopliga värdigheten utbyttes emot en ny och mindre ansedd titel. Denna Konungens onåd var till en del framkallad genom Biskoparnes motstånd i en sak, der Konungen efter tidens begrepp verkeligen hade orätt. Han ville äkta sin aflidna gemåls systerdotter. Biskoparne vägrade kyrkans samtycke till ett giftermål emellan så nära anförvandter, men Konungen aktade ej deras varning, och de rättade sig slutligen efter den mäktiges vilja. Dock gick denna icke i verkställighet, förr än den besegrat Biskoparnes motstånd.

Allt detta var ej en strid emellan Konungen och Prelaterne, dertill voro deras krafter alltför olika, men det bevisar dock en stridighet i syftemål. De hade arbetat gemensamt emot de katolske och kände sig nu hafva kommit till den punkt, der vägarne skilde sig. Men förhållandet var såsom emellan herre och tjenare. Konungens strånghet emot Olaus Petri och hans djerfhet att i strid med Biskoparne göra sig till herre öfver lag och kyrkobruk visade dem hans afsigt att sätta gräns för deras makt, så väl som för den påfliga.

De fogade sig efter nödvändigheten, och något större försök till ett presterligt herravälde gjordes ej, så länge Gustaf lefde. Med hans död inträdde nya förhållanden, fiender uppväxte, söndring uppstod inom ståndet. Det var Liturgiens tidehvarf. Erik XIV, af lättsinne och vanvett *), missvårdade Fadrens verk; Johan III öfvergaf det med fullt uppsåt. Den evangeliska församlingen sväfvade i fara. Många af dess tjenare affölio och svuro trohet åt Liturgien. De, som framhärdade, kunde ej tänka på makt och ära; det var fråga om sjelfbestånd. Då uppstod Carl IX och tog i sitt beskydd Gustaf Wasas kyrka. Han blef hennes räddare och med detsamma hennes herre. Striden emot Jesuiterne och Liturgien förqväfde hierarkiens frö ibland de Lutherska Prelaterne, men långt ifrån uppryckte det. Efter öfverståndeu fara uppsköt det ånyo, och vi se Carl IX i strid med den Erkebiskop, som han sjelf förordnat. Hertig Carl och Abrahamus Angermannus äro ett förnyadt skådespel af Gustaf Wasa och Olaus Petri: å ena sidan en djerf Prelat, å den andra en ännu djerfvare Furste. Den ene vill herrska öfver kyrkan, den andre, statens herre, betraktar kyrkan såsom en del af staten

*) Om Erik XIV:s böjelse för Calvinismen se Witterhets Hist. och Antiqu. Akad. Handlingar. del. XVI 133; om hans svagsinthet och dess inflytande på hans gerningar i allmänhet, se Geijer l. c. II 205.

och vill äfven råda öfver henne, fördrager ej Prelatens öfvermod, ogillar hans tilltag, skiljer honom från sin makt och låter honom försmäkta i fängelset *). Så visade Carl IX, att han öfvertagit Gustaf Wasas verk ej blott i kyrkans försvar, utan ock i styrelsen deröfver.

Men om presterskapet medgaf Konungen den högsta makten äfven i religionssaker, så var kyrkan säker om sitt bestånd, om skydd från thronen, om rättigheter, makt och egendom. Carl IX aktade högt presterna och var mån om deras underhåll. Ej heller var han ofördragsam. Sjelf misstänkt för Calvinska tänkesätt fördrog han motsägelser af den nye Erkebiskopen och störde ingens samvetsfrid.

Gustaf Adolf liknade i detta fall sin Far. Han förgrep sig ej emot kyrkan, men han tålte ej ingrepp i sin egen makt. Både såsom menniska och såsom statsman var han nitisk för religionens sak. Hans höga begrepp om presternes inflytande hos folket gjorde honom varsam emot detta stånd. Vördnaden för hans personlighet och känslan af hans makt återhöll å andra sidan hvarje hierarkiskt sträfvande. Men vissa punkter funnos dock, der äfven denna Konungs åsigter med Biskoparnes råkade i strid.

*) Witterhets Hist. och Antiquit. Akad. Handl. Del. XVI 174.

I denna strid tjenade Adeln Konungen, och dess hufvudman fortsatte den efter hans död. Ty förbundet emellan den andeliga Aristokratien och den verldsliga, slitet genom Gustaf I:s reduktion, var aldrig återknutet. Christian Tyrann hade brutit Adelns makt, och Gustaf Wasa kyrkans. Den förra återvann åtminstone sin bortskänkta egendom och vann den på presternes bekostnad. Desse åter måste vara nöjde, huru rike och fattige Konungen ville hafva dem. Men ifrån den stunden skilde sig de begge ståndens syftemål. Blott deruti var deras ställning lika, att båda mindes saknande en frihet, som ej mera fans. De verldslige Herrarne blödde bort en del af sina krafter i strid emot Konungamakten. Presteståndet, utan deltagande för Adelns syften, sjelft i behof af kungligt skydd, ville hvarken bistå Aristokratien, eller förmådde, om det ock velat, att strida för egen sak. Men om de Lutherste Biskoparne hvarken hyste någon önskan eller hopp att återvinna det gamla väldet, så var deras beslut fast att ej låta det, som återstod, ytterligare kringskäras. Derföre satte de sig emot hvarje försök att i kyrkostyrelsen intaga män af verldsligt stånd. Men just detta var Gustaf Adolfs afsigt, och då nu Adeln först var med Konungen fullkomligt försonad, dertill i besittning af den verldsliga styrelsen, så räckte den med nöje

Konungen sin hand uti en sådan sak, ty den makt, som Biskoparne skulle mista, måste blifva Adelns vinst.

Det var i synnerhet i frågan om det af Konung Gustaf Adolf föreslagna "Consistorium Generale," som denna skiljaktighet emellan Konungens och presteståndets syftemål yppade sig. Handlingarne i denna fråga äro för efterverlden tillgängliga; yttranden utaf de mäktige förråda bevekelsegrunderna, och personliga förhållanden vid andra tillfällen sprida äfven ljus öfver denna sak.

Konungen, som företagit sig att ordna statsförvaltningen, ansåg ett eget Collegium för kyrkoärender behöfligt. Men i detta Collegium var det hans afsigt att intaga äfven män af verldsligt stånd, ja han ville lemna första rummet åt Riksdrotset till skiftes med Erkebiskopen. Vidare var det en hufvudsak i Konungens plan, att detta Consistorium skulle utöfva en granskningsrätt öfver Biskoparnes förvaltning. De verldsliga embetsverken redogjorde årligen för sin verksamhet; sjelfva Rikskansleren inställde sig inför regeringen såsom ansvarig; Biskoparne allena styrde sina stift utan förmän, utan redogörelse. Missbruk af den biskopliga myndigheten förspordes stundom. Tvister uppstodo om gränsen derför, och det var svårt att finna en domstol, der sådana kunde afgöras. I Rådet satt ingen

prest, ej heller i Hof-Rätten, och att anförtro kyrkans ärender åt verldslige män allena var ej förenligt med Konungens åsigt och ännu mindre med presternes anspråk på oberoende. Å andra sidan fruktade Gustaf Adolf att i hela sin vidd erkänna detta anspråk. Det hade varit att gifva stöd åt hierarkiska syften. Men de andelige fördrogo icke en gång ett deladt inflytande. De ville råda inom kyrkan, uteslutande, allena. Verldslige mäns delaktighet i kyrkostyrelsen syntes dem ett kyrkans slafveri under furstemakten. I hvad mån personlig stolthet, afundsjuka, ärelystnad styrde motståndet, kan ej bedömmas. Men Konungen omfattade sitt företag med nit och kraft, utan att dock kunna besegra presternas motstånd. Ty de läto ej öfvertyga sig, och öfvermanna dem ville han icke. Fast öfvertygad om nyttan och rättvisan af sin sak, var han lika hofsam i utförandet, som oföränderlig i grundsatserna. Hela hans regering visar aktning för lagen, och hans handlingssätt i denna sak innebar just ett bemödande att sätta lag, der rätt och orätt varit obestämda. Han ville binda både stat och kyrka vid lag, men nekade ej heller sjelf att vara en lagbunden Konung. Dertill kom, att han behöfde presteståndets välvilja. Ty fosterlandet befann sig i svåra omständigheter. Mäktiga fiender måste bekämpas med små tillgångar. Enig-

het var nödvändig, och, hellre än han väckte split emellan ständen och trotsade presterskapets inflytande, eftergaf han sin egen öfvertygelse.

Det var år 1623, som Konungen meddelade åt Biskoparne sitt förslag. Såsom anledning dertill nämdes dels behofvet af rättelse, när oordningar inom kyrkan uppstodo, dels ärendernas beskaffenhet. Ty dessa voro stundom af den art, att de ej kunde till något visst kapitel hänskjutas; stundom rörde de ock staten på samma gång som kyrkan, och borde då skärskådas af "politiska" personer ej mindre än af kyrkans män. Konungen ville låta Consistorium Generale bestå af sex andelige och lika många verldslige män, hvaribland Riksdrotset främst och jemte honom tvenne af Rådet och tre af Hof-Rätten. Detta Öfver-Consistorii rätt att instämma äfven Biskopar och sitta till doms öfver dem uttalades tydligt, äfvenså dess pligt att hafva uppsigt öfver hela kleresiet, dess lära, lefverne och sätt att bemöta folket. Särdeles borde Consistorium tillse, det ingen bannlystes eller förvägrades att bruka Sakramenterne, så framt ej kyrkoordningen och Guds ord tillåto en sådan åtgärd. Consistorium skulle ock skilja tvister, när församlingarna klagade, att kyrkoherdar påtrugades dem emot deras vilja, och slutligen borde det hafva tillsyn öfver Läroverken, öfver

fromma stiftelser och öfver boktryckerierna *): kort sagdt, det ställdes såsom en domstol öfver de andelige, och dess bestämmelse var lika mycket att värna folket emot den andelige maktens missbruk, som att skydda kyrkans rätt.

En sådan inrättning misshagade Biskoparna. De tackade Konungen för hans vård om Religionen, men undanbådo sig "politiske" **) personers deltagande i kyrkostyrelsen. De grundade sin åsigt på den Heliga Skrift, anförande exempel ifrån gamla tider och främmande folk för att bevisa, huru verldslige mäns deltagande i kyrkostyrelsen varit Gudi misshageligt. De gingo tillbaka ända till gamla Testamentet och tillämpade Judiska statens förhållanden på Sverige. Den verldsliga öfverheten borde ej vara kyrkans herre, utan dess förste medlem och beskyddare. Den makt i religionssaker, som tillhörde Konungen, kunde ej öfverlåtas åt lägre personer, och, der olika meningar uppstodo, borde deras åsigt, som voro vane att ransaka skrifterna, blifva gällande.

Bi-

*) Institution och Instruction, som Kongl. Majtt haffuer ähmatt att giffua thet Generali Consistorio, som upprättas skall — hos Thyselius, Handlingar till Svenska kyrkans och Läroverkens Historia 1. 59.

**) Med "politiske" personer menades på tidens språk Lekmän, verldslige personer.

Biskoparne sökte punkt för punkt att vederlägga Konungens förslag. De erkände dess nytta, blott utförandet kunde ske utan att blanda andelig och verldslig myndighet. Hvar och en af dessa hade sin egen verkningskrets, sina egna tjenare. Blott genom menniskovåld och falska läror hade verldslig styrelse blifvit sammanblandad med den andeliga. Påfven och hans här med sitt sträfvande efter verldsligt välde hade förbrutit sig emot Gud och menniskor. Ej mindre straffbart vore det, om verldslige herrar rådde öfver kyrkan. Guds rike vore ej af denna verlden, och Frälsarens Apostlar hade ej beklädt något verldsligt embete. Men att leda Guds församling tillhörde kyrkans män; predikanterne förmanades i Guds ord att föda Herrans hjord, och det ålåg dem att göra räkenskap för menniskornas själar. Ej heller vore det passande, ej med förra tiders bruk förenligt, att andre än kyrkans män förvaltade kyrkans ärender. Ty den skicklig vore, honom borde sakerna anförtros, och presterne hade länge studerat det, som hörde till religionen och kyrkan. "Vi klandra Papisternes sed, som "föra både andans svärd och det verldsliga, stående "med ena foten i predikstolen och med den andra "i rådhuset. Hvi skulle vi sjelfve göra oss saker till "samma fel? Ho är det gifvet, att den ena dagen

"dömma rättvist öfver lif och gods i Hofrätten, och "den andra i Consistorium förmana till bot och bätt-"ring, pröfva predikanters lära, höra skriftermål, "bannlysa de förhärdade och aflösa de botfärdiga, "med hvad mera som till ett sådant Consistorium "hörer? Den ej i sådant är förfaren, han hafver der "intet att beställa."

"Det har blifvit sagdt, att saker förekomma, som "ej höra till något visst kapitel. Hvilka äro då "dessa saker? Månne sådana, som röra andeliga per-"soner till lif, ära och gods? Dessa mål höra till Hof-"rätten, ty i verldsliga saker må verldslig lag gälla. "Eller röra väl dessa frågor kyrkan allena? Då fin-"nas för dem kyrkomöten, men ej behöfves för "denna orsak, att man öfvergifver gammal sed och "Guds ords föreskrifter. Eller angå dessa mål an-"delig och verldslig rätt gemensamt? Då kan andelig "och verldslig öfverhet gå med hvarannan till råds. "Verldslige herrar må ej plats förmenas i Consisto-"rier och synoder, när deras råd behöfvas: en Bi-"skop varder ej heller orenad, om han träder inom "rådhuset; men embeten må ej förblandas och den "ene ej gripa med handen i den andras kall."

"Väl finnas exempel i främmande land på evan-"geliska Consistorier, sådana som detta; men dessa "exempel binda oss icke, ty Guds ord och vår egen "kyrkoordning, men ej främmande menniskostadgar,

"böra tjena till rättesnöre för oss. Exemplen, om "de något gälla, tala snarare till varning än till ef-"terföljd. Ty dessa främmande folk hafva förfallit "i falsk lära, kätterier hafva uppstått och trosbekän-"nelser ombytas såsom en klädnad, men kyrkotukt "och ordning låta de förfalla."

Så yttrade sig Biskoparne i allmänhet. Vi hafva låtit handlingarne tala, till en del med deras egna ord. Hvad beträffade de särskilta föremålen för Consistorii Generalis verksamhet, så bestriddes af Biskoparne all makt att granska kyrkoordningen, ty den vore af hela presterskapet öfversedd, och skulle den förändras, så hörde detta synoderna till, men ej ett Collegium, der "politici" sutto. Att kalla Biskopar för rätta, näpsa och straffa församlingens Fäder, kunde ske vid Consistorium Regni;*) men ej vore det rättvist, ej billigt eller nyttigt, att, såsom här, en eller två af Biskoparne, som i Consistorio sutto, skulle dömma öfver de öfrige, såsom vore den ene den andres herre. Oordningar i församlingen kunde rättas af synoder, tvister om prestembetens besättande slitas af de vanliga Consistorierna. Boktryckeriernas vård borde ej heller öfverlemnas åt en sådan inrättning, ty äfven den kunde ej fritagas ifrån mensklig villa, och det vore våd-

*) Så benämdes det vid riksdagarne församlade Preste-ståndet.

ligt att sätta densamma till domare öfver ordets och tankens frihet *).

Dessa Biskoparnes och presterskapets anmärkningar besvarades med en förklaring af Konungen, som tydligen röjer Gustaf Adolfs missnöje. Så talar han: "Der så är, att presterskapet anser sig lida "orätt, om de, som icke äro prester, deltaga i kyr-"kans rådslag, så kan väl Konungen lida, att Consi-"storium må bestå af idel andelige personer. Men "ärender förekomma, som röra både andeligt och "verldsligt regemente. I sådana mål måste verlds-"lige män vara tillstädes, sakerna pröfva, rätta miss-"bruken och stadga god ordning i församlingen. "Om presterne förmena politiske personer en plats "ibland sig, må de vara betänkte att se dem öfver "sig såsom "censores". Må presterskapet sjelf dömma, "hvilketdera mest behagar ståndet **).

Presterne lyckades ej att öfvertyga Konungen, ej heller han dem. Dock sökte man å ömse sidor närma sig hvarandra. Presterne i sitt sednare yttrande ***) beviljade icke blott att ett Consistorium Generale måtte upprättas, utan medgåfvo äfven några af

*) Betänkande öfver den Instruktion, som Kongl. Majt hafver ärnat gifva det generale consistorium, som upprättas skall. Stockholm den 20 Mars 1624. Thyselius l. c. I. 95 o. f.

**) Thyselius l. c. II. 211.

***) Thyselius l. c. II. 214 o. f.

de punkter, som förut hade blifvit bestridda; men i frågan om de verldslige embetsmännens deltagande hörde ståndet inga skäl *). Konungen åter samtyckte, att Consistorium blott skulle bestå af prester, men yrkade, att desse borde väljas ibland menige presterskapet **). Han kunde ej låta Consistorium blifva ett råd af Biskopar, då dess bestämmelse just vore att mönstra Biskoparnes handlingar. Presterne åter funno det opassande, att Biskoparne skulle dömmas af personer, som eljest voro dem undergifne ***). Så kom man ifrån den ena svårigheten till den andra. Syftemålen voro olika. Det var ett bemödande att komma öfverens, utan att någondera ville eftergifva hvad han ansåg för hufvudsak. Konungen önskade ett Rikscollegium för kyrkoärender, Biskoparne en andelig synod. Ett Consistorium, sådant som presterskapet beviljade, motsvarade ej Konungens afsigt. Ett sådant, som Konungen begärde, hade Biskoparne föresatt sig att aldrig antaga. Ty det fans stolthet hos desse kyrkans öfverste. De lydde väl Konungen, men ville ej böja sig för hans verldslige tjenare. Om sin andeliga myndighet voro de i hög grad ömtålige. Konungen fann sig af deras motstånd förhindrad att

*) Thyselius l. c. II. 200—210.
**) Thyselius l. c. II. 241—244.
***) Thyselius l. c. II. 245.

utföra sin föresats, och efter hans död, på en tid, då regeringen behöfde presterskapets välvilja, men fruktade att förlora den, hördes Rikskansleren Axel Oxenstjerna försäkra, att regeringen ej ville tala ett ord om "Consistorium Generale", så framt den saken lände presterskapet till förargelse *).

Dock förnyades öfverläggningarne under förmyndare-regeringen, men utan framgång. Presteståndet begärde sjelft vid 1634 års Riksdag, att Consistorium Generale måtte instiftas **); men när ämnet bragtes till rådplägning, möttes oförenliga åsigter. Det blef en liflig ordvexling i Rådet. Skäl framställdes å begge sidor, exempel och bevis söktes från olika håll, men hvardera parten såg saken i det ljus han ville se den. Motsatta slutföljder drogos ur samma grunder; de exempel, som Rådet framställt till efterföljd, upptogos af Biskoparne till varning, och det, som Consistorium var ämnadt att förebygga, betraktades af prelaterne såsom en fruktansvärd följd deraf. När Riksmarsken åberopade de Tyska protestanternes exempel, svarade Biskop Rudbeckius: "det är en stor skillnad emellan "dem och oss. De hafva kyrkogodsen qvar, som "vi mistat; de hafva den gamla biskopliga makten

*) Riks-Arkivet: Rådsprotokoller 1636.
**) Riks-Arkivet: Riksdagshandlingar 1634 — Presterskapets svar på Regeringens Proposition.

"och Consistorier med blandade ledamöter. Men vi "hafva en annan kyrkoordning, äldre och rena-"re. Taga vi deras exempel, så få vi ock deras "olycka" — "Men", invände Riksrådet Skytte, "Consi-"storiernas form har ej skyddat kyrkan. Den har "svigtat för falska läror. Sverige har ej haft en ren-"lärig Konung ifrån Gustaf Wasa till Gustaf Adolf. "Konung Erik, Konung Johan, Konung Carl, alla "hafva de antastat kyrkan. Hvad förmådde då "Consistoriernas skick, det J ansen så förträffligt", — "Jo", tog Rudbeckius till orda, "det var detta, som "frälsade kyrkan. Anfallen misslyckades, försam-"lingen bestod i faran" *).

Samtalet öfvergick till en annan sida af saken. Det frågades hvar en anklagad Biskop borde svara. "Inför Konungen i verldsliga saker," genmälte Rudbeckius, "men eljest hafva vi ett annat forum. Vår "kroppsliga varelse, vår egendom är öfverheten un-"derdånig, men icke så vår odödliga själ." — "J "skolen lyda öfverheten," utbrast Skytte. "Predika "ordet, utdela sakramenterna är eder sak. J ären "lärare, men ej regenter. Kyrkan är i staten, men "ej staten i kyrkan." — "Vi äre Guds sändebud," svarade Biskop Paulinus, "och begäre att blifva "hållne i det värde, Gud gifvit oss. Staten är öf-

*) Riks-Arkivet. Rådsprotokoller 1636 d. 28 Junii.

"ven i kyrkan, ty verldslig öfverhet och Religionens "tjenare alle äro de en del af Guds församling" *).

Sådant var det språk, som fördes i öfverläggningen. Rådet och Biskoparne kände ömsesidigt, att deras åsigter ej kunde förenas, men ingendera ville bryta freden. Regeringen vågade ej trotsa presterne, och desse erkände Konungens rättigheter. Rudbeckius, den stoltaste ibland dem, sade öppet, att i Consistorio borde förekomma så mycket, som verldslig regering ville tillåta **). Det var blott emot de verldslige embetsmännens makt, som Biskoparnes motstånd riktades. Men i denna riktning var det obevekligt. Förgäfves talade Drotset om Regeringens afsigt att allsicke minska presternes inflytande. Rudbeckius tviflade ej blott om formen, men om hela sakens nytta. Han såg en början till en ny påfvemakt hos denna inrättning. Skytte svarade honom, att en sådan fara kunde förr uppstå af en Bikops enväldiga styrelse; derföre borde Biskoparne göra räkenskap så väl som Drotset, Marsken och de andre höge embetsmännen. Sjelfva Apostelen Paulus hade vädjat till verldslig öfverhet. "Nej", svarade Rudbeckius, "det har man "aldrig hört, att en Biskop stått examen för sin förvaltning. Paulus vädjade ifrån ett råd af prester

*) Riksarkivet. Rådsprotokoll d. 28 Juni 1636.
**) Riksarkivet. Rådsprotokoll d. 25 Juni 1636.

"till den högsta öfverheten. Den vilja vi ock lyda, "men ej dess underordnade tjenare *).

Det vi anfört är, om ej de talandes egna ord, dock hufvudsumman af deras mening. Sakens utgång hafva vi nämt. Den stadnade vid rådslag utan beslut, förslag utan verkställning. Svenska kyrkans häfdatecknare må bedömma förslagets duglighet och pröfva motståndets grunder. Vi hafva vidrört ämnet för att lära känna presteståndets politiska ställning. Denna visar oss nu Biskoparne ledande sitt stånd och ståndet understödjande den biskopliga makten; den visar oss de andeliges fullkomliga undergifvenhet under Konungen såsom både statens och kyrkans öfverhufvud, men för öfrigt deras sträfvande att sjelfve styra församlingen. En hierarki, sådan som den Romerska, fans ej mera, ej en gång skuggan deraf; men det fans ett presterskap, mäktigt hos folket, mäktigt genom sin röst på riksdagarne, mäktigast dock genom sina förmäns kraft och fasta föresats att ej böja knä för verldslig makt. Återtaga det gamla hierarkiska väldet förmådde ej denna tidens Biskopar, men deras makt var stor till försvar, och större än att den kunde öfvervinnas af Konungen, utan våld. Och våld ville han ej bruka; derföre blef Biskoparnes motstånd obeseg-

*) Riksarkivet. Rådsprotokoll 1636 d. 28 Juni.

radt. Från den verldsliga Aristokratien voro desse fullkomligt skilde. Misstrogne emot dess afsigter, sågo de med en hemlig ovilja dess företräden, och det syntes ej omöjligt, att de en dag kunde komma att bjuda spetsen åt densamma.

Oviljan hos de andelige emot Aristokratien visade sig vid flera tillfällen under förmyndare-regeringen. Den synes förnämligast hafva berott på personliga intryck och yttrade sig såsom sårad stolthet och böjelse att klandra regeringens gerningar. Men makten var underlägsen. Styrelsen bemötte väl presteståndet med varsamhet, men eftergaf ej sin rätt och bröt omsider Biskoparnes både mod och kraft. Desse åter voro väldige styresmän och stränge förmän för det öfriga presterskapet. Regeringen tog i sitt försvar de prester, som ledo af Biskoparnes stränghet, och betraktade desse såsom de der gerna hade velat vara påfvar, om de blott haft makt dertill.

Bäst visade sig detta vid Biskoparnes strid med Baazius. Denne man, som sedermera sjelf blef Biskop och är känd hos efterverlden för sitt arbete i den Svenska kyrkohistorien, hade högeligen förtörnat Biskoparne genom den skrift, han låtit utgå emot dem. Han hade deruti påbördat dem fel, som de ej ville erkänna, och de hotade i sin vrede att taga prestembetet ifrån honom. Baazius sökte

regeringens beskydd, sägande, att det icke vore hans enskilta sak, utan rörde Kongl. Majts regemente, hvilket Biskoparne ville kringskära. Regeringen ansåg sjelf Baazius såsom en konungamaktens försvarare och gaf honom ett frihetsbref, som till en tid var hans beskydd. Men vid 1646 års riksdag blef han af prelaterne skarpt tilltalad. Saken utfördes dels i Biskoparnes "kapitel", dels inför Rådet, der både Baazius och hans motståndare voro tillstädes. Rudbeckius försvarade sig och sina embetsbröder. "Baazii skrift vore full af osanning, "och Rudbeckius såväl som Paulinus, Biskopen i "Strengnäs, hade tagit bevis af sina stift, att de "voro oskyldige till Baazii tillvitelser. Nu ville de "blott, att han skulle förklara sig." "Svarer till eder "sak," utbrast Rudbeckius, "Vi skrefvo till eder Bi-"skop att ransaka öfver eder. Det är icke orätt, "att en Biskop dömmer den frånvarande, som trenne "gånger blifvit kallad. Eder hade bort komma. Är "en prest olydig och ej infinner sig, brukar han "förlora embetet." Baazius sökte förklara sina ord på bästa sätt, dock utan att förneka dem. Regeringen medlade till hans fördel, bad Biskoparne att skrifteligen besvära sig, men intilldess lemna honom oanfäktad. "Till vänskap äro vi benägne," svarade Rudbeckius, "men vi måste försvara vår

ära" *). Slutligen blef dock saken bilagd, Baazius urskuldade sig och Biskoparne upptogo honom åter till broderlig gemenskap **).

Ännu flera exempel skulle kunna anföras så väl på Biskoparnes stora myndighet, som på regeringens benägenhet att inskränka den. De yngre presterne klagade, att de förmenades af Biskoparne att ingå äktenskap, och att desse bundo dem med ed till åtskilliga förändringar, som saknade all grund utom Biskoparnes godtycke. Regeringen förebrådde Biskoparne deras herrsklystnad, men förebråelserna besvarades med den försäkran, att presternes halsstarrighet vore så stor, att de blott på ett sådant sätt kunde styras ***). Saken synes hafva blifvit oförändrad, och längre än till förebråelser ville eller vågade ej regeringen att gå.

Emellan Biskoparne och den adeliga Aristokratien fans ett beständigt tvistefrö i frågan om Adelns "jus patronatus". Biskoparne klagade, att herrar utaf verldsligt stånd påtvingade församlingarna prester emot rätt och billighet. Adeln åberopade sin patronatsrätt, grundad i privilegierna, och beskyllde Biskoparne för egenmäktig herrsklystnad. Beggedera

*) Riksarkivet. Rådsprotokoll 1636 d. 21 Juni.
**) Förlikning emellan rikets biskopar och Mag. Joan. Baazius hos Gjörvell. Det Svenska Bibliotheket II. 227. Rådets försvarsbref i De la Gard. Ark. I. 43.
***) Riksarkivet. Rådsprotokoll 1636 d. 18 Juli.

partens klagan synes hafva varit öfverdrifven, men ingendera saknat all grund. Någon orättvisa begicks, men sjelfva lagen var otydlig. Sakens natur upplyses bäst af Rikskanslerens ord i Rådet: "Den har jus patronatus," så yttrade sig Oxenstjerna, "som bar byggt kyrkan, gifvit henne sitt underhåll, "eller genom Konungens och Biskopens bref samt "gammal häfd fått sig patronatsrätten tillerkänd. "Men Konungen har jus patronatus öfver alla för-"samlingar." Dessa grunder uppgaf nu Rikskanslern för patronatsrätten, men straxt derefter erkände han, att icke en gång Konungen kunde lagligen påtvinga församlingen någon prest. Att kalla prest tillhörde Biskopen och folket, men att bekräfta kallelsen vore en rättighet för patronus *). Det är klart, att otaliga tvistefrön skulle uppstå ur denna obestämda och lätt missbrukade makt.

Frågan om jus patronatus rörde Adelns förhållande till kyrkan. Men andra punkter funnos, der presterskapets anspråk stötte tillsamman med den borgerliga embetsmannamakten. Biskoparne företogo sig att afdömma saker, dem regeringen ansåg tillhöra verldslig rätt. Ett exempel är tvisten emellan Landshöfdingen i Westerås, Per Sparre, och Biskopen dersammastädes, Rudbeckius, angående rätta

*) Riksarkivet. Rådsprotokoller 1636 d. 16 Juli.

forum för en anklagad prestman. Gabriel Holstenius, prest i Westerås och Biskopens slägtinge, instämdes till rättegång, men vägrade att inställa sig, understödd af Biskopen, ehuru saken ej rörde kyrkotukt. Att en prest, äfven i verldsliga mål, skulle vara undandragen verldslig rätt, syntes regeringen föga mindre än ett papistiskt tilltag. Biskopen yrkade, att sådana saker borde anmälas hos honom såsom en medlare, och, förrän denna saken afgjordes utaf verldslig domstol, ville han våga sitt presterliga embete *). Efter många underhandlingar befallde regeringen, att saken skulle afgöras af ojäfvige domare **), men betraktade Biskopen med misstrogna blickar och ansåg rikets väl fordra, att hans stolthet qväfdes.

Rudbeckius var tvifvelsutan kyrkans förste man. Hvarken i lärdom, eller anseende, eller stort förstånd och kraftig vilja, eller outtröttlig verksamhet fans hans öfverman ibland prelaterne. Derföre synes han ock främst; hans namn förenar sig med de fleste af tidens frågor, och hans personliga förhållanden, hans kamp emot de store upplysa kyrkans ställning. I en tid, rik på stora karakterer, stod Rudbeckius såsom en ibland de störste, ett föremål för kärlek eller fruktan. Djerf, ihärdig,

*) Riksarkivet. Rådsprotokoll 1636 d. 17 Juni.
**) Riksarkivet. Rådsprotokoll 1636 d. 16 Juli.

utan all menniskofruktan, framkallade han motståndare, och blef af dem omsider slagen, dock öfvermannad snarare än kufvad. Störst ibland det stora, som hos honom fans, var viljans kraft och arbetets ihärdighet för höga ändamål. Åt mensklig svaghet har han skattat genom alltför mycken djerfhet att genomföra egna syften och genom ett stolt sinne, som, kännande sin egen kraft, ej gerna böjde sig för andras. För strid och motstånd skyggade han aldrig och vågade trotsa äfven öfvermakten. Hans lärdom bevittnas af sjuttio skrifter *), utgifna af hans hand. Westerås Gymnasium är hans skapelse. Skolor och fromma inrättningar inom stiftet voro frukten af hans styrelse. För sitt presterskap var han en sträng ordningsman, men en nitisk försvarare af dess rättigheter. Årligen sammankallade han prestmöten med allvarsamma lärdomsprof, och öfver ståndets seder skipades en sträng rättvisa **). Hans förtjenst erkändes i fullt mått af Gustaf Adolf och hans män. De satte sin lit till Rudbeckius oinskränkt i allt, som rörde läroverken och kyrkans skick. Ingen skiljaktighet fans i sådana fall, ingen missämja. Men när fråga blef om kyrkans förhållande till staten, då möttes motsatta

*) Biskop Rudbeckii skrifter uppräknas i Svenska Kongl. Hof-klereciets historia. I. 450.

**) Biskop Rudbeckii lefverne af Biskop Herveghr, tryckt i Linköpings Biblioteks Handlingar.

åsigter. Rudbeckius retade de store genom oförsigtighet i tal och skrift, och tänkte så mycket på kyrkans värdighet i bredd med adelsståndet, att han glömde taga fäderneslandets bördor gemensamt med Aristokratien och låta ståndsintressen stå tillbaka för allmän fördel. En sådan uppoffring hade regeringen väntat af Rudbeckius och fann sig derföre bedragen, då den i stället för troget bistånd förnam hans skarpa klander. Han beskyllde de store offentligen att med uppsåt förlänga Tyska kriget*) och talade i en smädlig ton om Babelstorn och annat, som syftade på de stora slott, hvilka byggdes af de rika ädlingarna och pryddes med klenoder, tagna i krig. De styrande betraktade ett sådant tal såsom tecken till ett klandersjukt, oroligt lynne. Klandrets rättvisa förnekades fullkomligt, och de funno det illa gjordt, helst af en sådan man, att förtala rikets regering.

Så sågo de verldslige herrarne saken. Måhända dock, att de öfversågo högmodet hos ädlingarne, helst de yngre, som kände sin betydelse, såsom segersälle krigare, öfverdrifvet stor. Det var ett mod hos den tidens ädlingar, som emot fienden visade sig såsom tapperhet, men emot hemmavarande medborgare såsom ett sårande öfvermod. Men ståndet befann

*) Riksarkivet. Rådsprotokoll 1636 d. 13 Juli.

befann sig i besittning af härar och vapen, af embeten och makt. Det styrde riket, och det med ära. Dess förtjenster kunde svårligen förnekas, och det var intet stånd, som hvarken ville eller kunde upphäfva sig emot detsamma. Men grunden var lagd till en söndring i tänkesätten, som snart skulle utbryta i verklig strid. Ett uttryck af denna sinnesstämning var Rudbeckii ovänskap mot Aristokratien. Den närmaste anledningen dertill gaf den namnkunniga boken, som Rudbeckius utgaf om det lärda ståndets privilegier. Den innehöll utdrag ur frihetsbref, dels svenska, dels af främmande furstar förlänade åt universiteter, prester och de lärde i allmänhet. Boken var tillegnad Rådet och sades vara skrifven ej blott för det lärda ståndets vänner, utan äfven för dess afundsmän till undervisning och exempel, huru till och med hedniske furstar hade utmärkt de lärde med stort anseende, inkomster och makt. Desse afundsmän jemfördes med judarna, som förstockade sina hjertan för Frälsarens predikan. Boken innehöll för öfrigt ett uppräknande af åtskilliga privilegier, som vår tid skulle anse orimliga och förnärmande enskilt rätt,*) men

*) T. ex. att en Smed eller eljest en handtverkare, som öfvade en handtering, hvilken förorsakade oljud och buller, ej skulle få bo i samma hus som en studerande, på det icke denne måtte störas i sina studier o. s. v.

föga eller intet, som synes farligt för allmänt lugn, eller ledande till påfvevälde. Annorlunda tänkte den tidens regering. Den ogillade strängt, att författaren anfört frihetsbref af katolska myndigheter, men förbigått Westerås recess. Den fann sjelfva skrifsättet anstötligt och spårade öfverallt i boken ett sträfvande till hierarkiskt välde. Författaren betraktades nära nog såsom en härold för uppror och hans bok såsom en brandfackla bland ett oroligt folk.

Lifliga öfverläggningar uppstodo i Rådet. Man tvekade att bjuda spetsen åt en man, hvars stora förtjenster kräfde aktning, hvars mod var oböjligt, och hvars makt hvilade på hela presteståndets förtroende. Ty Biskopen förmådde allt hos presterne, och desse verkade på folket. Detta fördrog ogerna krigets bördor, hvilka dock voro nödvändiga, så länge kriget räckte, och detta kunde ej slutas utan en ärofull fred, hvilken åter var långt borta. Så växte den ena svårigheten ur den andra i en beständig kedja, och allt bidrog att binda regeringens händer. Men att tyst erkänna bokens sanning syntes både förnedrande och farligt. Gerna hade regeringen önskat att erhålla de andra Biskoparnes vitsord emot Rudbeckius, men desse öfvergåfvo ej sin embetsbroder, ehuru de ej vågade uttryckligen försvara honom. De undandrogo sig ett bestämdt

omdöme och talade mindre om sjelfva saken, än om författarens stora förtjenster, som borde lända honom till ursäkt. Men Rådet klagade och ansåg boken för den farligaste skrift, som på hundrade år blifvit utgifven i Sverige. "Han återförer" — så lydde Rådets klagan — "gamla stadgar och bruk, "som ej mera passa. Han förbigår Westerås recess "och Konung Gustaf Adolfs stadgar. Han nämner "ej denne Konungs skänker till universitetet, men "till påfvens lagar vill han binda oss. De nya, "dem han borde vårda, bryter han sjelf, i det han "kallar parter ifrån verldslig domstol till den ande-"liga. Han beskyller oss för mened, derföre att "vi ej akta alla gamla rättigheter, som de andelige "njutit under andra förhållanden. Så upprättas "påfvevälde, och Biskopens obetänkta tal gör fol-"ket oroligt."

Senaten gaf endast ogerna företräde åt Rudbeckius sjelf. Dock erhöll han det omsider och försvarade sig med kraft och värma. Han förklarade anledningen till bokens uppkomst. "Jag har"— sade han — "samlat dessa privilegier vid Konung "Carl IX:s kröning, emedan vid sådana tillfällen "privilegier bruka skärskådas. Samlingen har jag "sedan förvarat. Konung Gustaf Adolfs stadgar "har jag icke nämt, emedan jag väntat, att de "skulle särskilt utkomma, och då ämnade lägga

"dem till det öfriga. Boken har jag tillegnat den "högsta öfverheten. Vare detta sagdt till bevis att "jag ej velat sätta mig upp emot densamma. Jag "har bestraffat tidens seder, men ej den ena perso- "nen mera än den andra. De hårda ord jag kun- "nat bruka, angå vettenskapernes motståndare och "mitt ståndS fiender. Till påfvevälde sträfvar jag "ej, ty jag håller mig strängt vid den närvarande "ordningen och har i mina dagar kämpat emot "papister. Det var jag, som ryckte masken af Mes- "senius, den fördolde Jesuiten. Rikedomar och "stort välde, sådant papisterne hafva, söker jag ej. "Om jag tagit exempel af hedningar, så har det "skett för att sluta ifrån det mindre till det större. "Ty när de blinde hedningar hafva vårdat sig om "religion och vettenskaper, huru mycket mera borde "ej vi göra det? Holstenius har jag försvarat, ty "vi hafva ett eget forum i andeliga saker, och i de "verldsliga, när de äro af mindre vigt. I slutet af "min bok har jag något talat om menedare. Det "rörer dem, som förakta Guds ord, och särskilt "dem, som vilja upphäfva tionden. Ty denna är "i Guds bud påbjuden, och att upphäfva den är "att bryta eden emot Gud och förtrampa hans he- "liga lag. Meningen med denna bok har varit, "att lärde män måtte njuta den heder, som veder- "bör, och ej förtryckas såsom ett ringa stånd. Be-

"visen mig, att jag handlat illa, så vill jag gerna "tiga eller ändra det felaktiga. Men intilldess att "detta skett, vare det mig förunnadt att tala fritt i "mitt fädernesland."

Oxenstjerna, som nu återkommit ifrån Tyskland, bedömde Biskopen utan ringaste skonsamhet: "Det bör ej fördragas, att fäderneslandet kastas öf-"verända af oroliga hufvuden, vare sig Biskopar "eller Bönder. Slugt hafver Biskopen förfarit, som "genom de lärdes privilegier velat bana sig väg till "prestväldet. Väl kunde en Academicus vederlägga "boken, men det är illa att sätta prest emot prest. "Lefde salig Konungen, visserligen blefve då bo-"ken bränd. Nu är det min mening, att tryckeriet "i Westerås bör förstöras, boken undertryckas och "hädanefter intet skrifvas om statens ärender utan "föregående pröfning."

Så talade Oxenstjerna i Rådet. Ej mindre strängt behandlade han Rudbeckius inför de utskickade af presteståndet: "Vore det" — så utlät han sig — "en *"skolefux"* som skrifvit boken, kunde "man aga honom med ris. Vore han en yng-"ling, som gjort det för att öfva sina snillegåfvor, "kunde det fördragas. Vore han okänd, skulle man "tro honom vara en hemlig papist. Men nu, un-"derligt att säga! är han ju en ansedd man, denne "upprorets upphof och anförare. Jag undrar väl,

"hvarest han hade sitt vett, när han detta skref. "Näppeligen var han då vid sina sinnen. Bisko-"pen vill egga folket emot oss, hvilket synes oss "illa gjordt, ja odrägeligt, på dessa tider, då mäk-"tiga fiender hota oss. Äro fel begångna, må Bi-"skopen förmana oss enskilt, men icke offentli-"gen angripa öfverheten, listeligen förtigande allt "hvad enskilte begå."

Sålunda betraktades saken af Oxenstjerna och med honom af hela Rådet. Hans röst bestämde beslutet att ej skona Biskopen. Denne, så stark han var, fann dock, att han i denna sak hade emot sig en ännu starkare. Ty Oxenstjerna, i karakterskraft jemgod med Rudbeckius, bestämde tillika öfver all den makt, som tillhörde rikets regering. Så blef Rudbeckius tvungen att sänka sin ton, helst då presteståndets understöd äfven började svigta. Då gaf Biskopen efter, lofvade att utlemna hela upplagan, bad om förlåtelse inför Rådet, hvarefter Rådsherrarne räckte honom sina händer till försoning, och dermed var det afgjordt, att hela denna sak skulle öfverlemnas åt glömskan *).

*) Rådsprotokoll om Biskop Rudbeckius, tryckta i Handlingar till Sveriges äldre, nyare och nyaste historia, utgifna af ett Sällskap — samt sjelfva den omtvistade boken: *Privilegia quædam Doctorum, Magistrorum, Baccalaureorum* &c. — på Upsala Akad. Bibliotek.

Den blef dock icke glömd; hvarken af de stora eller af Biskopen, som till sin dödsstund närde missnöjet med de styrande och yttrade detsamma genom sträfva ord, ja, om vi få tro regeringens klagan, genom olydnad emot Konungens och Ständernas beslut. Misshälligheter inträffade tid efter annan, och blott embetsbrödernas bemedling besparade Rudbeckius den harmen att på gamla dagar å nyo lida näpst och straff. Det var en sjelfrådighet hos denne man, för hvilken hvarje inskränkning var ett fängsel; en kraft i karakteren, som ville spränga hvarje gräns; ett mod, som intet motstånd krossade, ingen förödmjukelse fullkomligt kunde böja. Sjelfva striden var honom ett behag; en stark känsla af egen kraft födde sjelfförtröstan, och när han träffade en makt, emot hvilken hans var för ringa, blef hans själ dock obesegrad, om han ock kände sin kraft bunden.

En sådan karakter, hvarhelst den verkar, lemnar spår, oförgängliga, eller som åtminstone sent förgås. Men för den, som måste verka i motsatt riktning, blir han fruktansvärd. Derföre fann regeringen nödvändigt att hålla Rudbeckius å sido och förbigick honom vid Erkebiskops-embetets besättande.

Förhandlingarna vid detta och flera tillfällen visa ytterligare prof på den köld, som rådde emel-

lan presterskapet och regeringen. Vid Erkebiskopsutnämningen var det svårt att gå Rudbeckius förbi, men ännu svårare att utnämna honom. Genom sina egenskaper var han sjelfskrifven, så framt ej, såsom Pehr Brahe uttryckte sig, "hans underliga fantasier hade varit." Sådant var ock hans lynne, att man fruktade, det han, utnämd eller förbigången, i alla fall skulle höja den afgörande rösten i Biskoparnes Collegium. Men Axel Oxenstjerna var obeveklig. "Biskopen" — så yttrade han sig — "går ej ifrån sin vana att antasta regeringen, Rå-"det och Adeln. Han är den farligaste man i hela "riket. Paulinus i Strengnäs kan ock sköta Erke-"biskopssysslan och hans förtjenster äro tillräckliga "att försvara utnämningen" *). Slutet blef att Paulinus utnämdes och förblef äfven Erkebiskop, oaktadt presteståndet klagade deröfver, emedan han ej haft rösterna af Upsala stift **).

Vid 1636 års Riksdagsutskott undandrogo sig Biskoparne att emottaga regeringens proposition, emedan ingen ordförande var utsedd och Erkebiskopsstolen stod ledig. Rådet förebrådde dem detta, såsom en vanvördnad emot Drottningen, och föreslog, då ingen Erkebiskop fans, till deras Ordförande, Doktor Lars Wallius, Teologie Professor

*) Riksarkivet. Rådsprotokoll 1636 d. 25 Nov.
**) Riksarkivet. Riksdagshandlingar 1637.

i Upsala. Men detta misshagade Biskoparne. De hade sjelfva ursakat sig, Rudbeckius förebärande sin aktning för Paulini ålder, och denne åter sin blygsamhet, emedan han ej ville synas eftertrakta Erkebiskopsvärdigheten. Men att en man, såsom Wallius, hvilken ej vore Biskop, skulle föra ordet öfver dem, funno de stötande. Derföre valde de Rudbeckius, regeringen till föga nöje *).

Detta Biskoparnes besynnerliga uppförande inträffade vid samma tid, som Rudbeckii bok utgafs. Öfverläggningar höllos äfven vid den tiden om kyrkoordningen, den regeringen ville öfverse, men Biskoparne ej vidröra. De påstodo, att tillräckliga kyrkostadgar dels redan funnos, dels voro utarbetade och väntade på stadfästelse. Förändringar borde ej göras, så länge kyrkan saknade en Erkebiskop, och svårigheter sades möta deruti, att Tyskarne i de stora städerne hade egna församlingar. Så uppsökte Biskoparne hinder öfverallt, och det var förgäfves, att Rådet föreställde dem, huru Upsala mötes beslut, det bästa som blifvit uträttadt inom Svenska kyrkan på hundrade år, hade blifvit fattadt utan Erkebiskop **).

Men skarpare än någonsin framträdde presteståndets motsägelser, när regeringsformen år 1634

*) Riksarkivet. Rådsprotokoll 1636 d. 1 och 11 Junii.
**) Riksarkivet. Rådsprotokoll 1636 d. 28 Junii.

blef föreslagen. Det vände sig med sina inkast bestämdt emot de adeliga privilegierna och vågade uttala en hemlig fruktan, att den aristokratiska styrelsen omsider skulle bringa konungamakten på fall. Det satte sig emot det nya embetsmannaväldet, såsom ledande till kostnad för staten. När regeringsformen ålade provinsernas höfdingar att förekomma uppror och tvedrägt inom andeligt och verdsligt stånd, fruktade presterne genast en inblandning inom sin verkningskrets. I regeringsformens stadgande om ett ständernas utskott, som kunde sammankallas, trodde det sig se en fördold fara för den allmänna friheten. De frågade, om ej alla stånd skulle få förblifva vid sin gamla rätt; de bådo, att icke Adelsmän allenast måtte blifva brukade i berömmeliga hvärf; de klagade öfver ordet "vanbyrdig", som förekom i de adeliga privilegierna och förnärmade de öfriga ständen. Särskilt talade presteståndet för sig sjelf, att de, som tjenat i församlingen, måtte vid samqväm och möten njuta tillbörlig vördnad och ej blifva utaf andre "vedervräkne." De uttalade både sin öfvertygelse om olagligheten af kronogodsens öfverlåtande till frälsemän och tillika sin fruktan, att detta icke desto mindre skulle ske. Slutligen bad det, att regeringen, i händelse af Konungahusets utslocknande, måtte på det snaraste sammankalla Stän-

derna, att ej "regeringssättet genom dröjsmål måtte öfvergå till en annan stat." *)

Således höra vi i presteståndets anmärkningar emot 1634 års regeringsform samma grundsatser uttalas, som sedermera ifrån flera håll brukades till anfall emot Adelsväldet. Aristokratiens hemliga riktning emot Konungamakten och tillika emot folkets frihet, dess obilliga tillväxt genom kronogodsens afsöndring, dess uteslutande rätt till rikets högre embeten, dess ofördragsamhet och stolthet: allt detta, som sedermera dels var, dels föregafs vara så outhärdeligt för de öfriga ständen, uttalades nu af presteståndet, dels såsom ett ondt, som redan fans, dels såsom en fara för framtiden.

III.

Borgareståndets politiska ställning.

Presterskapet i dess kamp emot aristokratien stod ej allena. Dess politiska inflytande, dess bildning och makt öfver folket ställde detsamma främst ibland de öfrälse ständen, och ehuru dess egna syftemål, dess strid för prestväldet, vunno föga deltagande, så saknades ej bundsförvandter emot den höga Adeln. Söndringen emellan detta stånd

*) Riksarkivet. Riksdagshandlingar 1634. — Prästernes betänkande om Regeringsformen.

och de öfriga visar sig, hvad borgareståndet beträffade, först i en sednare tid, men orsakerna verkade redan, och det dröjde ej länge, förr än borgareståndet talade i en ännu högre ton och med skarpare klagan, än presterne.

Näringar och handel hade nemligen ifrån djupt lägervall börjat stiga till en förut okänd höjd. Gustaf Adolf och den Oxenstjernska regeringen gåfvo lif åt slöjder och handel, nya näringsgrenar uppväxte och de gamla drefvos med ökad fart. Utländska kapitaler indrogos i landet. Penningar sattes i omlopp och arbetsfliten alstrade nya tillgångar. Städer anlades och de, som funnos förut, tillväxte i folkmängd och välmåga. Louis de Geer, med de penningar han nedlagt i Svensk rörelse och det lif han gaf åt den Svenska bergshandteringen, skapade Norrköping och nyskapade både Finspångs och Dannemora bergslager. Göteborg, som varit nära att förloras, var återköpt ur fiendens hand, och dermed en fast punkt vunnen vid Westerhafvet. På Östersjön var Sverige herrskande. Kriget fördes utom gränserna och till en del med främmande penningar. Dess börda föll i vissa fall tungt öfver folket, men å andra sidan framkallades nya krafter och rörelsen spridde lif i alla statskroppens delar.

Den nya väckelsen åt näringarna utgick förnämligast ifrån utländningar, som nedsatt sig i Sverige. Främst af alla står De Geers namn. Med honom var exemplet gifvet af en köpman, som kunde ensam rusta ut en flotta emot fienden. De Geer såg handeln ur en stor synpunkt och visade verlden den ädla betydelsen af sitt yrke: huru det förenar folken, bryter bygd i ödemarken och framkallar nya källor för trefnad och välstånd. Af sin rikedom offrade han både åt fäderneslandet och åt menskligheten, genom försakelser och arbete för det förra samt frikostighet för den sednares högre interessen. Den nödlidande fick understöd, den idoge fick arbete, och för religionen arbetade han med brinnande nit.

De Geer var utländning och följdes till Sverige af andra främlingar, som hvar i sin mån bidrogo att upplyfta den Svenska handeln och särdeles bergshandteringen. Men inom landet utgick rörelsen ifrån regeringen, hvilken ock sjelf hade en väckelse i statens penningebehof. Det var en nödvändighet att skaffa medel för kriget, och dessa medel söktes i nya handelsföretag, som inbragte vinst och satte penningar i omlopp. Så uppfunnos de bekanta handelskompagnierna, som till en del voro föga fördelaktiga, men för ögonblicket bidrogo att fylla statens behof. Desse kompagnier omfattades med ni-

tisk vård af regeringen, men betraktades dock mera såsom en nödhjelp, än såsom i och för sig nyttiga företag. Ty de öfverensstämde ej med styrelsens åsigter, som gynnade frihet i näringar och handel *), och stundom visade deras utgång, att de Svenska näringarne förkofrade sig blott i trots af tidens tvingande kraf.

Emedlertid lifvades rörelsen och borgarestånd-det växte till i förmögenhet och derigenom i politisk vigt. I Stockholm allena stego tullinkomsterna till en summa flerdubbelt större än hvad hela rikets tullar förut hade inbringat, och stadens gränsor började blifva för trånga. **) Det var en djerfhet i den tidens handelsföretag, lik den, som förde Sveriges krigare till seger. Man vågade tänka stort om fosterlandet och öfverskattade målhända sina egna krafter. Kompagnier upprättades för handel på jordens aflägsnaste länder, och början gjordes till nybyggen i Amerika. Dessa stora tankar gingo samma väg som krigets eröfringar. Fiender hafva plundrat kolonierna och rikare folk bemäktigat sig verldshandeln, men minnet af dessa företag vittnar om den

*) Axel Oxenstjernas bref till Gabriel G:son Oxenstjerna d. 27 okt. 1636, citerade af Fryxell i Berättelser ur Sveriges Hist. VIII. 195. — Axel Oxenstjernas bref, cit. af Geijer i Litteratur-Bladet 1838 Maj månad sid. 71—73.

**) Fryxell l. c. VIII. 195.

anda af arbetsflit, af drift och hjeltemod, som gick igenom Gustaf Adolfs tidehvarf.

Så uppväxte småningom en ny makt i staten — penningeförmögenhetens. Ibland städernes borgare begynte finnas rike män, som ogerna fördrogo Adelns stolthet och med afund sågo dess företräden. Sjelfve hyste de ett mod, som inom deras krets kunde jemföras med de krigiske ädlingarnes. Begge ständen retade hvarandra genom ömsesidigt högmod. De hemkommande krigarne yfdes öfver sina segrar, kanske äfven öfver sina skatter, och tyckte sig vara af en ädlare halt, än de fredlige medborgare, som ej vunnit någon blodig seger. De kände ingen annan ära, än krigets, och misskände värdet af de segrar, dem menskligheten vinner genom en stilla flit. Allt hvad ett segersällt krig har stort och lysande stod med lifliga drag för deras själ. Men berusade af lyckan tänkte de ej på förödelsen, på blodsutgjutelsen, på allt det elände, som deras svärd hade spridt öfver ett olyckligt land. Deremot kunde dessa krigets mörka sidor uppställas till motvigt emot det stolta hjeltemodet. Borgaren kände ock en stolthet vid tanken på den flit, som uppdrager bildningens frukter i nejder, der förr vilddjur bott. Han visste, att det var hans idoghet, som nydanade hvad krigaren förstört, och skapade tillgångar, hvarförutan segren svårligen kunnat vinnas.

Detta de borgerliga näringarnas värde uppskattades åter af deras idkare alltför högt. De sträfvade till en penninge-aristokrati och ville derföre undantränga den, som grundade sig på adlig börd. Ännu var dock detta snarare en önskan, än ett hopp. Ty Adeln uppehöll sitt anseende genom stora förtjenster och en politisk makt, med hvilken ingen täflan kunde komma i fråga. Äfven i rikedom var densamma öfverlägsen. Ty det låg en stor förmögenhet i Magnaternes händer, dels ärfd, dels tagen i krig. Men småningom förändrades förhållandet. De store förde en furstelig prakt, som uttömde skatterna, och för att underhålla detta rikedomens yttre tecken äfven sedan rikedomen sjelf var bortblåst, måste Adelsmännen söka lån hos den förmögna borgareklassen. Då gladde sig denna att stå på en sjelfständigare botten och försummade ej att förödmjuka låntagarens högmod. Afvighet och ovilja uppkom emellan stånden, och borgareklassen lyssnade begärligt till ropen öfver Adelns våldsamheter och orättvisa makt.

Men detta förhållande tillhör hufvudsakligen en sednare tid. Under Gustaf Adolfs regering stod aristokratien ännu på höjden af sin makt. Anledningar till ovilja saknades dock ej, ty Adeln besatt eller påstod sig besitta ibland sina rättigheter äfven

så-

dana, som voro för den borgerliga rörelsen en tunga. Dit hörde missbruken med försvarskarlarne *), dit hörde tullfriheten och Adelsmännens vägran att, såsom boende i städerna, lyda den borgerliga styrelsen och skatta till staden jemte borgerskapet.

Så vida nu Adeln icke antog försvarskarlar utöfver sitt behof, fans ingen grund till klagan i detta fall. Men nu uppstodo adelige handtverkare i stor mängd både i städerne och på landsbygden. Såsom Adelns "embetsmän" voro desse befriade från en del af borgrarnes skatter. De ej blott delade förtjensten med dessa, utan undersålde dem. Borgerskapet förhindrades i sin förkofran, och detta på ett olagligt sätt. Missnöje uppstod. Regeringen tog borgareståndets försvar, men förmådde ej fullkomligt bryta Adelns motstånd **).

Nästan enahanda förhållande ägde rum med tullfriheten. Äfven den var grundad i lag, men utsträcktes emot rätt och billighet. Adelns privilegium var att tullfritt föryttra afkastningen af sina egendomar. Men nu utförde Adelsmannen icke blott

*) Med försvarskarlar förstods enligt 1617 års privilegier "allehanda embetsmän (handtverkare), som till (adlige) "hushålls uppehälle, tarf och förbättring kunde tjen-"lige vara."

**) Rådsprotokoller cit. af Fryxell l. c. VIII. 105.

sina egna, utan ock andras varor, och införde främmande gods, som sedermera såldes till förfång för städerna. Införseln skedde under namn af byteshandel, och de främmande varorna sades vara betalning för det, som blifvit utfördt; men borgerskapet blef lidande genom en ojemn täflan. Ty Adeln köpte och sålde ej för husbehof, utan för vinning, såsom städernes köpmän, och dref i sjelfva verket borgerlig näring utan att draga borgerlig tunga *).

Allt detta bidrog att utså missnöjets frö. Månända retades dock borgrarne mest af den stolthet, hvarmed Adeln vägrade att, såsom husägare i städerne, lyda stadens styrelse. Gerna besatt Adelsmannen egendom i städerna, men aktade sig för hög att stå under samma lag med borgrarne. Det yrkades, att intet åtal emot Adelsmän skulle kunna göras inför Magistraten, och denna frihet begärdes icke blott i afseende på personliga förgripelser, utan ock när fel begingos emot stadens ordning. Adeln begärde — såsom Oxenstjerna uttryckte sig — ej blott "fria personer, utan äfven fria hus". Den nekade bidrag till eldsläckning och dylika allmänna behof. Den aktade ej Magistratens förordningar och räknade för öfvermod, om borgerskapet vägrade att erkänna dess förmenta rättigheter. Hvad oreda

*) Rådsprotokoller citerade af Fryxell l. c. VIII. 111.

häraf måste uppstå, ligger i öppen dag. En olika ordning skulle gälla för särskilta personer på samma ställe och i samma sak. Lag och rätt blef obestämd, ty — såsom Oxenstjerna sade — "om Adeln ej ville lyda Magistraten, hvem ville den då lyda?" Emedlertid begingos missbruk, tvister uppstodo och exempel funnos af verkliga våldsamheter, nära nog af upplopp. År 1642 utbrast en strid emellan Stockholms borgare och några unge Adelsmän. Grefve Gustaf Lewenhaupt råkade i slagsmål med stadsvakten och blef sårad. En äldre Herre — ovisst hvilken — hotade att låta hänga hela vakten, om Grefven dog af sina sår. Detta inträffade lyckligtvis ej, men stadens lugn sväfvade i fara. Vakten, uppbragt, lade ned gevär. Adeliga tjenare plundrade vakthuset, och smädeskrifter emot borgerskapet uppsattes på gatorna. Då uppträdde regeringen till ordningens försvar. Claes Fleming, som nu var Öfverståthållare, befallde vakten ladda skarpt; Rikskansleren förehöll de stolte adelsynglingarne deras öfvervåld, och Rådet beslöt att till de oroliges varning uppresa en galge på jerntorget *).

Denna gången öfverskred den adeliga stoltheten all sans och måtta. Men det fans ock ett borgerligt högmod. Köpmanssöner ville öfverträffa de

*) Rådsprotokoller cit. af Fryxell l. c. VIII. 107—110.

unge adelsherrarne i prakt, men försummade sitt yrke. Hvad fadren samlat, förskingrades af sonen. Hos städernas styrelse fans herrsklystnad och fåfänga. Borgmästarne begynte blygas för sin titel och eftersträfva namn af President *). Borgrarne begärde ej blott frihet ifrån intrång i sin rörelse, utan sökte äfven utestänga all skälig täflan. De ville undandraga sig utlagor, som de sjelfve beviljat. Axel Oxenstjerna föreböll dem, att de drefvo landthandel genom utskickade betjenter, den ena staden till den andras skada. Köpmännen ansågo förnedrande att låta sina söner drifva handtverk, och alla trängdes om handeln. Likasom Adeln medelst försvarskarlarne besvek kronan, så begick borgerskapet samma fel, i det att de gjorde sig till stadsborgare och landtmän på samma gång. Såsom borgare ville de undgå knektutskrifningen, som drabbade jordbruket, och när båtsmän utskrefvos af städerna, då voro de glade att kallas bönder. Stundom möttes regeringen af ett missnöje, som knappt ville hålla sig inom lagens gränsor. Men vid sådana tillfällen sparades ej kraft och stränghet. Axel Oxenstjerna förebrådde borgrarne allvarligt deras oförnöjsamhet och förmanade Ma-

*) Rådsprotokoller cit. af Fryxell l. c. VIII. 194.

gistraten att utan skonsmål låta lagen gälla emot dem, som af illvilja störde freden *).

Sjelf var regeringen upphöjd öfver allt partisinne. Den försvarade emot sitt eget stånd borgerskapets frihet, men tillhöll äfven detta att lyda lagen, ej fordra mer än billigt var, och genom arbete och duglighet göra sig värdig det hägn, som gafs åt dess yrken, och den aktning, som alltmera började att egnas dess stånd.

Regeringens grundsatser gynnade en fri handel. Oxenstjerna älskade ej kompagnier, ej heller handelsföretag för kronans räkning. Dess fördel ansåg han böra ligga i tullen, men köpenskap och handel lemnas åt den enskiltes omtanka. I sjelfva verket nödgades dock Oxenstjerna, så väl som före honom Gustaf Adolf, att följa en helt annan väg. Näringarnas fördel måste stå tillbaka för det tvingande behofvet af penningar. För att vinna en stor och hastig inkomst vidtogos åtgärder, som för öfrigt stridde emot regeringens egen öfvertygelse. Sådana voro de handelskompagnier, hvarom vi redan talat. Efter freden i Knäröd tog kronan för egen räkning monopolium på kopparhandeln, för att samla penningar till Elfsborgs-lösen. På samma sätt uppkommo kompagnier för flere särskilta gre-

*) Rådsprotokoller cit. af Fryxell l. c. VIII. 198—201.

nar af den inrikes handeln, hvilka försågos med monopolier och så inrättades, att kronan skulle i första hand skörda vinsten, likasom Sveriges rike hade varit en köpman *).

Men i dessa statens företag indrogos enskiltes kapitaler, och medborgares fördelar sammanväxte med kronans, någon gång till de förres skada. Kronan kom i skuld, som den ej förmådde gälda. Enskilte blefvo lidande, klagan uppstod och regeringens enda försvar var den tvingande nöden. Det var ett stort tidehvarf, men i många fall en svår tid. Väl öfvervunnos många hinder, Oxenstjerna stod oförskräckt ibland bekymren och redde mången trasslig knut. Men det kunde dock ej fela, att mången enskilt vilja blef omintetgjord, förhoppningar svekos, vunna fördelar gingo åter förlorade, och den enskilte medborgaren måste uppoffra sin rätt för det allmänna bästa.

Ett exempel — det vi bäst känne — är kopparkompagniets historia. Dess begynnelse var, då kronan, såsom redan är nämdt, tog kopparhandeln i sin egen hand för att lösa in Elfsborg. Redan då indrogos enskilte i denna kronans handel. Ty staten, som ej förmådde sjelf uppköpa all koppa-

*) Geijer Svenska Folkets historia III. 61.

ren, öfverlät emot tull sin rättighet åt andra *). Då Elfsborgs lösen var betald, öfverlemnades handeln åt ett bolag af enskilte, men beroende utaf regeringen. Kapitalet var i början så ringa, att försträckningar måste begäras af Enkedrottningen **). Regeringen uppmuntrade företaget och belönade de insättningar, som gjordes, såsom hade de varit tjenster åt fäderneslandet. Delägarne voro icke blott borgare utan äfven Adelsmän, särdeles af konungens omgifning och dem, som berodde af honom ***). Oaktadt regeringens hägn vann företaget aldrig förtroende och förtjenade det ej heller. Orsaken låg till en betydlig del i det missförhållande, som uppstod emellan silfvermyntet och de nya kopparpenningarna, som regeringen låtit mynta. Det nya skiljemyntet föll, så att en skillnad uppstod emellan myntets verkliga värde och det, som detsamma enligt pregeln bort hafva. Gjordes nu svårigheter att emottaga ett sådant mynt, så hotade Konungen med förhöjd tull, hvaremot borgrarne å sin sida stegrade varupriserna. Detta återigen vållade dyr tid vid krigshären och klagomål öfver köpmännens

*) *Om det gamla kopparcompagniet och kopparmyntningen under Gustaf II Adolfs tid* af Wingqvist i Skandia IV. 1—13.

**) S. st. sid. 27.

***) Stjernman. Commerc. Pol.- och Ekonom. Förordningar I. 963.

girighet. Konungen hotade borgrarne att afskära dem förtjensten genom beviljad tullfri införsel af krigshärens förnödenheter, ja, han gick ännu längre och det var fråga att tvinga borgerskapet med våld *).

Detta förhållande ägde i synnerhet rum i Liffland. Olägenheterna voro i Sverige mindre svåra, men kändes dock. Att skildra kompagniets öden och dess slutliga upplösning, tillhör Svenska näringarnes historia. Vi anmärka blott dess verkan att framkalla och underhålla tidens politiska partier. Detta inflytande yttrade sig först i den strid vi nyss omtalat emellan borgerskapets fördelar och de intressen, som regeringen genom kompagniets inrättning sökt befordra. Men denna stridighet var ej den enda. Ty de, som hade penningar i landet, kände sig besvärade, antingen de hade deltagit i kompagniet eller icke. I sednare fallet voro de stängde ifrån kopparhandeln och ledo dessutom af myntets försämring. I förra händelsen voro de åter af kompagniet, det vill säga af Konungen, fullkomligt beroende. Ty han styrde kompagniet, såsom hade det varit ett kronans verk. Att han styrde det med klokhet, är troligt: att han styrde det med ärlighet, är säkert. Men penningarne voro bundna vid ett företag, der ägarne

*) Wingqvist. Om kopparkompagniet i Skandia IV. 1—44.

stadnade i okunnighet om sakernas verkliga tillstånd. Ty då detta ej var fördelaktigt, insveptes det af Konungen i mörker, under det han sökte förbättra detsamma. Väl var hans afsigt orygglig, att med tiden förskaffa delägarne deras rätt, men tiden ville han sjelf bestämma och måste tills vidare visa tillbaka äfven rättmätiga anspråk *). Kopparen sattes i pant hos köpmän, och bergsmännen klagade, att de ej fingo sin betalning. Detta syntes dem så mycket hårdare, som deras pris var oförändradt, fastän kopparens handelsvärde blifvit stegradt **). Hela saken var ett konstladt företag att inbringa penningar, framkalladt af nödtvång, utfördt under stora svårigheter, och frukten deraf blef ett onaturligt förhållande, som gjorde ingen belåten. Borgrarne, delägarne, bergsmännen, alla misstrodde kompagniet och ingen hade fördel derutaf.

Ett sådant förhållande var ej egnadt att bibehålla vänskapen emellan den regerande gamla Adeln och den småningom uppväxande penningaristokratien. Denna hade redan hunnit så långt, att den begärde oberoende. Snart var en ny utveckling för handen, då den skulle sträfva till välde, och när denna tid nalkades, bar den redan missnöjets frö i sitt hjerta.

*) Wingqvist l. c. sid 56, 57.
**) S. st. sid. 66.

IV.

De nya Läroverken.

Men ehvad missnöje än kunde gifvas, så fans knappt någon, som värdigt tolkade detsamma. Afunden riktade förgäfves sina pilar emot en makt, som med stora anspråk förenade en verklig öfverlägsenhet i bildning. Så länge Adelsmannen var den ende, som förstod att sköta statens värf, hvilade ock dessa i hans hand. Så hade förhållandet af ålder varit. Om det fans ett lärdt stånd, så var detta det högre presterskapet, hvilket under medeltiden delade Adelns välde. Ifrån Gustaf Wasas tid blef den lärda bildningen en tillhörighet för tvenne stånd, Prelaterne och Adeln. Men hvarken var denna lärda bildning då ännu stor, ej heller allmän. Kunnige män saknades i alla grenar. Gustaf I skref sina författningar sjelf, och bristen på dugliga embetsmän tvang honom att uppsöka utländningar. Men om det var illa beställt med de högre ståndens bildning, så var det ännu sämre ibland folket. Ty der fans hardt när ingen undervisning, skolor saknades, Upsala Universitet var ofullständigt. Att resa utrikes var svårt för den fattige, och Reformationen söndrade det lärda ståndet. Ibland de högre klasserna fans dock en och

annan med kunskaper och bildning. Den adelige ynglingen studerade verlden på resor och vettenskaperne vid främmande lärosäten. Teologien och de gamla språken utgjorde hufvudstyckena af tidens bildning, eller rättare sagdt, källorna derför. Ty ur dessa kunskaper bildades åsigterna i statskunskap och lefnadsvishet. Ett exempel är den namnkunnige Erik Sparre, hvars statsskrifter visa tidehvarfvets politiska bildning i Sverige. Romarespråket var för honom såsom modersmålet, och i sin dödsstund talade han i Bibelspråk på Latin *). Män med Sparres snille, karakter och bildning funnos ej många, men de, som funnos, måste sökas ibland Adeln. Prelaterne, genom sin förändrade ställning inskränkte inom kyrkan, vårdade särskilt kyrkans lärdom. Den var byggd på samma grund som den verldsliga, och, såsom den, en arfvedel för några få, dem tillfället gynnat.

En följd af detta förhållande var embetsmännens obetydlighet. Alla stånd förlorade sin vigt i bredd med Adeln. Väl uppsökte Wasakonungarne män af ringa börd, dem de anförtrodde rikets angelägna ärender, men desse voro dels sällsynte undantag; dels män af skarpt förstånd, men utan studier; dels sådane, som illa brukade sin skicklig-

*) Jfr berättelsen om Erik Sparres död hos Fryxell l. c. IV. 362.

het. Deras slemma seder ställde de höge herrarnes långt renare karakterer och högre bildning i ett bättre ljus. Folket afundades de store, men föraktade dem icke; ty det fans hos dem något upphöjdt ej blott i makt, utan ock i inre värdighet. Det fattades blott, att den bildning, som prydde några få, hade varit allmän. Men nu funnos äfven råa Adelsmän, ja, de som kunde anses stå på vildhetens gräns. Desse skickade sig såsom tyranner, och visste de något af boklig lärdom, så visade de det icke i sitt lefverne. Af sådana var det tungt att beherrskas, men folket lydde dem af nöd, och det fans öfverhufvud ingen, som kunde mäta sig med Adeln i studier, i odladt förstånd och duglighet.

Sådant var förhållandet intill Gustaf Adolfs tid; men under hans regering lades grunden till en annan ordning. Ty denna Konungs styrelse gör epok i den Svenska bildningens historia. Läroverk anlades, som spridde kunskaper ibland alla stånd. Den ringare mannens son kunde sedermera täfla med den adelige ynglingen i studier, och den sednare måste anstränga sig för att ej öfverträffas i täflingen. De nya läroverkens frukter mognade först på en tid, då Aristokratien börjat urarta. Folkets tilltagande bildning mötte en aftagande duglighet hos de store. Om ock vetenskapen ej drog

i härnad emot Aristokratien, så uppsköt likväl dess frukt, en allmän bildning, som lätt kunde riktas emot adelsväldet. Det var en stor oegennytta af Aristokratien att bygga lärosalar; ty när den gjorde detta, lade den ock grunden till stiftelser, som en dag skulle förena sitt arbete med de krafters, som verkade för den högre Adelns undergång.

Upsala Universitet, stiftadt under inflytelsen af den katolska kyrkan, förgicks med henne. Gustaf Wasa förmådde ej upprätta det på Protestantisk grund. Presterne visste föga af lärdomen, Lekmännen intet, folket ville ej skicka sina barn i skolorna och mycket var der icke heller att lära *). Johan III förlade Universitetet till Stockholm och de lärde indrogos i religionsstriderna. Sedan Akademien kämpat för Reformationens bestånd, belönades den af Carl IX, som med allvar företog sig att återupprätta lärosätet. Dess privilegier utgåfvos af Hertigen och Rådet år 1595. Carl IX befordrade lärdomen, äfven då han var missnöjd med dess idkare. Religionstvisterna ådrogo Universitetet hans onåd, och han fråntog detsamma de privilegier han sjelf gifvit **). Men han störde ej dess verksamhet, frågade detsamma om råd äfven i

*) Geijer. Svenska folkets Historia II. 140.
**) Carl IX:s privilegier för Upsala Universitet, tryckte af Thyselius l. c. II. 6.

statssaker,*) gaf underhåll åt studenter**) och ordnade Akademiens författning***). På dess lärostolar sutto åtminstone tvenne utmärkte män, Historieskrifvaren Messenius och den store Rudbeckius. Båda verkade kraftigt på ungdomen, gåfvo lif åt studierna och förskaffade det lärda ståndet aktning. Sinsemellan voro de oenige och deras fiendskap ej blott störde Akademiens lugn †), utan hotade den med upplösning och kunde blott stillas genom Konungens mellankomst. De orolige lärde aflägsnades, men exemplet af lärd ofverlägsenhet var gifvet och vetenskapen började blifva inhemsk i Sverige.

Carl IX:s privilegier, ehuru de blifvit af gifvaren återfordrade, förblefvo i sjelfva verket gällande. Enligt dessa hade Universitetet icke blott rättighet att lära vetenskaperna och utdela lärdomsgrader, utan ock domsrätt öfver sina ledamöter, och delade med Biskoparne uppsigten öfver skolorna i riket, hvarmed var förenad en skyldighet att pröfva dem, som till lärare ville anställas. Gustaf Adolf

---

*) Geijer l. c. II. 370.

**) Thyselius I. c. II. 14. Underholdz breff för Communitetet och dhe personer som skole föreståå Akademien i Upsala anno 1595 d. 15 Martii.

***) Thyselius l. c. II. 20. Hertig Carls breff och svar på Upsala Akademies med åtskillige af Presterskapets skrifvelse beträffande Akademien med mera d. 16 Oct. 1604.

†) Sv. Hof-klereciets Hist. I. 432.

bekräftade genast i början af sin regering Akademiens tillvaro och gaf den sedermera nya privilegier. Det årligen ombytta Rektoratet infördes, och Universitetet ålades att hvarje år inlemna berättelse om lärarnes så väl som lärjungarnes arbeten. Samtidigt med de nya privilegierna förlänade han Akademien den stora skänken af de Gustavianska arfvegodsen *).

Men det var icke nog att Universitetet så godt som stiftades å nyo, äfven skolorna ordnades och Sveriges äldsta Gymnasier leda sitt ursprung ifrån Gustaf Adolfs tid. År 1620 infordrade denne Konung presteståndets yttrande om Läroverken. Det skedde under det att Konungen bittert klagade öfver lärdomens förfall, öfver embetsmännens okunnighet, öfver bristande tillfälle till studier, och ej minst deröfver att undervisningen var ensidigt riktad på det andeliga ståndets bildning. Hvad till det verldsliga regementet hörde, det förstodo ej Lärarne och ungdomen fick deraf ingenting inhämta. Följden blef, att, om några få kunde gifvas, som voro skicklige prester, så fans det till verldslige embeten platt ingen duglig man. Landet blef ofruktsamt på nyttige medborgare, och, så medel-

*) Gustaf Adolfs privilegier för Upsala universitet m. fl. handlingar rörande universitetet — hos Thyselius l. c.

lös än tiden var, så var dock bristen på mynt ej så stor, som den på dugligt folk *).

Efter öfverläggning med presteståndet uppgjorde nu Konungen en plan till nya läroanstalter, som efterhand trädde i verket. Det äldsta af Gymnasierna, det i Westerås, var en gemensam frukt af Konungens nit och Biskop Rudbeckii outtröttliga bemödanden. Det inrättades år 1623. Sedan följde hvart efter annat Gymnasierna i Strengnäs, Linköping, Åbo, Reval, och slutligen i Skara, Wexiö, Hernösand och Göteborg. I Wiborg fans en sådan inrättning sedan år 1618, och det nya Gymnasium i Åbo blef under Drottning Christinas minderårighet förvandladt till ett Universitet.

Dessa Läroverk voro ej beräknade för något visst yrke, utan för allmän bildning, för staten lika väl som för kyrkan, för medborgare af alla klasser och för den ena vettenskapen så väl som för den andra. De voro visserligen förlagda i städer, der Biskopar funnos, men tillhörde icke derföre prestbildningen allena. Tvertom visa Konungens bref till presterna, att han af de nya undervisningsverken väntade en skörd af kunskapsrike män, äfven för verldsliga embeten; och det var

*) Thyselius l. c. I. 2.

var icke en gång hans afsigt att lemna vården af sin inrättning odelad i presterskapets händer *).

Men detta stånd skördade i alla fall de första frukterna utaf de nya Läroverken. Dels voro dess förmän i sjelfva verket Skolornas styresmän, dels var ock kyrkans lärdom med den verldsliga så nära förenad, att densamma äfven vid ett allmänt lärosäte måste blifva hufvudsak. Teologien var för medborgare af andra klasser än den presterliga långt ifrån en främmande vettenskap, och tidehvarfvets andra stora bildningsmedel, en vidsträckt kännedom af Grekers och Romares författare, lades äfven till grund för deras studier, som i och för sitt yrke vinnlade sig om kyrkans vettenskap. De ringa kunskaper, som förut funnos, voro ock presteståndets tillhörighet. Den nya lärdomen var för detta stånd en förbättring, men för de andra klasserna öppnade den ett alldeles nytt fält. Lärarne voro dels prester, dels blefvo de småningom införlifvade med

*) "Kongl. Maij:tt vill ock committere inspectionen öfwer "Skolarne huar Biskop i sitt sticht, och der iemptte "förordna een politicum, som är een generalis omnium "Scholarum inspector med Biskopen och fordrer Sko-"lernes tarffuer. *K. Maj:tts Resolution och mening korteligen och summevis författadt, hvar efter K. Maj:t achtar Skolarne och Akademien att förordna;* — af år 1620 — tryckt hos Thyselius l. c. I. 28.

detta stånd, och de nya läroverken slöto sig allt närmare till kyrkan.

Men äfven ibland de öfriga ståndeu spordes närvaron af en grundlig bildning. Det blef nu möjligt, att en upplyst embetsmannaklass af ofrälse stånd kunde uppstå och borgaren vara en studerad man. I och med detsamma förändrades förhållandet emellan dessa stånd och Adeln. Saknades duglighet hos denna sednare, så kunde den annorstädes uppsökas. Täflingsbanan var öppen. Antingen måste Aristokratien medgifva, att en ofrälse makt uppstod vid dess sida, eller, i samma mån den framträdde, införlifva den med sig. I det förra fallet svigtade den aristokratiska makten; i det sednare danades en ny Adel utan den gamlas förmögenhet, utan dess ärfda tänkesätt, dess gamla minnen. En ung Adel uppstod med nya syftemål, med andra fördelar, med samma ärelystnad. Ståndets enhet kunde ej bestå, afundens frö var utsådt, de gamle erkände ej de yngres anspråk, de unga ville undantränga de äldre, och om nu dertill kom, att de gamla familjerna i personligt värde läto sig öfverträffas af nykomlingarne, så kunde deras makt omöjligen bestå.

Huru ett sådant förhållande verkligen uppstod och måhända mera än något annat verkade till statsförändringen, skole vi i det följande förtälja.

Vi anmärka nu blott, huru Läroverken blefvo en af orsakerna till den söndring, för hvilken statsskicket omsider brast i tu. Upplysningen, allmännare spridd, göt lif i folket, och nya krafter vaknade. Men dessa krafter rörde sig inom de samhällsklasser, som icke njöto aristokratiens makt och ära. Läroverken besöktes mest af presters barn, af dem, som ville egna sig åt detta stånd, och af andra utaf ringa börd. Deraf följde först, att den skicklighet, som Läroverken gåfvo, ej nödvändigt måste tjena Adeln. Derföre var dock icke gifvet, att den skulle vända sig till strid emot densamma. Men om nu Aristokratien ej var älskad, om ett äldre missnöje fans, om presterne ej ansågo kyrkan nog aktad, om borgaren tyckte sig lida intrång i sin näring, om bonden kände sig hårdt betungad, om alla i gemen ledo af Adelns öfvermod; så var det fruktansvärdt att, i den mån desse öfvergingo ifrån råhet till bildning, denna bildning skulle rikta sina vapen emot Adeln. Fördrogo de ogerna Aristokratien, när denne hvilade på inre öfverlägsenhet, huru skulle de väl nu fördraga den, då de sjelfve voro Adeln vuxne i upplysning och inre kraft? Adelns anspråk såsom stånd måste sänkas, i samma mån de andra ståndeu höjde sig i verkligt värde. Personligt anseende kunde adelsmannen äga, men blott derföre, att han var adelsman, kunde han ei

fordra samma aktning som förut. Detta gjorde han dock; — det fördrogs ej, strid utbröt; för många krafter hade samlat sig, konungamakten tog dem i sin hand, öfvergaf Adeln, och sålunda inträffade Carl XI:s statsförändring.

Det var icke nog att skolans bildning spriddes ibland massan utaf folket. Äfven den stora lifvets skola blef allt mera öppen, och det var Adeln sjelf, som upplät densamma för det öfriga folket. Adelsståndet begagnade föga skolorna för egen del. De barn uppföddes hemma och undervistes i studier af huslärare, hvilka åter valdes ibland de fattigare ynglingar, som genomgått Läroverken. Sålunda inträdde de ringare ståndens söner i Adelns hus, lefde ibland densamma, blefvo bekanta med dess seder, dess åsigter, och kunde med dessa jemföra sina egna begrepp, som de inhämtat i skolan eller medfört ifrån hemmet. Till de adliga ynglingarnes uppfostran hörde ock resor i främmande länder, ofta vistelser vid utländska Universiteter. På dessa resor ledsagades de af sina enskilta lärare, och desse återkommo, ej mindre än deras lärjungar, med nyförvärfvad erfarenhet och riktade kunskaper. Med skolans lärdom förenades verldsmannabildning, och den politiska duglighet, som ej vinnes genom böcker allena, förvärfvades på detta sätt under umgänge med verlden.

Af allt detta följde dock icke nödvändigt de ofrälse ynglingarnes företräde framför Adeln. Ty denna ägde samma tillfällen till undervisning och begagnade genom enskilte lärare medelbarligen Läroverken. Men Adeln var företrädesvis ett krigarestånd. Krigets ära utgjorde dess högsta glans och fäderneslandets försvar betraktades såsom Adelns både rättighet och pligt. Krigiska färdigheter voro hufvudstycket i en adelig uppfostran, och adelsmannen sökte ej med samma håg den skicklighet, som fordrades för andra värf. Under ett sådant förhållande måste till vigtiga embeten befordras de ofrälse män, som arbetat sig fram medelst kunskaper och förstånd. Derföre hände det, att Rådsembeten, beskickningar till främmande makter och dylika politiska ärender anförtroddes åt personer, som ej voro af adelig börd och som dels börjat sin bana såsom enskilte lärare i adeliga hus, dels arbetat såsom vettenskapsmän och vid Läroverken. Det var ej alltid händelsen, att desse nye män voro Adelns fiender; men med dem hade dock ett nytt element framträngt till de statens platser, som öppna en vidsträcktare verkningskrets och skänka ett stort anseende.

Det vore lätt ett uppräkna en följd af sådane män, som höjt sig sjelfve till ryktbarhet och lemnat sitt minne åt efterverlden. Stjernhjelm — hvem

känner icke honom, skalden, embetsmannen, naturforskaren? eller Stjernhöök, den lärde, som i lifvets värf var lika väl bevandrad, författaren af Sveriges äldre Rättshistoria, måhända tidehvarfvets störste vettenskapsman? Båda voro af ringa börd, hade varit lärare vid Westerås Gymnasium och slutade sin bana, den förre såsom Preses i Antiqvitets-collegium, den sednare såsom Hofråd, sedan han förut varit Assessor i Åbo Hofrätt och Lärare i Lagfarenheten vid det nyss inrättade Åbo Universitet. En sådan öfvergång ifrån studier till yttre verksamhet var för den tiden ej främmande. Det var ett nära samband mellan vettenskaperna och lifvet. Statsmannens, domarens och den lärdes egenskaper funnos ej sällan förenade; de förre voro bildade till lärde män, och den sednare saknade ej allmän duglighet. Sverige föreställdes hos främmande makter af män, som utgått ur kojan, och den fattige ynglingen kunde hoppas att en dag sitta vid Rådsbordet jemte ättlingarne af rikets ädlaste slägter. Sveriges sändebud vid fredsunderhandlingarna i Oliva — hans namn var Gyldenklou — hade varit Filosofie Lektor vid Linköpings Gymnasium och Poëseos Professor i Upsala, samt var den förste af sin adeliga ätt *). Den af efterverlden högt berömde

*) Stjernmans adeliga matrikel I. sid. 333.

Petter Julius Coyet, fredsmedlaren emellan Europas stora makter, var ej heller af högt stånd. Hans fader hade varit Myntmästare *). Dureel, Carl X:s Minister vid Danska hofvet, var visserligen född utaf en i sitt stånd högt ansedd fader, men dock af ofrälse börd. Han var son af en Borgmästare i Norrköping; Axel Oxenstjerna bemärkte hans anlag, skickade honom på resor med sin son och beredde hans fortkomst i verlden **). Gripenstjerna, den fyndige rådgifvaren under penningebristen i Carl XI:s minderårighet, var prestson ifrån Östergötland och så fattig, att han vid sexton års ålder måste afbryta sina studier ***).

Öfverallt i detta tidehvarfs historia möta oss nya adeliga namn, och fråga vi efter deras ursprung, så beteckna de merendels personer, dem hvarken börd eller rikedom upphöjt. Vi skulle kunna nämna många. Bergenhjelm, borgmästareson ifrån Upsala, förde Rådets protokoll under Konung Carl XI:s förmyndare-regering, blef sedan Hofkansler och slutligen Sändebud i Ryssland †). Cedercrantz, son af en Lektor i Strengnäs, vid namn Malmenius, arbe-

*) Stjernmans adeliga matrikel I. 439 — jfr Minne af Petter Julius Coyet i Svenska Akad. Handlingar ifrån 1796.
**) Stjerman I. 413. jfr Biografiskt Lexikon öfver namnkunnige Svenska män 4. 133.
***) Gjörvell Svenska Biblioteket II. 1—15.
†) Stjernmans adeliga matrikel I. 133.

tade i Konung Carl XI:s tjenst såsom Sekreterare i Reduktions-collegium och var tillika Drottning Christinas Ståthållare i hennes underhållsländer *) Brenner, först lärare åt Grefve Nils Brahe och dennes följeslagare på resor, blef sedan Revisions-Sekreterare och var en lärd man, som höll tal på Grekiska, och vid hvars graf Skalderne sjöngo, att Latinet var honom såsom modersmålet, och att han förstod främmande språk bättre, än andra kände Svenskan **).

Ibland dem, som lemnade lärosalarne för att arbeta i styrelsen och domstolarne, var ock den "ogement lärde Wexionius-Gyldenstolpe," som ifrån Professor vid Åbo Universitet öfvergick till Hofrätten och slutligen dog såsom Häradshöfding. Wexionius var bildad först vid Wexiö skola och Upsala Akademi, sedan på utländska resor, till hvilka han erhållit Axel Oxenstjernas understöd. Han var en i allo utmärkt man och verkade djupt såsom lärare, författare och embetsman ***). Hans minne tillhör Lärdomshistorien, men sjelfva arten af hans forskningar gör honom äfven till en politisk person. Ty han var sin tids förste politiske skriftställare i Sve-

*) Stjernmans adeliga matrikel I. 682.
**) Biografiskt Lexikon öfver namnkunnige Svenske män III. 59.
***) Lagus, Åbo Hofrätts historia.

rige *). Sjelf prestson ifrån Småland, blef han för sina förtjensters skull adlad och omfattade i de flesta fall adliga grundsatser. Konung Carl X ansåg honom vara detta stånd för mycket tillgifven och skall med missnöje hafva läst hans skrifter.

Namnkunnigare än någon blef dock den fattige mjölnaresonen ifrån Nyqvarn i Westmanland, Matthias Mylonius-Björnklou. Denne man hade grundlagt sin bildning vid Läroverket i Westerås, vistades sedan såsom enskilt Lärare i Riksmarsken Jakob De la Gardies hus, blef omsider befordrad till Skytteansk Professor i Upsala och flyttades ifrån de lärdas samfund till Westfaliska fredskongressen. Sedan han der arbetat såsom Sekreterare, gick han efter afslutad fred såsom Sändebud först till det Kejserliga hofvet och sedermera till hofvet i Paris. Återkallad till Sverige inträdde han uti Rådet och mötte der sin fordne lärjunge Magnus Gabriel De la Gardie, nu blifven Rikskansler **). Der sutto Läraren och Lärjungen vid samma Rådsbord; den ene var beslägtad med konungahuset, den andre var född i armod. Deras åsigter skilde dem ifrån

*) Genom sina begge skrifter "Politica ad modernum imperii Sueo-Gothici Statum accommodata" etc. och "Epitome descriptionis Sueciæ, Gothiæ, Fenningiæ et subjectarum provinciarum."

**) Uggla. Svea Rikes Rådslängd; Femte afdelningen sid. 43. Stjernmans adliga matrikel I. 219.

hvarandra ännu mera än deras börd, och gamla minnen ifrån ungdomsåren förmådde ej försona dem. Deras skiljaktighet i tänkesätt var förenad med personlig ovilja, hvilken ingendera dock fullkomligen fick tillfredsställa, ty De la Gardie förmådde ej besegra Björnklous motstånd, och denne dog före De la Gardies fall, hvilket han i sin mån hade sökt befordra.

Samtida med Björnklou var Konung Carl XI:s Lärare, Figrelius-Gripenhjelm; något yngre deremot voro de namnkunnige Rådsherrarne, Erik Lindsköld och Eduard Ehrensteen, samt de mera eller mindre märkvärdige tjenarne åt Konung Carl XI såsom envåldsherre. Ty desse sednare voro i allmänhet grundligt bildade män; skarpsinnighet, kunskaper och arbetsdrift måste utmärka Carl XI:s tjenare, och för dessa egenskaper voro den tidens embetsmän berömde. Exempelvis nämne vi blott Jakob Wolimbaus, mera känd under det adliga namnet Gyllenborg, samt den lärde Agricola-Lejonmark.

Namnkunnigast ibland desse Carl XI:s män var dock Erik Lindsköld. Född af en ofrälse slägt — fadren var Borgmästare i Skenninge — hade han genom Skola, Gymnasium och Universitet gått tidens vanliga väg till vidsträckta kunskaper. Genom dessa vann han tidigt ett rykte, sedermera allmänt förtroende, och steg omsider till höga värdigheter.

Den stora skicklighet, som han ådagalagt vid Universitetet, förskaffade honom en lärareplats först i Amiralen Friherre Bjelkenstjernas hus och sedan såsom handledare åt Konung Carl X:s naturlige son, Gustaf Carlsson. I denna sistnämda egenskap gjorde han sina utländska resor. Derifrån hemkommen steg han under tjenstgöring i Kansliet småningom till värdigheterna af Kongl. Råd och Grefve. Hans stora duglighet är allmänt erkänd. På hans karakter har förtalet sökt att kasta en skugga, som dock ej är större än den, hvilken alltid träffar de män, hvilka lefvat i en stor verkningskrets. I början af Konung Carl XI:s regering hörde Lindsköld till kretsen af hans förtrogna och bibehöll ett stort inflytande intill sin död. Carl XI var icke blott hans gynnare, utan ock hans vän, och begret med verklig sorg hans bortgång *).

Eduard Ehrensteen, en annan af Konung Carl XI:s Rådsherrar, hade redan före sina egna studiers fullbordan börjat sin bana såsom enskilt lärare för unge adelsmän. Det var blott en sådan befattning i Amiralen Åke Hansson Ulfsparres hus, som gjorde det för den fattige ynglingen möjligt att fullända sina studier. Sedermera reste han igenom Europa såsom sällskap åt tvenne unga Baroner Khe-

*) Minne af Grefve Erik Lindsköld i Svenska Akad. Handlingar ifrån år 1796 XIV. 331.

venhüller och inträdde slutligen i Konung Carl X:s Kansli. Af denne Konung omfattad med särdeles förtroende, hyste han för honom tillbaka den varmaste beundran. Efterverlden äger prof utaf hans arbeten i de statsskrifter han författat. Det var Ehrensteen, som skref berättelsen om rikets tillstånd vid Carl X:s död *); det var ock han, som i skrift försvarade böndernes frihet emot Aristokratien **); det var slutligen Ehrensteen, som gick till England och Holland såsom fredsmedlare, då Konung Ludvig XIV började sitt stora anfallskrig år 1672. Reduktionen, som Ehrensteen befordrat, kostade honom en del af hans förmögenhet. Dock ägde han nog för sin bergning och dog såsom ett af Carl XI:s Kongl. Råd.

Vi nämde Edmund Gripenhjelm. Likasom Björnklou, Ehrensteen och Lindsköld, så hade ock Figrelius — detta var hans ofrälse namn — ökat sin egen bildning genom att bilda andra. Han hade nemligen varit lärare för en ung Banér, studerat med honom i Dorpt och rest i främmande länder. Ifrån ett Professors-embete vid Upsala Universitet öfvergick han till Kansliet, följde Konung Carl X i fält och utnämdes af den döende Konungen till

*) Tryckt hos Lönbom i Svenska Archivum II del.
**) Oförgriplige bevis emot Adelns rättigheter att besitta Skattegods. Citerade af Geijer, Sv. Folk. Hist. III. 439.

Lärare för hans Son. Detta förtroende säges han dock illa hafva motsvarat. Sjelf klagade han öfver Konungens bristande håg för studier, men andre klagade öfver Gripenhjelms bristande nit. Ehvad fel än begingos, så blef Gripenhjelm ej lottlös, hvarken på värdigheter eller egendom eller Konungens förtroende, men pröfvade ock lyckans obeständighet. Ty han blef Friherre och Riksråd, erhöll förläningar och var en tid sin Konungs förtrogne, men dog i onåd *).

Alla desse, som vi nämt, voro män af studier, och deras verksamhet tillhörde de stånd, der vetenskaplig bildning företrädesvis erfordrades. Men äfven ibland krigarne gåfvos män, som ifrån lägre villkor arbetade sig upp till höga värdigheter och utförde bragder, hvilkas minne öfverlefvat dem. En sådan man var Erik Dahlberg, som ifrån ett ringa stånd uppsteg till den högsta platsen ibland krigare. Äfven han hade varit andras lärare och rest i främmande länder med sina lärjungar **). Hans lycka stadnade vid hans beskyddares, Konung Carl X:s död. Förmyndare-regeringen förbiså hans skicklighet, och det var först under Carl XI, som hans

*) Biografiskt Lexikon öfver namnkunnige Svenske män V. 205.

**) Baronerne Cronstjerna, som bjödo Dahlberg fri resa emot det att han skulle undervisa dem i Matematiken. Se Gjörvell Sv. Bibliotheket I. 80—100.

förtjenster fullt erkändes. Han uppnådde en hög ålder; i sina yngre år förde han Konung Carl X öfver Bält, och på sin ålderdom ledde han Konung Carl XII öfver Düna *).

Dahlbergs like i tapperhet och ära var Simon Grundel Helmfeldt. Son af en Borgmästare i Stockholm, blef han genom sin skicklighet i fält Friherre och Fältmarskalk. Äfven han var ej blott krigare, utan ock genom studier bildad. Han försvarade med ära Liffland emot Ryssarne och stupade, men såsom segrare, i slaget vid Landskrona emot Danskarne. Den gamla Adeln var honom ej bevågen, och det förmäles äfven, att han ogerna sett dess företräden **).

Helmfelt och Dahlberg äro exempel af ofrälse förtjenster, som inom det företrädesvis adeliga yrket framträngt till främsta rummet. Huru det förhöll sig med domareståndet, vid kammarverket och de utrikes ärendena hafva vi sett. Dessa befattningar blefvo genom tidens förändrade skick vigtigare än förr, och svårare att sköta. Adeln vände sig i allmänhet åt fältlifvet och ansåg knappt såsom en värdig sysselsättning andra värf, än krigets. Men

*) Tåget öfver Bält företogs på Dahlbergs råd, och tåget öfver Düna 1701 verkställdes efter Dahlbergs plan.
**) Biograf. Lexikon. V. 104.

från Gustaf Adolfs bildningsanstalter spriddes ett nytt och allmänt ljus. Friska krafter framstodo, kunskaperna blefvo folkets egendom, snillet bröt sig väg och dugligheten gjorde sig gällande. Ville Konungen vända sig emot den mäktiga Adeln, så saknade han ej tjenare; ville folket höja sin röst och fordra nya rättigheter, så kunde det nu föra sin talan. Väl var Adeln ännu mäktig genom rättigheter, rikedom och gammal ära: det frejdade namnet fängslade inbillningen och minnet af stora bedrifter befallde vördnad; men var adelsmannen ej längre skicklig att leda fosterlandets öden, så funnos eller började finnas andre, som kunde bestrida honom denna ärofulla skyldighet.

V.

Bondeståndets politiska ställning.

På detta sätt förändrades det Svenska folkets samhällsskick. Lagen var densamma, statsförfattningen var oförändrad, Aristokratiens rättigheter voro ej förminskade, dess glans var lika stor och dess anspråk nästan större. Det gamla folkväldet, som lefvat genom uppror, fans ej mera; men småningom uppväxte en ny Demokrati, som fordrade en plats i staten. Ett annat förhållande emellan samhällsklasserna var på väg att bildas, och en ny

tid började fordra en annan fördelning af rättigheter. Det uppstod ett missförhållande emellan sederna och lagen, emellan folkets behof och statsförfattningen. Alla tidens sträfvanden hade i Böndernas förhållande till Adeln sin föreningspunkt. Bondeståndet var på väg att gå förloradt såsom ett fritt stånd. Adeln, i sin egenskap af jordägande klass, hotade att växa till en makt, som hvarken var förenlig med billighet eller gammal rätt. Faran, som verkligen fans, öfverdrefs af illviljan och begagnades såsom en förevändning att anfalla en hatad makt. Böndernes förtryck — verkligt eller föregifvet — blef den fasta grund, der Demokratien ställde sig, och der var äfven den ömma sida, hvarest Adeln lättast kunde såras.

Odalmannafriheten är grunddraget i den äldre Svenska författningen och har aldrig blifvit utplånad, ej en gång ostraffadt våldförd. Men förändringar har den undergått; kronan blef tidigt ägare till jord, och en dubbel frälserätt, Adelns och Kyrkans, uppstod. Kronans gods bildades småningom af det gamla Upsala öde, af det, som kronan erhållit igenom Dana-arf, af det, som förverkades igenom brott emot fäderneslandet, och mest genom den omsorg, hvarmed stundom Konungarne på flera-

handa

handa sätt ökade kronans egendom *). Upsala öde är så gammalt, att dess ursprung gömmer sig undan häfdeforskarens blickar. Den gamla lagen vet ej att förtälja, huru kronan blifvit ägare till dessa gods **). Men redan på den tid, då Sveriges historia upphör att vara saga, hade Stolkonungarne i Upsala egendomar, som buro namn af Upsala öde. De voro belägna i alla rikets landskaper och gåfvo Konungen medel till hans eget och de gamla offrens underhåll. I en något sednare tid bortgåfvos en del af dessa gods åt kyrkor och kloster för salighetens skull ***), eller såsom län åt Konungens tjenare, eller ock såsom säkerhet för penningelån †). Kronans egendom förminskades och det var fåfängt, att Konungarne sökte återvinna den. Ett sådant försök kostade Konung Albrecht kronan, och för enahanda orsak blef Carl Knutson drifven i landsflykt. Men Gustaf Wasa återtog ifrån de an-

*) Om Kronohemmans uppkomst se Botin: *Om Svenska hemman* II. 1 o. följ. Bland de sätt, hvarpå Konungarne förvärfvade gods åt kronan nämner Botin: *a*) att Konungarnes enskilta egendom räknades för kronogods; *b*) köp och förpantning till kronan af Frälsehemman; *c*) Digerdöden, då en mängd hemman blefvo öde och lades under kronan; *d*) den af Gustaf I stadgade grundsats, att skattehemman, som fallit i ödesmål, tillhörde kronan. l. c. II. 18—23.

**) 4 Cap. 4 §. Kon. B. Landslagen.

***) Botin l. c. II. 51 o. följ.

†) Nordström, Bidrag till Sv. Samh. Förf. Hist. I. 145.

delige en mängd af kronohemman, förvärfvade nya och genomdref förut okända grundsatser till Konungens, eller, hvilket var detsamma, kronans fördel. Ty Gustaf ansåg kronans gods såsom Konungens och Konungens såsom kronans. Han uttalade den grundsats, att all obebygd jörd hörde Gud, Konungen och Sveriges krona till *) På ouppodlade länderier anlade han afvelsgårdar, och der ett hemman fallit i ödesmål, tog han det under kronan **). Om allt detta, som han förvärfvat, hörde Wasaätten eller Sveriges rike till, lemnade han oafgjordt. Hans söner betraktade det såsom sin egendom, men en skarp gräns emellan Konungens och kronans gods blef aldrig uppdragen ***).

Så hade kronan blifvit ägare till stora jordagods. Men knappt var egendomen samlad, förr än den började förskingras. Det var en gammal rätt för Konungen att "sina tjenstemän län gifva", och denna rätt, jemte frikostigheten emot de andelige, hade redan förut gjort kronan fattig. Efter reformationen upphörde skänkerna till kyrkan, men för-

*) Geijer Sv. Folk. Hist. II. 113.
**) Botin l. c. II. 22. Geijer l. c. II. 116.
***) Huru arfvegodsen och kronans egendom förblandades ses af det bruk, som Johan III vidtog att bortstädja afvelsgårdarne såsom kronohemman (Geijer l. c. II. 254) och af Erik XIV:s förhållande, som ömsom lät en del af arfvegodsen blifva kronogods och sedan åter uppförde dem ibland arfvegodsen. Geijer l. c. II. 173.

läningarna fortforo. Gustaf Wasa tog i allmänhet mera än han gaf, men hans söner saknade kraft att taga och dels förspillde, dels måste de för sin svaghets skull afkläda sig en del af sitt och kronans arf. Erik XIV misshushållade med fadrens sparda skatter; Johan III var ofta i penningenöd, bortförlänade räntorna, sålde bördsrätten till hemman och gårdar *), och såsom han hade Adeln att tacka för sin krona, så måste han ock visa sin tacksamhet igenom ökade förläningar **). På Carl IX:s tid, vid Norrköpings riksdag 1604, bestämdes, att ingen gåfva, utaf Konungen gifven i "jordagods "och liggande grunder," skulle gälla för längre tid än den Konungs regering, som egendomen gifvit; af efterträdaren måste sökas bekräftelse, och godsen skulle blott till bröstarfvingar, men ej till andra slägtingar gå i arf, ej heller försäljas, utan att först vara hembjudne åt Konungen eller Fursten, som gifvit dem ***).

Förläningar och försäljning af kronogods voro således i äldre tider långt ifrån okända; men under Drottning Christinas regering blefvo de ett stridsämne för politiska partier. Det inträffade, när

*) Nordström. Bidrag till Svenska samhällsförfattningens historia I. 121, 122 (noten).
**) Geijer I, c. II. 230.
***) Fjortonde punkten i Norrköpings riksdagsbeslut—Stjernman, Alla Riksdagars och mötens beslut. I. 559.

Förmyndare-regeringen begagnade kronogodsens försäljning såsom ett medel att fylla de dryga behof, som det stora kriget medfört. Ett sådant företag var i sig sjelf olagligt och i sina följder så farligt, att det blott af den strängaste nöd kunde rättfärdigas. Väl blefvo statens behof för ögonblicket fyllda och Adeln såsom köpare af godsen blef rik och mäktig, men saken innebar för den förra en verklig förlust för framtiden och för den sednare en fara genom den afund, som väcktes, och de anspråk, som med skäl kunde uppställas emot en på sådant sätt förvärfvad egendom. Godsförsäljningen var ett nödvändigt ondt, som afböjde den närmaste faran, men uppväckte en ny. Staten var i nöd och måste räddas; att räddningsmedlet af sig födde en lika stor fara, var visserligen en olycka, men som tillhörde framtiden både att lida och afhjelpa. Emedlertid var staten frälsad, som eljest hade fallit. Det var redan mycket, att den kunde underhållas för dagen, om det ock måste ske på ett sätt, som utsådde bekymrets frö för efterverlden. Om kronans förlust och enskilt lidande af godsförsäljningen förorsakades till en grad, som satte statens lugn på spel och förfärligt återverkade på dem, som nu riktade sig af fäderneslandets fara; så låg detta i sakernas natur, sådan den genom tidernas beskaffenhet sig bildat. Trettioårakriget, en

gång börjadt, måste utföras. Det kunde ej ske med de vanliga tillgångarne. Utomordentliga måste tillgripas. Det var regeringens pligt att uppsöka dem. Den fann intet bättre, än kronogodsens försäljning, och tidens handlingar vittna, att den icke lättsinnigt belastade sig med ansvaret för ett så vådligt företag.

År 1638 d. 31 Maj öfverlade Rikets Råd om medlen till garnisonens underhåll. Banér var nära att fördrifvas ur Tyskland, och kriget omöjligt att fortsättas utan nya tillgångar. Landet kunde på sin höjd för arméns underhåll belastas, men för garnisonerne måste annan hjelp anskaffas, att ej krigsmakten vid första olycka måtte platt förderfvas. Att uppdrifva tullarne syntes vara det bästa medlet, emedan det kunde utföras med minsta eller till och med ingen skada för staten och ej blott gaf inkomster för ögonblicket, utan blef en år ifrån år fortfarande penningekälla. Deremot blef den ökade tullinkomsten ej genast tillgänglig och här behöfdes hastig hjelp. Att låna penningar syntes för några i Rådet bättre, än att sälja rikets egendom. Men af hvem skulle man låna? Krediten var ringa, och hade den ock varit större, så fans knappt någon, som ägde penningar att låna ut. Att låna på pant var en utväg, som redan närmade sig till försäljning; ty, sade Rikskansleren,

"panten kan förstå och kommer oss *successu temporis* ur händerna." Att sälja gods var betänkeligt så väl i sig sjelft, som för regeringsformens innehåll, men hvad var att göra? Man kunde ej låta staten gå under; man hoppades ock, att godsen i enskiltes händer skulle bättre odlas, och slutligen hade man att åberopa salig Konungens exempel. En betänklighet mötte, i det man förestälde sig, att Drottningen en dag såsom myndig kunde vägra sin stadfästelse på försäljningen. Men denna betänklighet minskades vid betraktandet af de vigtiga skäl, som talade till försvar för saken. "Hvad gemensamt är beslutadt till fäderneslandets bästa, det kan ingen Konung omintetgöra" sade Riks-Amiralen — "När den tiden kommer," sade Riks-Drotset, "lägga vi våra *rationes* fram och den när-"varande staten derjemte, så skola deraf väl lysa "de skäl, som oss hafva bevekt sådana högnödiga "medel att bruka, på det icke fäderneslandet skulle "sväfva i fara." — Riksmarsken anförde Ryska Storfurstens exempel, som i sin nöd afträdt en del af sina länder; och Rikskansleren jemförde godsförsäljningen med Gottlands öfverlemnande till rikets fiender, för att undvika den ännu större olyckan af ett farligt krig. Om slutligen, hvilket man ej förmodade, en regent skulle uppträda, som ville taga godsen tillbaka, så var Rikskansleren redan

betänkt på villkoren för en sådan reduktion. Han nekade ej Drottningens rätt att återfordra egendomarna, ehuru han betraktade en sådan återfordring såsom en nästan otrolig händelse. Deremot yrkade han, att Drottningen borde blott på vissa villkor kunna återtaga godsen; ty det vore obilligt att på annat sätt "utan ersättning för kapitalet, räntan och "expenserna taga någon dess egendom ifrån."

Förordningen om kronogodsens försäljning är daterad den 5 Nov. 1638 och innehåller, jemte regeringens beslut, en framställning af skälen dertill. Hvilka dessa voro hafva vi redan hört. De lågo dels i rikets behof, dels i fördelen af ökade skatter utaf godsen och den rusttjenst, som dessa hädanefter borde utgöra. Att påtruga folket nya bördor syntes regeringen ej rådeligt, tullinkomsterna kunde ej högre uppdrifvas och lån voro svåra att erhålla, helst "alla nationer voro så i kriget med eller emot "oss invecklade och i den svårighet satte, att ingen "sig sjelf och mindre en annan kunde eller ville "hjelpa." De öfriga medlen ville regeringen, så vidt möjligt vore, nyttja, men hade nu, efter långt betänkande, under väntan på någon utsigt till fred, beslutat att till ett värde af 200,000 riksdaler dels pantsätta gods emot lån med ränta af sex för hundradet, dels sälja med tre procent viss och oviss ränta. För öfrigt förbehölls åt Drottningen hennes

rätt att återlösa godsen, dock med villkor, att, om dessa öfvergått i annan mans hand än köparens, eller genom omvårdnad blifvit förbättrade, ägde köparen rätt att utbyta dem emot andra egendomar. Af skattehemman försåldes räntan med adelig frihet öfver jorden, men med strängt förbud att tränga bonden från sin gård eller belasta honom med större bördor, än dem han förut burit; och slutligen undantagas vissa landskaper, skolandes inom deras gränser inga hemman afhändas *).

Sådant var i sin början det beryktade beslutet om kronogodsens försäljning. Snart tillstötte nya omständigheter, hvilka drefvo regeringen ännu längre på den bana, som en gång var beträdd. Dessa voro förnämligast det Fransyska förbundets osäkerhet och kopparkompagniets stora fordringar hos kronan. Om det förra med deraf flytande understöd förlorades, hvarmed skulle då bristen fyllas i krigskostnaderna? De sednare voro genom en förstörd kredit och medborgares förluster lika farliga om de ej betaltes, som omöjliga för kronan att afbörda sig. Kompagniets kapital stod inne hos staten emot tjugu för hundradet. Regeringen hade redan nedsatt räntefoten till hälften, utan att dock kunna gälda hvarken intresse eller kapital. Under sådana

*) Rådsprotokoll tryckte i Handlingar till Skandinaviens Historia.

förhållanden förnyades år 1641 beslutet om försäljningen af kronogods, denna gång till ett värde af 400,000 riksdaler *) Besluten både fattades och verkställdes under stor farhåga så väl för det eftertal, som kunde drabba upphofsmännen, som ock för de följder, hvilka kunde uppstå för kronan. Landslagen stadgade, att Konungen ej kunde förminska rikets gods **); Regeringsformen förböd uttryckligen att på något sätt afhända kronan dess egendom under Regentens omyndighet ***); Konung Gustaf I:s testamente ålade Konungen och Furstarne att, der de ville sina gods förpanta, skulle de taga af sina egna och ej af kronans. †). Godsförsäljningen var således stridande emot besvurna lagar, och det synes, såsom en och annan, särdeles Gyllenhjelm och Skytte hade bäfvat för det ansvar de iklädde sig ††). Dock sökte regeringen på allt sätt att minska både faran och orättmätigheten af sitt företag. Det var tvifvelsutan Oxenstjernas öfvertygelse, att kronan skulle vinna på den förändring, hvarigenom hon erhöll skatt af godsen såsom af enskilte personers egendom. Det visar

*) Handlingar till Skandinaviens Historia, hvarest Råds-Prot. i ämnet finnas tryckta.
**) L.-lagen. Kon.-B. II. Cap. §. 1.
***) Regeringsformen 1634 i 60 punkten — se Sjernman II. 919.
†) Stjernman I. 239.
††) Rådsprotokoll cit. af Fryxell l. c. VIII. 231. o. följ.

sig ock tydligen, att detta regeringens beslut icke var en tillämpning af dess allmänna grundsatser, utan en nödfallsåtgärd, som till och med efter regeringsformens ordalydelse ej saknade allt försvar *). När saken en gång var afgjord, så bemödade man sig äfven att förekomma de följder, som befarades deraf. Dessa voro å den ena sidan ägande rättens osäkerhet, om köpen skulle återgå, och å den andra böndernes förtryck. Den första faran mötte man med villkoren för en möjligen inträffande reduktion, den sednare med det förbehåll, att skattebonden skulle sitta orubbad. Det var då en orättvisa att kalla godsförsäljningen ett aristokratiskt tilltag, som gynnade några få, men bragte olycka öfver flera. Den blef sådan icke i sig sjelf, men genom det villkor, hvarmed den var förenad, genom den omåttliga utsträckning den erhöll, och de missbruk, som begingos: hvilket allt gjorde densamma till ett säkert träffande vapen i händerna på en dag ifrån dag uppväxande demokrati.

Vi hafva hört orsakerna till kronogodsens försäljning och betänkligheterna dervid. Bland villkoren för sjelfva köpet var i synnerhet ett, som gaf åt hela saken en politisk betydelse. Det var

*) I den ofvan cit. punkten af regeringsformen förbjudes väl godsens afhändande, men antages tillika att det för märkeliga orsaker kunde ske.

nemligen ett stadgande, att endast Adeln var berättigad att köpa kronogods, och detta villkor fastställdes i den största omfattning, så att till och med kronans fordringsägare, för att genom godsförsäljningen få sin fordran betald, måste öfverflytta den på någon utaf Adeln. Vidare var det ett villkor, som med detta stod i närmaste förening, att de försålda godsen blefvo frälsehemman, och när räntan af ett skattehemman såldes, så innebar det, att alla kronans inkomster utaf jorden skulle tillhöra adelsmannen. Med denna Adelns uteslutande besittningsrätt visar sig en ny sida af saken. Godsens försäljning innebar nemligen, ej såsom ändamål, men såsom en nödvändig följd, en stor adelsväldets förkofran, som för de andra klasserna kunde blifva en smärtande förödmjukelse, när den ofrälse mannen ej fick för sina penningar förvärfva samma egendom som Adeln. I mån af de ofrälse ståndens växande betydelse kunde ett sådant förhållande skada enigheten, och, såvida med missnöjet förenades makt, blifva till förderf för Adeln. Dock var det mindre Adelns förmånsrätt *), som väckte missnöje, än de missbruk, som begingos. Men när missnöjet en gång utbrustit, måste det vändas emot Adeln, som ensam riktat sig af

*) Jfr Fryxell. l. c. VIII. 241.

kronans förluster. Hade alla stånd fått köpa kronogods, så hade ock allas enskilta fördel blifvit fästad vid företaget. Nu var det Adeln allena, som vann, och dess fördel stod inför allmänhetens ögon såsom vunnen med fäderneslandets skada. De funnos, som klandrade godsens försäljning af full öfvertygelse; andre sökte Adelns förderf och brukade detta såsom förevändning; men deras ord mötte deltagande ibland folket, ty många ledo verkligen af godsförsäljningens följder, andre tyckte sig lida deraf, och ingen utom Adeln hade någon fördel att försvara dem.

Vi hafva blott talat om godsens besittning, ej om besittningens olagliga utsträckning, ej om missbruken vid utöfningen deraf. Dessa äro svåra att bestämma. De öfverklagades alltför ofta, för mycket, från för många håll, för att de skulle sakna all grund. Man kan ock fråga, om ej i detta fall missbruken voro oskiljaktiga ifrån sjelfva saken. Ty kronogodsen, öfverlemnade åt enskilte, voro ock lemnade till pris åt enskiltes egennytta, nycker, passioner. Ett fält var öppnadt för girigheten, herrsklystnaden, fåfängan, som ville leka regent. Det kan visst sägas, att detta äfven förut ägt rum, emedan kronans makt utöfvades af enskilte. Men den tiden tog man sig sjelf rätt, och när man ej förmådde det, så led man orätten. Nu

hade folket lärt känna laglig ordning och fordrade i den sin säkerhet, utan att alltid kunna erhålla den. Men å andra sidan var den tid förbi, då den enskilte kunde träda i lagens ställe. Deraf uppstod ett olidligt förhållande, som måste hjelpas genom en väsendtlig förändring, så framt ej hela samhällsordningen skulle brytas sönder.

Men hvilka voro då dessa tryckande missbruk? De voro af flera slag och drabbade dels kronan, dels bönderne. Då kronohemmanen antogo frälsenatur, gåfvo de vid utskrifningar blott hälften af det manskap, de förut gifvit. Detta var dock, ehuru en förlust, ej olagligt. Men orätt var det, att godsen stundom beräknades till alltför ringa värde. Adelsmannen, som köpt räntan, sträfvade ock att vinna äganderätten. Bönderna förnärmades i sin rätt och trängdes ifrån hemmanen med hot och trug. Kronans utlagor, som nu voro Adelns egendom, utsträcktes öfver höfvan. Ty då bonden, såsom frälsebonde, var mindre beskattad än han varit under kronan, men Adeln ej ville njuta mindre af sitt gods än kronan, så förbehöll sig Adeln nya rättigheter öfver bonden. Denne hade såsom kronobonde kunnat köpa sig till skatte, men rättigheten dertill var nu förlorad, och, der hans slägt förr suttit orubbad i långliga tider, kunde han af

frälseägaren uppsägas *). Det är klart, att de jordägande klassernas ställning väsendtligen förändrades. Nya och invecklade rättsförhållanden uppkommo. Bonden kände ej alltid lagen och förstod ännu mindre dess tillämpning. Äfven der ingen orättvisa var begången, kunde han tro sig förolämpad och lyssnade gerna till uppviglare. Här var ett fält för tyrannen och demagogen att mäta sina krafter.

Det är en fåfäng fråga, hvarthän allt detta skulle hafva ledt, om det fortfarit utan gräns. I sjelfva verket var grunden lagd till Adelns välde öfver all Sveriges jord. Det uttalades öppet såsom en grundsats, att när Adeln köpt räntan, så vore den ock ägare till grunden **). Böndernes politiska frihet sväfvade i fara; de voro på väg att blifva Adelns undersåtare.

Sådana voro följderna af kronogodsens försäljning. Med dessa förenade sig andra omständigheter, som alstrade missnöje och hotade att störa freden. Det stora kriget, ärorikt men svårt, fördes ej utan uppoffringar; segrarne köptes dyrt och till fred var ingen utsigt. Det var smärtande att lemna barn och anförvandter åt krigets faror; och, såsom man lifligare känner det onda som är, än det goda som varit, så led folket mera af uppoffringarne, än

*) Fryxell. l. c. VIII. 239.
**) Geijer. Sv. folk. Hist. III. 439.

det fröjdades af äran. Denna stannade ock hufvudsakligen hos de store Fältherrarne och den rika Adeln; bondens sak var att gifva sina penningar och gjuta sitt blod. Nya beskattningar lades på jorden och utskrifningarne ryckte bort arbetarne. Bördan var ej blott tung, men ojemt fördelad. Om den var nödvändig, så kunde ej hvar man inse nödvändigheten. Det var redan svårt för regeringen att begära ständigt nya offer, svårare att erhålla dem, svårast dock att förvandla det odrägliga, så att det kunde bäras. Adeln eftergaf sin rätt och delade bördan, men hårdast föll den öfver bondeståndet. Sjelfva sättet, hvarpå skatterna uppburos, bidrog att besvära folket *). Allmogen grep till vapen emot uppbördsmännen, och stundom hördes äfven klagomål, att skatterna, som utskrefvos, ej varit utaf Ständerna beviljade **). Ty Riksdagens sammansättning var obestämd; Provinsständer fattade beslut för hela riket, Ständernas utskott trädde i riksdagens ställe och deras makt var ej strängt begränsad. Upplopp föreföllo i flere landsorter och straffades med upphofsmännens död. Dock hände det, att regeringen eftergaf beviljade skatter och mildrade villkoren för deras utbetalning ***).

*) Fryxell. l. c. VIII. 243. Geijer. III. 49.
**) Geijer. III. 50.
***) Geijer. III. 46.

Redan under Gustaf Adolfs lifstid hade detta förhållande börjat; under Förmyndareregeringen blef det svårare. Dock voro skatterna ej det mest betungande, ty utskrifningarne kändes ännu hårdare. De förnyades ofta, buro med sig större faror och voro förenade med orättvisa missbruk. Embetsmännen förforo alltför häftigt, allmogen tröttnade och skred till våldsamheter *). Dertill kom det intrång Adeln gjorde genom försvarskarlarne, och slutligen förskräckelsen, som kriget förde med sig. Folket bar en sådan bäfvan för utskrifningarne, att de funnos till och med, som stympade sig sjelfva, afhuggande händer och fötter, för att blifva frikallade från krigstjenst **). Konungen gjorde allt för att försona folkets sinnen. Han lät inskärpa krigets nödvändighet; påminte, att det fördes för religionens skull; befallde embetsmänmen att bruka foglighet och gaf stundom lindring i skatterna för de orter, hvarest missnöje visat sig. Upprorsstiftarne straffades strängt, men folket tillräknade han ej, hvad några få hade felat, ty Konungen ansåg allmogen i sig sjelf "villig och god" ***). Förmyndareregeringen hade ej Gustaf Adolfs namn att åberopa

*) Geijer. III. 55.
**) De la Gardiska arkivet. XI. 35.
***) Geijer. l. c. III. 55.

ropa och var ej så älskad som han. Lindra bördan var omöjligt, ty tiden blef med hvarje år svårare. Oroligheter, som utbröto, straffades, dock så, att regeringen noga aktade sig att reta folket *).

Äfven ibland massan utaf allmogen växte således orons frö. Det var en hemlig eld, som lätt kunde upplåga. Under all den glans, som segren utgöt öfver land och rike, doldes tunga suckar, skärande bekymmer. Det var en hård tid, och för den skarpsyntes öga blef framtiden allt mera dunkel. Hvilka strider, som kämpades, ej blott emot fiender: hvilka ansträngningar, som gjordes af regering och folk: hvilket arbete, som fordrades i svett och möda, för att upprätthålla Gustaf Adolfs verk — kan efterverlden knappast fatta.

VI.

De öppna Partistriderna under Drottning Christina.

Men beundransvärd var denna tid; ty den var mäktig att utföra lysande bedrifter, men äfven att bära försakelsens tyngd. De förra prisades högt; den sednare kändes, men räknades ej. Om den blifvit räknad och belöningar rättvist skiftade, så

*) Fryxell, l. c. VIII, 247.

skulle den inre freden blifvit ostörd och makten öfvervinnerlig. Men nu räknade man icke ärligt med hvarandra. Alla stånd voro trogna emot fosterlandet, men sinsemellan tänkte de för litet på sina skyldigheter. Adeln var stolt öfver krigsäran och öfverskattade värdet af sina egna uppoffringar. Folket åter mindes hvad det lidit, hvad det burit, hvad det arbetat, och var mera benäget att klaga öfver sitt betryck, än att rättvist värdera fördelarne af sin ställning. Med Trettioårakrigets slut inträder ett nytt tidehvarf i Sveriges inre förhållanden. Statsbyggnaden måste i vissa delar uppföras på en ny grund. Men åsigterna voro ej blott delade, utan oförenliga. En hvar såg saknerna ensidigt ur sin synpunkt och ville hafva rätt i allt. Det saknades fördragsamhet och det sinnelag, som opartiskt kan försätta sig med tanken i en annans belägenhet. Å alla sidor begärde man mera än man sjelf ville gifva och dömde ej ädelt öfver andras handlingssätt. En sådan sinnesstämning är partisinnets källa, och när detta brustit ut i strid, är det fara värdt, att den föres med vildhet och ej kan slutas med försoning.

Sådan var den anda, som under Drottning Christinas regering visade sig i striden på riksdagarne, i flygskrifter, som ilade från man till man, i lömska stämplingar och i en allmän oro ibland

folket. Redan vid 1634 års riksdag hade bönderne blandat sin klagan med hotelser, häftiga uppträden förefallit, smädeord, ja äfven hugg och slag blifvit vexlade emellan riksdagsmännen *). Det var alltjemt vid riksdagarne en beständig underhandling emellan bönderne och styrelsen, beständigt förnyade klagomål och samma svar. Regeringen i kronans namn begärde ökade skatter; bönderne undanbådo sig dem, men gåfvo slutligen efter. Stundom uppkallades de i Rådet, en annan gång kommo utskickade ifrån Rådskammaren ned till dem. Axel Oxenstjerna än bad och förmanade, än hotade och förebrådde. Bittra klagoskrifter kommo i dagen, dem okända händer författat. De ibland bönderne, som understödde regeringen, hatades af de öfrige, och Rådet åter varnade bönderne för hemliga uppviglare, hvilka underblåste missämjan och stämplade emot rikets lugn. Försök gjordes att bedraga bönderne och, när bedrägeriet upptäcktes, att reta dem **). Under ett sådant tillstånd förflöt år ifrån år, den ena riksdagen följde på den andra, nya stridsämnen uppkommo, listiga stämp-

*) En supplik af allmogen hittades utanför dörren till rådkammaren, hvarest den låg inkastad, och var full af hotelser, så att det var fråga att inkalla ett regemente knektar. — Riksarkivet. Rådsprotokoll den 22 Julii 1634. Jfr för öfrigt Fryxell l. c. VII. 16.

**) Se berättelsen om Måns Dagson hos Fryxell. VIII. 203.

lingar förehades, oenigheten utbröt ifrån flera håll och under de sednare åren af Drottning Christinas regering syntes ett inbördes krig nära för handen.

Drottningens uppträdande såsom myndig regent hade öppnat nya utsigter. Väl började hon sin regering med att godkänna allt, hvad förmyndarne gjort, men hon var dock en annan person än desse. Hennes ungdom, hennes snille, hennes ärelystnad, hennes svagheter, ja sjelfva hennes kön blefvo för den ene eller andre en anledning till hopp eller fruktan. Det går igenom hela den äldre Svenska historien ett förbund, aldrig formligen afslutadt, ty det är ett verk af sakernas egen natur — emellan Konungen och Bönderne. Detta förbund hade förr i laglösa tider återställt laglig ordning. Nu behöfde den ena parten dess förnyelse, för att på lagligt sätt afvärja en stor oordning, som den kände sig för stark att tåla. Bönderne framträdde vid 1644 års riksdag med begäran om godsens återbringande till kronan. För ögonblicket blef denna fordran utan påföljd, men grundsatsen af en allmän reduktion var utsagd och med det tillägg, att densamma kunde verkställas utan inskränkning af någon viss tidepunkt *).

Att bevilja en reduktion var ännu fjerran ifrån Adelns tankar, men i afseende på försvarskarlarne

*) Riksarkivet, Riksdagshandlingar; 1644.

erkände den klagomålens rättmätighet och tillade sjelf, att den gerna såg, det med denna sak måtte något skarpt tillgå *). Dock förbehöll den sig, att äfven andre måtte afhållas ifrån samma missbruk; hvilket förbehåll till en del gällde presterne, som, ehuru ej fullt enige sinsemellan, visade sig bevågne att stämma in i böndernas klagan **).

Denna förnyades vid påföljande riksdagar, af medstånden understödd, och blef småningom folkets röst. Vid 1649 års riksdag, då bönderne biföllo Pfalz-Grefve Carl Gustafs val till thronföljare, skedde det med tillägg, att Fursten skulle särskilt vaka deröfver, att de, som erhållit skattehemman, ej måtte taga större utlagor, än jordeboken stadgade ***). Adeln fortfor att bevilja utskrifningar, men anförtrodde sina privilegier åt Kongl. Majts hägn. Detta, som var ett vanligt förbehåll vid hvarje skattehjelp, blef nu nödvändigare än någonsin, då den tid var för handen, att anfall på sjelfva privilegierna kunde väntas.

Striden, sedan den vid 1650 års riksdag utbrustit, fördes ej blott af folket emot Adeln, utan af den lägre Adeln emot den högre. De stora

*) Riksarkivet. Riksdagshandlingar; 1644.
**) Bref från Bengt Baaz till Pfalz-Grefven Johan Kasimir — hos Adlersparre, Hist. Saml. II. 168.
***) Riksarkiv. Riksdagshandlingar; 1649.

slägterna hade stigit så högt öfver "det gemena Frälset", att detta i förhållande till dem kände sig stå i bredd med de öfriga ståndeu. Dertill kom personlig afund, hvaraf följden blef, att bondeståndet erhöll ej blott bundsförvandter, utan äfven uppviglare inom sjelfva Riddarhuset.

Hos presterne ägde samma förhållande rum. Några bland Biskoparne blefvo genom sina barns upphöjelse i adeligt stånd aristokratiens vänner, men det öfriga presterskapet ställde sig ibland de missnöjde och kom genom sitt företräde i bildning att ibland dem stå främst. Följden blef en jemkning emellan motsatserna. Biskoparne slöto sig till ståndet, sedan detta något nedstämt sitt språk. Det är bekant, att presterne hade särskilta tvistepunkter med Adeln. Striden om patronatsrätten hade aldrig blifvit säkert afgjord, och den om Consistorium generale glömdes ej. Under det att patronatsrätten besvärade presterne, klagade Adeln öfver intrång af kyrkostyrelsen. Hvarje försök att blanda andelig och verldslig myndighet syntes presterne ett hotande förtryck. Begge ståndeu misstänkte hvarandra och nu hade presterne lyckats att emot Adelns privilegier uppställa egna. Ty Drottning Christina hade gifvit dem bekräftelse på det andeliga ståndets fri- och rättigheter *).

*) Geijer, III. 453.

Måhända begick Adeln, såsom politiskt parti, ett misstag, när den ställde sig emot presteståndet i stället att höja detta till sin sida och i kyrkan söka en bundsförvandt emot folket. Men att en sådan bundsförvandt behofdes, ville man ej tillstå, och en protestantisk hierarki var alltför mycket i strid med sjelfva sakernas natur, för att vinna stöd af någon annan än ståndet sjelft.

Emellertid visar oss presterskapets förhållande vid 1650 års riksdag detta stånd i en förändrad ställning. Förut sågo vi Biskoparne i spetsen för sina ståndsbröder angripa aristokratien; nu voro Biskoparne Adelns bundsförvandter, men det öfriga presterskapet deltog i böndernas klagan. Oenigheten emellan menige presterskapet och Biskoparne framträdde uti full dager, när det förra uppsatte en egen inlaga till Drottningen, som icke blott var riktad emot aristokratien, utan ock emot Biskoparne. Det begärdes, att desse, såsom de der mera hörde till Adeln än presterskapet, måtte skiljas ifrån ståndets allmänna rådslag, för öfrigt kronogodsen återkallas, de extra skatterna afskaffas och krigsgärden ifrån Tyskland användas till kronans behof. Till dessa fordringar lades stränga ord emot en onämnd person ibland herrarne, "som hafver "bragt kronan till många onödiga expenser i en "och annor måtte", och slutligen klagades, att några

få njöto fredens frukter, men andre, som lika mycket offrat och arbetat, förblefvo i träldom *). Den följande dagen, som var den 10 Juli, meddelades skriftens innehåll åt Biskoparne. Den väckte deras stora missnöje, och en het strid uppstod. Menige presterskapet sade dem rent ut, att, så framt de ej ville strida med dem för de ofrälse ståndens rättigheter, hade de på kapitlet intet att beställa. Biskoparne ville jemka skriftens innehåll, så att föga deraf återstod. Splitet gick så långt, att presteståndet delade sig: Biskoparne och kyrkoherdarne höllo särskilta sammankomster och förenade sig blott mera sällan till gemensam öfverläggning.

Ställningen syntes för Adeln fruktansvärd och äfven folkpartiet sökte bundsförvandter. Utskickade infunno sig både ifrån riddarhuset och bondeståndet, hvilka hvar för sig sökte stöd hos presterne. Det förra stödde sig vid Biskoparnes benägenhet och det sednare fruktade för en af ryktet omtalad förening emellan presterne och Adeln. Hvarken deras begäran eller presternas svar innehöll något bestämdt i saken. Det var blott fråga om god öfverensstämmelse i allmänhet, hvilket presterne tyckte sig kunna lofva åt begge partierna "i alla lofliga och tillbörliga saker." Man ser pre-

*) Handlingar till Skandinaviens Historia, XXII. 70 o. följ.

sterskapet midt emellan tvenne ytterligheter, sjelft draget åt begge sidorna. Adeln tillfrågades, i anledning af Drottningens förestående kröning, "om "Hennes Maj:t, då kronans gods voro henne af-"hända, skulle krönas till rikets egendom eller till "tullar och accisser." Bönderne åter förmanades att sitt förtryck väl omtala, men med foglighet *).

Presternas välvilja för bönderna stötte Adeln. Den skickade upp ett utskott i prestståndets sammankomst med "temligen hårda förebråelser för den gunst, som blifvit bönderna bevisad **). Fast-"än godsen voro i Adelns händer, så hade dock "Kongl. Maj:t dem i sitt våld, såsom varande en "Herre öfver Adeln och hela landet. Godsens af-"yttrande hade ock ökat statsinkomsterna och be-"fordrat folkets välmåga". Men när denna Adelns helsning framfördes, höjde sig en röst ibland presterna, som sade "att deras tunga, som voro qvar "under kronan, också tilltagit, och när desse blif-"vit utarmade, torde kronans inkomster ej blifva "så stora." Erkebiskopen svarade nästan intet i afseende på godsen, men bemötte förebråelsen för bristande förtroende med den undskyllan, att prestståndet ej velat stöta bönderne i deras enfaldighet. Dessutom vore presterskapet ett betungadt

*) Handl. till Skand. Hist. XXII. 77.
**) l. c. XXII. 81.

stånd, som hade klagan att andraga, hvilket ej kunde sägas om Adeln.

Snart kommo Adelns privilegier under öfverläggning *). Doktor Johan Terserus afgick med ett utskott till riddarhuset, för att framställa vissa erinringar om jus patronatus, om konungstionde inom rå och rör, som brukades till skada för kyrkotionden, och slutligen om ordet "vanbyrdig" i de adeliga privilegierna. Adeln begärde några dagars betänketid till svar. Under tiden uppstodo olika tankar om sammansättningen af det utskott, som borde afhämta detta Adelns svar. Borgareståndet **) yrkade, att de tre ofrälse ståndeu borde gemensamt uppträda på riddarhuset. I annat fall kunde borgare och bönder fatta misstankar om presteståndets tänkesätt och, om ståndeu syntes skilja sig åt, Adelns motsträfvighet uppmuntras. Denna borgareståndets begäran bestriddes af Biskoparne, men fann bifall hos det öfriga ståndet. Adeln åter fruktade en sammansättning emellan de tre ståndeu och föreställde presterna, att borgare- och bondeståndeu icke sjelfva begärt att komma i öfverläggning med Ridderskapet och Adeln. Men nu kommo åter budskickningar ifrån borgare och

*) Handl. till Sk. H. XXII. 94.
**) Handl. till Sk. H. XXII. 97.

bönder, hvilka lade vigt vid denna formfråga, såsom ett tecken till enighet emellan ständen.

Slutligen, sedan presterne, för att tillfredsställa Adeln, låtit sitt utskott allena uppträda på riddarhuset, erhölls Adelns svar. Det innebar en förnyelse af den förklaring, som redan 1634 blifvit gifven, öfver ordet "vanbyrdig", att detta ord betydde oartig, oduglig, ovärdig, gällde Adeln allena och kunde, såsom ett af ålder i privilegierna befintligt ord, icke ändras; att konungstionden vore ett vigtigt privilegium, som ståndet ej kunde afstå, och, lyddes blott tiondeordningen, så vore presteståndets fruktan öfverflödig; slutligen åberopades i afseende på jus patronatus så väl Sveriges lag, som kyrkoordningen och privilegierna, hvaruti ingen ändring kunde medgifvas. Om reduktionen talade Adeln i en stolt och säker ton. "Den "vore en hög fråga, hvarpå man ej för närva-"rande kunde inlåta sig, men redan att tala derom "innebure ett ingrepp i Kongl. Majts höghet. Det "vore illa, om Ridderskapets och Adelns privilegier "blefvo föremål för missförstånd, men allt kunde "missförstås, ja sjelfva den Heliga Skrift. Bönder-"nas förtryckare ville ståndet icke försvara, utan gerna utskjuta dem ifrån riddarhuset, om de blifvit namngifna, men ett anfall på sina välfångna

"rättigheter skulle Ridderskapet och Adeln af ingen "fördraga."

Sedan detta Adelns svar blifvit de trenne ståndeu meddeladt, uppstod fråga om en gemensam framställning i deras namn till Drottningen. Borgmästaren i Stockholm Nils Nilsson *) i spetsen för trettio borgare och tio bönder uppträdde i presteståndet, frågande, om man skulle låta bero vid Adelns svar. Borgerskapet menade för sin del, att mycket i de adeliga privilegierna vore förnärmande för de ofrälse stånden och borde derföre ej lidas. För reduktionen anfördes rikets lagar, som Adeln brutit. Med borgareståndet instämde bönderne, upprepande de gamla klagomålen öfver träldom och förtryck. Erkebiskopen biföll i hufvudsaken de tvenne ståndens framställning; en del af presteståndet ville för det, som blifvit feladt, ursäkta regeringen i anseende till Drottningens ungdom, under det å andra sidan yrkades, att allt, hvad Furstarne beslutit före tjugufyra års ålder, vore ogildt, hvarföre Drottningens bref gerna kunde ändras.

Den 23 Augusti **) fattade presteståndet sitt beslut. Biskoparne yttrade sig alla för reduktionen med undantag af Biskopen i Strengnäs Doktor Jo-

*) Handl. till Sk. H. XXII. 120.
**) Handl. till Sk. H. XXII. 143.

hannes Mathiæ, som varnade ståndet att falla in i Majestätets rättigheter. Men Doktor Johannes Terserus uppläste en dagen förut uppsatt skrift i menige presterskapets namn för reduktionen. Lagar och häfd sades göra den rättmätig och folkets öfverhängande fara tålde intet uppskof, medgaf intet lindrigare medel. Erkebiskopen Doktor Lenæus förklarade sig äfven för saken, "ty", sade han, "om "det så går som nu, varder intet af de tre stån-"den. Bonden blifver Adeln undergifven, förlorar "sitt votum på riksdagarne, drager presten och bor-"garen med sig i fallet;" ja sjelfva den kungliga myndigheten vore ej säker, då Adeln, utan motvigt af de ofrälse ståndens frihet, besutte hela landets gods. Men i afseende på verkställigheten rådde Erkebiskopen till försigtighet och förtroende för Drottningen.

De fyra ståndens inbördes ställning är af det anförda klar. Bönder och borgare å den ena och Adeln å den andra sidan stodo gent emot hvarandra utan försök till förening. Båda sökte vinna det andeliga ståndet, men ingendera var säker om dess förtroende. De fleste bland presterna gynnade de ofrälse medstånden. Biskoparne delade Adelns åsigter, men tvingades af den allmänna rösten att närma sig den andra sidan. De sökte gifva ståndet en karakter af medlare och talade mera om

reduktionens svårigheter *), än om dess nödvändighet. Emellan kyrkoherdarne och Biskoparne rådde stark köld. Biskopen i Strengnäs, som försvarade Adeln, bemöttes med hårda ord **), och det menige presterskapet vände sig till Drottningen med en egen skrift för att vederlägga de inkast, som kunde göras emot reduktionen, hvarmed förenades en bön, att Adelns antal ej utan stora skäl måtte ökas ***).

Till Drottningen vädjade nu alla; och hennes sak var det att förlika det oförenliga, att medla emellan motsatta öfverdrifter och förhjelpa den ena till rätt utan att förtrycka den andra. Derunder ville hon ock behärrska dem alla. Allt hvad hon under sådana förhållanden lofvade, var, att genom en särskilt ordning bestämma Adelns och böndernas ömsesidiga skyldigheter. En sådan ordning utfärdades, som erkände bondens både äganderätt och bördsrätt, men å andra sidan försäkrade Adeln om besittningen af kronans gamla räntor. Dagsverken ägde Adelsmannen att fordra antingen i arbete eller motsvarande penningelösen, och för skjutsfärderna bestämdes ett visst pris. Slutligen stadgades straff af böter och egendomens förlust för dem, som öf-

*) Handl. till Sk. H. XXII. 143—149.
**) Handl. till Sk. H. XXII. 148.
***) Handl. till Sk. H. XXII. 153.

verträdde denna ordning, och en uppmaning utfärdades till frivilliga öfverenskommelser såsom det säkraste medlet att förlika all tvist.

Men en sådan uppmaning bar under en tid af jäsande partihat föga frukt. Ej heller funno bönderne Drottningens ordning antaglig. Den satte dock åtminstone någon gräns för förtrycket. Men bönderne fortforo att fordra en reduktion och Drottningens ordning "gick intet för sig".

Men icke heller gick reduktionen för sig. Allt stadnade vid skriftvexlingar ständen emellan, som innehöllo krigsförklaringar emellan olika intressen, de der båda hos konungamakten sökte rättvisa och försvar. De visa klart icke blott partiernas tänkesätt och huru de sjelfva ville betrakta sin sak, utan upplysa äfven sjelfva stridsfrågans natur, som framdragt partierna och under all öfverdrift och hetta gaf dem å ömse sidor ett underlag af sanning.

De tre ståndens inlaga *) börjar med en förklaring, att de icke se, huru Kongl. Maj:ts makt och ständernas frihet skulle kunna bevaras utan godsens återkallande. De hade svurit att styrka Konungen i sitt våld och sin rätt; de hade lofvat den Gustavianska familjen sin trohet och Hennes Majt hade sjelf begärt deras underdåniga råd. Der-

*) Tryckt af Loenbom i Handlingar till K. Carl XI:s Historia, X. 70 o. följ.

före måste de sin mening säga; de söka blott Drottningens och Fäderneslandets väl; de bedja underdånigst, att deras trogna påminnelser måtte med nåd upptagas och ej tydas såsom försök att skrifva lagar för Majestätet. Sådant vore fjerran från deras afsigt. De bedja Gud sig derifrån nådeligen bevara. Ty, säga de — "Eders Kongl. Maj:ts makt och "myndighet är vår frihets stolpe, så att dessa så-"ledes tillhopa hänga, att de tillika måste stå eller "falla." Ej heller missunna de rikets förnämlige och välförtjente Herrar och män deras mödors lön, eller vilja de beröfva kronans fordringsägare sin rätt, om desse för sina penningelån bekommit egendomar. De vilja blott i underdånighet påminna Hennes Maj:t om sin och rikets rätt samt hvart och ett stånd i dess tillbörliga frihet behålla.

Deras första klagomål var nu, att krono- och skattegodsen till en stor del råkat i enskiltes händer, något såsom förläning, men den största delen såsom evärdelig besittning. Dernäst hade de förnummit, att de länder, som med mången tapper mans och sjelfva den store Konungens blod blifvit förvärfvade, föga mera än till namnet tillhörde kronan, men i sjelfva verket några enskilte, likasom — säga de, "vi för dem och icke för fäderneslandet stridt och fäktat hade." I stället för år-

liga

liga ingälder dem allmogen gerna betalte, hade kronan blifvit "remitterad" till ovissa pålagor, förhatliga för folket, och som ej kunde indrifvas utan "de nedrige" ståndens utarmande och den fattiges undergång. Utlagor, som för en viss tid voro beviljade, förvandlades till ständiga skatter, dem enskilte medborgare tillvällade sig, medständerna till yttermera lidande i stället för hjelp och lisa. Å ena sidan styrktes Kongl. Maj:t till godsens afhändande, och å den andra förmenades Konungamakten att låta något frälsegods komma under kronan.

Allt detta bringar nu ständernas frihet i fara, kronan i fattigdom, Drottningen i bekymmer, och strider emot Guds ord samt rikets lag och stadgar. Gud förböd Israëls barn genom Moses att sälja landet evärdeliga. Profeten förkunnade i Herrans namn, att, om Fursten något skänkte sina tjenare, utaf sitt arf, skulle han besitta det intill friåret, och sedan skulle det falla intill Fursten igen. Hvad Gud sålunda stadgat, det upprepar borgerlig lag och ordning. Riket skall sin särskilta egendom hafva: väl kan Konungen till riket och dess rätt ärfvande varda, men kronans gods och gårdar äro dock statens "patrimonium," som af enskilte män blott kunna såsom län besittas. Sådan är andan af Sveriges lag, af arfföreningen och Konung Gu-

staf I:s testamente, hvilkas helgd Rikets Ständer genom ed förbundit sig att vörda. Konung Gustaf I hade ej velat gifva sina egna barn af kronans gods, och nu vilja andra tillegna sig dem. Emellertid är staten grundad på tullar och accisser, riket till skada. Ty sådana äro osäkra inkomster, beroende af främmande handel. Låt kriget brista ut eller pesten härja, låt fienden stänga våra hamnar, så skall kronan mista sina inkomster, när de som bäst behöfvas.

Men — invänder man — godsens afhändande är för riket nyttigt. Om så vore, hvarföre skulle då förhållandet vara alldeles motsatt för den enskilte? De som råda kronan att föryttra sina gods, sträfva att för sig och sina barn bekomma ej penningar, men fast egendom. Och hvarthän skall allt detta leda? Töm ut allt vatten ur källan, stäng ådrorna till, hvarest skall man sedan hämta vatten att dricka? På samma sätt med staten: beröfva den de åderkällor, hvarur den drager sin näring, och det allmänna bästa skall förtvina.

Det, som kommit bort ifrån kronan, har gått till belöningar — säger man — åt välförtjente män. Nå väl, våra barn kunna ock göra sig förtjente af fäderneslandet: hvarmed skola de belönas, när rikets gods redan äro använda? Vi äro dödelige, men vi böre söka att regementet blifver odödeligt. Våra

förfäder hafva öfverantvardat oss riket på goda fötter ställdt; måtte vi ej lemna det i sämre skick åt våra barn! De trenne ständen bedja Hennes Maj:t nådigst eftersinna deras förfäders, i synnerhet allmogens, den Gustavianska familjen bevisade trohet, och ej förglömma deras egen svåra strid nu i Hennes Maj:ts dagar emot mäktiga fiender till försvar för andelig och verldslig frihet, samt det ärorika förvärfvandet af nya länder: och för allt detta bedja de, att det icke måtte lända dem till minskning i deras frihet. Hvad ära har Kongl. Maj:t af främmande länders eröfring, om några få skola besitta dem? Hvad har folket vunnit genom blodiga krig, om det midt under den djupaste fred mister sin frihet? Annorlunda tillgick fordomdags. När Konung Carl Knutsson lemnade regementet, hvad förbehöll han sig? Finland och Öland, men det förra såsom län och det sednare såsom egendom, blott med rättighet för kronan att återlösa det med 40,000 Stockholmska mark. Konung Gustaf I, när han år 1527 afsade sig regeringsbördan, fordrade han då för sin osägliga möda och omkostnad land och fästen? Nej; han begärde att med penningar blifva betald, ty han ville ej att Sveriges lag till hans fördel skulle brytas.

Ser man på sjelfva konungahuset, — hvarmed skola då blifvande Arffurstar försörjas, sedan det, de bort

hafva, är från kronan afsöndradt? Illa vore det, om andre så riktades, att intet återstod för Konungens egna barn.

Och hvad blifver följden för regeringsmakten, för rikets försvarsverk och för allmänna inrättningar? Konungen kan intet öfver bonden bjuda utan husbondens bifall; ingen skatt kan påläggas utan Adelns samtycke för sina landtbönder. Krigsmakten minskas ifrån hvarje tionde vid utskrifningar till hvarje tjugonde. Der förr en ryttare erhölls af hvarje gård, får nu kronan en af trettio till fyratio gårdar. Så mycket ligger under Adeln, och, om nu krig eller hungersnöd tillstöter, hvar taga spannmål och andra nödtorfter? Huru gick det i den sista dyra tiden? Menniskor dogo af hunger, Drottningens hjerta förbarmade sig, men hon hade icke makt att hjelpa; ty det, hvaraf understödet skulle hafva gifvits, var i andras händer. Kyrkorna förlora sin byggnadssäd och sitt messevin; Gymnasier, hospitaler, prester och de "fattige" klockare, sina små stommar och klockarebol. De "fattiga elända prestenkor", som fått frihet på sina små skattegårdar, få icke njuta den, och deras öde är så mycket svårare än bonde-enkornas, som de till hårda dagsverken ej äro vane. Det gemena krigsfolket, särdeles de, som förlamade äro och mistat helsa och krafter

i fäderneslandets tjenst, finna knappt ett torp, utan blifva till tiggare.

Det var ej längesedan borgerskapet, som såg, att dyr tid stundade, begärde att spannmål måtte förbjudas till utförsel. Men hvad svar bekom det? Jo, att dess bön ej kunde beviljas, emedan den stridde emot de Herrars rätt, som hade sin inkomst af spannmålen. Bonden förmenas att sälja sin vara med vinst i köpstaden, ty husbonden köper den för egen räkning och bestämmer priset sjelf. Underhafvande förtryckas med odrägeligt arbete, hotelser och fängelse. Klagar någon, så finnes knappt en domare; vinnes en rättrådig dom, så blifver den ej verkställd. Korteligen: här är fara förhanden, att hela regementet varder ombytt och konungamakten af brist på medel nödgas bedja, der hon borde befalla.

Förgäfves anföres emot allt detta, att landet bättre odlas. Deremot vittnar minnet af en bättre odling i förra tider; deremot vittna de många hemman, som ligga öde; och der odlingen är god, blifver nyttan enskilte personers.

Sådant var det språk, som fördes af de ofrälse ståndeu. De slutade med den förklaring, att allt kunde hjelpas genom godsens återkallande, som de trenne ståndeu underdånigst begärde; och de framställde tillika sin klagan i andra ämnen, som der-

med ägde sammanhang. De begärde ibland annat, att räfsteting måtte årligen hållas i hvarje lagsaga, att enskilt fängsel och tortur måtte upphäfvas, samt rikets embeten stå öppna för alla stånd.

Till allt detta fogades den förklaring, att de, som nu besutto kronogodsen, ej kunde räkna laga titel deruppå, sedan ständerne klandrat deras rätt. Sist inneslöto sig de trenne ståndén i Hennes Kongl. Maj:ts nåd, med tillönskan af lugn, helsa och välmåga, ett ständigt, lyckligt och roligt regemente.

Dessa påståenden af de ofrälse ståndén underkändes helt och hållet af Adeln, som i sitt försvar yttrade sig till Drottningen på följande sätt: *) "Ridderskapet och Adeln, långt ifrån all klagan, prisar fäderneslandets lycksalighet under Hennes Maj:s regemente och finner i de förbättrade villkor, som alla rikets ledamöter njuta, en rättmätig anledning till tacksamhet emot den Gudomliga Försynen. Ridderskapet och Adeln håller före, att hvarje stånd nu besitter sina förmåner, sin ära och säkerhet, så att de i bästa förtroende och allmän fribet kunna åtsämjas. Derhän har ock Ridderskapet och Adeln städse sträfvat, med vördnad varit Kongl. Maj:t tillgifven och gerna sett sina medständers förkofran. När så är, kommer det Ridderskapet och Adeln oför-

*) Handlingar till Skandinaviens Historia XXIII. 90 o. följ.

modligt före, att i Drottningens närvaro på Riks-salen höra medständernes förnärmande tal. Det är bedröfveligt att förnimma, huru de lägga grund till att beröfva Ridderskapet och Adeln dess genom öfverhetens nåd och mången riddersmans spilda blod förvärfvade privilegier. Helst ginge man sådant förbi, men nöden drifver Ridderskapet och Adeln att hos Kongl. Maj:t söka sin tillflykt."

Först beklagar sig Adeln, att medständerna vilja öfverhopa den med skattebördor. Att Ridderskapets och Adelns hjelp till fäderneslandets nödtorft påräknas, misstycker ingen. Det hafva Sveriges riddersmän nogsamt visat; deras anförvandters och deras eget blod vittnar derom, och Ridderskapet och Adeln besitter ingen egendom, som den icke med glädje i Konungens och fäderneslandets nöd uppoffrar. Men hvad som mest går till sinnes, är medständernas bemödande att inför Kongl. Maj:t svärta Ridderskapet och Adeln. Det som Ridderskapet och Adeln besitter af kronans egendom och rättigheter, har till en del blifvit försåldt för statens behof; mycket är ock lön för trogna tjenster. Det är Konungens nåd, som frikallat Ridderskapet och Adeln ifrån vissa skatter. Det är konungamakten allena, som i rikets nöd kan Ridderskapet och Adeln om hjelp anlita. Af ingen annan vill ståndet låta sig något påföras. Men allt detta ställes derhän, ty

Ridderskapet och Adeln anser sig hafva nog försäkring af Kongl. Maj:ts hand och insegel. Konungaord och bref stå emellan Ridderskapet och Adeln och andras "missgunst". Ridderskapet och Adeln fruktar intet, men andras ovilja går Ridderskapet och Adeln till hjertat. Ståndet famlar efter de sannskyldiga orsakerna, men vet dem ingenstädes att finna. Presterne äro dess själasörjare, borgrarne hafva af dem sin näring, allmogen vistas dagligen omkring dem, alla äro de ledamöter i en kropp, inbyggare i ett land, alle hafva de under framfarna Konungar och sist under Hennes Maj:ts lyckliga regemente genom sin samdrägtighet, näst Gud, försatt Kongl. Maj:ts stol och riket uti stor ära och fruktan. Och nu — knappt hafva de dragit sin fot ur kriget, förrän inhemsk illvilja sticker fram sitt hufvud. I förra tider hade man för sed att förtroligen meddela hvad ett stånd kunde hafva att föredraga emot ett annat; men att på Rikssalen, i främmandes närvaro, yppa något vedervärdigt, har varit lika ovanligt som det är förtretligt och farligt. Adeln och presteståndet följde ock denna gång de gamla grundsatserna, till dess att det sednare ståndet öfvergaf det förra. De tre hafva handlat tillsamman. Hvarföre Ridderskapet och Adeln är förbigånget samt ett och annat till dess skada infördt, det kan man näppeligen besinna. När Kongl. Maj:t

intet fordrar utan allas beviljande, finner Ridderskapet och Adeln oskäligt, att de, som ej äro öfver detta ståndet satte, skola dagtinga sins emellan till dess skada. Medståndernes uppriktighet och välmening äro för väl kända, att saken skulle kunna tillmätas dem i allmänhet. Säkerligen härrörer den af obetänksamhet och förmätenhet hos några få. Det är då beklagansvärdt, att ständernes goda namn och trohet skall begagnas till täckelse för anslag, som syfta till allmänt förderf. Ridderskapet och Adeln ser grundvalen för sitt stånd undergräfvas och önskar blott förebygga dess fall. De särskilta ståndens frihet kan väl i fäderneslandet förlikas och alle under Kongl. Maj:ts milda regemente tillsammans bo.

Väl kan Ridderskapet och Adeln det lida, att borgarståndet begärer, det rikets embeten måtte besättas efter dygd och skicklighet. Ridderskapet och Adeln önskar, att rätt många måtte uppstå, som Guds ära, Kongl. Maj:ts samt fäderneslandets tjenst och städernas förkofran eftertrakta; men de höga embeten hafva af urminnes tid varit med riddersmän besatte samt äro i lag och privilegier dem försäkrade, och ingen ändring kan deruti medgifvas.

Väl kan Ridderskapet och Adeln medgifva, att rättvisan må skipas lika för alla; men de undantag, som bestå i särskilta lagar och privilegier för vissa

stånd efter olika parter, ställen och tider, höra till ståndens friheter, förutan hvilka sjelfva lagen mister sin kraft.

Bondeståndet klagar, att det af Adeln förtryckes. Detta ogillar Ridderskapet och Adeln och önskar ingenting högre, än att rättvisans dom må träffa den brottslige. Men det är hårdt, att enskilte medlemmars fel läggas ståndet till last, såsom ett medel att afskära dess privilegier. Sådant bevisar ej kärlek för det allmänna bästa.

Vidare besvärar sig allmogen öfver oförrätter af Adelns fogdar vid rotering och utskrifningar. Ridderskapet och Adeln ogillar allt sådant, men hemställer, huruvida rättelse är möjlig, då saken ej öfverklagas hos fogdarnes husbönder.

Påminnelsen till Kongl. Maj:t att "hålla kronans "gods och regalier oparterade och oturberade" drager Ridderskapet och Adeln icke in på sig. Ståndet besitter sin välfångna egendom och är långt ifrån att önska det kronans regalier förskingras.

Den dubbla accis, som borgerskapet beviljat, anser Ridderskapet och Adeln icke angå sig, skulle äfven adelsmän i städerna vistas; och ståndet tillförser sig, att ingen utan dess bifall vågar draga detsamma någon tunga uppå.

Slutligen anhåller Ridderskapet och Adeln underdånigst, att Kongl. Maj:t ej måtte antaga hvad

medstånden emot Ridderskapet och Adeln andragit. Sina privilegier skattar Ridderskapet och Adeln ingenstädes säkrare hvila, än hos dess allernådigsta Drottning. De kunna ej försvagas utan den kungliga myndighetens egen skada, och deras orubbade bevarande blifver för Ridderskapet och Adeln en ny förbindelse att hålla lif och blod osparda.

Så lydde Adelns försvar. Det innehöll, såsom lätt synes, ingen vederläggning af de ofrälse ståndens klagopunkter. För öfrigt måste försvaret blifva otillräckligt, just derföre att det var ett försök att försvara det oförsvarliga. Oförsvarlig var Adelns sak icke så mycket genom sin egen orättvisa, som genom den rättvisa, hvilken låg till grund för motpartens klagan. Här var nemligen icke en enkel strid emellan rätt och orätt, utan emellan tvenne olika rättsförhållanden, som ej kunde tillsammans bestå. Å ena sidan var det väl till någon del Demagogerne, som ville plundra Adeln, men det var ock folket, som reste sig emot en öfverhängande träldom. Å andra sidan var det icke en egennyttig kast, som ville suga landets must, utan en ädel medborgareklass, som försvarade rättigheter, de der ej saknade laglig grund. Man måste å ömse sidor föreställa sig partiernas ställning och ej förundra sig öfver deras klagan, som kände sig orättvist till-

bakasatte, men ej heller öfver deras motstånd, hvilkas rättigheter angrepos.

Adelns nästan enda skäl, ehuru ej det enda som kunnat anföras, var privilegiernas helgd. De sköto framför sig Drottningens bref och insegel emot hvarje klagomål. Väl kunde Adeln bevilja undantag ifrån privilegierna, men att alldeles afstå det, som gaf åt privilegierna deras högsta värde, var mera än detta stånd kunde lida. Det syntes hårdt att förlora sin egendom. Men huru var egendomen förvärfvad? Genom köp, eller skänker såsom belöning för trogen tjenst. Men hvem hade sålt eller bortskänkt godsen? Landets rättmätiga regering, och ingen annan än denna hade rätt att bestämma öfver godsen. Men hvem hade då gifvit regeringen denna rättighet? Ingen; och lagens egna ord anfördes deremot: men först och främst fans det en punkt i regeringsformen, som kunde anföras till regeringens ursäkt, och för det andra hade nöden varit oafvislig och behofvet större, än att det på annat sätt kunnat fyllas. Sant! men hvilken nöd var det, som fordrade, att endast Adeln skulle vara godsens köpare? Hvilken nödvändighet böd, att godsens afhändande skulle fortfara, sedan kriget, som varit nödens orsak, upphört? Gustaf Adolf och förmyndarne sålde kronohemman för behofvets skull, men efter deras tid kastades godsen bort såsom en

lek. De gåfvos väl stundom såsom lön för tjenster, såsom vederlag för försträckningar, såsom upprättelse för orättvisor, men också mången gång blott såsom tecken af Drottningens välbehag. Det var ej längre en nödtvungen åtgärd; det var slöseri med rikets egendom. Och äfven de gods, som för nödfall blifvit bortlemnade, hade ej kunnat afhändas kronan utan rättighet till återlösning. Om nu denna rätt begagnades, var sådant orättvist? Och slutligen: om rikets uttömda tillgångar, om följderna af ett mångårigt krig, om bibehållandet af en nyss förvärfvad storhet kräfva utomordentliga åtgärder, då inträder uppoffringens pligt för dem, som något hafva att offra. Den var nu inne för Sveriges Adel, men här begärdes en större uppoffring, än att man kunde vänta att den frivilligt skulle beviljas.

För de ofrälse ståndens klagan låg, såsom redan är nämdt, ett stort och äfven rättvist behof till grund. Men de klagande handlade ej rättvist. En god sak försvarades af dåliga sakförare och med oädla medel. Det var bitterhet i sinnena, och egennyttan skylde sig med fosterlandskärlekens namn. Icke heller kan det sägas, att de tre ståndens klagoskrift i alla punkter var grundad. De förmådde ej vederlägga det påståendet, att statens fördel af godsen var större, sedan de kommit i enskiltes

händer. De jemförde kronans fördel med enskilta personers, men förbisågo de olika förhållanden, som stundom göra till förlust för staten, hvad som är den enskiltes vinst. De talade emot sig sjelfve, när de klagade, att intet återstod för Arffurstarne; ty om det var en förlust, att godsen skildes ifrån kronan, så gällde detta äfven om Arffurstarnes förläningar. Att de åberopade Mosis lag och Profeterna, tecknar tidens anda; Sveriges lag gaf dem en juridisk grund, men deras verkliga skäl låg i en stor politisk fara. Ty en sådan var för handen. Det var fullkomligen sant, som de ofrälse ståndén sade, "att regementet varder ombytt." Det var icke blott frågan, om kronan skulle hafva sin inkomst af fastigheter eller af tullar och accisser. Nej; faran, som hotade, var ingen mindre än förlusten af bondeståndets och medelbarligen af de andra ofrälse ståndens medborgerliga frihet.

VII.

Partiernas inbördes förhållande. Det Pfalziska husets planer.

Vi hafva hört, huru partierna bekämpade hvarandra på riksdagen, men dessa strider utgöra blott det yttre af händelserna. Dolda krafter verkade, och det, som i verkligheten var stridens grund, be-

gagnades tillika såsom medel för de stridande personernas enskilta syften. Partierna voro ej blott de tvenne, af hvilka det ena fordrade en reduktion och det andra bestred densamma. Det förstnämda af dessa partier bestod af helt olika beståndsdelar, och det sednare var långt ifrån enigt. Orons krafter hade länge arbetat ibland alla stånd, och nu hade arbetet burit frukt i ett allmänt missnöje ibland folket och en ofördragsamhet, som knappt ville inskränka sig inom lagens gräns. Att klaga på riksdagarne och begära en nödvändig förändring var bondeståndets rätt, men derutöfver spordes tecken till en sinnesstämning, som hotade med de våldsammaste utbrott. Hos Adeln var det öfvermod, hos folket alltför stor ömtålighet, hat och bitterhet å ömse sidor. Bönderne hotade Adeln med mord och brand *). Ansedda personer beredde sig att lemna landet **). Presterne predikade offentligen emot Adelns tyranni ***). Vid riksdagen 1650 berättades, huru bönderne i Finland hade vägrat att utgöra sina dagsverken, och ifrån Småland skickades hotelser till riksdagsmännen att ej våga sig hem,

*) Ebba Brahes bref till sin son Magnus Gabriel De la Gardie i Handl. till Sk. H. XVIII 372.

**) Ortus et vitæ cursus Johannis Terserі — manuskript i Nordinska samlingarne cit. af Geijer III. 461.

***) Handl. till Skand. Hist. XXII. 130, 133, 136.

med mindre reduktionen vore beslutad *). Resande adelsmän nekades både hästar och förtäring af sina egna frälsebönder **). Redan berättades på utrikes orter, att ett inhemskt krig utbrustit i Sverige ***). Vid riksdagarne användes bedrägeri, stundom temligen grofft. Så berättas, att vid den oroliga riksdagen 1650 tvenne prestklädde personer, som föregåfvo sig vara utaf riksdagsmännen, skulle hafva inträngt i bondeståndets rum, sägande, att presteståndet hade öfvergifvit bönderne. När sedermera händelsen berättades i presteståndet, nekade alle dertill, och den ansågs såsom en tillställning af Adeln för att bedraga bönderne †). I allmänhet spordes, såsom vanligt i sådana tider, mycket oförsigtigt tal, under det att de mera sansade sökte hejda stormen. En ung adelsman förebrådde Terserus, att Biskoparna ville blifva påfvar, men fick derpå till svar, att han hade ganska litet förstånd på det, hvarom han talade. Andre deremot visade sig benägne att ändra de missbruk, som kunde äga rum med de adeliga privilegierna, men klagade, att bönderne i otid talade om reduktion och ansågo Borgmästaren Nils Nilsson såsom en förförare för de andra ståndden.

*) Handl. till Skand. Hist. XXII. 142.
**) Handl. till Skand. Hist. XXII. 143.
***) C. G. Wrangels brefvexling cit. af Geijer III. 461.
†) Handl. till Skand. Hist. XXII 126.

den *). Presteståndet, som stod midt emellan partierna, fick äfven uppbära sin andel af böndernes vrede. De hotade, att, när de besökte adelsgården, skulle de ej glömma prestegården, och samma hotelser upprepades ifrån landsorten såsom en varning för presteståndet att ej undandraga den klagande parten sitt bistånd **).

Sjelfva grunden, hvarpå folkpartiet hvilade, var nu böndernes belägenhet. Men på denna grund byggde demagogerne. Folket uppviglades och förleddes att anse sig sjelft mera lidande, än det i sjelfva verket var. Ty om bönderne trycktes af pålagor och för sin politiska frihet hade blott mörka utsigter, så voro de dock långt ifrån utarmade. Men det var ett allmänt hat emot aristokratien, hvilket nu för sina afsigter bearbetade folkets missnöje. Desse orolighetsstiftare voro ej blott af ofrälse stånd, utan äfven af den yngre Adeln. De utgjordes till en del af personer, som sjelfve delade Adelns utsigter, men nu för personlig afundsjuka, för enskilt hämd eller en fördel för ögonblicket riktade lömska vapen emot sitt eget stånd. Det var denna Adelns oenighet, som väpnade böndernes missnöje, gaf detsamma sin riktning och be-

*) Handl. till Skand. Hist. XXII. 95, 98.
**) Handl. till Skand. Hist. XXII. 126.

redde det en möjlighet till seger. Men andra funnos och, hvilka med redligare afsigter arbetade för samma ändamål. Den sjelfständighet i andeliga ämnen, som var reformationens verk, hade öfver hela Europa väckt en frihetsanda, ett allmänt sträfvande till oberoende. Äfven i Sverige förnams ett genljud deraf och här så mycket starkare, som Feodaladeln saknade all fast och gammal grund.

De politiska partierna voro således först bönderne, dernäst Adelns ovänner ibland alla stånd, och slutligen den unga Adeln, som ville störta den äldre, för att i sin ordning på en annan grundval uppresa en ny makt. Många förde folkets frihet på tungan, men med olika uppriktighet. Hos en del var det en verklig tro, att Adelns storhet undergräfde rikets väl; andra ville blott reta sinnena och göra sin lycka på en statshvälfning, andra åter i stora ord skryta med en låtsad tapperhet och utgjuta ett bittert sinne. Det är omöjligt att utreda alla de enskilta beräkningar, hvarmed i sådana tidehvarf afunden, fåfängan, småsinnet, hämdlystnaden uppröra menniskornas hjertan.

De synlige hufvudmännen voro, inom borgareståndet, Borgmästaren i Stockholm Nils Nilsson, och, inom presteståndet, Teologie Professorn i Upsala Doktor Johannes Elai Terserus. Den förre var en

man af stort inflytande, men ett oroligt sinnelag; den sednare åter, såsom hans titel utvisar, en af de lärdes klass, bildad i Gustaf Adolfs läroverk. En lärjunge af Biskop Rudbeckius hade Terserus börjat sin bana under dennes ögon, såsom dess följeslagare på en embetsresa i Estland, och sedan såsom Lärare vid Westerås Gymnasium. Han hade ock sett främmande länder, rest och studerat i Tyskland, Frankrike, England och Holland, understödd af Axel Oxenstjerna, Johan Banér och Carl Carlsson Gyllenhjelm. Detta oaktadt var han nu aristokratiens motståndare och det ringare prästerskapets anförare i dess strid emot Biskoparne. För öfrigt beskrifves han såsom en lärd, arbetsam och vältalig man *). Af Drottning Christina njöt han stor gunst **) och i allmänhet ett välförtjent anseende. Han var, ehuru folkpartiet tillgifven, dock ingen vän af lömska stämplingar. När sådana upptäcktes, blef han hvarken af upphofsmännen angifven, ej heller af de styrande misstänkt ***); men hans djerfhet hade väckt ovänner, hvilka sedan hämnades, då han, anklagad för irrläror i religionen, men

*) Rhyzelii Episcoposcopia Sueo-Gothica I. 139.

**) Drottningen gaf honom i uppdrag att öfversätta Hebreiska Bibeln och uppmuntrade honom i hans arbete emot de store vid 1650 års riksdag. — Rhyzelius l. c. I. 142. Geijer III. 460.

***) Messeniernes sammansvärjning. Se nedanföre.

i sjelfva verket såsom ett offer för politiskt hat, blef från sitt biskopsembete afsatt *).

Inom sjelfva aristokratien gynnades folkrörelsen af Friherre Bengt Skytte. Det är nemligen i dessa årens händelser, som spåren visa sig af den så kallade Skytteanska ligan. Hvad denna liga egentligen innebar, hvilka personer den omfattade, hvilka grundsatser den bekände, är svårt, hardt när omöjligt att bestämma. Men dess rykte möter oss ifrån flera håll och synes ej hafva saknat inflytande på tidens förhållanden. Saken är den, att Johan Skyttes ställning bestämdes mindre af händelser och grundsatser, än af personliga förhållanden. Han synes ej hafva älskat de öfrige Magnaterne och ej heller af dem varit älskad tillbaka. Sjelf upphöjd till Friherre och Riksråd delade han aristokratiens fördelar och faror. Men å andra sidan försvarade han stundom demokratiska grundsatser, hvilka likväl ej hindrade honom att vid vissa tillfällen emot sjelfva Oxenstjerna upprätthålla Adelns privilegier **). Han berättades hafva gifvit Konung Gustaf Adolf det rådet att krossa adelsväldet, men vid andra tillfällen visade sig hos honom en böjelse för republikansk regering. Huru långt han i båda fallen ville

*) Terserus blef Biskop i Åbo 1658, afsatt 1664, men blef 1671 Biskop i Linköping, der han dog 1678.
**) Fryxell, l. c. VIII. 143.

gå, hvilka grundsatser han ansåg på sitt land och sin tid kunna tillämpas, kan troligen aldrig bestämmas. Hans son, Bengt Skytte, ärfde fadrens grundsatser och hans personliga intryck, men förenade dermed en sämre karakter. Ty han förmäles hafva varit en man utan seder och religion, för öfrigt en erfaren, beläst, orolig, illfundig, smilande herre, älskande det Pfalziska Furstehuset näst sina egna ideer. Desse voro åter fästade vid det stora stridsämnet, reduktionen samt adelsväldet. Derjemte sökte han att vara — hvad fadren ej varit — partichef, inlät sig med Demagogerna och kom i fara att blifva olycklig derpå *). Slutligen blef han det ock, ty han försökte sig gerna i stämplingar, blef derigenom störtad **), och hans namn har ej utan fläckar gått till efterverlden.

Med Bengt Skytte förbunden, men olyckligare än han, var den listige partigängaren Arnold Johan Messenius. Det var i denna mans historia, som arten af denna tidens hemliga partirörelser förnämligast visade sig och hans sorgliga öde upplyser i flera afseenden den politiska ställningen.

Sedan riksdagen 1650 gått till ända, utan att reduktionen blifvit besluten, inträffade nemligen 1651,

*) Se nedanföre.

**) Bengt Skytte blef såsom delaktig i H. Adolf Johans plan att vinna inträde i regeringen 1664, afsatt ifrån sitt Rådsembete.

att Prins Carl Gustaf erhöll sig tillsänd en bitter smädeskrift emot Drottningen och de styrande Magnaterne. Den var författad i särdeles förnärmande ordalag, full af personlig smädelse och dess syftning upprorisk. Men under ett bittert klander emot hela regeringssystemet var Kronprinsens person ej blott skonad, utan ock framställd såsom den, till hvilken allas ögon litade om hjelp. Utom det exemplar, som kommit Prinsen till handa, upptäcktes ett annat i Stockholm, hvilket röjde författaren. Det var den unge Arnold Messenius, son af den gamle äfventyraren Arnold Johan Messenius, och sonson af den berömde historieskrifvaren och statsfången i Gustaf Adolfs dagar Doktor Johan Messenius. Svenska historien känner knappt någon oroligare, men ej heller någon olyckligare slägt än denna. Fadren hade såsom misstänkt för riksförräderi suttit tjugo år i fängelse; sonen lefde långa år i fångenskap och landsflykt, och nu blef det sonsonens öde att för en likartad orsak gifva sitt blod och draga sin fader i förderfvet. Den gamle Johan Messenius är känd af sin strid med Rudbeckius, då båda voro professorer i Upsala, af sitt vetenskapliga arbete *Scondia illustrata* och af sitt långa lidande. Arnold Johan Messenius ärfde fadrens skicklighet, men äfven hans oroliga lynne. Uppfödd i fängelset närde han ett djupt hat emot de

store, särdeles Rikskansleren, den han ansåg för en fiende till sin slägt. Frigifven ur sin faders fångenskap väckte han misstankar genom en hastig flykt ur riket, retade de stores fiendskap, blef af dem förföljd, var ömsom landsflyktig och fången, befriades omsider genom Grefve Pehr Brahes gunst, men förblef alltjemt ett föremål för misstankar. Hans skicklighet och kunskaper gåfvo vigt åt hans person. För att afleda hans håg ifrån politiska stämplingar, sysselsattes han med lärda arbeten; Drottning Christina gaf honom värdigheten af Rikshistoriegraf, ersättning för hans indragna gods samt nya förläningar och slutligen adelskap *). Men hans hämdfulla själ kunde ej försonas; han förblef aristokratiens fiende och äfven Drottningens. Med Friherre Bengt Skytte delade han tänkesätt och en af fäderne ärfd ovilja emot de store. Men Skytte var slugare, hvarföre hans öde ej blef, såsom Messenii, blodigt.

Denne Messenius blef nu jemte sin son, smädeskriftens författare, fängslad. Sonen bekände **) att han författat smädeskriften för att varna Kronprinsen ***), i hvars tjenst han tillbragt någon tid. Skriftens innehåll hade han af sin faders samtal,

*) Adlersparre, Historiska Samlingar I. 302 o. följ.
**) Adlersparre, l. c. I. 319 o. följ.
***) S. st. I. 325.

dock utan att denne haft sig företaget bekant. Fadren hade alltid talat om Rikskansleren såsom en rot till allt ondt, beskyllt honom för sin slägts olyckor *), derjemte klagat öfver Drottningens uppfostran och Herrarnes högmod, som blott ville gifva henne titel af "utkorad". De hade ej låtit henne lära Lagen, Arfföreningen eller Konung Gustaf I:s testamente, utan allt detta vore förtydt efter Kanslerens planer **). Om ej Prinsen nu intoge thronen, kunde han gå miste derom. Han borde draga tillsammans folk och försvara sin rätt samt Ständernes friheter ***). Missnöje och mod funnes öfverallt; det saknades blott en anförare.

Sådant tal hade den unge Messenius hört i sin faders hus och deraf blifvit förledd. Gerna sade han sig vilja bekänna allt, enär han ändock ej kunde hjelpa hvarken sig eller sin fader. Han ömkade sig, att han var råkad i denna olyckan, och alltsammans hade så flutit honom ur pennan, att om han icke visste och såge, att det var hans verk, skulle han aldrig tro det †).

Följande dagen förhördes fadren Messenius. Ransakningen fördes icke inför domstolen, utan i

*) Adlersparre l. c. I. 324.
**) S. st. I. 327.
***) S. st. I. 333.
†) S. st. I. 353.

Rådkammaren. Rikskansleren vände sig genast till Messenius med ett skarpt tilltal. "Ehuru han väl "vetat, att Messenius icke vore en af de bästa brö-"der, utan till allt ondt benägen, så hade han lik-"väl icke trott, att Messenius skulle på ett sådant "sätt framkomma. Höga öfverheten hade han på det grofvaste anfallit, mången ärlig man smädat och sin son i lättfärdighet uppfödt *).

Messenius bedyrade sin oskuld och sade sig vilja lida den värsta död, om han ägt den ringaste kunskap om denna sak. Öfverste Würtz, som vistades på Öland hos Hertigen, hade skrifvit honom till, att en grof skrift vore kommen Prinsen tillhanda och skulle blifva till Drottningen öfversänd. "Om jag hade varit skyldig härtill", — utlät sig Messenius — "hvarföre skulle jag då ej hafva flytt ef-"ter en sådan varning." "Men eder son hafver be-"känt på eder", genmälte Grefve Magnus. — "Aldrig med rätta", återtog Messenius; "Jag hafver handlat "med honom såsom en ärlig fader; jag har rådt "honom till trohet emot fäderneslandet och öfverhe-"ten. Derpå vill jag dö." — "Ja; det kan ock väl komma dertill" **), svarade honom Rikskansleren.

Följande dagen fortsattes ransakningen och ledde då till större upptäckter. Ty nu bekände Messe-

*) Adlersparre I. 354.
**) S. st. I. 360

nius: "Jag bekänner inför Gud och eder" — dessa voro hans egna ord — "och kan intet dölja: *) jag "hafver syndat och mig högeligen försett, men syn- "nerligen hafver jag haft grofva tal med min son "och andre; jag har menat göra mig stor dermed "och velat anses för en sådan man, som förstod "staten, och en god patriot; jag har lupit och kitt- "lat mig dermed i min galenskap: jag har syn- "dat; — och härvid gret han bitterligen. Grefve Magnus bød honom då att säga hvilka voro i samma mening med honom. Messenius återtog: "jag kan nu "intet mera dölja; jag måste och skall bekänna: "Nils Nilsson, Borgmästaren, är en **), som har va- "rit i samma mening som jag. Men intet har han "talat illa om Drottningen, blott sökt och mäkta "gerna sett uppror i landet." Vidare påstod Messe- nius, att Nils hade undandragit sig adelskap, som varit honom tillbudet, ty han hoppades att under Hertigen komma fram. Dernäst nämde Messenius en prest, Herr Christopher i Forss, men då han tillfrågades om Terserus, svarade han alldeles nej. Med Terserus hade han väl talat, och denne ville återkalla godsen, men intet mera. Aldrig hade han styrkt till någon oro.

*) Adlersparre I. 363.
**) S. st. I. 364 o. f.

Då Messenius ytterligare förmanades att intet dölja, utbrast han: "Efter jag dock skall dö och "hoppas vinna en nådig Gud och Drottning, så "skall jag ock göra mitt samvete rent: jag står här "i Guds åsyn och kan intet förtiga. Herr Bengt "Skytte hafver många förargat med sitt smutsiga "tal. Om han haft brefvexling med främmande, "det vet jag icke, men väl att han är illa sinnad "emot närvarande stat." Och nu bekände Messenius, att Riksrådet Skytte gerna ville blåsa folket i harnesk, att äfven Nils Nilsson önskade, det Drottningen måtte lemna regeringen och att Skytte i afvaktan derpå hade rest ur landet. Han ville se på afstånd hvad som skulle förefalla och derefter taga sina mått och steg. Han hade ock sökt att vinna Prinsens förtroende, men denne hade ej lånat honom sitt öra.

Detta bekände nu Messenius om sig sjelf och de öfriga. Men med alla sina grofva tal bedyrade han dock, att han i handlingar intet upproriskt hade förehaft. Nu bad han blott om en nådig död, sanning hade han talat och intet återstode för honom att bekänna.

I följd af Messenii angifvelse uppkallades Nils Nilsson och äfven stadens Sekreterare Nils Skunk, som ock var misstänkt och af Messenius ej blifvit

fritagen *). Drottningen var sjelf närvarande. Nils Nilsson nekade till allt och förbannade sig på sin oskuld. Men Messenius slog sig för sitt bröst: "jag "har sagt sant"**), utropade han, "som en ärlig man: "vill dö deruppå; jag hafver haft galne tal, men J "hafven mött mig med dylikt. J bekänne man "sanningen!" Nils Nilsson blott svor och bedyrade. Messenius deremot ville "brinna i helvetet", om det icke vore sant, som han sagt; och Nils Nilsson önskade, att han der måtte brinna. Då förebrådde Drottningen Nils Nilsson, att han så önskade öfver en annan menniska och förmanade honom att bekänna. Men Nils Nilsson nekade stadigt, och intet kunde honom bevisas.

Samma förhållande var med Skunk. Han tilltalade Messenius hårdeligen. "J hafven varit oför-"skämd nog att komma i mitt hus, jag hafver icke "kunnat blifva utaf med eder; J skolen aldrig be-"visa, att jag önskat någon förändring ***).

Med dessa ransakningar var saken afgjord. Messenius, fader och son, dömdes till döden. Hela undersökningen räckte knappt en vecka, och inom tio dagar ifrån det saken var upptäckt, halshöggos både fadren och sonen. Nils Nilsson afsattes ifrån

*) Adlersparre l. c. I. 369.
**) S. st. I. 379.
***) S. st. I. 382.

sitt embete. Skunk lemnade ock sin tjenst, men erhöll sedermera en plats såsom Assessor i Kommerse-Collegium, och presten Christopher, den Messenius äfven angifvit, blef, emot en försäkran om sin trohet, hemförlofvad *).

Sådan var till sin utgång den så kallade Messeniska sammansvärjningen. Huruvida någon bestämd plan till uppror verkligen fans, kan ej bestämmas. Drottningen skall i början hafva trott det **), men undersökningen bragte ej mera i dagen, än det vi här ofvan berättat.

Så mycket blef dock klart, att demagogerne hade förlorat förtroendet för Drottningen, men tillika, att de kände sig behöfva ett annat stöd. Det visar sig i deras försök att fresta thronföljaren. Ett dåraktigt tilltag, om de känt hans karakter! Utgången visade, att de alldeles missräknat sig derpå. Ty Prinsen sände smädeskriften till Drottningen. Att det icke skedde, förr än saken redan var henne bekant och hon äfven visste att den blifvit meddelad åt honom, har väckt en viss uppmärksamhet. Man har ock anmärkt, att sedan Drottningen yttrat till en af Prinsens förtrogne, Herman Fleming, att hon kände, det smädeskriften blifvit Prinsen tillskickad, jemt så lång tid förflutit innan skriften

*) Adlersparre I. 393—404.
**) Handlingar till Skandinaviens Historia, IX 107 o. följ.

ankom ifrån Prinsen, som det fordrades att skicka ett bud emellan Stockholm och Öland. Uppgiften kan på sin höjd utvisa, att Carl Gustaf blott nödtvungen röjde anläggningen. Deruti låg dock intet förräderi, men väl kunde det vara hans öfvertygelse, att saken, en gång röjd, blott skulle verka såsom en gnista ibland eldfängda ämnen. Dessutom, så straffbar än skriften var, så bar den dock prof af välvilja för Prinsen. Säkert är, att Carl Gustaf ej gynnade Messenierne. Man kan kalla ett sådant handlingssätt klokhet eller ädelmod, hvilketdera man behagar. Sannolikt var det båda i förening.

På rättegången emot Messenierne följde en dylik emot Friherre Bengt Skytte. Denne man hade varit stadd på en utrikes resa, då Messenierne upptäcktes och dömdes. Hemkommen derifrån blef han på grund af Messenii angifvelse tilltalad; ty de styrande, som ansågo honom för en otrogen Rådsherre, omfattade med glädje det tillfälle, som erböd sig, att söka aflägsna honom ur Rådet. Man tviflade ej om hans brottslighet, och Rikskansleren var honom så vred, att han sade sig "hellre vilja "vara sjuk, än sitta tillhopa med en sådan person" *)

Drottningen vände sig med stränghet till Skytte, sägande: "att han bort hafva betänkande att upp-

*) Adlersparre l. c. II. 267.

"träda i Rådet, förr än han renat sig från de be-"skyllningar honom gjordes" *). Skytte tackade Drottningen, som tillät honom att komma för lag och rätt: "Han ginge dertill, så gerna som till "en dans."

Drottningen var dock öfvertygad om hans brottslighet. Hon kunde väl tänka, att han skulle förebära, det Messenius varit en skälm, och att hans eget nej vore så godt som Messenii ja. "Men det vet jag" — utlät sig Drottningen — "att det är "sant, att han är skyldig, och jag har vetat det "förr än Messenii missgerning blef uppenbar. Jag "lät ock blifva vid Messenius allena och ville intet "mera röra deruti, fastän jag hafver det kunnat "göra. Men om det så omtränger, kan det väl "ännu ske. Jag vet mera af sådant, än jag ville "eller önskade att veta. Men hvad hans *crimen* är, "det skall man se skrifvet i ansigtet på honom, om "han det intet bekänner eljest **)."

Skytte, infordrad i Rådet, höll ett långt tal, deruti mycket ordades om "hans olycka att vara "ett föremål för falska anklagelser, och huru det "vore hans tröst att, icke annorlunda än såsom ett "skepp i stormväder, som litar på sina ankar, "han hade sin tillflykt till en nådig öfverhet, samt

*) Adlersparre, Historiska samlingar II. 261.
**) S. st. II. 270.

"lag och rätt. Messenius förklarade han för en "skälm och bedragare, som belög en ärlig man, "en riksens Råd. Han ville svärja en ed, att han "icke på ett år före sin bortresa hade haft något "umgänge med Messenius, utan utkört honom ur "sitt hus. Att Messenius diktat sina angifvelser, "vore klart af den tvetalan han hade fört: ty först "hade han sagt, att Skytte rest bort af missnöje "med Grefve Magni stora gunst, och åter att det "skett för att vara borta, när regementet skulle om-"störtas. Slutligen kunde tvenne vittnen framdra-"gas, som intygade, att Messenius bekänt, det "han af fruktan för sträckbänken angifvit Skytte."

Drottning Christina, sedan hon flera gånger hade afbrutit Skytte, svarade honom sjelf: "Edert "utstuderade tal befriar eder icke. Hvad edert "smicker angår, vet jag eder ingen tack derför. "Jag hafver länge känt Messenius och vet mycket, "både det J och andre hafva talat, hvilket jag haf-"ver i godt minne, när det så kommer till pass. "Hvad J talen om eder fiendskap med Messenius, "det är intet värdt. Ty hela staden vet af edert "umgänge och förtrogna vänskap, så att dagarne "intet hafva räckt dertill. Hafven J icke låtit "gå bref under Messenii omslag till Hans Kongl. "Höghet?"

Skytte

Skytte nekade till denna fråga och ville "vara "en förrädare, om det kunde honom bevisas. Han "hade varit i strid med Messenius om några går- "dar; då han var Landtmarskalk, hade han ej velat "umgås med Messenius, och såsom Riks- och Kansli- "råd hade han blott talat med honom på embetes "vägnar" *).

Slutligen öfverlemnades Skyttes sak åt en kommission af Rådsherrar och Hofrättens ledamöter. Den namnkunnige Johan Stjernhöök var åklagare; Messenii angifvelse och Skyttes besynnerliga resa till Constantinopel anfördes såsom bevis **). Dertill kom den allmänt kända förtroligheten emellan Skytte och Messenius. På den sistnämdes bekännelse lades en stor vigt, emedan han ej varit anklagare, ej heller lockad att angifva Skytte, utan hade gjort det af fri vilja, då han blifvit uppmanad att säga sanningen och hade sin egen dödsdom i sigte. Sedermera hade han förblifvit vid sina ord, tagit nattvarden derpå och gått till döden. — Men Skytte fortfor att neka och beklagade blott, att Messenius ej mera lefde, då han kunnat drifva

*) Adlersparre l. c. II. 270 o. f.

**) Sekreteraren Johan Stjernhööks embetspåstående emot Riksrådet Bengt Skytte — hos Adlersparre l. c. II. 302. samt Skyttes försvar — dersammastädes II. 311.

honom att återtaga sina ord. Messenii trovärdighet förnekade han, ty de hade varit ovänner i följd af en egendomstvist, och Messenius vore en man, som redan förut genom en falsk angifvelse bragt menniskor om lifvet. Att han dött på sin bekännelse bevisade intet, ty ju öfverdådigare en människa varit, desto mindre aktade hon döden. Messenii lif, fullt af falskhet, gåfve honom föga trovärdighet i dödsstunden. Den orientaliska resan hade varit Drottningen väl bekant, men åt Messenius hade han intet talat derom. Hade han förehaft stämplingar inom fäderneslandet, syntes det ock föga rimligt, att han skulle hafva begifvit sig så långt bort. Att han begagnade Messenii tjenst i det, som till embetet hörde, kunde så mycket mindre läggas honom till last, som Messenius den tiden varit af Drottningen benådad med förläningar, embete och adelskap.

På detta sätt försvarade sig Skytte. Domstolen var sammansatt af personer, som snarare voro intagne emot Skytte, än att de önskade frikänna honom eller trodde på hans oskuld. Dock kunde han ej fällas, och Drottningen befallde, att handlingarne i målet skulle förstöras, hvarefter Skytte åter intog sin plats i Rådet, men fruktad och misstänkt af alla.

Äfven i denna sak nämdes Pfalz-Grefve Carl Gustafs namn. Skytte åberopade hans vittnesbörd för sin oskuld. Drottningen skref derom till Pfalz-Grefven, och hans svar utvisar, att Skytte sökt vinna hans förtroende, men utan synnerlig framgång. Prinsen, ehvad hans tänkesätt var, höll sig fjerran ifrån alla stämplingar *).

Men icke så hans vänner. Ty ända ifrån Konung Gustaf Adolfs död hade planer funnits till det Pfalziska husets upphöjelse på thronen. Detta Pfalziska parti utgör äfven en länk i kedjan af tidehvarfvets politiska förhållanden. Dess uppkomst är lätt att förklara; men svårare att utreda, huru det arbetade och af hvilka beståndsdelar det utgjordes. Så mycket kan dock tydligen skönjas, att ett sträfvande för och emot det Pfalziska huset ingick i partirörelserna. Den gamla aristokratien arbetade emot detsamma med en ihärdighet, såsom väntade den af dess upphöjelse sin undergång; men å andra sidan fästade Messenierne sitt hopp vid Prins Carl Gustaf, och Bengt Skytte sökte hans gunst.

Allt detta förklaras genom de Pfalziska Prinsarnes personliga ställning. Pfalz-Grefve Johan

*) Se brefvexlingen emellan Carl Gustaf och Drottningen, tryckt hos Adlersparre l. c. II. 287 o. f. samt hos Gjörvell — Svenska Biblioteket IV. 199.

Casimir var gift med Konung Gustaf Adolfs syster och bosatt i Sverige. Genom besittningen af Stegeborg, som var lemnadt i underpant på hans gemåls morgongåfva, var han i sjelfva verket svensk jordägare. Här sökte han ock både sin och sina barns lycka. Sin svågers, Konungens förtroende njöt han i fullt mått. Rikets penningeverk var honom anförtrodt, och det saknas ej skäl till den förmodan, att Gustaf Adolf af hans hus väntat en arfvinge till sitt rike. Hans söner uppfostrades i Sverige med svenska seder och till Sveriges tjenst.

Det fans således vid sidan af det regerande huset en annan fursteätt, till hälften svensk och till hälften utländsk. Äfven efter Konungens död stadnade Pfalz-Grefven med sin gemål och sina barn i Sverige och sträfvade beständigt att blifva betraktad såsom en svensk furste. Åtminstone för sina söner hyste han en sådan förhoppning. Men just detta anspråk bekämpades beständigt af dem, som nu förde styrelsen. Emellan det Pfalziska huset och den svenska högadeln rådde köld och misstroende. Orsaken låg i de Pfalziska Prinsarnes obestämda ställning såsom hvarken Svenskar eller utländningar, hvarken furstar eller undersåtare. Deras börd på fädernet var utländsk, men deras förbindelser, deras lefnadssätt och intressen gjorde dem till Svenskar. Såsom Svensk betraktad var

åter Pfalz-Grefven för stor att blott vara Adelns like och för ringa att vara dess beherrskare. Hans barn voro dock Konungahusets närmaste anförvandter och Christina den sista ättlingen af det svenska Wasa-huset. Näst henne, hvem var thronen närmare än Gustaf Adolfs Systerson? Den Pfalziska familjen lefde i Sverige, ägde alla tillfällen att göra sig af folket känd, och den unga Drottningens uppfostran var densamma anförtrodd. Det blef under sådana förhållanden naturligt, att planer på thronen skulle uppstå hos de Pfalziska Prinsarne, och lika naturligt, att deras förhoppningar skulle grundas på det lägre folkets tillgifvenhet. Ty detta vördade i Pfalziska huset en gren af Wasaätten, men för aristokratien var Johan Casimir en främmande furste utan land och rike, hvars slägtskap med Konungen ej gaf honom minsta rättighet till något inflytande i Sverige, ännu mindre till sjelfva thronen. Derföre hölls han fjerran ifrån alla rådslag och tillbragte sina dagar på landet. Den höga Adeln och Johan Casimir voro för hvarandra såsom främmande makter. Ingen uppenbar ovänskap visade sig, inga stämplingar upptäcktes, inga förföljelser anställdes; men en ömsesidig köld skilde dem åt. De bemötte hvarandra med höflighet, men utan förtroende. De höge herrarne, som i Tyskland gåfvo nådebevisningar åt tyska furstar, an-

sågo sig i Sverige af lika värde med den tyska Prinsen och kände sig i verklig makt öfverlägsne. Att dela regeringen med honom var en tanke, som sårade deras stolthet, och de Pfalziska Prinsarnè syntes dem för ringa att bära Gustaf Adolfs krona.

Men att gifva Sverige en Konung eller förskaffa åt sitt hus en krona var Pfalz-Grefvens föresats. Derpå arbetade han, och de förhållanden, som ägde rum i Sverige, öppnade för honom en utsigt att lyckas. Anhängare vann det Pfalziska huset så väl genom sina egenskaper, som genom sin ställning till aristokratien. Pfalz-Grefvinnan Catharina var älskad såsom en värdig syster till den store Gustaf Adolf, Johan Casimir var sjelf en man af förstånd och insigter, och hans son visade prof af stora egenskaper. Adelns afundsmän och de, som eljest önskade en förändrad statsförfattning, vände sina blickar till det Pfalziska huset. Derifrån väntade man en folkanförare, som kunde bryta de stores makt och föra de ringare till frihet.

Pfalz-Grefven å sin sida, som visste sig hafva intet att hoppas af de store, måste söka andra bundsförvandter. Att genom folket vinna kronan i strid med aristokratien, blef hans syftemål. För den sednares öde hyste han föga deltagande, men folkpartiets sak blef hans egen. Den sanning, som

för dess anspråk låg till grund, erkändes villigt af Johan Casimirs ätt, och dess öfverdrift förlät han hellre än de mäktiges högmod. Så förenades olika intressen. Adelns ovänner ville störta aristokratien genom det Pfalziska huset; detta åter vinna kronan genom dem. Den ene blef ett medel för den andre; syftemålen voro olika, men vägen densamma.

Genast efter Gustaf Adolfs död begärde Pfalz-Grefven att inför Ständerna få afgifva en berättelse om sin styrelse af penningeverket. Med denna begäran förenade han tvenne andra, nemligen först att erhålla Stegeborg såsom ärftlig besittning och slutligen att jemte sina barn blifva "rekommenderad på ort som vederbör". Intet af allt detta behagade aristokratien. Hans begäran om redogörelse för ständerna afslogs på den grund, att han icke af ständerna erhållit sitt uppdrag. Hans besittning af Stegeborg försäkrades honom blott intill Drottningens myndiga år, eller till dess att brudskatten blifvit betald och tre år derutöfver, men ingen arfsrätt dertill kunde hans barn beviljas *).

Hvad som mest oroade aristokratien var likväl den tredje af fordringarne, att blifva "rekommenderad på ort som vederbör". Med denna ort kunde ej menas något annat än ständerna, och sjelfva re-

*) Adlersparre. Historiska samlingar III. 331 o. f.

kommendationen ej syfta på mindre än thronföljden. Men att låta Pfalz-Grefven komma i förbindelse med ständerna ansågs vådeligt. Måhända fruktade man i honom en medregent; måhända ansåg man äfven för den unga Drottningen rådligt att skilja det Pfalziska huset från allt inflytande på rikets ärender, och man undvek gerna att låta en främmande fursteslägt blifva bofast i landet. Regeringen fann intet skäl att låta Pfalz-Grefven träda ett enda steg utom det, som var hans afgjorda rättighet. Hans omtalta begäran om arfsrätt till Stegeborg innebar äfven en fruktansvärd fara, ty för regeringens minne sväfvade de gamla Hertigdömena med sina inbördes krig.

Att hos ständerna anmäla Pfalz-Grefvens förhoppningar om thronföljden vägrade regeringen helt och hållet. Allt, hvad som kunde beviljas, vore en anmälan i de mest obestämda ordalag. Att nu tala om en efterträdare åt den unga Drottningen, skulle innebära en hänsyftning på hennes död, och man kunde ej genom sådant tal såra Enkedrottningens hjerta. Men, thronföljden undantagen, ville regeringen på allt sätt se Pfalz-Grefvens barn till godo. Så vida de besutto adeliga gods i riket, kunde de i detta fall ej vara mera än adeliga personer; "men" — uttryckte sig Rådet — "det hans furstel. Nåde är en furste, kan ingen taga ifrån

hans furstel. Nåde eller dess barn". Just detta fruktade deremot Pfalz-Grefven, att det kunde lända hans barn till förfång. Det kunde förekastas dem, att de, såsom varande furstar, ägde ingen plats i staten, emedan här icke funnos furstendömen. — Deruppå svarade åter Rådet, att "Kongl. Maj:t hafver gifvit hans furstel. Nåde såsom en Adelsman, "men hans furstl. Nådes person vördas såsom en "furste. Hans Maj:t hade i lifstiden sagt, att, om "Gud gåfve honom många barn, skulle de aldrig "få något furstendöme. Men att gå på riddarhuset "kunde ej förvägras hans furstel. Nådes barn, ehuru "de intet annat votum kunde hafva än såsom Adels-"män. Man hade aldrig stött några för hufvudet, "som haft Konungadöttrar här i riket, så skulle "man ock intet förskjuta hans furstel. Nådes barn."

Det visar sig tydligt, att man å båda sidor tänkte på thronföljden, men ogerna talade derom, väl kännande sakens ömtålighet. Johan Casimir begärde icke uttryckligen, att hans arfsrätt skulle erkännas, men han antydde den. Rådet talade mera öppet, ty det nämde saken med sitt rätta namn, men på ett undvikande sätt. De lemnade Johan Casimir intet hopp och låtsade knappt tro, att Pfalz-Grefven kunnat tänka på en sådan omöjlighet, som arfsrätt till kronan. Grunderna för och emot

en sådan rättighet vidrördes icke, och Norrköpings arfförening åberopades å ingendera sidan.

För aristokratien var nu Pfalz-Grefven och förblef ingenting annat än en främmande man af furstelig börd, som bodde i Sverige. Dermed var han icke nöjd och klagade öppet öfver Rådets uppförande. "Han hade intet njutit af Sverige mera än "bostaden, och nu ville Rådet blott hålla honom "uppe med goda ord. Han hade dock arbetat för "Sveriges krona, så att han bättre fortjenat; Ko-"nungen hade anförtrott honom sin gemål och barn, "nämt honom i sitt testamente *) och ej lemnat ho-"nom utan hopp om thronföljden, men derom ville "han under närvarande förhållanden intet tala".

Flera exempel kunna anföras på aristokratiens köld och stolthet. När Drottning Christina hylla-des, blef ingen plats i rikssalen anvisad åt Pfalz-Grefven, och män öfverlade till och med, om det borde tillåtas honom att vara närvarande **). Sjelf bodde han på Stegeborg, men hans söner, sedan de kommit till mognare år, vistades vid hofvet. Höflighet visades dem, deras fursteliga rang er-kändes, men för öfrigt intet företräde. Prins Carl Gustaf blef tillsagd att icke ledsaga Drottningen vid högtidliga tillfällen, emedan detta tillkom re-

*) Se Adlersparre l. c. III. 354 noten.
**) Adlersparre l. c. III. 337.

geringens ledamöter. Utländska sändebud besökte Prinsen såsom en kunglig person, men icke alltid med samma vördnadsbetygelser. Den brandenburgiske Gesandten uppvaktade Prinsen före regeringens ledamöter, men den portugisiske infann sig först hos desse, hvarföre det ibland Prinsens förtrogne sattes i fråga, huruvida han borde emottagas af denne *). Dessa och flere till en del obetydliga underrättelser upplysa de furstliga personernas ställning. När en Kamererare, Jost Hansson, blifvit beslagen med så grof oärlighet, att han måste dömmas till döden, sades det hafva väckt en viss skadeglädje, att denne man blott genom enskilt förbindelse med Pfalz-Grefven erhållit sin tjenst; men deremot endast ogerna blifvit erkändt, att han, så länge Pfalz-Grefven varit hans förman, så väl blifvit bevakad, att han intet tillfälle ägt för sina bedrägerier **). En annan gång berättades det för Pfalz-Grefven, att personer, hvilka räknades såsom hans vänner, hade tillstyrkt Prins Carl Gustaf att göra en resa igenom landet för att visa sig ibland menigheten, och derutaf befarades väl, att några misstankar kunde uppstå, men vinsten ansågs öfverväga faran ***).

*) Bref ifrån Hertig Carl Gustafs Informator Bengt Baaz till Pfalz-Grefve Johan Casimir — hos Adlersparre l. c. I. 232.
**) S. st. I. 280.
***) Adlersparre l. c. I. 178 o. f.

När omsider Carl Gustaf hade uppväxt till man, inträdde fader och son i Rådet, begärande för den sednare en plats i rikets tjenst *). Deras anhållan kunde ej afslås, men intet bestämdt hopp blef gifvet. Sedermera anställdes Prinsen vid arméen i Tyskland, och regeringen såg ej ogerna hans frånvaro. Åtminstone vill det synas, såsom man hellre brukat hans tjenst i Tyskland än i det danska kriget, som fördes inom Sveriges gränser **). De styrande höllo honom helst undan folkets blickar, men Pfalz-Grefven bemödade sig att göra sonen känd inom det land, hvars krona han ännu alltid hoppades en dag skulle blifva hans arfvedel.

I tyska kriget förvärfvade dock Carl Gustaf en vän ibland de store. Torstenson lärde känna honom, blef hans lärare i krigskonsten, och emellan desse män bildades ett förhållande af ömsesidig aktning, som hos Torstenson födde stora förhoppningar för fäderneslandets framtid och hos Carl Gustaf den varmaste tacksamhet. Äfven Gyllenhjelm yttrade sin glädje öfver Prinsens stigande anseende och öfver det förtroende, som visades honom af Torstenson; men tillade dervid, att just detta betraktades af andra med vreda ögon ***).

*) Adlersparre l. c. I. 249 o. f.
**) S. st. II. 118, 123.
***) S. st. II. 139.

Rikskansleren var höflig, men kall. Bref vexlades någon gång emellan honom och Johan Casimir: han anbefallde sig och de sina i Hertig Carl Gustafs fursteliga ynnest, och det finnes exempel, att han besökt den yngre brodren, Hertig Adolf Johan *), såsom en öfver sig upphöjd person.

VIII.

Drottning Christinas förhållande. Carl Gustafs val till thronföljare. Drottningens afsägelse.

Men sitt stöd fann det Pfalziska huset hos Drottningen sjelf. Det var hon allena, som gaf åt Carl Gustaf Sveriges krona. Ty de store samtyckte dertill af tvång, och folket lydde blott Drottningens röst. Denna Pfalziska husets upphöjelse är Christinas största verk och försoningen för hennes fel. Den stod i sammanhang med hela hennes ställning, och berättelsen derom inleder oss på ett nytt fält, der vi hafve att betrakta Drottning Christinas förhållande till de politiska partierna.

Af dessa omgifven, men öfver dem upphöjd, stod Drottningens thron; och till den blickade alla med blandade känslor. Såsom Gustaf Adolfs dotter var hon älskad af både Adeln och folket, men så-

*) Adlersparre l. c. II. 125.

som regent var det hennes kallelse att beherrska alla partier och ej besmitta Majestätet med deras hat. Genom en sådan ställning blef det henne omöjligt att fullkomligt tillfredsställa något. Hon ingaf förhoppningar å ömse sidor, men äfven farhågor, och följden blef, att ingendera, hvarken Adeln eller folket, mera än till hälften kunde lita på hennes skydd. Folkpartiet hyste större planer, än hon gillade, och aristokratien lät hon gerna känna sin öfverlägsenhet såsom regerande Drottning. Ty hon var ömtålig om sin kungliga myndighet, men just derföre fruktade hon lika mycket af ett lössläppt folkparti, som af de gamle Rådsherrarnes stolthet. Christina älskade det lysande, men blott så vida hennes egen glans ej blef fördunklad. Derom vittnar bela hennes lefnadssätt såsom Drottning, och hennes anspråk efter afsägelsen, hennes fruktan för Oxenstjernas inflytande och äfven hennes hastiga vrede emot sin förra gunstling De la Gardie. Ett sådant drag i hennes karakter var för den högre Adeln gynnande, emedan det gaf densamma för hennes inbillning ett mäktigt intresse, men tillika farligt, så vida som detta intresse lätt kunde vända sig till hat, i samma stund Adeln ville vara något annat än en prydnad för Konungathronen. Hon talade om sin vördnad för "desse ärorike gubbar," men hon misstänkte dem tillika för

planer på thronen och kunde ej lida det ogrundade ryktet, att Erik Oxenstjerna eftersträfvade hennes hand *). Att emot dessa herrar, hvilkas namn öfverglänste hennes, försvara det ringare folket var för henne ett nöje, hvilket förhöjdes af behaget att tillika uppfylla sin konungsliga pligt såsom den lidandes beskyddare.

Men det var ej blott fåfänga, som föreskref Christinas handlingssätt. Hon såg, att något var sönder i statsbyggnaden, som var svårt att hjelpa, men aldraminst kunde rättas genom att ensidigt bemantla bristerna. Huru dessa skulle afhjelpas, så att icke botemedlet blef farligare än sjukdomen, visste knappt Christina sjelf, och, om hon visste det, så ville hon ej röra med sin hand vid det farliga verket. Men hon såg gerna, att bristerna kommo i dagen och saken blef skärskådad ifrån flera sidor. Afgörandet lemnade hon åt efterträdaren.

Redan vid 1650 års riksdag visar sig detta Drottningens förhållande. Ständerne hade den tiden för sed att genom utskott — hvilka nu för tiden skulle kallas deputationer — framträda inför thronen med egna besvär och svar på Konungamaktens framställningar. Drottning Christina plä-

*) Hertig Carl Gustafs egenhändiga berättelser om sin giftermålsunderhandling med Drottning Christina — Adlersparre, Historiska Samlingar II. 233.

gade då ej blott munteligen svara, utan ock inlåta sig i samtal med ständerne. Sådana utskott afgingo vid 1650 års riksdag åtskilliga gånger. I början talades mest om skattebördorna, sedan om reduktionen. Drottningen lofvade lindring i skatterna, i den mån rikets behof medgaf. För öfrigt erkände hon klagomålens grund och sade sig skola afhjelpa dem, men samtyckte ej till reduktionen *). Hon ville ej afkläda sig sin höga makt att land och gods förläna, hon ville ej bryta helgden af sitt kungliga ord och återtaga hvad hon gifvit, hon bäfvade för utförandets svårigheter, och för hennes sinne stod med lifliga färger faran af ett inbördes krig, af en allmän omstörtning **). Derföre inlät hon sig icke i någon reduktion, men hon lofvade att på annat sätt afhjelpa allmogens besvär. Hon utfäste sig att genom en laglig ordning bestämma böndernes och Adelns skyldigheter; hon lofvade att för den sednares herravälde sätta villkor,

*) Handlingar till Skandinaviens Historia XXII. 78—81, 85—92, 159—166.

**) Sammanfattar man Drottningens ord vid flera tillfällen under riksdagen, så visar sig, att de här anförda skälen hufvudsakligen voro de hon uppgaf för att afböja reduktionsfrågan. Därtill kunde läggas hennes öfvertygelse, att kronan ej skulle vinna på reduktionen, ty, när bönderne ropade att hon skulle taga godsen åter, svarade hon, att kronans fogdar blott stulo räntorna. Handl. till Skand. Hist. XXII passim.

kor, som gjorde dess missbruk omöjligt; hon lofvade att genom stränga straffbestämmelser betaga Adeln all frestelse till lagbrott, och när bönderne klagade, att de ingen hade att vända sig till, emedan Adeln höll tillsamman, befallde hon dem att vända sig till henne, då hon lofvade att straffa Adeln så, "att den väl skulle minnas det" *).

Dessa Drottningens löften så väl som den ordning hon utfärdade, voro långt ifrån att tillfredsställa de ofrälse ståndens. De förbehöllo sig att vidare få samråda med Hennes Maj:t; de hade vigtiga skäl och ville den saken ej lätteligen släppa **).

Men det var icke nog, att hon emottog de ofrälse ståndens klagan; hon gynnade dem, hon uppmuntrade dem, och deras sista steg — den stora klagoskriftens öfverlemnande — var taget med hennes fullkomliga bifall. Saken var henne väl bekant, innan den offentligen framträdde; hon hade sjelf öfversett skriften och i enskilta samtal uppmanat hufvudmännen att stå faste dervid ***). Detta oaktadt lemnade hon saken oafgjord och snarare upprörde, än stillade stormen. Medan folket klagade

*) Handl. till Skand. Hist. XXII. 163, 164.
**) Handl. till Skand. Hist. XXII. 164.
***) Ortus et vitæ cursus Johannis Terseri Dalecarli — manuskript cit. af Geijer, Sv. Folkets Hist. III. 460—462.

öfver tunga skatter och Drottningen lofvade lindring, såg man vid hofvet en glans, som häntydde på omätliga rikedomar. Hon gynnade dem, som talade om godsens återtagande, men hon bortskänkte sjelf ännu flera. Hon dref den demokratiska rörelsen framåt, men utan att taga dess ledning i sin hand. Derföre riktades ock demagogernas stämplingar emot henne så väl som emot magnaterne. Å sin sida lät hon Messenierne dömmas till döden och Bengt Skytte träffades af hennes onåd.

Klart visade hon sin föresats, att af ingen låta konungamakten förnärmas. Dock var detta icke blott personlig stolthet, ty om hon tänkte något på sin egen ära, så tänkte hon lika mycket på fäderneslandets väl; och huru hon tänkte sig detta, hvad hon ämnade för Sveriges framtid, visade sig bäst, då hon föreslog sin frände Prins Carl Gustaf till sin efterträdare på thronen.

Hos honom fann hon de egenskaper, dem tiden fordrade hos Sveriges Konung, och beslöt att öfverlemna åt hans hand den spira, som hon ej kände sig med framgång kunna bära.

Carl Gustaf åter var af sin fader uppfödd ej blott till Sveriges krona, utan äfven till Christinas gemål. Redan tidigt hade han begärt hennes hand och saknade ej hopp att vinna den. Men hon lofvade honom dock aldrig något mera, än att icke

taga någon annan till gemål. Deremot gaf hon honom högsta ledningen af svenska härarne i Tyskland, på det han i kriget skulle vinna ära och göra sig förtjent af kronan. Ty ett af de två — riket eller sin hand — lofvade hon honom; men ville ej binda sig genom en bestämd försäkran. Hon hvarken gaf eller betog honom kärlekens hopp *).

Åtskilliga samtal föreföllo emellan Drottningen och Prinsen, hvilka den sednare sjelf förvarat åt efterverlden. Prinsen bedyrade, att" kronan vore för "honom en ringa ting, derest han ej vunne sitt lifs "enda önskan att äga Drottningens hjerta. I annat "fall bad han, att det måtte förunnas honom lemna "rikets tjenst och draga dädan, ty i Sverige ville "han då aldrig blifva. Han bad Gud bevara sig att "lefva efter Drottningens död och komma i *desse* "*herrars* villkor och skön, mycket mindre att an-"taga något välde med dem, ty han kunde aldrig "komma till rätta med dem och ville ej söla sina "händer i deras blod **)."

Så talade Prinsen. Men Drottningen svarade honom, sägande, att hvad han nu yttrat, vore blott "fagert tal, som gjorde honom ovärdig den nåd,

*) Carl Gustafs egenhändiga berättelser om sin giftermålsunderhandling med Dr. Christina — Adlersparre l. c. II. 219 o. f.

**) S. st. II. 234.

"som honom skedde. Drottningen ämnade honom "ett högt befäl i Tyskland icke för hans egen skull, "ej heller för hennes, utan för fäderneslandets, för "att försäkra riket om hans person och honom om "riket. Ty till sin efterträdare hade hon bestämt "honom. Gud hade icke låtit honom födas för att "sitta på sin faders gods, utan ämnat honom till "något högre. Hvarken borde han sträfva emot "Guds vilja, ej heller vore hans sinnelag belåtet med "en ringa plats i verlden. Ständerne skulle gifva "honom thronföljden; ville de ej detta, då skulle "Drottningen taga honom till gemål. För herrarne "behöfde han ej frukta. Att han skulle söla sig i "deras blod, det ville Hennes Maj:t väl förekomma. "Hon ämnade aldrig föreslå honom till sin efterträ- "dare, om hon ej visste, att det vore fäderneslandet "gagneligt; men nu såg och förhoppades Kongl. "Maj:t, att genom hans person all oreda skulle ka- "stas ur vägen och alla blifva med honom väl till- "freds. Men detta komme af vår Herre, och han "vore icke värdig den nåden, som honom veder- "fores, om han icke erkände den och antoge det "tillbud, som gjordes honom *)."

Detta och dylikt talade Prinsen och Drottningen. Deras ord teckna deras tänkesätt, som äfven

*) Adlersparre l. c. II. 234.

af gerningarne bekräftas. Christina ämnade Carl Gustaf skänken af sin krona, eller snarare ämnade honom åt Sverige till Konung. Hon älskade ej Carl Gustaf med hjertats känslor, men hon tänkte stort om hans snille. Han åter sökte samma mål, dit hon ville föra honom, men medlet dertill såg han i ett giftermål med Drottningen. Att på annat sätt blifva Konung i Sverige, var till en början omöjligt, och, när Drottningen sjelf visat honom möjligheten dertill, återstod dock alltid en stor fara genom det motstånd, som kunde väntas, och i bästa fall var det blott ett aflägset hopp i anseende till Drottningens ungdom.

Men detta hopp ämnade hon sjelf föra till fullbordan. Thronföljarevalet var blott den ena hälften af Drottningens föresats, som först genom hennes afsägelse blef fullkomligt utförd. Detta anades utaf de store, och derföre mötte hennes afsigt till Carl Gustafs upphöjelse ett motstånd så starkt, så häftigt, så ihärdigt, som hade det gällt fäderneslandets förderf.

Detta visade sig redan vid Prinsens utnämning till Generalissimus. Rådet med Rikskansleren främst såg alltför väl hvad deruti innebars. De afrådde saken helt och hållet, med mindre Hennes Maj:t fast beslöte att träda i giftermål med Prinsen; men att eljest bekläda honom med ett sådant

embete, ansågo de betänkligt, och för att vinna deras bifall förklarade Drottningen omsider sin afsigt att framdeles fullborda giftermålet *).

Men detta löfte betraktade hon såsom ett löst ord; ty följande året, utan att nämna om giftermålet, begärde hon, att Prinsen måtte väljas till thronföljare. Hon gjorde det med förenadt afseende på rikets behof och Prinsens egenskaper. "En obe-"stämd thronföljd vore en stor olycka; till gifter-"mål kunde hon ej besluta sig. Men en efterträdare "borde utses, och ingen funnes, som dertill passade "bättre än Prins Carl Gustaf. Han vore uppfödd "i Sverige, med lagarne och landets seder väl be-"kant, af folket älskad, ägde inga band, som kunde "skilja honom ifrån Sveriges fördel, och vore en man "i fred och krig lika värdig att föra spiran."

Rådet talade enhälligt emot Drottningens för-"slag. Faran, som det var ämnadt att förebygga, "befordrades deraf. Drottningen kunde välja en annan "gemål, Prinsen likaså, thronföljden å nyo blifva "obestämd, eller — hvad värre vore — tvenne ät-"ter uppstå med grundade anspråk. Skulle den "olyckan öfvergå Sverige, att Drottningen aflede utan "arfvingar, då ville Rådet enstämmigt välja Prins "Carl Gustaf; men att kora honom till thronföljare,

*) Adlersparre. Historiska Samlingar II. 212 — 214.

"det vore vådligt för hela rikets säkerhet, ja det "vore ej väl betänkt för Drottningen sjelf. En an-"nan sak skulle det vara, om Hennes Maj:t ville "fullborda sitt löfte att taga Prinsen till gemål. "Med mindre detta skedde, kunde hans val till thron-"följare blott lägga grund till split inom Kongliga "huset och oro i landet."

Men Drottningen hörde ej på Rådets skäl, eller ock hade hon fast beslutit, att hennes vilja skulle ske. "Deras fruktan" sade hon, "vore blott en in-"billning, ty hon kunde ej äkta någon annan än "Prinsen. Den Rådet och ständerne hade ansett "värdig att blifva hennes gemål, kunde ej anses "ovärdig att efterträda henne. Intet hertigdöme "skulle honom gifvas, och dermed vore faran för in-"hemsk split ur vägen röjd. Ville hon i en fram-"tid förmäla sig med Prinsen, så vore det icke nå-"got hinder, att han förut varit vald till thronföl-"jare. Men" — utbrast hon — "man vill ej be-"stämma thronföljden. Man väntar på min död "för att afskaffa arfriket." Och härmed vände hon sig emot Rikskansleren och Drotset, emot Axel Oxenstjerna och Pehr Brahe, beskyllande dem för planer att störta konungamakten och låta sina barn täfla om spiran *).

*) Archenholz. Memoires concernant la Reine Christine I. 170 o. f.

För ett sådant språk tystnade Senatens motstånd. Drottningens anklagelser kunde blott vederläggas genom undergifvenhet. Rådet, som ej lyssnat till politiska skäl, böjde sig för Christinas vilja. Af ständerna var föga motstånd att befara. De tre ofrälse ståndén begärde blott, att Hennes Majt täcktes välja Prins Carl Gustaf till sin gemål, och Biskop Johannes Mathiæ föreställde henne, att "det "vore hennes pligt att gifta sig, ty fördenskull hade "Arfföreningen blifvit upprättad." — Men dertill svarade Drottningen: "Ingen i verlden kan tvinga "mig till giftermål, om jag ej vill det sjelf. Rikets "väl är ett stort motiv, men om jag uppfinner ett "annat medel, hvarigenom mitt fädernesland blir "lika väl försäkradt, hvad kan man mera begära af "mig? Hvad jag lofvat Prinsen, det skall jag hålla. "Det är möjligt, att jag väljer honom till gemål. "Men ingen i himmelen eller på jorden skall tvinga "mig dertill." — Ridderskapet och Ádeln gjorde ännu invändningar, men Drottningen bad ståndet "be"sinna, om det ville emottaga en Konung emot sitt "eget samtycke. Detta kunde hända dem, om de "vägrade sitt bifall. Drottningen visste ganska väl, "att det blott vore ett ringa antal, som satte sig "emot hennes vilja. Hon skulle väl förstå att skilja "dem ifrån de öfriga och utmärka hvar och en,

"som mera följde onda ingifvelser, än tänkte på sta-
"tens väl" *).

Genom maktspråk öfvervann Christina allt motstånd, och slutligen blef Carl Gustaf förklarad för thronföljare i händelse af Drottningens död utan arfvingar.

Detta skedde år 1649. Följande året förklarades kronan ärftlig inom Prinsens ätt. Nya öfverläggningar uppstodo dervid om Arffurstarnes underhåll och om deras förhållanden till regenten och riket. De tre ofrälse ståndeu begärde furstendöme åt prinsen. De hade flera skäl för en sådan begäran; de anförde Konung Gustaf I:s testamente, som bestämde furstendömen åt Prinsarne; de påminde om förra tiders bruk, då furstar alltid plägat erhålla län; de funno billigt och rätt, att Prinsen besutte ett furstendöme, enär enskilte undersåtare hade Grefve- och Friherreskaper, och slutligen ansågo de äfven för folket minst betungande att på sådant sätt underhålla thronföljaren **).

Men nu voro Drottningen och Rådet ense. "Det "är ett *secretum domus regiæ*" — sade Drottningen — "att furstendömen ej böra finnas ***). Får

*) Archenholz l. c. I. 172.
**) Riksarkivet. Rådsprotokoll d. 15 Oct. 1650.
***) Riksarkivet. Rådsprotokoll d. 8 Oct. 1650. jfr. Archenholz l. c. I. 177.

"han furstendöme, måste han hafva votum på rid-
"darhuset, vinna städer och land, samt blifva skild
"ifrån rikets fördel. Han har ock intet att fordra.
"Allt är honom gifvet af god vilja. Det har varit
"stort skäl att välja honom, men han har ingen
"rättighet *).

Han fick ej heller något furstendöme och lika litet säte på riddarhuset. "Ty" — sade Drottningen — "komma Arffurstarne på riddarhuset, så be-
"gära de län och komma småningom till furstendö-
"men." Men i Rådet ansågs mindre farligt att intaga dem; dock blef detta lemnadt åt den regerande Konungens fria val och ingen rättighet Arffurstarne förlänad. För öfrigt bestämdes, att thronföljaren och efter honom hans barn skulle besitta sina gods såsom adelsmän, att han ingen del borde äga i regeringen, så framt ej Drottningen ville bruka honom i rikets tjenst, slutligen att han kunde välja sin bostad efter behag i Sverige eller annorstädes — helst han hade gods i Tyskland — och äfven träda i främmande makters tjenst, dock med Sveriges vett och bifall **).

Drottningens obenägenhet att gifva Prinsen furstendöme upplyser tydligen hennes afsigt med thronföljarevalet. Det var ej nyck, ej personligt tycke,

*) Riksarkivet. Rådsprotokoll d. 14 Oct. 1650.
**) Riksarkivet. Rådsprotokoll d. 1 och 8 Oct. 1650.

som styrde hennes beslut. En politisk tanke låg till grund derför. Hon ville skapa en ny Konungaätt, stark genom enighet, och se rikets väl till godo.

Sedan thronföljden blifvit bestämd, förflöt knappt ett år, förr än Drottningen tillkännagaf i Rådet sin föresats att lägga ned regeringen. "Hennes skäl voro "dels rikets ställning, dels Hertigens och Hennes "egen person. Tiden vore svår; här fordrades en "man, som kunde kämpa för sitt land, om krig ut-"bröt. Hertigen och hans ätt borde stadfästas i "regeringen. Saken vore ej förhastad eller obetänkt. "Hon hade öfvervägt densamma i sex år och fram-"ställde den nu ej till öfverläggning, men för att "inhämta Rådets bifall, ty beslutet vore fattadt."

Rådet afstyrkte, förebärande Drottningens ungdom, det goda skick, hvarüti riket befunne sig, och den dubbla ed hennes undersåtare svurit henne och hon dem. Blott döden och den yttersta nödvändighet kunde skilja dem åt *).

Men Drottningens beslut var fast, om också utförandet uppsköts. Att en gång lemna spiran var hennes föresats, men hon behöll den så länge, att hela verlden skulle se, det hon ej fruktade att emot sin vilja förlora den **). När tiden var inne,

*) Riksarkivet. Rådsprotokoll d. 7 Aug. 1651.
**) Jfr. Geijer Sv. Folk. Hist. III. 473 o. f.

tillslöt hon sina öron för deras böner, som besvuro henne att afstå från sitt beslut. Det var ej blott den undersåtliga troheten, som talade i dessa böner: de gingo ur djupet af deras hjertan, som känt och älskat hennes store fader. Att se Christina i sin bästa ålder, i fulla glansen af sin ära stiga ned ifrån sin thron, var för Gustaf Adolfs vänner en bitter sorg. Axel Oxenstjerna hade hellre velat lägga sig i grafven, än underteckna thronföljarevalet *), och vid Christinas afsägelse vägrade han första gången att uppfylla sitt embetes pligt **).

När Drottningen framställde saken inför Rådet, skedde det icke för att inhämta dess tillstyrkande, utan blott för att kungöra sitt beslut. Rätta orsaken menade hon med tiden skulle blifva uppenbar. När då ingen af Rådet svarade, menandes sig hafva nog deremot förut fåfängt arbetat, steg Pehr Brahe upp, talande emot Drottningen med fullt allvar, sägande, att "hennes beslut stridde emot Gud, "hennes ed och naturen, emot hennes eget Majestät "och folkets rätt. Den, som till detta styrkt Hennes "Maj:t, är ingen ärlig man. Saken angår riket, "icke Drottningen allena. Hennes Maj:t är till rege-

*) Hofkansleren Tungels Relation om Rikskansleren Oxenstjernas svar vid underskrifning af successions-instrumentet 1650 — hos Lönbom i Historiska märkvärdigheter I. 55 o. f., samt Adlersparre l. c. II. 244.

**) Historiska märkvärdigheter I. 10.

"ringen född af en fader och förfäder, som annat "hafva förtjent af Svenska män, än att de skulle "vara Hennes Maj:t behjelplige med sådant. Hen-"nes Maj:t hade lofvat vid sin kröning inför Gud "och folket att regera efter lag; vi hafva i tolf år "regementet fört i Hennes Maj:ts omyndiga ålder "och annat förtjent än blifva så af Hennes Maj:t "förlåtna. Ett oupplösligt band förenar man och "qvinna, huru mycket mera Konungen och riket? "Krig äro förda under Hennes Maj:ts regering, så "att hela verlden vet tala derom, och med den "lyckligaste framgång. Det är då förgäfves, att Hen-"nes Maj:t svarar, det hon är en qvinnas person, "som intet krig kan föra. Så hafva vi ock gått "Hennes Maj:t sålunda tillhanda, att hon icke hafver "orsak beklaga sig och ifrån oss trängta. Ingen red-"lig man kan bejaka Hennes Maj:ts förslag."

Men på detta tal svarade Drottningen blott, att hon "hoppades se Brahes hand under sitt be-"slut." Då svarade denne: "Det sker aldrig förr, "än Hennes Maj:t mig och alla Svenskar öfvergif-"ver: sedan kan jag intet ändra," — hvilket ock så skedde.

När sålunda blifvit taladt, sade Drottningen till slut: "det hjelper icke, jag har så beslutit, "och ingen är, som mig derifrån hålla skall." —

Då sköto de saken till Gud och till rikets ständer *).

Men äfven ständerne afstyrkte. Tal vexlades emellan Drottningen och riksståndeu; den förra tillkännagaf sitt oryggliga beslut, de sednare upprepade blott fruktlösa böner, att hon måtte afstå derifrån. "Det oroar oss att höra, det J tänker öfvergifva oss" — så utlät sig bondeståndets talman — "vi, som älske eder så mycket. Och om "Eders Maj:t skulle göra det, så får både Eders "Maj:t och vi orsak att ångra det, då det är för "sent. Fortfar, Nådigsta Drottning! i edra förrätt-"ningar, så länge J lefven; vi skole hjelpa Eder "det bästa vi kunne att lätta bördan. Eder Fader "var en hederlig man och god Konung, samt gjorde "sig mycket namnkunnig i verlden, och vi lydde "och älskade honom så länge han lefde. Eders "Maj:t är hans enda barn, som har styrt oss gan-"ska väl, och älske vi äfven Eder af allt hjerta. "Prinsen är väl en hederlig man, och när hans tid "kommer, äre vi lika villige att lyda honom som "nu Eder; men så länge som J lefven, vilje vi icke "skiljas vid Eder; och beder jag derföre, Nådigsta "Drottning! drag Eder icke ifrån oss **)".

*) Grefve Pehr Brahes tänkebok pag. 83—86,
**) Whitelockes Dagbok pag. 657—658,

Men Christina drog sig ifrån det svenska folket, och öfvergaf ej blott sin thron, utan ock sitt fädernesland och äfven snart sin religion. Hon nämde stundom, att hon hade vissa skäl för sitt beslut, dem hon förteg. Sannolikt var det hon förebar, att riket behöfde en annan styresman, ett verkligt skäl, hvartill kommo flere andra: hennes längtan till söderns länder, till dess vettenskap och konst, till ett större oberoende, och hennes begär att fängsla verldens blickar genom en handling så stor, så ovanlig och skenbart oförklarlig.

"Det var en medömklig akt," säger Pehr Brahe om hennes afsägelse. "Mången fällde tårar, att hon "slöt sin ätt och regementet, innan Gud det gjorde." Äfven hon sjelf var rörd *). Men fast i sitt beslut, lyftade hon kronan med egen hand utaf sitt hufvud **), och Wasa-ätten hade upphört att regera.

IX.

Konung Carl den Tiondes förhållande. Reduktionen år 1655.

Bedröflig var Christinas afsägelse för dem, som i henne älskade "den store Gustafs dotter," och såsom hon i denna egenskap var älskad utaf hela

*) Pehr Brahes Tänkebok p. 93.
**) Lönbom Hist. Märkvärdigheter I. 11.

folket, så var ock hennes afsägelse en allmän sorg. Väl funnos många, som längtade efter en förändrad statsförfattning; de allvarsammare i landet sörjde öfver tidens flärd, som stridde emot goda seder, och statskloke män anade en svår framtid full af oro krig och äfven nöd, emedan rikets egendom förspilldes. Svenska folket älskar allvar hos sin Konung. Åtminstone var manligt allvar i ord och gerning ett grunddrag hos de folkkära Konungarne, Gustaverne och Carlarne; äfven hos Christina fans kungligt allvar, men blandadt med en fåfänga, som alltför mycket lekte med den kungliga värdigheten, likasom med folkets skatter. Christina var på väg att förlora sitt folks förtroende, men ännu var hon dock älskad. Man beklagade blott hvad man ej kunde gilla och skyllde allt på onda menniskors råd *). Drottningen stod "skön som en Guds engel" **), och hennes bortgång var af ingen efterlängtad, om ej af äfventyraren, som hoppades att göra lycka på en statshvälfning.

Men icke destomindre möttes Carl X af folkets kärlek. Af de ringare hade han länge varit älskad, och magnaternes motstånd var mera föreskrifvet af deras trohet emot Gustaf Adolfs ätt än af

*) Pehr Brahes Tänkebok p. 88.
**) Pehr Brahes Tänkebok p. 93.

af deras ovilja emot Carl X:s person. Christinas förebråelse, att de sjelfve syftade åt thronen, var säkerligen ofortjent, och de stora familjerna så väl som folket slöto sig troget till den nye Konungen.

Sjelf var han i alla afseenden en framtidens man, men blef tillika den flyende tidens försvarare. I en brytning emellan tvenne tidehvarf öfvas mycken orättvisa. Den gamla tiden misskänner lätt den nyas sträfvanden, och hos denna sjuder ungdomsblodet alltför häftigt. Då fordras en säker ledare, som dämpar passionernas feber och ställer tidens rörelse under ledning af en lugn vishet. Sådant var nutidens skick. En förändring måste ske i statsbyggnaden, och det var Konungens pligt att tillse, det icke förändringen blef en sönderbrytning. Faran nalkadas på tvenne vägar: den ena var ett hårdnackadt vidhållande af det, som omöjligen kunde försvaras; den andra var en blind förstöringslust, besmittad af personligt hat och förakt för lagen. Från tvenne sidor hotade våldsamma omstörtningar, men emellan begge ytterligheterna gick Konungens väg. Honom tillhörde det att ur två öfverdrifter utveckla sanningen och försona, om ej stridande partier, dock motsatta grundsatser. Det fordrades en man, som noga undvek att besmittas af oädla stridsämnen, ej smickrade någon, men gaf

åt ingendera rättvis grund till klagan, för öfrigt lät allt gälla hvad det kunde och omkring sig samlade af begge tidehvarfvens män de ädlaste och bästa. En sådan man var Carl X.

Klart såg Konungen tidens och sin egen ställning. Han bäfvade ej för svårigheterna, men ställde sig midt ibland dem, tog Adeln på den ena sidan och folket på den andra, visade dem att han var begges vän och tillfredsställde begge. Magnaterne vann han genom ädelmod och klokhet. Men han var tillika folkets man genom den aktning, han visade för allas rätt. Derföre ställde han sig sjelf i spetsen för reduktionen, dref igenom beslutet derom och började äfven att verkställa det. Men tillika uppfattade han en annan sida af tidehvarfvets karakter. Han var krigare och förde sitt folk till seger och eröfringar. Att utföra detta, förmådde ingen så som han, ty med Carl X uppsteg på Sveriges thron en furste, som natur och uppfostran lika lyckligt danat för den plats han intog. En man, sådan som Carl Gustaf, skulle i hvarje tidehvarf med heder hafva burit en krona: den, som nu räcktes honom, var tyngre än de flesta, men han bar den så, som hade den vuxit på hans hufvud. Det är först vår tid, som rättvist värderat denne Konungs namn. Man har mest sett den store fältherren, men glömt att han, ehuru stor

krigare, var måhända större statsman. Hans egenskaper voro just desamma, som tiden fordrade: en klokhet, som anar alla möjligheter, genomskådar det fördolda och ej famlar rådvill ibland svårigheterna; ett ädelmod, som glömmer oförrätter och försonar fiender; en sjelfständighet, som, med full aktning för andra, dock går sin egen väg och skiljer klart emellan rätt och orätt; en tapperhet, som står säker midt i faran, beredd på död och seger. Carl Gustaf hade lefvat sin ungdomstid under svåra förhållanden, och nödvändigheten hade lärt honom sjelfbeherrskning. Vid Christinas hof, ej mindre än i Torstensons armé; såsom en furstelig yngling utan makt och embete, ej mindre än såsom fältherre i Tyskland; ibland dem, som sökte sin lycka igenom honom, och ibland dem, som ville motarbeta hans; frestad af det ena partiet, misstänksamt bevakad af ett annat; med själen fylld af stora planer, men med osäkra förhoppningar, — måste Carl Gustaf beherrska hvarje steg, hvarje rörelse, ord och handling. Ett stort fält var öppnadt för hans ärelystnad, men framgången oviss, och intet steg kunde tagas utan den största försigtighet. Der gick han fram med tryggt mod emellan klippor och stötestenar, arbetade tyst och säkert, fördrog mycket, förolämpade sjelf ingen och vann omsider ej blott sitt mål, utan vann det ock med heder.

Sällan har någon i en sådan ställning uppfört sig med mera värdighet. Denna egenskap visar sig i förhållandet till Messenius, utan förräderi emot en oförsigtig vän, men också utan trohetsbrott emot sin öfverhet. Den visar sig i hela hans uppförande emot Christina. Hon gaf honom sin krona; han tackade derför blott Gud och henne *). Hennes misstänksamhet fördrog han, för hennes svagheter slöt han sina ögon, hennes nycker tillfredsställde han **), och för att afkläda sitt handlingssätt allt sken af egennytta, böd han henne sin hand, äfven då hon redan hade lemnat honom sin spira ***).

Den gamle Rikskansleren, som önskat sig döden för att ej se hans upphöjelse, bemöttes af honom med den vördnad, som en son egnar sin fader. När Axel Oxenstjerna dog, stod Carl X vid hans dödsbädd och upphämtade den välsignelse, som var försmådd af Gustaf Adolfs dotter.

Men Carl X:s vishet, om ock tillräcklig att styra en svår tid, förmådde dock ej att omskapa

*) Inskriften på den medalj Carl X lät slå öfver sitt uppstigande på thronen var: *a Deo et Christina.* — Archenholz l. c. I. 415.

**) Christina hade upphöjt sin gunstling Steinberg till Grefve; Adeln vägrade sitt bifall, och Carl X nekade att emottaga Adelns hyllning, förr än Steinberg blifvit erkänd Memoires de Chanut III. 735 cit. af Lundblad K. Carl X:s Hist. II. 7.

***) Archenholz l. c. I. 420.

den. Det var ett oblidt öde, att Sveriges yttre ställning skulle hindra honom att fullständigt bringa den inre till stadga. Carl X:s krigsbragder voro långt ifrån blotta foster af eröfringslystnaden hos en krigisk furste. En stor politisk tanke låg för dem till grund. De voro ämnade till slutstenen på ett längesedan påbegynt verk, och ibland Sveriges lysande bedrifter har ingen för oss sjelfva burit större frukter. Det är bekant, att Gustaf Adolf uppgaf tvenne sätt för Sveriges verksamhet i Europa: antingen att herrska öfver Norden eller att lefva fritt, omslutet af Skandinaviens klippor *). I förra fallet borde Östersjön blifva ett föreningsband emellan svenska länder, i det sednare den svenska maktens gräns. Redan Erik den Fjortondes uppträdande i Estland hade inledt oss på den första banan. På ett steg följde snart ett annat. Den polska Wasa-ättens anspråk blef en ständig krigsanledning. Så föddes planen till ett välde öfver Östersjön. Genom freden i Stolbova säker emot Ryssland och genom segrarne emot Polen beherrskare öfver Preussens kustland med dess rika hamnar, var Gustaf Adolf ej långt ifrån sitt mål. Men andra pligter kallade honom bort. Det tyska kriget, om ock europeiskt snarare än svenskt, var

*) Rådsprotokoll d. 15 Juli 1636 och den 6 Sept. 1641 cit. af Geijer, Tal vid Jubelfesten år 1832, pag. 45.

äfven väl förenligt med det gamla syftemålet. Ty i Tyskland togs Pommern och ifrån Tyskland kufvades den tredje grannen, Danmark. Men i Brömsebrofördraget stadnade Sverige på halfva vägen. Äfven preussiska kusten förlorades och blott halfva Pommern blef ständig besittning. Derjemte saknades sjelfva Skandinaviens södra del. I sådant skick emottog Carl X sin store frändes makt. Han upptog den stora planen och måste upptaga den; ty Sverige var för djupt invecklad i de statsförhållanden, som dermed hängde tillsammans, för att kunna vända sig derifrån. Carl X var ock man att leda ett stort krig och Svenskarne i full fart att göra eröfringar. Tiden måste begagnas, Östersjömonarkien göras färdig.

Men, invänder man, reduktionen med alla dess olösta svårigheter? med alla de invecklade frågor, som af den väcktes? huru verkställa den midt under ett brinnande krig? Reduktionen grep hela statsbyggnaden vid dess grundvalar; den upprörde en mängd passioner, den uppkallade motsatta intressen till oförsonlig strid och sträckte sig med sina följder in i en obegränsad framtid. Huru vågade Carl X att lemna den ofullbordad? Derpå svara vi, att Carl X, om han fått lefva, säkert hade utfört kriget och äfven bragt de inre stormarne till hvila. Nu dog han på halfva vägen med begge

sina företag, men hade glömt intetdera. Ty han lade verkligen hand vid reduktionsverket och uppmanade till drift dermed. Men det stora kriget ville han ej derföre skjuta undan i ett obestämbart fjerran. Det påkallades af rikets statsförhållanden, likasom af folkets röst. Af Ryssland var allt att frukta. Ty denna makt, nu mera enig, sträfvade till Östersjön och hotade att spränga de band, inom hvilka den af Sveriges öfverlägsenhet var innestängd. Danmark hade förluster att godtgöra; Konungen af Polen vägrade att erkänna Carl Gustafs rätt till riket, och detta land var i den belägenhet, att det antingen måste blifva Rysslands byte, eller också måste Sverige uppträda såsom dess fiende *). Det polska kriget var i sjelfva verket lika mycket ett krig emot Ryssland, som blott af Sveriges mellankomst förhindrades att genom Polen tränga fram till Östersjön. Denna mellankomst erböd Carl Gustaf Polen medelst ett förbund emot Ryssland under villkor af Preussens besittning. Men när detta anbud afslogs, uppträdde han med härsmakt för att bevaka Sveriges fördel och sin bestridda rätt till kronan.

Äfven för Svenska folket var ett nytt krig efter blott sex års fred ej så förhatligt, som man

*) Se äreminne öfver K. Gustaf II Adolf och K. Carl X af C. Th. Järta — i Sv. Akad. Handl. ifr. 1796 — XVII del.

skulle tro. Redan Axel Oxenstjerna hade anmärkt, att Sverige ej länge kunde blifva utan krig. Nu hade Westfaliska freden hemfört segervane krigare, som längtade till nya byten: man hörde talas, "att Sverige icke borde vänta, till dess att "grannen slog till" *). För Adeln fans ingen gladare utsigt, än en ny eröfringsbana. Eröfringar hade gifvit den en glans, som af nya eröfringar blott kunde förhöjas. Det var hopp om nya förläningar, och möjligen kunde händelserna så försätta Sverige i en ny ställning, att sjelfva reduktionen trädde i bakgrunden. Folket åter, ej blott härförarne, ej blott soldaterne, men hela staten, alla stånd och klasser voro genomträngde af en krigisk anda. Med Sveriges ära menade man krigsära; med fädernesländets förkofran tänkte man sig eröfringar. Om kriget blef en orsak till tunga bördor, så var folket härdadt genom långa strider och vanan att umbära; och slutligen lofvade reduktionen, som nu var beslutad, att sätta en gräns för betrycket. Så stämde allt tillsammans: landets fördel, Konungens böjelse, Adelns ärelystnad, folkets vilja, och krig blef dagens lösen.

Men förr än Carl X gick i fält, afgjorde han reduktionen. Den kunde, såsom hvarje invecklad

*) S. st. Sv. Ak. H., XVII.

statsförhållande, blott lösas genom rättvisa, men ej det sken af rätt, som blir förtryck för en och sjelfsvåld för en annan, utan den högre rättvisa, som kallas billighet. Den påkallades af Carl X och erkändes såsom regel för besluten vid 1655 års riksdag.

Men innan vi öfvergå till framställningen af 1655 års reduktion, kasta vi ännu en blick tillbaka och stadna vid 1650 års riksdagsbeslut. Så orolig än denna riksdag varit, så visa dock besluten mycken eftergift för tidens kraf, men af uttrycken synes, att den var tvungen. Adeln, Presterne och Borgareståndet åfogo sig, "till att lisa den gemene allmogen", en fördubblad accis. Behofvet af en större utskrifning kunde ständerne ej inse, emedan de utländske krigarne, som voro i rikets tjenst, ansågos kunna fylla bristen på inhemskt krigsfolk *). Likväl synas ständerne hafva hemställt behofvet till Drottningens pröfning, ty en utskrifning blef verkligen beviljad och äfven utlagor till krigshärens underhåll. Dock tillkännagåfvo ständerne i riksdagsbeslutet sin förhoppning, att efter krigets slut kunna få någon lindring i skattebördorna. Denna mening uttrycktes likväl nästan såsom ett sviket hopp **),

*) Stjernman. Alla Riksdagars och mötens beslut II. 1164.
**) Ständerne säga, att "de väl förmodat hade att kunna efter then nu mehre erhållne och slutne fridh blifva

och tvenne år derefter, år 1652, blef åter en ny utskrifning *) beviljad, de gamla skatterna förnyade och Drottningens ordning emellan bönderne och Adeln efter de förres önskan förändrad.

Af dessa beslut synes i hvad skick frågan befann sig, näst förr än 1655 års riksdag sammanträdde. Vid dess början mötte Konungen ständerne med en framställning af rikets förhållande till främmande makter och i sammanhang dermed krigsmaktens behof så väl till lands som sjös **). Reduktionsfrågan bragtes snart å bane både i Rådet och af allmogen. Böndernes besvär innehålla en bitter klagan öfver fortfarande misshandlingar, emot hvilka lagen ej förmådde gifva något skydd. "De, "som innehafva kronans gods," — så lyda böndernes ord — "hafva föga förtjenat hvad de fått, men "kronan utblottas och folket blifver fattigt. Allt "beror på husböndernes personlighet. En del af "dem äro väl goda och fromma, men andre hårda "och obilliga. Derföre beder allmogen, att Konun-"gen täcktes återtaga godsen under kronan, på det "att folket må frälsas undan träldomen, som redan

---

lijsade i the besvär de vid påstående krigh uthstådt hade", men emedan detta icke kunnat ske, så beviljade de K. M. och riket allt, som oundgängeligt behöfdes. Stjernman l. c. II. 1165.

*) Stjernman l. c. II. 1187.

**) Riksarkivet. Riksdagshandl. 1655.

"drabbat en del och förestår de öfriga. Väl har "Drottning Christina förbjudit Adeln att förhöja de "gamla utlagorna, väl hafva, år 1651, allmogens skyl- "digheter blifvit genom en kunglig förordning när- "mare bestämda, väl har slutligen denna förordning "blifvit till allmogens bästa något jemkad *), men "intet af dessa påbud efterlefves. De mäktige vårda "sig ej om lagen och röras ej af den fattiges nöd. "Mångenstädes måste bonden först utgöra sina dags- "verken efter 1652 års förordning och sedan de "förra skyldigheterna derjemte. Så fördubblas tun- "gan, och blir ännu tyngre genom sättet, hvarpå "den utkräfves. Ty understundom fordras dagsver- "ken i bästa skördetiden; bonden försitter sin tid "och de, som blott äga en häst, försumma helt "och hållet sitt eget. Den fattige bonden, som ej "förmår att underhålla en dräng, måste sjelf, äfven "om han är till åren kommen, gå i herredagsarbete. "Skickar han ett barn eller ett svagare arbetshjon, "så ogillas det. Är han ej kommen vid solens upp- "gång, så förlorar han ett kreatur ur sin ladugård, "såsom plikt för uraktlåtenhet. Midt under bästa säd- "föret uppbådas han till dryga körslor, dragarne blifva "utkörda och kunna ej brukas, när våren kommer" **).

*) Detta skedde år 1652, då allmogens dagsverksskyldigheter något nedsattes.

**) Riksarkivet. Riksdagshandlingar 1655.

Så lydde allmogens röst. Den blef ej denna gång ett förklingande ljud. Ty man hade nu å alla sidor kommit till den öfvertygelsen, att någon förändring måste ske. Borgarne klagade öfver skatternes tyngd; de hade fått löfte om lindring, sedan kriget var slutadt; men detta löfte hade ej blifvit uppfyldt *). Af presterne förspordes mindre klagan öfver skattebördor, men ståndet yrkade strängt på reduktionen **). Inom Adeln och i Rådet hafva vi förnummit, att många öfverläggningar hållits, mindre dock om sjelfva saken, än om verkställigheten. Adeln var beredd på förluster, och det var blott frågan, huru långt de borde sträcka sig.

Vi öfvergå till riksdagsöfverläggningarne. Den 23 Martii var ett Adelns utskott uppe i Rådkammaren. Rikskansleren — det var nu Erik Oxenstjerna — talade om Konungens föresats att sätta rikets stat i godt stånd och hans hopp om Ridderskapets och Adelns medverkan. "Missförhållandet "emellan statens utgifter och inkomster kunde ej "vara för Ridderskapet och Adeln obekant. Bland "de sednare funnos väl några, som genom regerin-"gens omvårdnad kunde uppdrifvas till högre be-"lopp, men blefvo dock ej för behofven tillräckliga. "Dessa voro åter till en del sådana, att de ej utan

*) Riksarkivet. Riksdagshandlingar 1655.
**) Riksarkivet. Riksdagshandlingar 1655.

"landtgods med deraf flytande räntor kunde bestri-
"das. Konungen hade sport Rådet om dess tanka.
"Rådet hade öfverlagt, men ej kunnat komma till
"något slut. Det vände sig nu till Ridderskapet
"och Adeln, vetande sig i denna sak hafva med
"Ridderskapet och Adeln samma fördel eller skada.
"Rådet kunde ock försäkra Ridderskapet och Adeln,
"att Konungen hade ett öga fästadt på rikets behof,
"och ett annat på Ridderskapets och Adelns privile-
"gier, att de ej måtte förminskas. Derföre bad
"nu Rådet om Ridderskapets och Adelns förtroende,
"lofvande detsamma tillbaka".

På detta Rikskanslerens tal svarade Landtmarskalken med tacksägelse för Konungens vård om riket och bad om betänketid för Ridderskapet och Adeln, varandes om denna saken ännu ingenting taladt. Följande dagen förnyades öfverläggningen. Landtmarskalken anmälte, att fråga hade uppstått, huruvida de omistande godsens indragning kunde göra tillfyllest. Detta betviflades af Rikskansleren, dock under erkännande af den stora nytta, som redan denna åtgärd skulle medföra. Derefter blef fråga om ladugårdarne, som behöfdes för Hofvets underhåll och landtstaterne. Tvenne omständigheter kommo dervid i betraktande, först, om alla ladugårdar skulle indragas, och dernäst, om alla hemman, som af ålder hört derunder, åter skulle för-

läggas dit. Det förra fann Rikskansleren hvarken för riket nyttigt eller trodde han att Ridderskapet och Adeln skulle kunna bevilja det. Det sednare vore ock en alltför vidsträckt fordran; hela socknar och härader skulle på detta sätt tagas utur enskiltes händer och medborgares förluster blifva alltför stora. — En annan fråga rörde tidepunkten, hvarifrån kronans anspråk borde räknas. Rikskansleren föreslog Konung Gustaf Adolfs dödsdag. Det, som dessförinnan blifvit kronan afhändt, borde af flera skäl lemnas orördt. Dels hade desse äldre förläningar ej utan stora skäl blifvit gifna; Konungen hade måst fästa utmärkte män, riket till styrka. Många hade ock varit den tiden, som sina gods förlorat under oroligheterna och genom nya förläningar måste vinnas åt fäderneslandet. Konung Gustaf Adolf hade ock bortgifvit gods, som legat öde i kronans hand, men nu såsom enskiltes egendom gåfvo sin afkastning. Man borde besinna, att Konungen hade satt regementet likasom på nya fötter, hvilket fordrade en samverkan af många menniskors krafter, som borde uppmuntras och belönas. Ju längre tillbaka man sträckte fordringarna, desto svårare skulle det blifva att utkräfva dem; den närmast följande regenten vore den, som borde framställa anspråken, och slutligen räknades det för en

skyldig vördnad åt den store Gustaf Adolfs minne, att ej mästra hans gerningar.

Men detta var blott en sida af saken. En annan framträdde, då frågan blef om den olika besittningsrätten. Ty denna var på flere sätt förvärfvad. Bland alla slag af gods var dock intet, som så allmänt ogillades, som de så kallade exspectansgodsen. När Rikskansleren talade derom, ropades från alla håll: korsfäst! korsfäst! För öfrigt låg den största skillnaden i den olika naturen af län och allodialgods. De sednare borde nu under vissa villkor ändra natur och med tillämpning af Norrköpings beslut öfvergå till den andra klassen.

Det anförda visar tillräckligt, huru mångsidig reduktionsfrågan var och hvilken mängd af särskilta ämnen dermed stodo i gemenskap. En del af godsen voro köpta, andra hade blifvit gifna i ren gåfva, andra erhållits genom byte, och en del voro förläningar. Många ibland innehafvarne njöto redan sin egendom, andre hade exspectans derpå. Bland desse gjordes skillnad emellan dem, hvilkas företrädare i godsens besittning ännu lefde, men saknade bröstarfvingar, samt dem, hvilka blott i framtiden kunde hoppas att erhålla sina gods. Här voro rättsförhållanden, som ej fingo störas, men saken måste ock betraktas ur behofvets synpunkt och reglor stadgas för verkställningen. Frågorna utgrenade

sig åt flera håll och rörde mera eller mindre djupt rikets kammarverk, men föga de politiska partierna. För att lära känna dessa, taga vi en öfversigt af det hela och skola dervid jemförelsevis betrakta, hvad folket fordrade, hvad Adeln medgaf, och slutligen huru åsigterna jemkades till den medelväg, som blef rikets ständers beslut.

Till en början anmärka vi, att Ridderskapet och Adeln instämde i Rikskanslerens förslag att bestämma Gustaf II Adolfs dödsdag till reduktionens begynnelsepunkt. Detta bestriddes af presteståndet, som ville utsträcka fordringarna ända till år 1604, men riksdagsbeslutet antog Ridderskapets och Adelns åsigt. Reduktionens första grundsats blef således ett oinskränkt erkännande af alla de besittningar, som räknades ifrån ett äldre datum. Vore någon orätt begången, så gillade man ej orättvisan, såsom hade den af åldern vunnit helgd, men det ansågs bäst att glömma en orätt, som ej mera kunde hjelpas. Att längre utsträcka fordringarna, hade varit att fördjupa sig i undersökningar utan gräns. Men af det, som efter Konung Gustaf II Adolfs död blifvit kronan afhändt, erkändes intet utan laglig pröfning. Man antog icke det lagliga förhållandet såsom något allmänt och fordrade bevis om olagligheten såsom undantag, utan man ålade innehafva-

ren

ren att med köpe- och gåfvobref bevisa sin rätt. Bevisen borde pröfvas utaf dem, som Kongl. Maj:t dertill förordnade af sitt och rikets Råd samt andra rättrådige och välbetänkte män. En så sträng grundsats kunde i utöfningen lätt missbrukas och derföre bådo ständerne Konungen, att det måtte noga tillses, det icke "afviga affecter emot en eller annan" *) härunder öfvades.

I afseende på allodialgodsens reduktion sökte Adeln att förlika rättsanspråken, så väl kronans emot enskilte, som dessas ömsesidiga rättigheter. Förhållandet var nemligen, att vissa gods genom arfskiften voro delade på flera händer; andra åter hade gått i handel emellan enskilta personer. I dessa fall begärde presteståndet mera än Adeln kunde bevilja. Ty presterne erkände väl svårigheterna att upprifva ett arfskifte, men yrkade strängt på kronans rätt, hvilken de ville utsträcka ända derhän, att de gods, som blifvit sålda af en ägare till en annan, skulle kunna återtagas utaf kronan utan afseende på köparens och säljarens förhållande. De hade vetat med hvad rätt de kunnat köpslå om godsen, och deras förlust vore således af dem sjelfva vållad.

*) Stiernman. Alla riksdagars och mötens beslut II. 1239.

Exspectanserna, som äfven Adeln ogillat, väckte hos presterna den största harm. Ståndet fann knappt ord att uttrycka sin förkastelse. De ansågos, dessa besittningar, såsom stridande emot det nionde budet i Guds lag, de innebure ett listigt grepp att hindra kronans rätt och vore en retelse för girigheten. Svek och våld hade med dem bedrifvits, hvilket man trodde sig kunna bevisa. Dock gjordes sig en mildare åsigt gällande för de exspectanser, som härledde sig ifrån laga köp, ty för dessa erkändes en lösningsrätt och man ville ej benämna dem med ett sådant "emot Guds lag för-"gripligt namn."

I afseende på de gods, som genom de enskilte ägarnes vård blifvit förbättrade, begärde Adeln, att ersättning måtte gifvas för dessa förbättringar; men denna begäran ville Presteståndet blott med det villkor bevilja, att räntan icke redan betalat de gjorda omkostnaderna. Det är lätt att finna, huru denna grundsats innebar, om ej en oförrätt emot den enskilte, dock en stor vinst för staten, som på detta sätt kunde återfå sitt gods utan betalning, i förbättradt skick.

På detta sätt underhandlade stånden och betraktade saken ifrån motsatta synpunkter. Det ena fordrade hvad som behöfdes, och det andra beviljade hvad som ej kunde nekas. Riksdagsbeslutet

bestämde det allmänna af saken, men ingick ej i de särskilta frågorna.

I allmänhet synes Ridderskapets och Adelns åsigt hafva legat till grund för beslutet. Åtminstone erkändes den rättighet till ersättning för gjorda förbättringar på godsen, hvilken Ridderskapet och Adeln begärt, men presteståndet ej velat till fullo bevilja *). Exspectanserna borde afskaffas och allodialgodsen underkastas Norrköpings beslut, men sättet och utförandet öfverlemnades åt Konungen.

Rörande de så kallade omistande godsen blefvo ständerne lätt ense. De voro af många slag: Kungliga slott och ladugårdar; ängar för stallstatens behof; skogsparker och fisken i de stora strömmarna och skärgården; justitiestatens boställen; faktorier samt "högnyttiga verk och inrättningar;" gästgifvarehemman; städernas, hospitalernas, läroverkens och kyrkornas gods; de hemman, som varit länsmansboställen; krigsmanshemman; hela orter, som behöfdes för amiralitetets behof; bergslagernas gods; tullar, accisser, skatter och afgifter af kronans städer; samt slutligen Svartsjö, Gripsholm, Eskilstuna, Ulfsunda och Strömsholms län; så ock fästningar, så vida de kunde brukas till rikets försvar:

*) Stjernman l. c. II. 1246.

allt detta erkändes för kronans omistliga gods, förfallna till indragning.

Men så mycket gjorde ej tillfyllest. Adeln lofvade dessutom att afstå en fjerdedel af allt, hvad Konungens nåd sedan den 6 Nov. 1632 förunnat Ridderskapet och Adeln i godo med deraf flytande räntor och rättigheter. Hvad som erhållits genom köp eller byte var ej härunder inbegripet, men för det, som varit ren gåfva, gällde intet undantag. Den enda fördel Adeln betingade sig, var att sjelf få bestämma, af hvilka dess gods ägaren helst ville gifva denna fjerdedel och att få lösa den med penningar i de fall, der egendomarne ej utan högst besvärligt upprifvande af ägorna kunde skiljas. Allt detta borde inom år och dag vara verkställdt och de indragna godsen sedermera förblifva för evärdeliga tider i Konungens våld.

Detta erböd Adeln; men från de ofrälse ståndden framträdde anspråk, som ej ville låta sig begränsas. Presterne ansågo fjerdepartens indragning otillräcklig. De funno deruti en orättvis vinst för några och förlust för andra; de ville ej förkasta saken, men bådo, att det öfriga, som Adeln ägde, ej måtte åt densamma försäkras. — Men riksdagsbeslutet stadnade vid den erbudna indragningen, och deruti innefattas hufvudsakligen Adelns uppoffring.

Betraktar man Ridderskapets och Adelns utlåtande, jemfördt med Presteståndets, så visar sig, huru båda talade för olika intressen. Ridderskapet hade mycket att förlora, aktade noga den enskiltes rätt och hade ett öra för barmhertigheten. De fattige anförtroddes åt Konungens behjertande, särdeles de "förtjente män, som ingen annan lön hade "fått för sina tjenster." Presteståndet deremot behandlade saken strängare, men erkände utförandets svårigheter. Först och främst behöfdes Guds välsignelse; dernäst den största försigtighet. Ståndet bäfvade för det stora företaget och hemställde till Konungen att till en början blott taga de omistande godsen, men uppskjuta det öfriga.

Sådan var i korthet 1655 års reduktion *). Adelns förlust var ej större än att den kunde bä-

*) Ridderskapets och Adelns villkor för allodialgodsens reduktion voro följande: 1:o tiden bestämdes till den 6 Nov. 1632 såsom begynnelsepunkt. — 2:o lagligt köp skulle stå fast; likaså de gods få behållas, som voro erhållna såsom betalning för gjorda försträckningar — 3:o de som fått gods på länsrätt, men sedan köpt allodialrätt efter kronans halfva värdering, borde få den ena hälften såsom län och den andra såsom allodial, med rättighet att sjelfve bestämma hvilkendera de ville hafva såsom allodial — 4:o de som fått kronogods i byte emot allodialgods behålla kronogodsen såsom allodial — 5:o kronogods med allodialnatur, som gått i arf, underkastades samma villkor som de öfriga, om arfvingen är en enda person, men om de ej utan att upprifva arfskiften kunde återkallas till länsrätt, så skulle de lösas emot 9 procent och kronans halfva

ras, och folket erhöll allt hvad det med billighet kunde fordra. Likväl var allt detta förgäfves.

---

värdering. — 6:o voro godsen försålda enskilta emellan, så skulle säljaren tillfredsställa köparen, så att denne ej blefve lidande: *a*) om säljaren ägde så många gods som han sålt, måste han betala ränta för de sålda och besitta de andra såsom län; *b*) ägde han ej så många, att de förslogo till den bortsålda räntan, måste han betala halfva räntan med 9 procent; *c*) var någon rest ur landet eller utfattig, måste kronan, men ej köparen, bära skadan; *d*) om någon för fattigdom eller utrustning till rikets tjenst försålt gods, fick nåd gå för rätt, i fall de försålda ej uppgingo till ett antal af tio gårdar — 7:o hade någon byggt säterier på kronogods, kunde han byta dem med andra allodialgods, och gällde detta äfven för andra särdeles vigtiga förmåner, dem ägaren fruktade att förlora genom kronogodsens återlemnande eller förändring till länsgods — 8:o döttrar och sidoarfvingar njöto samma rätt som andra donatarier — 9:o ett visst af Konungen förordnadt qvantum i längodsen måste anslås till morgongåfvor — 10:o om den manliga linien utgått, täcktes Konungen hafva döttrarna framför andra i åtanka till längodsen. — 11:o vissa års ränta måste gifvas till döttrarnes brudskatt, när de ej kunde få godsen. — 12:o omkostnader, som blifvit gjorda, ersättas — 13:o att då godsen enligt Norrköpings beslut hembödos åt kronan, och kronan ej emottoge dem, bevis lemnades öfver hembjudandet. — 14:o en viss ordning stadgades, hvad bröderne skulle gifva systrarna af längodsen till brudskatt. — 15:o efter dessa villkor blefvo alla sedan den 6 Nov. 1632 erhållna allodialgods förvandlade till längods, dock utan præjudicium för framtiden, och Ridderskapet bad om försäkring för den egendom, som ståndet för öfrigt hade och under dessa villkor fick.

Ridderskapets och Adelns förslag rörande exspectanserna: 1:o de som fått exspectans och nu hafva eller bort hafva possession derpå, må njuta donatariers rätt. — 2:o de som genom fördrag med förra innehafvaren fått godsen, må ock vara såsom donatarier. — 3:o de som hafva exspectans på gods, der innehafvaren

Ännu en gång skulle redaktionen blifva en lösen för partier, som söndrade folket och sleto statsför-

---

lefver, men utan manlig bröstarfvinge, må få ersättning för sin rätt. — 4:o "simultanea investitura" underkastas lika villkor med exspectanser. — 5:o exspectanser på hvilka ej följt någon häfd, upphäfvas alldeles. — 6:o detsamma gäller, i fall att innehafvaren uppburit några godsets ovissa räntor. — 7:o äfvenså de, som i Konungens regeringstid utan hans tillstånd satt sig i häfd af ett gods. — 8:o allt detta gäller för hela riket och dess eröfrade provinser, dock med afseende på provinsernas särskilta lagar. — Ridderskapets och Adelns föreslagna reglor för de omistande godsens indragning: 1:o allt, som varit gåfva, återgår utan ersättning, om ej egendomen blifvit förbättrad, i hvilket fall ägaren bör godtgöras. — 2:o har någon köpt skatterättigheten af bönderne, skall han bevisa hvad han utgifvit och erhålla ersättning. — 3:o är godset pant för en fordran, som bör erkännas, må panten behållas till dess att fordran blifver betald. — 4:o köpta gods och de, som erhållits i betalning för försträckningar, böra lösas, dock efter undersökning huru med köpet tillgått. — Ytterligare medgifvanden af Ridderskapet och Adeln: 1:o en fjerdedel af allt det, som genom ren gåfva erhållits sedan den 6 Nov. 1632, af hvad beskaffenhet det vara må. — 2:o detta gäller äfven, om innehafvaren tillbytt sig af kronan ett annat gods. — 3:o detsamma gäller, om han bytt med andra personer och fått arfvegods i stället. — 4:o alla de gods, som erhållits genom köp, rent byte eller i betalning för försträckningar hörde ej under dessa reglor. — 5:o ägaren må sjelf välja, hvilka gods han vill afstå, dock så, att kronan ej får öde eller illa häfdade gods, der hon gifvit goda. — 6:o till grund för värderingen läggas donationen och kronans jordebok, så att för öde gods gifvas öde och för brukade gods de som äro odlade. 7:o om ägaren af fri vilja lemnar brukadt gods för öde, äge han ingen rätt till ersättning. — 8:o der godsen ej kunna afträdas utan ett svårt upprifvande af ägorna, hoppas man, att Konungen tillåter lösen à 9 procent. 9:o de fattige anförtros åt Konungens behjertande, att

fattningen i stycken. Orsaken låg i det olycksöde, som bortryckte beslutets verkställare, reduktionens hufvudman. På Carl X:s person berodde hela saken; hans mening var allvarlig, men tiden för kort. Han hade utsått ett frö till stora saker, men hans död gaf skörden i andras händer. Och när skördetiden kom, var allt förändradt; rättvisans stämma hördes ej, och ingen fans, som släckte hatet eller tyglade förföljelsen.

X.

Den politiska ställningen under Konung Carl XI:s Förmyndare.

Om det vore möjligt att med visshet veta, hvad som kunnat hända under andra förhållanden än dem, som nu inträffat, så skulle vi säga, att Konung Carl X:s död var en förlust så stor, att någon större knappast träffat det Svenska folket. Det kan dock ej bestämdt sägas, blott anas, hvad följden skulle hafva blifvit, om Carl X fått lefva

de må befrias från fjerdepartens afträdande. — 10:o allt detta skall verkställas sist inom år och dag. — 11:o godsen få sedan i evärdliga tider ej afhändas kronan. 12:o Ridderskapet och Adeln hoppas beskydd för privilegierna i allt, hvad icke under dessa villkor innefattas, och beder, att ej något præjudicium må häraf tagas. — Se, i afseende på reduktionen, Riksdagshandlingar 1655 i Riksarkivet och Riksdagsbeslutet hos Stjernman l. c. II. 1231 o. f.

för att utföra reduktionen, sluta sina krig och sjelf uppfostra sin son. Nu kom allt detta i svagare händer, i deras, som knappt ville, säkerligen ej förmådde bringa allt till ett för staten lyckligt slut. Så väl det ena som det andra leddes af egennyttiga passioner, hvilka rasade fritt utan återhåll, utan medlare. Sjelfva framställa sig partierna under en förändrad gestalt, och deras strider flyttas på ett nytt fält. Det var icke mera, såsom förr, de ofrälse klasserna, som ropade på förändring, utan det var Adeln, som söndrade sig emot sig sjelf. Den gamla oenigheten inom aristokratien framträder nu allt mera oförtäckt. Folkets klagomål, om de ej tystna, höras mindre högt, men den förr så mäktiga Adeln sliter sönder sig sjelf; och det är detta sorgliga skådespel, vi nu skole betrakta.

Hvälfningen år 1680, länge förberedd, blef oundvikelig, när den unga Adeln slöt sig till de missnöjda ibland folket, eller, rättare, trädde i deras ställe. Men icke blott den unga Adeln, äfven enskilte medlemmar af den gamla aristokratien vände sig till strid emot sitt eget stånd. Flera partier funnos inom riddarhuset med olika grundsatser, men förenade till anfall på de ätteborne magnaternes makt. Desse åter, allmänt öfvergifne, förmådde ej besvärja stormen, vapnen riktades emot

den ifrån flera sidor, och det är deras fall, som förestår oss att förtälja.

Ännu hvilade regeringsmakten i deras hand, men under strid med en aristokratisk opposition inom Rådet och med det nya tidehvarfvets män, dels lycksökare, dels andre, som stridde för nya grundsatser, i hvilka de sågo fäderneslandets väl. Dock var det mindre grundsatser, än personliga förhållanden, som bestämde striden. I samma mån densamma blef personlig, förlorade den all moralisk värdighet. Den blef oförsonlig, handlade om små intressen och styrdes af låga passioner.

I spetsen för den gamla Adeln stod Rikskansleren Magnus Gabriel De la Gardie. Vid hans sida satt i Rådet och regeringen det gamla Drotset Pehr Brahe, en man, som varit Gustaf Adolfs gunstling och suttit ibland Riksförmyndarne på Christinas tid. Sedan han i ungdomen och mannaåldern lefvat under andra förhållanden, fann han sig vid ålderdomens början flyttad på ett nytt arbetsfält, der han ej var hemma. Ett nytt fält var visserligen Sverige nu i jemförelse med den tid, då Brahe vid Oxenstjernas sida med och emot honom styrde Sveriges rike. En förändring hade försiggått i folkets ställning, som måste motsvaras af en dylik i dess samhällsordning. Om ej det nya statsskicket erkändes genom ett fredligt fördrag,

måste det bryta sig fram med våld, ty att tränga det tillbaka var ej mera möjligt. Genom reduktionen skulle detta statsskick vinna helgd. Antingen var det en god sak, och då var frågan att deratur utveckla den största möjliga fördel; eller också var det ett ondt, och då fordrades att i möjligaste måtto göra detsamma oskadligt. Men — godt eller ondt — var det nu mera en nödvändighet. Regeringen synes icke hafva funnit sig i en sådan ställning, utan så förfarit, som hade den gamla tiden ännu räckt. Den var dock förbi och ett nytt tidehvarf ingånget. Sederna voro förändrade och den yttre ställningen derjemte. Ett stort krig förenade ej mera folket, dess gamla anda var flydd, hjeltarne dogo ut, hjeltemodet aftog, småsinnet växte, den styrande aristokratien var ej mera så vördnadsbjudande som förr, och det sinnelag, som hyser vördnad för det vördnadsvärda, blef ock mera sällsynt. Den ridderliga andan var på vägen att förkolna, och den kraft, som kunnat väcka den till lif, sänktes med Carl X i grafven.

Dock fans äfven hos den nya tiden från till mycket godt. Att för den yttre storheten lägga en inre grundval, var dess kallelse, hvilken klart uppfattades af Carl XI. Men hans förmyndare synas ej hafva förstått den, och detta missförstånd blef deras olycka. Den förändring, som de ei

kunde hindra, kom öfver dem såsom en förstörelse, i stället att densamma genom aktsamhet på tidens tecken kunnat blifva en omärklig öfvergång till ett nytt tillstånd.

Den mest lysande personligheten inom regeringen var Magnus Gabriel De la Gardie. Han var en man, hvars ungdom visar honom föga aktningsvärd, men hvars ålderdom ej blott väcker medlidande för stora olyckor, utan också aktning för det sätt, hvarpå han bar dem. Ingen låghet fans hos De la Gardie; hans karakter var obefläckad, men för svag att kämpa emot tiden. Statsman var han ej, men i yttre värdighet och en behaglig yta fans ej hans like. I den svenska lärdomens historia står hans namn ofördunkladt. Ibland enskilte män har ej funnits en frikostigare beskyddare för svensk vettenskap och konst *). Denna kärlek följde honom under alla skiften, och de lärdes tacksamhet, dem han beskyddat under sin medgång, blef honom trogen i olyckan. Krigare var han, såsom hela sitt stånd, och Lifflands försvar, som honom anförtroddes, utförde han med ridderligt mod **).

*) Se i detta afseende bland annat De la Gardiska Arkivet VI. 200 o. f.

**) Likväl ådrog han sig vid detta tillfälle Konungens missnöje. — Se Lönbom, Hist. Märkv. I. 168 o. f., men utgången af Rigas belägring synes rättfärdiga honom.

Fransyskt blod rann i De la Gardies ådror, och hans fransyska härkomst speglade sig i hela hans väsende. Född af en hög börd och ägare till en ofantlig förmögenhet, derjemte utrustad med naturens mest lysande företräden, vacker, bildad och full af behag i skick och seder, blef han ibland hofmännen vid Christinas thron den ypperste. Gunst och lycka gjorde honom stolt. Han såg med öfvermod äfven på dem, som voro bättre än han. En tjugoårig yngling vågade han mästra den gamle Oxenstjerna. Oförsigtigt bruk af lyckan bragte honom på fall. Christina fördref honom ur sitt hof med ett förakt, som aldrig försonades. Men Carl X återgaf honom en plats vid sidan af thronen. Dock var det måhända slägtskapen, som förskaffade honom ett rum ibland den unge Konungens förmyndare. Ty han var gift med Konung Carl X:s syster, och man känner Konungens yttrande, att han behöfde en Rikskansler ej blott för sitt rike, utan ock för sin son. Derföre valde han en man, som genom blodsband var med Konungahuset förbunden. Väl kunde hans duglighet betviflas; en stor domare, Axel Oxenstjerna, hade sagt om De la Gardie, att han illa utfört alla embeten, dem han förvaltat *); men säkerligen var han lika skick-

*) Oxenstjerna af De la Gardie förföljd, kunde anses jäfvig, om han ej sjelf ådagalagt sin opartiskhet genom

lig för sin plats, som någon bland de öfriga, hvilka vid detta tillfälle kunnat väljas.

Emellertid misslyckades regeringen uti sitt värf. Den har ock blifvit strängt bedömd, men strängast De la Gardie. För en beskyllning, som svärtat hans namn, måste vi dock frikänna honom: han var sannolikt oskyldig till den misstanken att hafva sålt sin öfvertygelse för penningar. Frankrike ägde hans vänskap, icke derföre att det bestuckit honom, utan derföre att han var öfvertygad, att detta rike borde vara Sveriges bundsförvandt. Han saknade ej skäl för en sådan åsigt. Han påminte om det intresse, som i Tyskland förenade Frankrike med Sverige. Han varnade för faran att öfvergifva gamla bundsförvandter för att sluta sig till nya, hvilkas trohet var obepröfvad. För öfrigt erkände han, att Frankrike ej alltid handlat väl emot Sverige; han tvekade om Sverige kunde bibehålla sitt förbund med detta land, och Rådets protokoll förvara samtal emellan De la Gardie och Pompponne, Frankrikes sändebud, deruti den förre ingalunda eftersträkte Sveriges fördel *). Hans åsigt

brefvet till sin son Erik, deruti han med deltagande talar om De la Gardies onåd, och i det bref till Christina, der han väl gillar hennes stränghet, men utan att yttra sig som De la Gardies fiende. — Se De la Gardies minne i Sv. Akad. Handl. XI. p. 68, 71, 79.

*) Se Rådsprotokoller cit. i Dissertationen: De Bello Devolutionis etc. p. 51 o. f.

var måhända ej den rätta, men kunde dock vara en ärlig mans tanka. Hvad De la Gardie ej såg, var Europas förändrade ställning. Att Österrikes makt ej längre var fruktansvärd, men att Ludvig XIV hotade Europas frihet; att, om det var Sveriges pligt och fördel att försvara Tysklands oberoende, det nu var emot Frankrike, som denna frihet behöfde ett försvar, och att den protestantiska saken ej längre oupplösligen förenade Frankrikes och Sveriges fördel emot Österrike: allt detta undföll De la Gardie och derföre råkade han äfven i den utrikes politiken i strid med sitt eget tidehvarf.

De la Gardie stod genom sitt embete och glansen af sin personlighet i spetsen för den styrande aristokratien. Men emot densamma höjde sin röst den aristokratiska oppositionen. Denna bestod af män, hvilka deras ställning i samhället hade bort förena med aristokratien, men som icke destomindre affölle derifrån. Orsaken låg dels i det sätt, hvarpå aristokratien utöfvade sin makt, dels i personlig ovänskap och enskilt ärelystnad. Denna del af Adeln älskade det gamla samhällsskicket, men ogillade de grundsatser, hvarefter regeringen fördes. Den gamla Adelns välde ville de för ingen del störta, reduktionen, så vida den innebar förlust för Adeln, var dem ej behaglig, men de ogillade det

Fransyska förbundet och varnade för misshushållningen med rikets medel. Utgången blef en annan än de önskat. De personer, emot hvilka desse män arbetat, föllo, men helt andra grundsatser än deras, blefvo rådande; och den fiende, hvars fall de efterlängtat, drog dem med sig i förderfvet.

För öfrigt voro desse män ej utan fläck. De suto i svenska rådet och sålde dock sin tjenst åt främmande makter. De togo penningar af Österrike, medan de beskyllde sina embetsbröder att vara köpte utaf Frankrike. Egennyttan var således verksam. Men huru mycket var dess verk och huru mycket öfvertygelsens, är omöjligt att bestämma. Den största olyckan var, att desse män, som mången gång försvarade det rätta, ej besuto nog ädelhet att undfly partihatets besmittelse.

En ibland desse var Björnklou, De la Gardies fordne lärare, nu hans ovän. På honom vilje vi ej tillämpa det stränga omdömet om desse herrars bristande ärlighet. Han var ej blott till kunskaper och förstånd, men äfven till sin karakter, en ibland de bättre. Hans förhållande till De la Gardie berodde hufvudsakligen på olikhet i tänkesätt; måhända ock att De la Gardie ansåg Björnklou otacksam för det beskydd han njutit utaf De la Gardies hus och att den förre såsom riksråd ej fann sig

nog

nog aktad af den fordne lärjungen. Olikhet i härkomst på en tid, då börd och rang högt värderades, bidrog äfven att göra redan skilda tänkesätt fullkomligt oförenliga. — Björnklous like var Claes Rålamb, en man, den Carl X med framgång användt dels såsom embetsman inom riket, dels såsom underhandlare med främmande stater. Han hade varit sändebud till Constantinopel och sedermera Landshöfding öfver Upland. Han var en man af vidsträckt bildning och väl bekant med sitt fäderneslands statsförhållanden. Till sin karakter var han renare än de fleste och till sina tänkesätt en sträng aristokrat. Hans öde införlifvades med aristokratiens, och han är i sina skrifter dess försvarare inför efterverlden. Med desse två förenade sig ock Sten Bjelke, en man, som äfven var i statsvärf väl bevandrad. Han hade afslutat freden i Roskild och äfven undertecknat den i Köpenhamn. Inom styrelsen var han en motståndare till Frankrike och i en sednare tid en stark försvarare af Rådets makt *). Hvad han felat — ty hans ärlighet är mera än misstänkt **) — blef hämnadt på

*) Se nedanföre, samt de yttranden af Bjelke, som anföras i Biografiskt Lexikon öfver namnkunnige Svenske män II. 267 o. f.

**) Fryxell, Handlingar rörande Sveriges Historia ur utrikes arkiver III. 128, 130.

hans äldre dagar, då han öfverlefde sin makt och genom reduktionen beröfvades sin förmögenhet. Samma öde delades utaf de öfrige, som hyste dessa åsigter. De måste falla, ty de hade skilt sig från den gamla tiden och slöto sig ej heller till den nya. Knut Kurk var ock en sådan man. Han hade, såsom Bjelke, varit De la Gardies ovän, och sedan de förföljt hvarandra under medgången, föll deras makt på samma gång. Kurk blef afsatt från sitt embete och reduktionen gick öfver honom utan skoning *). Samma öde träffade ock brodren Gustaf Kurk, som äfven på Konungens befallning lade ned sitt embete.

Emellan dessa partier var nu Rådet deladt, Dock var ej gränsen skarp; några funnos, som närmade sig nu till det ena och en annan gång till det andra af partierna. Men utanför dessa stod den nya Adeln, fiendtlig emot dem alla, stark genom deras oenighet och förenad med massan utaf folket. Denna nya Adel hade uppväxt dels genom eröfringarne, i det att adelsmän ifrån de nya provinserne inträdde på riddarhuset, dels genom den mängd af adelsbref, dem de sista regeringarne utfärdat. Dessa adelsbref voro åter dels rena skänker, som erhållits utan synnerlig förtjenst, dels voro

*) De la Gardieska arkivet VII. 198.

de en följd af de ofrälse ståndens stigande bildning, då män ur hopen uppstego till äreställen, ifrån hvilka efter tidens tänkesätt adelsskapet ej kunde skiljas. Äfven de, som stadnade på mindre höga platser, belönades för sina tjenster med adelsbref, ty detta var tidens sätt att utmärka förtjensten, och adelsskapet var af den ärelystne efterlängtadt samt emottogs med tacksamhet af hvar och en för det anseende, som dermed var förenadt och de verkliga företräden det medförde. Kriget hade också skapat nya adelsmän, då tappra gerningar uppmuntrades med sköldebref. Blott under Drottning Christinas regering hade öfver fyrahundrade adliga familjer tillkommit *). Genom en sådan tillväxt blef riddarhusets karakter fullkomligen förändrad. Det "gemena frälset" var för starkt, att villigt underkasta sig den högre Adelns företräden. De nya slägterna missunnade de gamla deras stora anor. Dessa åter sågo i de unga blott nykomlingar, med hvilkas namn intet ärofullt minne var förenadt. Den nya Adeln stod genom hela sin ställning närmare till folket, än till magnaterne. Sjelfva reduktionen var för den ej farlig, emedan den hade föga att förlora. En del af desse män voro ock så förbittrade, att de icke sågo sin egen fara, blott de gamle störta-

*) Geijer l. c. III. 476.

des *). Demokratien var deras bundsförvandt; folkets intresse blef i deras hand ett verktyg. Framtiden hörde dem till, och de längtade att komma i besittning derutaf.

Men äfven detta parti saknade ej förbindelser med den verkliga aristokratien. Bengt Skytte bildade en öfvergång emellan begge. Väl blef han redan 1664 afsatt ifrån sitt embete, men hans grundsatser fortlefde hos en man, som var hans slägtinge och en af tidehvarfvets utmärktaste personer. Denne man var Johan Gyllenstjerna. Genom sin börd tillhörde han den gamla Adeln, men öfvergaf densamma utan att dock följa dess öfriga motståndare. Han gick sin egen väg till makt och ryktbarhet. Med skarp blick uppfattade han tidens riktning och beslöt att bemäktiga sig framtiden. Såsom ett medel dertill sökte han Konungens ynnest, och detta blef en skillnad emellan honom och de öfrige i Rådet. De la Gardie försummade att vinna Konungens förtroende; Rålamb och hans vänner förmådde ej bevara det, men Gyllenstjerna vann det oinskränkt. Likasom De la Gardies egenskaper, med mera glans än redbarhet, aflägsnade från ho-

*) Claes Rålamb i sin skrift om 1680 års statshvälfning säger, att den som först ropade på kungsgårdarnes indragning, när saken förevar på riddarhuset 1680, sjelf ägde intet annat än en kungsgård o. s. v. — Riksarkivet — Claes Rålambs Deduction.

nom Carl XI:s ynnest, så behagade Gyllenstjerna denne Konung genom en stor duglighet under en grof yta. Han var af många fruktad, men ingen vågade förakta honom. Ty han var på en gång slug, skarpsinnig, arbetssam och af en kraftfull karakter. Om hans afsigter talades olika och eftervärlden känner dem knappt ännu. Hans oegennytta, så vida det handlade om penningemutor, är afgjord. Men andra beskyllningar hafva ställt hans minne i en mörk dager *). Dock äro de obevista och deras upphof kan lätt förklaras, ty såsom han sjelf var tillgänglig för hämdens känslor, så väckte han hos andra ett bittert hat.

Sådan var den man, som under de första åren af Konung Carl XI:s regering blef dennes allrådande minister. För Sveriges framtid hade han en plan utkastad, den Konungen sedermera upptog. Han ville bilda Sverige till en stor makt, men Skandinavisk mera än Europeisk och oberoende genom ett väl ordnadt statsverk **). Ty nu var staten utaf främmandes penningar beroende. Subsidier, förr en nödhjelp, blefvo nu en hufvudkälla, ur hvilken riket väntade sitt underhåll. Det köpslogs om Sve-

*) Se Les Anecdotes de Suede.

**) Geijer, Teckning af Sveriges tillstånd under tiden ifrån Carl XII:s död till Gustaf III:s anträde till regeringen, sid. 7—9, samt Fryxell, Handlingar rörande Sveriges Hist. ur utr. ark. I, 389.

riges vänskap, och det var en saga öfver hela Europa, att intet kunde uträttas i svenska Rådet utan penningar *). Tapperhet och segrar hade dolt det ihåliga i Sveriges storhet, men nu, så vida den skulle bestå, måste den stödjas af inre krafter. En stor byggnad var uppförd, men grunden måste ombyggas. Carl XI gjorde det, måhända blott med alltför hårda händer.

Gyllenstjernas planer utvecklades småningom och mognade först efter upphofsmannens död. Men redan innan Konungen var myndig, satt denne man i Rådet. Hans tänkesätt och egna syften skilde honom ifrån alla partier, men gåfvo honom beröringspunkter med dem allesammans. Var det fråga om Adeln i förhållande till folket, då var ingen stoltare än han. Men inom Adeln var han, sjelf Friherre, en motståndare till Grefveklassens anspråk och låtsade förakta en värdighet, den han ej sjelf ägde. Emot sitt eget stånd gynnade han reduktionspartiet. Inom Rådet stod han Björnklou närmare än De la Gardie, men var beredd att gå längre än någon af de öfrige. Huru långt han — sjelf en stolt aristokrat — ville föra folkpartiet, blef aldrig kändt. Ty han upplefde ej statsförändringens fullbordan. Han dog år 1680, förr än riksdagen var börjad.

*) Fryxell. l. c. III. 80.

Dessa äro de allmännaste dragen af det tidehvarf, som närmast föregick Konung Carl XI:s statsförändring. Vi skole öfverskåda händelsernas utveckling och uppsamla de spridda drag, som teckna tidens karakter.

Carl X var död och den nye Konungen ett barn, knappt fem år gammalt. En ny förmyndarestyrelse var således förhanden. Så väl rikets lagar som den aflidne Konungens testamente lemnade densamma i de fem höge embetsmännens hand. Men för desse bestämdes såsom regel en ny regeringsform. Denne, som antogs 1660, är grundad på den äldre af år 1634. Ordningen för styrelsens förvaltning blef i det hela oförändrad, men vissa punkter tillades med afseende på nya förhållanden. Åt Enkedrottningen lemnades en plats uti regeringen gemensamt med de fem Rådsherrar, som beklädde rikets högsta embeten. Dessa borde riket förestå och styra *"med riksens Råds råde"* *): ett uttryck, som sedermera på olika sätt förklaradt blef ett frö till tvist. Regeringens och Rådets ställning till hvarandra blef ej fast bestämd. Men en skillnad dem emellan var dock antydd i stadgandet, att regeringen, när dess ledamöter ej sinsemellan

*) Regeringsformen hos Stjernman, II. 1351, den fjortonde punkten.

stämde öfverens, borde söka Rådets utslag *). Konungens rätt att, sjelf myndig, pröfva förmyndarnes förvaltning blef honom förbehållen, och äfven dessas skyldighet att ansvara inför ständerne låg i regeringsformen uttryckt *).

Med denna föreskrift försedde började de fem höge herrarne sin styrelse. Deras embeten bekläddes af Pehr Brahe såsom Riksdrots och Carl Gustaf Wrangel såsom Riksamiral; men till Rikskansler hade Konungen utsett De la Gardie, till Rikskattmästare Herman Fleming och sin egen broder Hertig Adolf Johan till Riksmarsk. De tre sistnämde hade erhållit sina embeten genom Konungens testamente och deras utnämnande upplyser hans tänkesätt. De la Gardie var genom härkomst och slägtskap med Konungen en föreningslänk emellan den kungliga familjen och aristokratien. Fleming och Hertig Adolf Johan voro båda för den högre Adeln obehaglige, den förre såsom reduktionens förespråkare, och den sednare såsom en furstlig person. Men Fleming var en gammal vän af det Pfalziska huset och Hertigen genom sin slägtskap den unge Konungens beskyddare. Det vill synas, som den döende fadren velat framför allt förskaffa åt sin son förmyndare, på hvilkas person-

*) S. st. den femtonde punkten — Stj. II. 1362.
*) Se Regeringsformens fjortonde och sextonde punkter.

liga tillgifvenhet han kunde lita. Men så stark var den rådande aristokratiens ovilja emot Hertigen såväl som emot Fleming, att båda utestängdes ur regeringen. Till en början ägde de ett stöd hos de ofrälse ständen, och desse vägrade sitt bifall till deras uteslutande. Det var först på den sednare riksdagen, hvilken sammankallades i Stockholm i Sept. 1660, som Hertigen af de ofrälse ständen likasom af Adeln blef utesluten. De skäl, som emot honom anfördes, voro svaga och visade tydligt, att man menade något mera än man ville utsäga. Man förespeglade den unge Konungens fara af en farbroder såsom förmyndare; man varnade för den utländske Prinsens ärelystnad; man ville påstå, att Konungen ej varit fullt redig, då testamentet, kort före hans död, blef uppsatt, och att de öfverstrukna rader, som deruti funnos, borde betaga det all gilltighet. Bland dessa skäl fans intet, som ej kunnat antingen förnekas eller till och med anföras såsom stöd för en motsatt mening. Rådet och Adeln blefvo lätt ense, och de öfriga ständen, efter ett envist motstånd på riksdagen i Göteborg, gåfvo sedermera sitt bifall med en lätthet, som synes förundransvärd *).

*) Jfr. Dissertationen: De testamento Regio Caroli X Gustavi ab ordinibus Regni mutato — auctore Wingqvist.

Fyra år derefter *) sökte Hertigen å nyo göra sina anspråk gällande, men utan framgång. Han uppträdde i ständernes samlingsrum och öfverlemnade sjelf en skriftelig begäran att blifva insatt i regeringen. Riksståndeu öfverlemnade hans bref till Rådet, hvilket med nöje förnam, att Hertigen hos ständerne saknade allt stöd. Dock ansåg man säkrast att taga Hertigens person i säkert förvar, och han måste underskrifva en formlig afsägelse af sina anspråk. Men Bengt Skytte, som varit invecklad i hans stämplingar, blef vid detta tillfälle från sitt rådsembete afsatt. Det var fråga att landsförvisa Hertigen, men Presterskapet nekade sitt bifall.

Men det var ej nog, att Hertigen blef utesluten ur regeringen. Äfven Enkedrottningens deltagande i styrelsen mötte svårigheter. Dock ville man ej utestänga henne, men erkände hennes rättighet blott såsom ett undantag utan exempel i förra tider **).

---

*) Fryxells Handlingar I. 109 o. f. Loenboms Hist. Märkv. II. 36 o. f.

**) Dervid glömde man dock, att ett exempel fans, ty Drottning Christina, Konung Carl IX gemål, hade verkligen ägt del uti den korta förmyndarestyrelsen för Gustaf II Adolf. jfr Wingqvist l. c. pag. 30. I regeringsformen uttrycktes, att Enkedrottningens deltagande ej borde anses såsom ett exempel för framtiden. Stiernemau II. 1351.

Herman Fleming blef deremot verkligen skild ifrån sin plats, eller, rättare sagdt, tillträdde den aldrig. Han var misstänkt att hysa planer till en reduktion långt större *) än den, som var beslutad 1655. Motståndet emot honom utgick dock ej ifrån Rådet, utan ifrån riddarhuset. Sjelfva formen för hans utnämning blef föremål för tvist. Ty, sedan han i Konungens testamente blifvit nämd, valdes han af Rådet till Riks-skattmästare utan att ständerne tillspordes. På samma sätt och vid samma tillfälle bekläddes äfven De la Gardie med Kanslersembetet och Kagg blef Riksmarsk. Ett sådant val ansågs stridande emot regeringsformen, så länge riksståndens bifall saknades. De ofrälse ståndens utskott önskade blott Guds välsignelse, men ville inhämta ståndens samtycke. Landtmarskalken frågade, om Rådets val borde anses såsom en afgjord sak, eller såsom ett förslag till ständerne. För öfrigt prisade han Kaggs och De la Gardies förtjenster, men åberopade ständernes valrätt. Drotset ursäktade Rådets åtgärd, men Ridderskapet och Adeln hörde inga ursäkter. Carl Gustaf Wrangel, Schering Rosenhane, Nils Brahe och Gustaf Bjelke uppträdde i Rådets namn på riddarhuset, men vunno ej gehör. Adeln klagade öfver våld emot friheten

*) Se Gustaf Bondes anekdoter hos Loenbom, Hist. Märkv. IV. 71.

och hotade att vända sig till Hertig Adolf Johan. Äfven Preste- och Borgareståndeu förnummo uttryck af Ridderskapets vrede. Slutligen gaf Rådet efter; ett nytt val anställdes på riddarhuset, då Kagg och De la Gardie valdes, men icke Fleming. De öfrige ståndeu yrkade, likasom Adeln, på sin valrätt, men brukade den på ett annat sätt. Ty de gynnade Fleming och höllo sig strängt vid Konungens fullmakt, som af ingen blifvit underkänd *). Det var i synnerhet Presteståndet, som understödde Flemings anspråk. Men Adeln lät sig ej bevekas. Den förklarade sig hafva stora skäl emot Fleming, men ville ej upptäcka dem och hotade att lemna riksdagen, om denne man blef vald. Då styrkte Drottningen och Rådet till eftergifvenhet; Fleming afstod sjelf ifrån sin rätt, och Gustaf Bonde blef omsider vald till Riks-skattmästare **). — Fleming gick till Finland såsom Guvernör. Han var fader till Clas Fleming, Landtmarskalken vid 1680 års riksdag. Harm öfver fadrens oförrätt skall hafva eggat sonen ***), och denne blef hans hämnare.

*) Loenbom, Historiska märkvärdigheter II. 24. — III. 37 o. följ.

**) D. v. s. att Konungens fullmakt ej blifvit formligen ogillad; underkänd blef den i sjelfva verket, då Flemings val ogillades. Se för öfrigt Loenbom l. c. II. 31.

***) Handlingar rörande Skandinaviens Historia IX. 84 o. f. — Claes Fleming var en af Reduktionens hufvudmän år 1680.

Genom dessa förändringar i Konungens testamente blef således regeringen sammansatt af Enkedrottningen samt Brahe såsom Riksdrots, Kagg Riksmarsk, Wrangel Amiral, De la Gardie Kansler och Gustaf Bonde Skattmästare. Kagg afled redan följande året och efterträddes såsom Riksmarsk af Wrangel, efter hvilken Gustaf Otto Stenbock blef Riksamiral. Huru denna regering förestod sitt kall, derom heter det i en något sednare skrift *), att förmyndarne visade mycken kraft vid fredssluten, men att sedermera ett annat förhållande inträdde. Reduktionen utfördes ganska långsamt och nya förläningar gåfvos, till hvilka ingen indragning fick sträcka sig. Orsaken till reduktionsverkets långsamma fortgång tillskrefs Ridderskapet och Adeln, som derföre urskuldade sig. Men påminnelser inkommo ifrån detta stånd om reduktionsbeslutets förklaring på ett sätt, som gynnade dess fördel. De flera frågor, som, rörande detta ämne, blefvo väckta, utvisa väl, att reduktions-collegium ej var sysslolöst, men det hufvudsakliga af ärendet blef ofullbordadt. De ofrälse ståndeu beviljade sina utskrifningar **), men uppträden, sådana som vid 1650 års riksdag, förspordes ej.

*) Handl. till Sk. Hist. IX. 84 o. f.
**) Se Stiernman alla Riksdagars och Mötens Beslut II passim.

Det saknas icke glada minnen ifrån denna tid. Krigen slutades med ära och rikets gränser utvidgades. Början gjordes till en Bankinrättning och för de nya provinserna stiftades ett eget Universitet. Men öfverhufvud bära tidens häfder vittne om en stor svaghet, parad med en fåfäng glans. Det var ett starkt begär efter ära, men utan kraft att den förvärfva. Krafter funnos, som kunnat riktas till ett ädelt mål, men den ledande handen saknades. Det var en sådan splittring inom styrelsen, att de fleste mindre tänkte på att uträtta något godt, än att hindra motpartiet i dess sträfvanden. När Gustaf Bonde var blifven död och Riksskattmästare-embetet åter skulle besättas, funnos icke mindre än fyra partier i Rådet. Dessa förenade sig dock så, att rösterna blott delades emellan tvenne, Sten Bjelke och Seved Bååt. Af dessa ansågs Bjelkes parti hafva en bestämd öfvervigt, men i det afgörande ögonblicket afföllo trenne Rådsherrar derifrån, såsom det troddes, för att genom Bååts utväljande vinna enskilta fördelar *).

Öfverallt ser man, huru split och list söndrade det svenska Rådet. Hufvudsaken, hvarom tvi-

*) Fryxell, Handlingar I. 175. Dessa tre voro en Gyllenstjerna, Gustaf Kurk och Grefve Pontus (De la Gardie); den förstnämde hoppades efterträda Bååt såsom President i Hofrätten, den andre såsom Dr. Christinas Guvernör i hennes länder, och den tredje öfvergaf Bjelkes parti *"legèrement."*

stades, var förbindelserna med de främmande makterna. Det var fråga om förbund med Österrike eller Frankrike. Sten Bjelke med sina vänner å den ena och Rikskansleren å den andra sidan kämpade, ej alltid med ridderliga vapen. En stor obeslutsamhet och en ännu större opålitlighet i det, som blef beslutadt, aflägsnade allt förtroende från Sveriges statskonst. Det Österrikiska partiet ansågs åtminstone vid vissa tider såsom det starkaste i Rådet *). Inom regeringen räknade det ett stöd snarare än en motståndare i Riksdrotset **), som, sjelf gammal, rik och barnlös, ej kunde frestas hvarken af Frankrikes smicker eller penningar. Den förste ibland Österrikes vänner var dock Björnklou ***). Oenigheten emellan honom och De la Gardie utbröt i häftiga uppträden. De beskyllde hvarandra å ömse sidor för oärlighet. Emot slutet af år 1667 synes De la Gardie i synnerhet hafva varit underlägsen. Det var då, som Sverige slöt sig till de begge sjömakterna, för att sätta en gräns för Frankrikes eröfringsplaner. Men just i denna sak visade sig, huru Sveriges rykte fallit. En ännu ofördunklad krigsära uppehöll dess namn och väldet öfver Östersjön gjorde dess vänskap eftersökt. Men det vill

*) Fryxel I. c. III. 79.
**) Fryxel I. c. III. 81.
***) S. st. III. 81.

synas af utländska handlingar, att Sveriges deltagande i den berömda Trippel-alliansen hufvudsakligen bestått uti ett bifall till hvad de andra makterna beslutat *). Detta förbund blef ej heller långvarigt, och innan Konungen blifvit myndig, se vi åter Sveriges statskonst förenad med Frankrikes. I Tyskland underhölls en krigshär, som var för staten både dyr och föga nyttig. Afskeda den vågade man ej, för att ej visa inför Europa rikets svaghet **). Man önskade ett krig blott för att sysselsätta hären, men kunde ej besluta sig dertill.

Vi nämde slutet af år 1667 såsom en tidepunkt, då Rikskansleren var underlägsen. Det var då som Bjelke, Björnklou, Kurk och Rålamb arbetade för ett förbund med Frankrikes ovänner. Rikskansleren förmådde ej att dölja sin harm. Midt i sittande Råd öfverföll han Björnklou och Bjelke med beskyllningar att hafva sålt sina röster, och den förre förebrådde han tillika dess låga börd och otacksamhet emot den, som upphöjt honom ur stoftet. Bjelke erkände, att han af Kejsaren emottagit en skänk, dock ej på det sätt att han sålt sin ära. Björnklou svarade med lugn, att hans härkomst vore allmänt känd och att han erkände

sin

*) Se Dissertationen: De Bello Devolutionis etc. p. 46.
**) Rådsprotokoll d. 20 Mars 1667.

sin förbindelse för De la Gardies ynnest, men vände sig till denne, begärande att han måtte oförtäckt förklara sina ord, som tycktes sätta fläck på Björnklous heder. Rådsherrarne reste sig, omringade De la Gardie och fordrade bestämda uppgifter på dem, som låtit köpa sig. Det blef ett stormigt uppträde. Å ena sidan ropades, att obevista beskyllningar skulle återfalla öfver upphofsmannen. De la Gardie åter talade vidlyftigt om sin redlighet, sin slägt, sina förbindelser med det kungliga huset, men kunde ej bevisa sina ord, fick bittra svar och lemnade rummet, bestört och slagen. Det var d. 15 December 1667. Tre dagar sednare uppläste De la Gardie en skriftelig förklaring; Drottningen medlade fred, men kort derefter blef förbundet afslutadt med England och Holland, emot De la Gardies önskan.

Vidare förmäles, att Rikskanslerens praktfulla lefnadssätt gjorde honom misstänkt att sjelf vara besoldad utaf Frankrike. Hans person blef allt mera hatad, och då Pomponne, det fransyska sändebudet, rådde honom att kraftfullt bekämpa sina fiender, skall han hafva saknat mod dertill och utgjutit sin harm i tårar **). Det är fullkomligt

*) Fryxell, Handlinger III. 83 o. f.
**) Fryxell, l. c. III. 37.

visst, att De la Gardie var långt ifrån allrådande, och det vore således en orättvisa att anklaga honom ensam för de fel, som begingos, eller det goda, som försummades. Men sådan var hans ställning, att han måste blifva ett offer. Ty hans eget stånd försköt honom, och lika litet var han folkets man. Ej heller synes hans karakter varit sådan, att han med oböjdt hufvud kunnat bära hatets börda.

Vi kasta en blick på de handlingar, som upplysa statsverkets belägenhet. Utgifterna bestriddes genom förskott på de kommande årens inkomster. Staten grundades på främmande subsidier, hvilka berodde af den europeiska politikens vexlingar. Rikets skuld ökades, och kort förr än Konungen tillträdde styrelsen, hördes De la Gardie klaga, att medel saknades till troppernes underhåll, och blefve det krig, vore fara värdt att de tyska provinserna ej kunde bibehållas. När sedan kriget verkeligen utbrast, voro krigsförråderna otillräckliga; och midt under freden klagades i sjelfva Rådet, att fästningsverken förföllo och garnisonerna dogo af hunger. Med sjömakten var föga bättre, att icke säga sämre. Riksamiralen klagade, att sjöfolket ej kunde hållas tillsammans, då intet underhåll blef utbetaldt. Grefve Nils Brahe, som tjenstgjorde inom Amiralitetet, beklagade sig, att flottan ej

kunde underhållas utan misshushållning, då medlen ej i rättan tid utföllo. Man måste uppköpa förråderna, när penningar funnos, och blef då tvungen att betala på våren det, som kunnat erhållas höstiden för ringare pris. Redan år 1662 sade sig Rikskansleren veta, att ordentliga räkningar ej fördes. Embetsmännens löner utbetaltes ej, hvaraf uppkom nöd, missnöje och försummelse i tjensten. Rikskansleren erkände sjelf, att utgifterna ökades, medan inkomsterne aftogo. Riket hade större tillgångar nu, än i Konung Gustaf Adolfs dagar, men staten underhölls långt sämre *).

En undersökning anställdes år 1668 om dessa förhållanden. Den ansågs hafva utredt orsakerna till statens brist, men blef för öfrigt utan påföljd. Det var en mörk tafla, som denna ransakning uppdagade. Man hade missräknat sig på inkomsterna. Statens medel hade blifvit använda till helt andra ändamål än dem, för hvilka de ursprungligen varit bestämda. Gods och räntor hade man bortskänkt, och när en räkning blifvit afslutad, hade stundom händt, att befallning kommit till nya utbetalningar på samma post. När offentliga förråder skulle upphandlas, hade det skett på en gång af Kammaren och af kronans embetsmän

*) Lönbom, Handlingar till K. Carl XI:s Historia IX. 28, X. 1 o. f.

i provinserna, den ena utan att den andre vetat det, men staten hade fått betala dubbelt. Under allt detta hade icke blott Adeln blifvit ökad, utan äfven andre njutit adlig frihet, säterier blifvit byggda, rå- och rörsfriheten utsträckt samt kronans räntor minskade.

De förhållanden, som i denna undersökning afslöjades, blefvo dock af De la Gardie — åtminstone hvad honom sjelf angick — bestämdt förnekade. Men Rikskansleren sade tillika, att ingen skarpare anklagelse emot Senaten kunde göras än den, som här lades i förvar åt efterverlden. Alla klagade, men ingen ville bära skulden. Att glömma enskilt agg samt med försakelse och kraft upphjelpa fosterlandet, dertill kunde man icke öfvertala sig. Hvar och en tyckte sig hafva gjort tillfyllest, men hade mycket att klandra hos de öfriga. Det fans ingen gemensamhet i åsigter och arbete; sammanhang och ordning saknades. Personerne voro ej sämre än menniskor vanligt äro, men de kände ingen öfver sig att älska eller frukta. Regeringen var på väg att falla sönder, i det att hvar och en af lemmarne ville verka, skild ifrån de öfriga, under ömsesidigt hat.

Likasom Regeringen och Rådet, så var ock hela Ridderskapet söndradt inom sig sjelft. Enigheten var redan längesedan störd. Vid 1655 års

riksdag klagade den ringare Adeln öfver den orättvisa, som begicks igenom Grefvarnes domsrätt inom grefskaperna. Grefven blefve på en gång part, domare och verkställare af sitt eget utslag. Adeln anhöll derföre, att för sina bönder befrias ifrån detta Grefvarnes öfvervälde *). Likaså hade vid reduktionsfrågans behandling visat sig den högre och den lägre Adelns olika intressen; ty den sednare yrkade på indragning af tullar och acciser inom de städer, som lågo uti grefskaperna **).

Men denna gamla söndring blef nu alltmera uppenbar. Utländska vittnesbörd tala om en stor oenighet på riddarhuset, så att det varit fråga om "blodiga panter" ***). Tredje klassen och en del af den andra var hätsk emot Grefvarne, och desse retade de öfrige genom ett vidrigt högmod. Unga Grefvar med underordnad rang såsom embetsmän fordrade plats framför gamla Generaler. Riks-skattmästaren Gustaf Bondes maka fick stå tillbaka för Grefvedöttrar, fastän gift med en af Konungens förmyndare †). Att grefvedottren fröken Stenbock, ehuru yngre i tjensten ibland Enke-

*) Riksarkivet. Riksdagshandlingar 1655.
**) Riksarkivet. Handlingar rörande 1655 års reduktion.
***) Fryxell l. c. I. 121.
†) Gustaf Bondes anekdoter — hos Lönbom, Hist. Märkv. IV. 69 o. f.

Drottningens hoffröknar, fordrade rang framför friherredottren fröken Gyllenstjerna, skall hafva bidragit till det bittra hat, hvarmed den sednares högmodige broder förföljde Grefveståndet *). En gammal Grefve, Lewenhaupt, vald till Riksråd, vägrade att inträda i Rådet, med mindre han genast erhöll rang framför dem, som icke voro Grefvar. Att Grefve Königsmark vid ett begrafningståg lemnat sin plats för att intränga i ett annat led, der tvenne Grefvar gingo, blef en riksdagsfråga. Tvisten fördes emellan Grefve Steinberg och Friherre Johan Gyllenstjerna med en häftighet, som knappt ville stadna vid ord **). Grefvarne lofvade blott att, så vida möjligt vore, efterlefva regeringens förordning om rangen, men afstodo ingalunda från sin rätt.

På detta sätt blef rangen en vigtig statsfråga. Adeln begärde en bestämd rangordning, grundad på embetets företräde framför börd. Regeringen fann saken så ömtålig, att den knappt vågade vidröra den under Konungens minderårighet. Riks-Drotset försvarade, åtminstone till någon del, grefvarnes anspråk. Sådana värdigheter voro i ett arfrike nödvändiga för att likna andra länder; de

*) Handl. till Sk. Hist. IX. 24 o. f.
**) Adlersparre, Historiska samlingar IV. 205—223.

gamla slägterna borde ej nederstötas, förtjensterna kunde ej så noga vägas, men ingen betagas den rang, Konungen honom gifvit. Riks-skattmästaren, sjelf friherre, yrkade på en bestämd ordning och fann ej svårare att ordna rangen utom riddarhuset, än det fordom varit att bestämma familjernas plats derinom *).

Så striddes inom Rådet och på riddarhuset om saker utan vigt. Men de betraktades ej så; ty det var tidens sed att vara ömtålig om yttre värdighet och trotsa på småsaker. Stora bragder voro ej frukten af en sådan anda, men väl föddes deraf stora anspråk emot medständerne. De visa sig bäst i den bekanta frågan om Adelns rätt att ej öfverröstas vid riksdagarne. Saken bragtes å bane af tvenne anledningar. Drottning Christinas religionsfrihet och valet till Riksamiral år 1664. Regeringen och Presteståndet ville förneka, men Ridderskapet och Adeln tillåta Drottning Christina att införa katolska prester i landet. Med den andra frågan förhöll sig så, att Gustaf Otto Stenbock valdes till Riksamiral genom Rådets, de ofrälse ståndens och tredje klassens röster, i strid med de begge öfre klasserna bland Adeln. Striden fördes hufvudsakligen emellan Rådet och den högre Adeln

*) Adlersparre, l. c. IV, 186—189 o. f,

på riddarhuset. Ridderskapet, missnöjdt, uppskickade ett utskott i Rådet, klagande öfver sin oförrätt att vara öfverröstadt. Johan Gyllenstjerna förgick sig med stolta ord, sägande, att Ridderskapet och Adeln hade *"vis imperii,"* men de öfriga stånden endast *"imago"*. Claes Rålamb — ännu ej Riksråd — påminte om Adelns höga vigt för fäderneslandet i följd af dess förnämligare personer och stora egendom. Riddarhuset kunde sägas innefatta tre stånd, Rådet, Adeln och Krigsbefälet, hvaraf följde, att icke en gång antalet kunde blifva ett skäl för de ofrälse ståndens öfverlägsenhet. Men Rådet och Adeln borde på förhand öfverlägga, på det ej strid emellan dem måtte uppstå. Rikskansleren försäkrade Ridderskapet och Adeln, att Rådet beständigt ville stå på Adelns bästa och denna vore en naturlig bundsförvandt åt Konungen. Det vore en särskilt sak, att med förnuftiga skäl beveka Adeln, och en annan, att öfverrösta den. Men man borde akta sig att röra vid medständernes rätt, ty de voro stånd med fria röster. Johan Gyllenstjernas ord hade blifvit allmänt kända och väckt förargelse. De kunde ej gillas, men man ogillade dem ogerna. Det uppstod fråga att tilltala honom derföre, men hans höga börd och stånd befriade honom. Sjelf förklarade han sina ord, att han intet annat velat

säga, än att styrkan låg hos Konungen med Rådet och Adeln. "Vis imperii", som han tillagt Adeln, betydde endast, att Konungen med Rådet, som bestod af adelsmän, styrde riket; att Adeln beklädde statens högsta embeten; att af den de största statsinkomsterna inflöto, och att Adeln tjenade i fält med sina egna personer. Slutet blef, att en föreställning skulle Gyllenstjerna tilldelas i kansliet, och han sjelf ursäktade sig enskilt inför Rikskansleren. För denna gången fogade sig Adeln efter medstånden i afseende på Drottning Christina, och Stenbock blef Riksamiral *).

Denna tvist rörde då åtminstone en politisk fråga och ej endast rang och yttre glans. Men den bragte i dagen anspråk, större än att de kunde erkännas. Det hade varit en tid, då all rikets kraft, snart sagdt, tillhörde Adeln ensam; men efter den förändring, som föregått i sederna, i tänkesätt och äfven i lagstiftningen **), var det för sent att tillerkänna de ofrälse stånden blott skuggan utaf makt. All myndighet, som vill synas större än den är, lutar till sitt fall.

Sådan var nu Sveriges aristokrati. Det var derhän kommet, att det blott fordrades en yttre

*) Adlersparre, l. c. III. 362 o. f.

**) Särdeles genom beslutet om Reduktionen 1655, då Ridderskapet och Adeln måste sjelf afkläda sig en del af sin förmögenhet.

fara — och makten föll till stoft. En sådan var ej fjerran. Konungen blef myndig och med honom inbröt en ny tid, fiendtlig emot den gamla, som stod blottad, snart sagdt, på hvarje försvarsmedel. Konungen fann staten i lägervall och kunde ej upphjelpa den utan deras skada, som förut haft den i sin vård. Den nya tidens män hatade dem, och fäderneslandets fördel gaf ett vackert sken åt partisinnet. Så mognade statshvälfningen, som skänkte riket välstånd, dock med förlust af sin borgerliga frihet.

XI.

Konung Carl XI:s förhållande till partierna. Statshvälfningen år 1680.

Konung Carl XI emottog sjelf regeringen i slutet af år 1672. Det skedde med förbindelse till Fadrens Konungaförsäkran *), och hans egen första handling blef ett högtidligt qvittobref till förmyndarne. De frikallades från all efterräkning. Sjelfve afgåfvo de en redogörelse för sin förvaltning, ständerna deremot en påminnelse om reduktionen. Adeln yrkade på indragning utaf allt, som enligt lag bort hemfalla, sedan den tid då

*) Konungaförsäkran hos Stiernman l. c. II. 1654.

reduktionen var beslutad. Presterskapet instämde i Adelns begäran, samt ansåg reduktionen såsom det bästa medel att fylla statens behof och äfven tillräcklig dertill. Gerna ville ståndet gå Konungens önskan till mötes, men nya pålagor måste det undanbedja sig. Det hoppades att sådana, om reduktionen verkställdes, skulle blifva umbärliga; nu voro redan de gamla skatterna så hårdt betungande, att ståndet längtade att afbedja sig åtminstone någon deribland. Borgareståndet yttrade i hufvudsaken detsamma, men under många försäkringar om sin trohet emot Konungen och sin goda vilja att tjena fäderneslandet *).

Ridderskapets begäran om en påskyndad reduktion visar redan den unga Adelns öfvervigt på riddarhuset. Hvilka tänkesätt den hyste, uppenbarade sig i den strid, som väcktes om Konungaförsäkran. En adelsman — hans namn var Taubenfeldt — beskyllde styrelsen att genom en förfalskad Konungaförsäkran vilja olagligen inskränka den nye regentens makt. Taubenfeldt framställde saken såsom en gemensam angelägenhet för hela den lägre Adeln och sade sig tala i tredje klassens namn. Frågan behandlades med hetta och saken upptogs af Rådet såsom en personlig skymf.

*) Riksarkivet. Riksdagshandlingar 1672.

Det vädjade till Konungen, det ville anställa rättegång emot Taubenfeldt och förbjuda honom att besöka riddarhuset. Saken slutades dock lättare. Landtmarskalkens förord blidkade Rådet och Taubenfeldt erkände sitt fel *). — Ett rykte gick, att Johan Gyllenstjerna varit hela sakens upphofsman **). Hans afsigt skulle hafva varit att upprära en strid, som borde sluta med större förändringar i Konungens försäkran. Han hoppades på detta sätt att genomdrifva en utvidgning i Konungamakten, nemligen en rättighet för Konungen att nämna Riksråd utan de äldre Rådens bifall; och derigenom skulle vägen banas för Bengt Skyttes återkomst i Rådet. Ett sådant rykte upplyser saken föga, ty dess sanning är obevist; men det visar oss partiernas tänkesätt, deras misstankar, deras gissningar om hvarandra och särskilt Johan Gyllenstjernas rykte inför sin egen samtid.

I början af Carl XI:s regering förblef ännu mycket i sitt gamla skick. Konungen var genom en försummad uppfostran föga skicklig att regera. Mycket uppehöll han sig på landet, och när han vistades i Stockholm, öfvervar han väl Rådets sammankomster, men yttrade sin mening blott med

*) Riksarkivets Rådsprotokoll 1672.
*) Fryxell. Handl. ur utrikes ark. I. 234, 235.

mycken återhållsamhet *). Småningom lärde han sig dock regera. Hans skola var kriget, hvilket framtvingade den själskraft, som hos honom fans, och läraren var Johan Gyllenstjerna. Ty från honom kommo grundsatserna. De fel, som blifvit begångna vid hans uppfostran **), hade hufvudsakligen bestått dels i alltför mycken eftergifvenhet för det kungliga barnets nycker, dels i ett umgänge, som ej valdes med beräkning. De stora hade försummat att göra den uppväxande regenten till sin vän och nu slöt han sig till deras fiender: vi mena den nya tidens män, som nu allt mera trädde fram med nya fordringar och nya begrepp, samt friskt mod och kraft att drifva dem igenom.

Af sådana män var Konungen omgifven. De vunno hans förtroende, ingåfvo honom sina åsigter, smickrade hans böjelser, stämde hans begrepp till sin fördel, och — om vi få sätta tro till rykten, som ifrån den tiden hunnit våra dagar — så förtalades af dem den förra regeringen, och det framställdes såsom en förtjenst emot fäderneslandet att undertrycka de fordom mäktiga. Denna Konungens omgifning bestod af personer utaf den

*) Fryxell. l. c. III. 133 — Loenbom Handlingar till K. Carl XI. Hist. I. 32.

**) Se Disertationen: Observationes circa educationem Caroli XI. auctor Robson — Upsalia 1836.

unga Adeln, sådane som en Lindsköld och en Reutercrantz, med hvilka förenade sig bröderne Wachtmeister och Johan Gyllenstjerna. Han, den förnämste genom sin börd och sitt embete — ty han var Rådsherre, — verkade på samma gång genom nya grundsatser och förföljelse emot de gamla. Desse Konungens gunstlingar voro väl adelsmän, och deras syftemål var blott att störta dem, som inom deras eget stånd voro mäktigare än de sjelfve; dock styrdes de mera af enskilta drifffjädrar, än af ståndsintressen. De eftersträfvade snarare personlig upphöjelse, än ståndets makt. Deras ärelystnad sökte skydd och bistånd under skuggan af det Konungsliga enväldet. Likväl dröjde det i åtta år, innan deras planer mognat. Under tiden blef riket kastadt i ett krig, som fördes med skam och skada öfverallt, der Konungen ej hade befälet. Dennes tapperhet och oförtrutna nit gjorde honom älskad, men krigets uppkomst, som tillskrefs den gamla tidens män, nedsatte desse. Sinsemellan oenig, förtalad hos Konungen, utan stöd hos folket, med stora verkliga skäl emot sig, stod den gamla aristokratien likt ett rikt hus, öppet för plundrare. Det var icke blott den gamla regeringen, som följdes utaf hätska fiender; äfven deras makt, som stridt emot den förra styrelsen,

lutade till fall, ty de stodo sjelfve på aristokratisk grund; — och denna grund svigtade.

Till en början var dock Konungen dessa män bevågen. Det vill synas, som Carl XI väl till en del öfvergifvit den gamla aristokratien, men utan att sluta sig fullkomligt till den nya tiden. Sedan vände sig bladet; Konungen rycktes allt längre fram på den väg, der män med aristokratiska tänkesätt ej kunde följa honom. Under hvilka förhållanden detta tillstånd utvecklade sig, återstår oss att berätta.

Rådet fortfor att vara deladt i ett österrikiskt parti och ett fransyskt. Sten Bjelke och Johan Gyllenstjerna arbetade gemensamt såsom Österrikes vänner. De la Gardie och Nils Brahe *) ansågos fransyskt sinnade och Rikskansleren fortfor allt jemt att vara misstänkt till sin heder. Han troddes vara köpt af Frankrike. Den fransyska bestickningen är dock blott ett rykte, men det är upplyst, att årlig sold var i fråga åt Spaniens och Österrikes vänner **). Sten Bjelke var verkligen köpt utaf dessa makter ***). År 1674 kom en stor penningesumma att fördelas utaf österrikiska ministern i förening med den spanska. Sten Bjel-

*) Fryxell. l. c. III. 109.
*) Fryxell. l. c. III. 120.
***) Fryxell. l. c. III. 128, 130.

ke hade uttalat sin mening så bestämdt, att han för sin egen heder ej kunde rygga; äfven fiendskapen med De la Gardie höll honom aflägsnad ifrån Frankrikes parti, men behöfde man vinna honom med penningar, så ansågs saken lätt. Deremot var Johan Gyllenstjerna otillgänglig för alla frestelser af utländskt guld. Spanska ministern hade fåfängt budit honom en dyrbar skänk, och han troddes hafva afslagit med förakt anbud ifrån Frankrike af samma slag *). Men Knut Kurk och Gripenhjelm hoppades Österrike vinna och ämnade med sjelfva Rålamb göra ett försök. Äfven Bengt Oxenstjerna ansågs från detta håll ej obesticklig, fastän fåfängt frestad utaf Frankrike **).

Under allt detta låg reduktionen overkställd, eller om något indrogs, så skänktes ett annat i dess ställe. Rangordningen fortfor att betraktas såsom en sak af största vigt. Den lägre Adeln yrkade alltjemt på embetets företräde framför börden. Det vore ej personens rang allenast, men sjelfva embetets värdighet, som borde stadgas. En bestämd rangordning vore ett verk, som befordrade Guds ära, väckte täflan i det goda och äfven borde stifta fred, förtrolighet och vänskap ibland

*) Fryxell. l. c. III. 108.
**) Fryxell. l. c. III. 111, 120.

ibland folket *). Men att bestämma en sådan ordning, var för regeringen en sak af största svårighet, dels för de styrandes obeslutsamhet och svaghet, dels derföre att saken var ett stridsämne ibland ömtåliga sinnen. Johan Gyllenstjerna klagade öfver förödmjukelsen för gamle män att stå tillbaka i bredd med en ung Grefve. Rikskanslerens hjerta ville blöda, när han såg det, men han kunde ej alldeles tillbakasätta börden. Sjelf brukade han vid gästabuden i sitt hus låta gästerna ordna sina platser sjelfve, hvaraf följden blef, att de kommo med hvarandra i strid, sedan de gått ut **). — Samtida med denna rangstrid och vittnande om samma anda var frågan om duellsplakatets mildring eller helst upphäfvande. Då strid i verklig lifsnöd vore tillåten, begärde Adeln, att det måtte anses för verklig lifsnöd, om någon till sitt goda namn och till sin ära blifvit öfverfallen med hotelser och slag, ty Ridderskapet satte äran framför lifvet. En ädel grundsats, vacker i sig sjelf och en moder för stora gerningar! Men här var den ett skal med maskfrätt kärna. Ridderskapet hade i många fall öfverlefvat de ridderliga tänkesätten, och då var det

*) Riksarkivet. Riksdagshandlingar 1672.
**) Riksarkivet. Rådsprotokoller 1672.

en vanskelig sak att envist bibehålla deras yttre tecken.

Emellertid höjde de ofrälse ståndеn sin röst. Vid 1672 års riksdag begärdes upphäfvandet af Adelns gårdsrätt, och de trenne ståndеn yrkade, att inga privilegier borde stadfästas utan moget öfvervägande *). Dock blef denna begäran för ögonblicket utan frukt. Intet stånd vann allt, hvad det begärt. Konungen lofvade blott en undersökning om reduktionens fortgång; Duellsplakatets granskning så väl som gårdsrättens förändringar uppskötos **). Men böndernes begäran att i strid med Adelns privilegier få rättighet att sälja skatterätten åt hvilken köpare som helst, blef ej beviljad ***).

Regeringens beslut om dessa ärender utfärdades några dagar förr, än Konungen emottog styrelsen. Trenne år derefter inträffade en vändningspunkt i händelserna. Det var vid 1675 års riksdag, då missnöjet blef nog starkt att öfvergå till förföljelse. Denna kom nu öfver den gamla Adeln på en gång ifrån ständerne och ifrån dess

*) Riksarkivet. Riksdagshandl. 1655.
**) Resolution på Ridd. och Ad. besvär 1672, XXII och LXXIV punkten hos Stiernman, l. c. II. 1673, 1683, samt i afseende på reduktionen, punkten LXXVIII. s. st.
***) Resolution på allmogens besvär 1672, punkten XV. Sjernman l. c. II. 1653.

motparti i Rådet. Anledningarne voro dels rikets styrelse i allmänhet, som ansågs illa vårdad, dels det nyss utbrustna kriget. Förföljelsen drabbade hela Rådet, men särskilt De la Gardie, och sakerna behandlades på följande sätt.

Först framträdde bönderne med klagomål, som påminte om Drottning Christinas dagar. "Adeln "vore ej det enda stånd, som bidrog att försvara "landet eller byggde fästningsverk. Hvi skulle då "Adeln ensam njuta de folkets skatter, som till "dessa ändamål blifvit anslagne? Måste en utskrif- "ning ske för det krig, som nu utbrustit, så borde "den i lika mån träffa Adeln, som allmogen; ty" — sade bondeståndet — "vi äro alle lika pligtige "att försvara landet, men Adeln mest, emedan "den besitter den största egendomen. Förgäfves "skjuter den framför sig sina privilegier, ty rikets "nöd talar högre än enskilt fördel, vore denna "ock grundad i gamla lagar" *).

Ett sådant språk förde bondeståndet. Men det var Rådet förbehållet att höra ännu svårare saker. Regeringen begärde medel till krigets utförande, men möttes af ständernes begäran att få veta, på hvilka medel Rådet hade räknat, när det inledt riket i ett farligt krig. — Rådet svarade,

*) Riksarkivet. Riksdagshandlingar 1675.

att dess syftemål städse varit freden, åberopade ständernes bifall till förbundet med Frankrike och försåg sig till deras pligtkänsla, som borde mana medborgaren att försvara sitt fädernesland. Ständerne — alla fyra stånden, som nu voro ense, — vidkändes icke något gifvet samtycke. "De hade yrkat, att riket borde sättas i en god "författning, och det sista riksdagsbeslutet syftade "till fred. Ständerna hade ej blifvit hörda, innan "kriget började och undanbådo sig, att skulden "måtte hvälfvas öfver dem. De hade önskat, att "Rådet velat upplysa dem på hvilka tillgångar det- "samma förlitat sig. Ingenting kunde vara kärare "för rikets ständer, än att förnimma, det intet an- "nat varit påbegynt än det, som kunnat utföras. "Det hade blifvit försäkradt, att förbundet med "Frankrike blott åsyftade bemedling emellan dem, "som krigade, utan att riket behöfde kastas i fara. "Nu vore dock landet invecklad i ett hotande krig "och Konungens person blottställd, innan thron- "följden genom manliga lifsarfvingar blifvit försäk- "rad. Sådant hade väckt hos rikets ständer säll- "samma tankar, särdeles när detta jemfördes med "det släta skick, hvaruti riket efter fjorton års fred "befunne sig. Väl åberopade Rådet en aflemnad "redovisning, men rikets ständer fattade till Kong- "lig Maj:t den tillförsigt, att denna redogörelse ej

"måtte ovillkorligt gillas, och begärde derföre, att "ett utskott måtte tillförordnas för att granska sa-"kernas förhållande" *).

De la Gardie klagade i Rådet öfver den oenighet, som utbröt inom riket, just då fienden utomkring sökte dess förderf. Han fruktade derunder en hemlig afsigt att bringa någon på fall, och snart visade sig, att hans fruktan ej var ogrundad. Ty samtidigt med ständernes klagan öfver Rådet inträffade en händelse, som syntes särskilt anlagd på att störta De la Gardie. Grefve Gustaf Johansson Banér, sjelf en orolig person och fallen för stämplingar, men nära förbunden med Gyllenstjerna, stod en dag på riddarhuset vid ett fönster, tanklöst lekande med sin käpp, som han bar i handen. Då hände sig helt oförsedt, att han med käppen framdrog ett i fönstret undanstucket papper, på hvilket stod en skrifven uppgift utan namn, men innefattande en anklagelse emot en man i Rådet, hvilken uti tvenne Riksråds närvaro skulle hafva yttrat, att "det icke blefve godt, förr än Konungen kommit ur landet." Sedeln uppvisades för Landtmarskalken, som tillkännagaf dess innehåll. Saken spriddes till de andra ständen och väckte allmän oro. Det talades om högför-

*) Lönbom, Handlingar till K. Carl XIIs Hist. X. 109 o. f.

räderi, och ständerne vände sig till Konungen med begäran, att han måtte se sin säkerhet till godo *); "Detta rykte vore visserligen utaf föga vigt, men "Konungens lif så dyrbart, att äfven denna ringa "sak måste väcka bekymmer. Rikets Råd åberopades "såsom vittnen; man visste således, hvarest sanna "förhållandet kunde uppdagas, och rikets ständer "bönföllo om undersökning."

I Rådet uppstod De la Gardie, talande med stränghet om den okände brottslingen och om dem, som förtegat brottet. Men då reste sig tvenne Riksråd, Kurk och Rålamb, sägande, att De la Gardie fällt sin egen dom, ty det vore han och ingen annan, som yttrat de förgripliga orden. De la Gardie förnekade helt och hållet, att han fällt ett sådant uttryck, men skulle han det hafva gjort, så kunde meningen blott vara, att Konungens närvaro uti kriget skulle frälsa riket. En sådan förklaring tillfredsställde ingen; hatet var nu riktadt emot De la Gardie, menigheten var uppbragt och han sväfvade i fara till sitt lif. Det var blott Konungen, som kunde rädda honom undan folkets raseri, genom löfte om en sträng ransakning. Det var fråga om ett ständernas utskott såsom särskilt domstol, men det gamla Riksdrotset Pehr Brahe

*) Lönbom, Handlingar till K. Carl XI:s. Hist. X. 116.

afrådde Konungen ifrån en sådan åtgärd, varnande för folkväldet, som i sin bitterhet och yrsel längtade att undertrycka rikets höge embetsmän och en dag skulle vända sig emot Konungen sjelf. Det lyckades Brahe att öfvertyga Carl XI, och saken lemnades åt Svea Hofrätt *).

Den blef omsider förlikt genom Pehr Brahes bemedling, men De la Gardies inflytande var nu förbi. Han var tillräckligt sysselsatt att rädda sitt goda namn och rykte. Efterverlden äger ännu de skrifter, dem han för detta ändamål författat. De beskyllningar, som gjordes honom, voro af det slag, der hvarken anklagelsen kan bevisas eller den anklagades oskuld till fullo läggas i dagen. Verkliga fel öfverdrifvas, sanna förhållanden framställas i en falsk dager, det goda förtiges, det onda omtalas och allt uttydes till det värsta. Emot sådana anfall är försvaret svårt och ett tyst förakt, der det kan användas, det bästa vapnet. De la Gardies försvarsskrifter innehålla snarare en förnekelse af hans fel, än bevis för hans oskuld. Han erkänner, att stora misstag blifvit begångna, men skjuter undan ansvaret ifrån sin person, emedan sakerna ej tillhört det embete, som han beklädde. Han beskrifver utförligt, huru förbundet

*) Gustaf Bondes anekdoter — hos Lönbom, Hist. Märkv. IV. 107.

med Frankrike blifvit afslutadt och huru kriget uppstått med Brandenburg. Han ville bevisa, att det sednare ej varit en följd utaf det förra och säger sig ej hafva varit upphofsman till någotdera. Han uppräknar de skänker, som blifvit honom gifna af fransyska hofvet och hänvisar på rikets handlingar, såsom vittnen för sin redlighet *).

Till detta försvar af sin ära synes De la Gardies verksamhet under de sednare åren af hans lif varit inskränkt. Dertill kom bemödandet att ibland spillrorna utaf en furstlig förmögenhet rädda åtminstone dagligt bröd. Sitt embete utöfvade han knappt efter 1680 års riksdag, hvilken han ej heller tilläts att bevista. Väl blef han samma år upphöjd till Riksdrots, men utan att ernå det inflytande, som tillhörde denna plats. Hvarken den Kungliga slägtskapen eller glansen omkring hans eget namn skyddade hans gamla dagar från förluster, som bragte honom nära tiggarstafven. Af reduktionen utarmad invecklades han i en följd af rättegångar dels för statens fordringar och dels med sin egen slägt, af hvilken han förföljdes med en bitterhet, som glömde all anständighet och

*) Se De la Gardieska arkivet VII. 1—119 der De la Gardies skrifter: Kort och enfaldig remonstration — Förklaring om kriget emot Brandenburg samt *Vindiciæ veritatis* finnas tryckta. Den ena af dem var likväl på den tid, då den författades, en förbjuden bok.

skick *). Ofantliga summor utkräfdes af honom, hans lösören måste försäljas, det fans knappt ett öra för hans klagan, och den man, som gick hans ärender hos de mäktige, hade sällan något annat att förkunna, än nya förluster **). Hans sista nöjen voro vettenskaperna, och deras idkare hans enda vänner. De följde honom vördnadsfullt till graf-ven och prisade högt hans minne. Men för öfrigt klagar han, huru afunden uppgräft med sjelfva rötterna hans välfärd; han hade intet hopp utom till Gud och Konungen, ingen annan tillflykt i verlden stode honom öppen, och hans ålder tillät honom icke att söka sitt bröd annorstädes; derföre måste han i Sverige förblifva. Han vore dock en Fältherres son, en stor krigares sonson, hade sjelf beklädt tre Riksembeten, varit en Konungs förmyndare och ägde en Konungs syster till maka, men hade nu förlorat all både sin och sina fäders egendom, stora, verkliga förtjensters lön ***). Så fattig var den förr så lysande mannen, att, när han dog, måste hans fursteliga enka af Konungens barmhertighet begära understöd till hans begrafning. Dock bar han lidandet bättre, än han burit lyc-

*) Se Skriftvexlingen emellan Magnus Gabr. De la Gardie och Johan Gabriel Stenböck — hos Adlersparre, Hist. Saml. IV. 362 o. f.

**) Se De la Gardieska arkivet VI. 221 o. f. VII. 199—202.

***) Lönbom, Hist. Märkv. I. 154.

kan. Förskjuten af verlden, sökte han tröst ofvan henne, och hans ålderdom, om äfven olycklig, synes hafva varit lugn. Han dog år 1685, sextiotre år gammal.

Att vidare teckna De la Gardies lidande och deras, som delade hans öde, tillhör reduktionens häfdatecknare. Vi handla om dess orsaker. De utvecklade sig småningom, och statsförändringen var nu ej fjerran. Ständerne beviljade väl utskrifningar och skatter, dem kriget oundvikligt fordrade; men påminte ock om reduktionen. Adeln instämde sjelf i den allmänna rösten, och Konungen lofvade år 1678, att reduktionen skulle vara verkställd inom tvenne år *).

Detta löfte blef dock ofullbordadt; ty det var först efter tvenne år, som den stora reduktionen började. Det skedde vid 1680 års riksdag, hvars händelser det återstår oss att förtälja. Det finnes om dessa saker ett samtida vittne, som väl förtjenar, att eftertiden lyssnar till dess röst. Det är Claes Rålamb, som, förskjuten af den nya tiden, på gamla dagar utgöt sin sorg öfver den förändring, hvari han såg blott våld och orättvisa. Han tillskrifver öppet Adelns oenighet det nederlag, som den nu led. Redan i Drottning

*) Stiernman, Resol. på Ridd. och Ad. besvär 1678 — II. 1764.

Christinas tid hade en allmän lättsinnighet blifvit utspridd och fyllt med olycksaningar vännerne af gammal redbarhet och tro. Man hade hört af den gamle Axel Oxenstjerna blott onda spådomar om den tid, då de skulle blifva män, som på hans ålderdom voro ynglingar. En ny fara hade tillstött, då Adeln blifvit ökad med personer utan förtjenst, utan ärofull, ja knappt med ärlig börd. Män af låga tänkesätt och ringa stånd sutto på riddarhuset, uppfyllde af afund emot de store, fåviskt eggade af den lycka, som de redan vunnit, att eftersträfva en högre, men utan förstånd att bruka den de ernått. Å andra sidan stodo Grefvarne med sitt stora högmod; ingen eftergifvenhet fans, intet offer gafs åt enigheten. Af sådant sällskap omgifven hade Konungen uppväxt; att bibringa honom duglighet och kunskaper hade man försummat, men lemnat hans öron öppna för smickrare. Desse åter sökte blott de gamla slägternas fall och regeringssättets omstörtning. Mycket vore feladt, regementsformen illa verkställd, men den hade dock förr gjort fäderneslandets både lycka och ära. Den kunde det ännu, men de nye männen ville bryta den sönder. Det bästa tillstånd vore, då Konungens höghet vördades, ståndernes skäliga frihet lemnades oförkränkt och Rådets myndighet hölle vågskålen jemn. Så hade det

fordom varit och äfven kunnat så förblifva, om ej "desse nye statsmän" velat störta allt omkull och sätta godtycke i stället för lag och rätt, för att sjelfve vinna deruppå, ej aktande om de skulle fälla land och folk *).

I dessa och dylika uttryck förnimmer man det sjunkande tidehvarfvets klagan. Öfvergå vi nu till sjelfva händelserna, så visar sig en skenbar motsägelse emellan det, som offentligen skedde, och det inre af sakerna. Det öppna anfallet utgick ifrån de ofrälse ståndeu, men derunder visar sig, att det var Adeln sjelf, som bröt sin egen makt i stycken. Hvad de ofrälse ståndeu yrkat, bestriddes i en skrift, som var författad i hela Adelns namn och underskrifven af Claes Fleming, Landtmarskalken, hvilken sjelf var en af reduktionens män. Allt visar, att händelserna drefvos af krafter, som ej lågo uppenbart i dagen.

Samtidig med 1680 års riksdag framträdde en berättelse om rikets tillstånd, uppsatt af det utskott, som år 1675 hade blifvit tillförordnadt. Den var ej egnad att försona hatet, ty den upprepade blott allt, som blifvit sagdt och kunde sägas om rikets vanvårdade förvaltning. Det påstods, att kronans fordringar hade blifvit efterskänkta

*) Riksarkivet. Claes Rålambs Deduktion.

och dess räkenskaper så sent inlemnade i Kammaren, att medlens förvaltning ej hunnit blifva känd i rättan tid. Men emellertid hade de, som haft penningarne i sin hand, fått tillfälle till enskilt vinst. I afseende på reduktionen hade Rådet, särdeles Riksdrotset, tvekat om hela sakens nytta. Utgifterna voro ökade genom nya tjenster, löner, begrafnings- och bröllopshjelper, nådår och skulder, vid hvilka rikets rätt blifvit försummad, och, detta oaktadt, påstod sig utskottet veta, att millioner voro obetalda. Allt detta hade varit svårt för utskottet att lära känna, emedan räkenskaper saknades, men att rikets medel blifvit använda till orätta ändamål och missbrukade till enskilt vinst, trodde sig utskottet kunna bevisa *).

Riksförmyndarne anförde till sin ursäkt det tillstånd, hvaruti riket utaf dem blifvit emottaget, de extra utgifter, som varit nödvändiga, och svårigheten att de ej haft rätt att sälja kronogods. Likväl bekände de, att sådana blifvit sålda, ehuru blott med den försigtighet, som af regeringsformen föreskrefs, och till större delen för att uppfylla äldre löften **).

Men om svåra beskyllningar gjordes den gamla regeringen, så synes denna hafva velat återkasta

*) Lönbom Handlingar till K. Carl XI:s Hist. X. 147 o. f.
**) Lönbom Handlingar till K. Carl XI:s Hist. X. 123 o. f.

den på deras uppofsmän. Derhän syftade den nya undersökning, som år 1678 började och hvars afbrott Rådet allvarsamt beklagade. Den skrift, hvaruti omtalas, att detta — såsom det kallas — riksgagneliga företag ej blifvit bragt till slut, är undertecknad ibland andra utaf De la Gardie. Att Johan Gyllenstjernas namn saknas, härleder sig troligen ifrån hans frånvaro; ty han uppehöll sig i Skåne. För öfrigt synes af det skäl, som anfördes emot hela sakens nytta, nemligen att undersökningen ej borde stadna vid de sista åren ensamt, att denna åtgärd var en tilltänkt räfst icke med Konungens förmyndare, utan med "desse nye statsmän," såsom Claes Rålamb kallar dem. Nu voro de vid makten och derföre blef denna undersökning fruktlös. Men Rådet klagar, att det vore ett allmänt tal, huru illa rikets medel vårdades, huru kontrakter ingingos, som förskaffade enskilte män rikedom, men gjorde kronan skada, och huru Konungens bref förtyddes och förfalskades *).

Men det var fåfängt, att Rådet klagade, ty dess röst hördes ej mera och stunderna utaf dess makt voro räknade. D. 5 Okt. 1680 aflät Konun-

*) Riksarkivet, Claes Rålambs Deduktion.

gen sin skrifvelse *) till rikets ständer, deruti han tackar Gud för återskänkt fred och prisar ständernes trohet i faran, men framställer derjemte rikets behof, liknande fäderneslandet vid ett skepp, det ur sjönöd lyckligen hunnit hamnen, men ännu behöfde hjelp. Reduktionen nämdes ej uttryckligen och behöfde ej heller nämnas, ty på den tänkte alla. D. 21 Okt. förklarade Presteståndet sin öfvertygelse om reduktionens nödvändighet, emedan intet medel eljest ville förslå. Bondeståndet under mycken klagan öfver armod och betryck, så att mången måste lemna hus och hem, visste ej heller bättre hjelp. På denna böndernes första skrift följde snart en annan, mera bestämdt riktad emot Adeln. Denna sednare skrift — ett sammandrag af den märkvärdiga inlagan år 1650 — biträddes af Borgare- och Presteståndet. Det talades i en sträng ton: "Ville ock rikets ständer "till det närmaste gripa sig an, så kunde det för-"slå på sin höjd för ett eller tvenne år. Rikets "skuld borde visserligen gäldas, men blott efter "noggrann undersökning. Här vore behofvet så "stort, att det ovillkorligt måste fyllas, om ock "lagens bud ej talade så tydligt, som de verkligen

*) Handlingar om 1680 års riksdag — hos Lönbom i Handl. till K. Carl XI:s Historia, VIII Samlingen.

"gjorde. Men nu stämde allt öfverens; reduktio-
"nen vore laglig, rättvis, nyttig, oundviklig."

Adeln i sitt svar sökte vederlägga de andra ståndens. "Reduktionsbeslutet år 1655 borde ej öf-
"verskridas. Det innehölle en billig medelväg. Den
"store Konungen Carl X hade icke velat stympa
"riket på dess förnämsta ledamot, som vore Rid-
"dareståndet. Förgäfves åberopades Landslagen;
"den talade snárare för Adelns rätt, än emot den-
"samma: förgäfves Bibelns ord; de rörde blott Ju-
"dafolket. Arfföreningen kunde ej anföras, ty den
"gällde blott de furstliga husen; ej Konungens
"rätt öfver förläningarne; ej regeringsformen, ty
"den vore dödad genom 1655 års beslut. Tull
"och accis voro statsinkomster af lika säkerhet med
"räntorna, ty om de förra berodde på handeln, så
"vexlade de sednare efter årsväxten. Adelns stånd
"och embeten förutsatte större omkostnader, än de
"öfriges; dess förtjenster voro lika stora, och om
"gods tarfvades för den Kungliga familjen, så ville
"Ridderskapet och Adeln vara betänkt derpå, men
"den lyckliga händelsen af Konungahusets förökelse
"vore ännu fjerran. Emellertid syntes det hårdt,
"om ett stånd skulle ensamt lida för rikets nöd;
"ej heller kunde utan oreda, fiendskap och mån-
"gen ärlig mans förderf verkställas en så allmän

"reduk-

"reduktion, som den hvartill man syftade. Men "skulle den ske, måste den ock träffa borgare och "prester för de fördelar, som dessa stånd hade utaf "kronan. Slutligen erkände Ridderskapet ingalunda "de andra ståndens såsom domare och bönföll hos "Konungen, att han icke täcktes lyssna till deras "obefogade anspråk, hvilka syftade till Ridderska-"pets skada."

Vi hafva hört, att Ridderskapet och Adeln erkände 1655 års reduktionsbeslut. Denna dess beredvillighet att åtminstone bevilja något, erkändes af de andra ståndens. Den förklarades lända Adeln till berömmelse, och de trenne ståndens uttryckte sin fullkomliga belåtenhet dermed. Dock nämdes aldrig utaf dem 1655 års beslut, men väl deras egen inlaga af år 1650. De togo frågan såsom en orörd sak och begärde reduktion, utan att angifva dess gränser. Adeln deremot ansåg dessa redan för tjugufem år sedan bestämda och önskade blott att vid dem få stadna. Men nu inrycktes i de tre ståndens svar på Adelns skrift, att Ridderskapet hade samtyckt till den reduktion, som var begärd af prester, borgare och bönder. Var nu denna reduktionen af år 1655 eller en större? Detta uttrycktes ej bestämdt, men händelserna lemnade ej frågan obesvarad.

Att Ridderskapet och Adeln sökte vederlägga de öfriga ständen, synes oväntadt, då man vet, att den stora massan utaf Adeln sjelf yrkade på reduktion. Men i sjelfva verket torde formen hafva misshagat äfven dem, som gladde sig åt sjelfva saken. Den tredje klassen röstade i likhet med de ofrälse ständen, men fann sin värdighet förnärmad af den djerfhet, hvarmed dessa ryckte Adeln in på lifvet.

Men denna djerfhet var dock icke utan sans. Om Adeln deremot förtäljes *), att den — så att säga — rasade på riddarhuset såsom menniskor, dem Gud allt eftertänkande beröfvat. De ropade den ene öfver den andre på godsens återkallande och många visste icke hvad de sade. Ej heller upplyste dem Rådet med foglighet, utan lemnade Adeln åt sin blindhet, att icke säga raseri. Men de, som ville drifva sakerna efter sitt sinne, lemnade ej Adeln åt sig sjelf. Det hviskades i tysthet, huru man ville hafva sakerna. Några få skreko **) på riddarhuset och hotade med Konungens onåd.

*) Riksarkivet. Claes Rålambs Deduktion.

**) Hans Wachtmeister nämnes såsom den der beherrskade första klassen, der reduktionen yrkades af en mängd Officerare, som nyss förut blifvit Baroner; den andra klassen styrdes af Axel Wachtmeister. Såsom de der talade ifrigast för reduktionen nämnas Ehrensten, Lindhjelm, Cronskjöld, Gyllenhof, Lovisin, Örneklo och Lindskjöld — se Fant. Utkast till Sv. Hist. IV. st. 193.

Den fria öfvertygelsen förstummades. De bättre aflägsnade sig slutligen. En hedersvakt var utsatt för riddarhuset, men med laddade gevär. Den ringare Adeln smekte man och narrade med hoppet att få behålla de mindre godsen; andre åter med deras röster beherrskades af Chefen för Lifgardet. Och allt detta sades komma ifrån Johan Gyllenstjerna. Han var dock nu död, men hans råd voro ej glömda, hans hat öfverlefde honom.

Det är Claes Rålambs vittnesbörd, hvartill vi lyssnat. Han var samtida och väl bekant med händelserna. Hans uppsåt att skrifva sant, må ej betviflas; men då han sjelf var lidande, kan möjligtvis framställningen tagit färg af hans personliga ställning. Dock finnes intet i sakernas allmänna natur, som bestrider hans trovärdighet. Den bestyrkes ock af andra vittnesbörd. Allt sammanstämmer att tillskrifva Johan Gyllenstjerna ett stort inflytande näst före 1680 års riksdag. Konungen med sin underlägsna bildning behöfde en förste minister. Gyllenstjerna vann hans förtroende, hvilket, en gång vunnet, ej lätt förlorades. De utrikes ärenderna sköttes utaf honom helt och hållet; de inrikes gingo ock igenom hans hand, och äfven i krigssaker, dem Konungen eljest trodde sig sjelf förstå, skedde intet Gyllenstjerna oåtspord *).

*) Fryxell, Handlingar ur utr. Ark. I. 389.

Äfven allmänna handlingar vittna om vilda uppträden inom riddarhuset. Första och andra klassen nekade att rösta, stego upp med häftighet, så att bord och stolar kastades omkull, och rusade i vild oordning upp till Konungen. Der afvisades de, emedan Landtmarskalken ej anförde dem. På riddarhuset uppstod ny strid. Andra dagen återvände de till Konungen, nu åtföljde utaf Landtmarskalken, bedjande, att icke andre måtte få bestämma öfver deras gods. Men på samma gång uppvaktades Konungen af det andra partiet, som begärde, att det fattade beslutet måtte få äga bestånd, fastän "några få af första klassen" hade satt sig deremot *).

Härunder öfverlade Rådet om sin ställning. Nu var faran för alla gemensam och Konungens beskydd deras enda tillflykt. Riks-skattmästaren Sten Bjelke yrkade på framställning till Konungen. "Ständerne hade öfverstigit gränserna för sina rät-"tigheter. Nu kunde ingenting ändras, men Rådet "måste varna för framtida faror." Göran Gyllenstjerna ville säga Konungen, att lagen blifvit öfver-"trädd och Majestätet förnärmadt. — Johan Stenbock fann "svårt att ändra trenne ståndS beslut, "som det fjerde antagit. Att anklaga Adeln för en

*) Riksarkivet, Rådsprotokoll d. 3 Nov. 1680.

"olaglig votering tillhörde icke Rådet, minst då sa-"ken vore utaf Konungen gillad." — Bengt Oxenstjerna sade: "det kan bevisas, att voteringen ej "varit laglig. En klass har blifvit våldsamt under-"tryckt. Det är en stor sak att tala om ett helt "riksstånd; men har det ej dragit i betänkande att "göra hvad det gjort, så må vi ock säga det sant "är. Konungen hörer ju enskiltes böner: han kan "ej illa upptaga Rådets föreställning. Hvad vi göra, "det göra vi för att freda vårt samvete och vårt namn hos efterverlden." Ännu ifrigare utbrast Nils Brahe: "Jag står vid min tro; om ock fyra stånd "förena sig, hafva de ej makt att göra hvad de nu "gjort. Vi förolämpa ej ständerne, om vi försvara "oss; vi göra dem ingen orätt, om vi säga, att sa-"ken tillhör Konungen allena. Men detta måste vi "utsäga, ty när Konungens rätt angripes, sväfvar "Majestätet sjelft i fara."

Sålunda öfverlades på rådkammaren. Riksskattmästaren förde ordet inför Konungen. Rådet ville ej tala om reduktionen, som ej mera kunde ändras; det varnade blott för den fara, som uppstode, om ständerne skulle besluta, der de blott bort vara rådgifvare. Konungen svarade med köld, att det "förundrade honom, om Rådet ville afstyrka "hvad fyra stånd beslutit. Det vore icke väl att "göra något deremot." — Sten Bjelke bedyrade vid

Gud och sin själs salighet, att sådant icke varit Rådets afsigt; hvarefter Konungen blott svarade: "Då har jag ej rätt förstått meningen och dermed är allt väl" *).

Rådsherrarne talade om intrång på Konungamakten genom ständernes tilltag, men tänkte ej, att den stund var kommen, då Konungens makt skulle blifva den enda i staten. Dem sjelfve väntade blott skymf och undergång. Rådet, svagt, oenigt, misstänkt af Konungen, stod snart såsom anklagad part inför domstol. Den stora kommissionen utaf nio ledamöter ifrån hvarje stånd stämde Konungens förmyndare till ansvar. De la Gardie, nu mera Riksdrots, och Riksamiralen Stenbock sökte göra saken för hela Rådet gemensam. Detta åter sköt den ifrån sig, görande skillnad emellan Råd och regering. En hvar sökte rädda sig sjelf i den allmänna faran. Förmyndarne påstodo, att hela Rådet, icke blott de fem embetsmännen, fört regeringen, att dessas makt ej varit densamma, som på Drottning Christinas dagar, att Rådet redan förut i en offentlig skrift förbundit sig till ansvar, och att protokollen skulle visa, det hvarje beslut blifvit fattadt efter flesta rösterna.

Rådet sökte vederlägga dessa skäl. Dess pligt hade endast varit att råda efter sin ed, regeringens

*) Riksarkivet. Rådsprotokoll d. 3 Nov. 1680.

att styra landet. Rådet valdes af Konungen och vore blott inför honom och för Gud ansvarigt; men regeringen, af ständerne förordnad, kunde ock af dem kallas till redovisning. Den hade Kunglig makt, men Rådet hade lofvat den sin lydnad. Regeringen hade svurit en egen ed, hvilken äfven blifvit affordrad dem af Rådet, som tillfälligtvis förrättat embetet för någon utaf Riksförmyndarne. Men kunde något brott bevisas emot någon Rådsherre, så ville ingen undandraga sig att svara. Dock bad man, att blott uppsåtlig ondska måtte, der den kunde bevisas, lända till straff.

Så tvistade förmyndarne och Rådet. Men ständerne dömde, att saken gällde hvar och en efter dess afgifna röst och äfven de dödes sterbhus, så framt penningar skulle återbäras *).

Under ett sådant split emellan stånden, inom Rådet och på riddarhuset, blef Konungen allrådande. Enväldet låg färdigt, och han behöfde blott sträcka sin hand derefter. Planer dertill skola funnits före riksdagen, uppgjorda medan Gyllenstjerna lefde **). Afunden emellan stånden lättade utförandet. Adeln ville betunga borgrarne mera än förut och minska presternes inkomster. Desse åter visade benägenhet för enväldet. Konungen hade till en början ställt

*) Riksarkivet, Handlingar till 1680 års riksdag.
**) Fryxell, Handlingar ur utr. ark. I. 400.

sig bakom ständerne och yttrat, att det vore honom kärt, om hvar och en behölle hvad han ägde, blott riket kunde hjelpas *). Nu lät han de store krossas utaf kommissionens domar, hjelpte riket med hvad de förlorat, och tog, för att fritt kunna röra sig med allt detta, envåldsmakten för sig sjelf. Det skedde, då han aflät till rikets ständer en förfrågan om vissa riksvårdande ärender. Först hemställde Konungen till ständerne, om han borde anses bunden af regeringsformen; dernäst, hvad det betydde, att riket skulle styras med "Råds råde", och slutligen, huruvida Rådet skulle anses såsom medlare emellan Konungen och folket. Ständernes svar innehåller enväldet, och Rådets förklaring uttrycker dess tvungna undergifvenhet. "Regerings-"formen" — så yttra sig ständerne — "kan af Ko-"nungen förändras; han sjelf är bunden utaf ingen "regel utom Sveriges lag. En Konungs förmyndare "måste redogöra för sin styrelse, men en myndig "Konung i ett arfrike, som Gud honom gifvit, är "ansvarig inför Gud allena. Rådet är blott Konun-"gens rådgifvare; beslutet hvilar hos honom ensam. "Att riket styres med Råds råde, innefattar blott "en skyldighet för Rådet att säga Konungen sin "mening, derest denne finner skäl att höra den.

*) Fryxell l. c. I. 408.

"Men Rådet är för ingen del en medlare, ej heller "något femte stånd, utan ett med Ridderskapet "och Adeln. Rikets ständer erkänna ingen medlare "emellan sig och Konungen, utan bör allt sådant, "såsom en ovan sak, fullkomligen afskaffas *)."

Så ständerne. Rådet, sedan riksståndens svar blifvit bekant, försäkrar sin underdånighet och sin djupa bedröfvelse, om någon kunde tro, att detsamma velat öfverskrida gränserna och vara något annat än Konungens tjenare. Tvenne Riksråd, Gustaf Sparre och Knut Kurk, deltogo ej uti de öfriges förklaring och uppburo derföre eller fruktade åtminstone Konungens onåd. Ty de afbådo den uti en särskilt skrift, som för öfrigt var ett genljud af hvad Rådet hade sagt **).

Att denna Rådets förklaring icke gick af hjertat, inhämtas af Claes Rålambs intyg ***). Hans ord uttala det gamla Rådets verkliga mening. Sådan hade Sveriges statsförfattning varit, att Rådet yttrade sin mening äfven oåtspordt, och riket styrdes med Råds råde, det vill säga, icke emot detsamma. Medlare vore Rådet äfven, så vida dermed menades att styrka Konungen till sin ed. Nu beröfvades Rådet all makt och behandlades såsom

*) Riksarkivet. Riksdagshandlingar 1680.
**) Riksarkivet. Handlingar till 1680 års riksdag.
***) Riksarkivet. Claes Rålambs Deduktion.

det der kunde kufvas utan lag och rätt. Ty det kallades inför orätt domstol. Om regeringen, af ständerna tillsatt, kunde ställas till ansvar inför dem, så bestod dock Rådet utaf Adelsmän, hvilka blott af Hofrätten kunde dömmas, eller på sin höjd utaf den domstol, som regeringsformen stadgade för rikets höge embetsmän *). Men detta stadgande låtsade man glömma, under det man väl ihågkom den punkt utaf regeringsformen, som handlade om redovisning inför ständerne. Ville man ändra regeringsformen, så borde ändringen ej tillämpas på en förfluten tid eller, såsom nu stadgas "in casu." Här sutto prester i domstolen, som efter de symboliska böckerna ej voro skicklige till domarekallet. Andelige män ägde, efter privilegierna, icke rätt att dömma hvarandra i verldsliga mål; huru mycket mindre rikets Råd? Här sutto bönder, som ingenting förstodo utom åkerbruket. De ropade ja till allt hvad deras prester förestafvade dem, ty de saker, som här afgjordes, voro för deras hufvuden såsom mörkret för ljuset.

Så klagar en man, som sjelf suttit i det mäktiga Rådet, och nu såg dess förnedring. I denna Rådets afsättning låg statsförfattningens förändring. För öfrigt var enväldet ännu bundet utaf Sveriges

*) Regeringsformen 1634, nionde punkten — Stjernman l. c. II. 895.

lag, ständernes frihet erkändes och de kallades rikets ständer; men Rådet förlorade ända till namnet och dess ledamöter blefvo Kongl. Råd.

En annan väsendtlig förändring låg i reduktionen. Den var till tiden helt och hållet obegränsad och till omfånget vida längre utsträckt, än den, som beslöts år 1655. Nu indrogos alla Grefve- och Friherreskaper, alla Kungsgårdar, alla säteso och ladugårdar, som fordom tillhört kronan och blifvit bortförlänade, äfven penningar, som erhållits af staten, i stället för gods. Ingen skillnad gjordes emellan län och allodialgods; det enda, som undantogs, var de förläningar, hvilkas ränta icke öfversteg 600 dal. S:mt; och fattige Officerare, som gjort sig välförtjente, anförtroddes åt Konungens nåd. De köpta godsen stadfästades i ägarens hand; dock borde undersökning öfver köpet hållas. Detsamma gällde om förpantningar, och för pantgods erkändes endast de, som emot reda penningar blifvit lemnade i pant. I de främmande provinserna utsträckte svenska kronan sin egen rätt till den tid, då dessa länder icke tillhört Sverige; och, allt detta oaktadt, var det fåfängt, att Ridderskapet och Adeln bad om en försäkring emot framtida efterräkningar **). De ofrälse ståndén förbehöllo

*) Stiernman l. c. II. 1820.
**) Stiernman l. c. 1820.

kronan dess rätt till ännu större fordringar *), och detta förbehåll upprepades vid reduktionens verkställande **).

På detta sätt blef aristokratien beröfvad på samma gång sin makt och sina skatter. Efter dess fall dröjde ej länge, förr än Konungamakten blef obegränsad. Ty allena med Konungen blefvo ständerne snart blott rådgifvande; ja! det kom en tid, då deras råd ej efterfrågades. Det var Carl XII:s tidehvarf. Huru detta tillgick, hörer till historien om Konung Carl XI:s regering. Vi hade föresatt oss att berätta orsakerna till statsskickets förändring, och stå vid gränsen af vårt ämne. Kasta vi en blick tillbaka, så visar sig först, huru Sveriges äldre förhållanden gåfvo uppkomst åt en mäktig Adel, som blodigt kämpade sin strid mot Konungen och slutade med att blifva dennes bundsförvandt; eller, rättare, dess tjenare. Sedan kom en tid, då denne tjenare uppsteg till större makt och rikedom, än som var rättvist och för staten nyttigt. Deraf uppstår billig klagan, men också ett på privilegier grundadt försvar. De stridande förlora lugnet, passionerna väckas, egennyttan arbetar, stora fordringar framställas. Då uppträder Konungen så-

*) Lönbom, Handl. till K. Carl XI Hist. VIII 106—109.
**) Geijer, Teckning af tiden ifrån Carl XI:s död till Gustaf III. sid. 13.

som medlare. Anspråken nedstämmas och en fred slutes, den billigheten förestafvar. En stor förändring inträffar; Konungen dör. Den nya regeringen blir part i striden och med sig sjelf oenig. Då växer tyst den andra partens makt och framstår slutligen, oblidkelig och öfvermäktig. Den försonande medelvägen öfverträdes. För freden talar ingen, billigheten är glömd, Sveriges öde hvilar hos blindt framrusande partier. Aristokratien, som ibland dessa var det svagaste, störtar tillsamman, men på den fallnes graf reser den enväldiga Konungamakten sin thron. I Carl XI:s hand beredde den åt Sverige ett lyckligt tidehvarf, men utan att dock skänka någon ersättning för det stöd, som staten haft af ett ädelt Ridderskap. Detta åter hade kunnat frälsa sig igenom trogen vård af sina pligter, igenom klok eftergifvenhet och rättrådigt försvar. Det blef sin bestämmelse otroget och förlorade allt, emedan det ej ville i tid uppoffra något. Men å andra sidan var ock deras hat fördömligt, som störtade den gamla aristokratien. Det var dessa begge öfverdrifter, som tillsammans förde hvälfningen till en ytterlighet. Emellan begge gick igenom hela tidehvarfvet en åder utaf sanning, rätt och billighet. Denna de bättres mening uttalades af Carl X, men blef ej nog bemärkt af Carl XI. Så gick statshvälfningen fram ur sakernas eget skick

eller, rättare, ur deras oskick, och var ett verk af de otaliga viljor, som arbetat i tidehvarfvet. Väl kunna gamla välden störtas och statsförfattningar förändras, men dertill fordras större krafter än personlig ärelystnad eller nyck. Men när hela tiden fått en annan karakter, då måste äfven formerna förändras, hvaruti den lefver. På ett sådant sätt förhöll det sig med statsskickets förändring under Carl XI. Det gamla kunde ej bestå, ty alla tidens krafter verkade emot detsamma, och det, som af ett sådant arbete frambringas, måste segra.

Efter läsningens slut framfördes Författaren till Direktören, som, vid belöningens öfverlemnande, till honom yttrade:

MIN HERRE!

I samhällets lif, likasom i menniskans, kan genom ett organs oformliga tillväxt det helas helsa gå förlorad. Det gäller då att nedbringa öfverdriften till jemnmått och att återställa alla delarnas lika samverkan. Vårt statsskick erkänner ingen feodal-adel. Likväl hade, genom vapenäran och regeringarnas gunst, en sådan bildat sig och inkräktat allt större förmåner. Det, som i folklynnet icke hade fäste, kunde doek icke bestå. Företrädet väckte harm, icke allenast i de andra ståndеn, som förorättades,

men äfven hos den yngre Adel, till hvilken förmånerna icke hunnit. Statsbördorna tryckte ojemt under krigen och deras icke mindre tunga följder. Rättelse kräfdes således ojäfaktigt, men den borde ej genomföras bröstgänges och förstörande. Hindren måste förmedlas från öppet och högstämdt motstånd till allt större eftergifter. Från båda sidor anropades konungamakten, såsom opartisk och öfver striden upphöjd skiljedomare. Gustaf Adolfs snillrika dotter ville dock icke lösa hvad hon sjelf till stor del invecklat, utan nedlade hellre från sitt stolta och oböjliga hufvud konungakronan. Carl Gustaf tog trådarna i kraftig hand och hade utan tvifvel med mera saktmod och rättvisa utredt svårigheterna, än den genom lynne och bristande bildning oskonsammare sonen. Denne afhögg knuten och tog enväldet såsom belöning. Genom detta offer var den ordning dyrköpt, hvilken han införde. Sådan är den period af vår historia, Ni, Min Herre, efter allvarlig och berömlig forskning, i en ledig och skarpsynt uppfattning af ämnet, med oväld i åsigter samt ett klart och flärdlöst framställningssätt, återgifvit. Kärlek till våra häfder har på Eder gått i arf från en högaktad Fader, som vid Universitetet var lärare i historien, förrän han i kyrkan och samhället gjorde sig utmärkt. Namnet, som prydt flera lärosalar, äger Ni från det folk,

som så ofta med minnesvärda gerningar uppträdt i fäderneslandets öden och gjort en del af dess historia, Engelbrechts, Sturarnas och Gustaf Wasas följeslagare. Minnenas röst manar således Er, min Herre, att fortsätta en lyckligt börjad verksamhet, för hvilken Svenska Akademien härmed velat visa sin aktning.

Herr Svedelius förrdes härefter af Sekreteraren till det hedersrum, han vid Akademiens offentliga sammankomst äger att intaga.

I Skaldekonsten hade Akademien mottagit *Trettiofyra* skrifter — det största antal, som, med ett enda undantag (år 1805), alltsedan hennes stiftelse blifvit till någon täflan insändt. Bland dessa hade Akademien tillagt det andra priset åt poemet N:o 7, *Sadi's syn*, som upplästes. Författaren, E. O. Kanslisten i Kongl. Landtförsvars-Departementets Kansli-Expedition, Herr *Gudmund Leonard Silverstolpe*, framfördes till Direktören, som för honom tolkade Akademiens bifall.

Enahanda belöning hade Akademien tillagt poemet N:o 2, *Haralds Graf*. Då Författaren, Studeranden vid Upsala Universitet, Herr *Carl Johan Bergman*, var frånvarande, skulle belöningen honom genom Sekreteraren tillsändas.

Samma belöning hade Akademien tillerkänt poemet N:o 22, *Sappho på Leukas*, hvaraf, så mycket tiden medgaf, upplästes.

Författaren, Filosofie-Magistern, E. O. Amanuensen vid Kongl. Riksarkivet, Herr *Fredrik August Dahlgren*, framfördes till Direktören, som för honom uttryckte Akademiens tänkesätt.

Bland

Bland de öfriga poemerna hade Akademien funnit N:o 9, *Erik och Katarina*, utmärka sig genom en mild romantisk anda, en lycklig omvexling af tonarter samt en vårdad diktion. Enahanda förtjenster uppenbara sig i N:o 5, *Valfrids Minnen*. N:o 16, *Sång öfver Lennart Torstenson*, röjer en fosterländsk anda, en omsorgsfull versbyggnad, ett välljudande, stundom upphöjdt språk. N:o 19, *Svanen*, utmärker sig genom åtskilliga lyckliga återljud af de gamla folksångernas ton samt en poetisk färg i stilen. — N:o 23, *Luther i Worms*, uppenbarar en ädel värma för det stora ämnet samt en ledig behandling af versen. — N:o 11, *den Eviga Juden*, röjer drag af en liflig bildningsgåfva, ett vackert färgspel samt en lätt diktion. N:o 31, *Sång öfver Stagnelius*, äger känsla, bildrikhet och klang, hvilka egenskaper synas bebåda lofvande skaldeanlag. N:o 18, *Kellgrens Monolog*, utmärker sig genom åtskilliga vackra strofer samt en i allmänhet harmonisk vers, hvilka förtjenster, jemte en mild, elegisk anda, äfven uppenbara sig i N:o 20, *Skaldens bönhörelse*. N:o 28, *Mars Jutehataren*, har en frisk och egen ton samt drag af väl använda lokalfärger. I N:o 30, *Napoleons Likbegängelse*, samt i N:o 17, *Den sista Menniskan*, förekomma ställen, som förråda fantasiens liflighet och styrka jemte en ledig versifikation. Slutligen hade Akademien i N:o 13, *Barndom och Ungdom*, samt N:o 6, *Lifvets Afton*, funnit ett enkelt framställningssätt och en i allmänhet lätt diktion.

Det af Akademiens höge Skyddsherre stiftade pris att i början af hvarje år tilläggas någon Vitterhetsidkare af förtjenst, hade Akademien för innevarande år tilldömt Kongl. Hofpredikanten och Kyrkoherden, Herr Magister *Arvid August Afzelius*, författare af *Svenka folkets Sagohäfder*, öfversättare af *Sæmunders Edda*, medutgifvare af *Svenska Folkvisor*, samt författare af flera lyriska dikter. I öfrigt hade Akademien detta år lemnat understöd för fortsättande af

den litterära banan, åt Studeranden vid Upsala Universitet, *Carl Johan Bergman*, hvilken tillförne erhållit Akademiens pris för skaldestycket *Bröllopet på Arolsen*, samt nu blifvit bland de täflande utmärkt, äfvensom åt Studeranden vid nyssnämda Universitet, *Johan Nybom*, hvilken vid en föregående högtidsdag erhållit Akademiens pris för poemet *Aminas Sång*. Då det för Akademien varit en tillfredsställelse att, så vidt hennes tillgångar medgifva, äfven söka bereda något understöd för utmärkta författares i knappa omständigheter efterlemnade närmaste anhöriga, bör Akademien äfven nämna, att ett dylikt understöd för innevarande år blifvit tillagdt framlidne Professoren *Thorilds* Enka.

Derefter tillkännagaf Direktören, att de Täflingsämnen, Akademien med sin höge Skyddsherres nådiga bifall ämnar för nästkommande år uppgifva, skulle, på vanligt sätt, i de allmänna bladen kungöras.

Den Minnespenning, Svenska Akademien i år låtit pregla, hade till ämne Riksamiralen, Grefve *Carl Gustaf Wrangel*. Åtsidan föreställer bröstbilden med omskrifna namn och titlar. På frånsidan föreställes Segerns Gudinna med en lagerkrans i högra handen och en Corona navalis i den venstra, som hon stöder på ett styre. Öfverskriften, *Utramque Promerito*, betyder: Åt honom, som förtjent beggedera. I afskärningen läses: Terra marique victor obiit MDCLXXVI; Segervinnare till lands och sjös, död 1676.

Grefve Wrangels Minne, författadt af Akademiens frånvarande Ledamot Herr Franzén upplästes.

MINNE

AF

RIKS-AMIRALEN, GREFVE

CARL GUSTAF WRANGEL.

Vid en vik af Mälaren, der segelleden går till Upsala, ligger ett slott, som icke blott genom sitt utmärkta och egna byggnadssätt fäster alla förbifarandes uppmärksamhet, utan ock genom sina inre märkvärdigheter lockar till sig besök, äfven af utlänningar, som der finna en rik samling af alla slags minnesmärken ifrån Sveriges mest lysande tidehvarf. Hela huset, med allt hvad det innehåller, är ett segertecken ifrån trettiåra kriget och en minnesvård af svenska Aristokratien på höjden af dess ära. Det byggdes af en ibland Drottning Christinas stora Fältherrar; och då hon dit skänkte de åtta pelarne af hvit marmor, som stödja och pryda dess ingång, erkände hon sin förbindelse hos den man, hvars hjeltemod och vapenlycka hade beredt de ärofulla fredsslutet i Brömsebro och Osnabrück. Men både hennes kungliga gåfva, ehuru stor och dyrbar den än är, och henne sjelf, hvars regering så litet svarade emot allt hvad för den var vunnet med råd och

med svärd, glömmer man gerna, då man träder in i det inre af slottet. Der möter man öfverallt minnen af den tid, som, skapad af hennes store fader och fullbordad af hennes segerrika Frände, framstår i Sveriges häfder lik en episk dikt, som behåller sin oförgängliga skönhet, hvad omskiften än dess föremål må hafva undergått. Från rum till rum tycker man sig se, ibland en mängd hjelteskuggor, honom främst, som i denna byggnad rest sig ett äreminne, vältaligare än något af Lehnberg, och höra det rykte, som en *äldre* skådepenning visar oss flygande och basunande om hans hjeltebragder, "så länge menniskor lefva" *).

Ja, så länge menniskor lefva, för hvilka de svenska härarnes segertåg i Tyskland, i Polen, i Danmark, äro föremål af en oförgänglig märkvärdighet, så länge skall ock ibland de namn, som vid dem klarast lysa, Carl Gustaf Wrangels fästa den uppmärksamhet, som en sällsynt förtjenst i förening med en ovanlig lycka är säker att vinna och bevara.

Svenska Akademien, som förgäfves önskat att i sitt minnestempel ställa hans bild vid sidan af Torstensons och Banérs, hoppas likväl, att den högre ordning, till hvilken han som Fältherre hör,

*) Donec homines erunt.

skall visa sig i blotta förteckningen af hans bedrifter.

Genom Lifflands eröfring hade ätten Wrangel, en af de äldsta och mest ansedda i detta land, med sina många grenar kommit under Sveriges spira, och till dess talrikhet i svensk krigstjenst kan man sluta af den uppgiften, att 22 Wranglar stupat i slaget vid Pultava. Till ett lyckligare tidehvarf hörde Herman Wrangel af grenen Elstfehr, som genom sina krigsbedrifter så väl under Carl den IX:s som under Gustaf Adolfs och Christinas regering förvärfvade sig, jemte Fältmarskalksstafven, äfven Riksrådsvärdigheten och till slut styrelsen af det land, derifrån han var bördig. I Sverige hade han af Gustaf Adolf erhållit i förläning Herregodset Skokloster, som fordom tillhört Folkungaätten. Der föddes den 13 December 1613 hans äldste son Carl Gustaf af hans första maka Margareta Grip, som på fädernet härstammade från den mäktige Bo Jonsson och på mödernet ifrån Gustaf den I:s syster.

Uppfostrad i sina föräldrars hus ända till sitt tionde år, blef den då redan genom sitt mod och sin tilltagsenhet utmärkte gossen sedan insatt i det Skytteanska Collegium och njöt der undervisning, till dess han uppnådde fjorton års ålder, då hans fader tog honom med sig på fälttåget i Preussen.

Ännu för ung att ingå i ordentlig krigstjenst följde han dock, utan fadrens vetskap, ofta ut med krigsfolket och deltog i åtskilliga skärmytslingar. Konungen blef derpå uppmärksam; och ehuru förnöjd åt det hopp denna tidiga tapperhet gaf, bød han fadren taga vara på den eldige ynglingen, att han ej blottställde sig i otid.

Två år derefter, då kriget afbröts genom stilleståndet i Stumsdorf, blef han skickad på utrikes resor för att fullända sin adliga bildning. Först begaf han sig till Holland, der han uppehöll sig ett helt år för att inhämta kännedom af skeppsbyggeriet och seglingskonsten. Ända ifrån barndomen hade han haft håg för sjön, och, såsom en af våra mest lästa häfdatecknare anmärker, "var det nöje, han fann att segla ut på Mälaren, ett förebud till framtida sjöbragder." Från Holland reste han till Paris; men fick ej länge njuta af denna då redan lysande stads märkvärdigheter och nöjen. Gustaf Adolf, som vid den tiden beredde sig till det tyska kriget, hemkallade alla utrikes vistande adelsmän, på hvilkas krigstjenst han kunde göra räkning. Konungen påminte sig Wrangels fjortonåriga raskhet och nämde honom nu till Kornett och derjemte till Kammarjunkare, för att fästa honom vid sin person och genom sin uppmärksamhet befrämja utvecklingen af hans lofvande

egenskaper. Af samma orsak blef han ock befordrad till Ryttmästare vid Lifregementet och beviste sig detta förtroende värdig. Vid det märkvärdiga tillfälle, då Gustaf Adolf förde sin segrande här öfver floden Lech, aflade Wrangel det första lysande profvet af sitt hjeltemod. Då den under fiendens häftiga eld med underbar framgång utförda bryggan hade nått den motstående stranden och de 300 finska fotknektarne, som främst skickades öfver den, för att uppkasta en skans till dess försvar, fått denna färdig, skyndade Wrangel till deras förstärkning med andra 300 af deras landsmän. Vid samma tid hade Hertig Bernhard af Weimar på ett vad fört öfver en tredje flock af Finnar till häst och angripit fienden i sidan, medan fotfolket begynte tåga öfver bryggan. Altringer, som skulle möta anfallet, nödgades draga sig tillbaka för Wrangel. Han gjorde väl ett nytt försök, men en kanonkula, som flög tätt förbi hans hufvud, lade honom sanslös ner på marken och Wrangel slog hans Bäyrare ånyo tillbaka. Nu framträdde Tilly sjelf med sina Walloner, fattade i en af fanorna och tågade emot Svenskarna, som anfördes af sin Konung; men träffad af en kanonkula föll äfven han till jorden, och snart var segern af Gustaf Adolf fullkomligen vunnen.

En sådan lärospån af den nittonårige ynglingen, huru skulle den icke stadfästa honom i Konungens ynnest? Huru lycklig skulle han ej skatta sig att sedan få följa honom på hans segertåg till Augsburg, Landshut, München? Men ju större hans glädje var att alltid få vara honom nära, der kulor hveno kring hans hufvud och der blommor regnade på hans väg; desto större var hans sorg, då han, i slagtningen vid Lützen, ifrån en budskickning till venstra flygeln återkom och fann Konungen liggande i sitt blod, redan andlös. Han hade känt liksom en aning om denna olycka och bedt att få stanna qvar bland de få, som i den häftiga elden omgåfvo Hans Majestäts dyra person. Men Konungen svarade endast: "rid fort." Detta ord mindes han sedan under sin öfriga krigsbana, såsom ett fortfarande uppmuntringsord af den odödlige hjelten. Men den sorgliga åminnelsen af hans dödsdag begick han årligen med indragenhet och försakelse, såsom yttre tecken af hans djupa bedröfvelse, hans oupphörliga saknad.

Före sin död hade Gustaf Adolf förklarat, att, om något dödligt honom vidkomme, vore Banér den skickligaste att föra befälet. Huru säker den store Konungens blick äfven i detta omdöme var, beviste sig snart, då efter slaget vid Nördlingen, sedan Horn blifvit fången, Gustaf

Adolfs kommandostaf lemnades i Banérs hand. Wrangel, som redan förut tjent vid den i Bäyern under hans öfverbefäl ställda hären, fäste nu alltmer hans uppmärksamhet genom prof af utmärkt tapperhet, ibland hvilka må nämnas Zedemichs intagande under striden emot Kurfursten af Sachsen.

Men jemte mod och rådighet i striden hade Banér hos honom upptäckt nit och drift och skicklighet att utföra honom eljest anförtrodda värf. Ett bevis derpå är det förtroende, hvarmed den genom sina utländska Höfvitsmäns motspänstighet och affall blottställde Fältherren valde den unge Wrangel att fara till Sverige och skaffa nya medel till krigets utförande. Äfven regeringen erkände hans förtjenster, och upphöjde honom under hans vistelse i fäderneslandet ifrån Öfverstelöjtnant vid Moltkes regemente till Öfverste vid Lifregementet, hvilken befordran fägnade honom så mycket mer, som han vid sitt första inträde i krigstjensten blifvit af Gustaf Adolf sjelf vid samma regemente anställd.

Under tiden hade Banér genom slaget vid Wittstock, som i början hotade att blifva en make till nederlaget vid Nördlingen, men slutades med en afgörande seger, räddat sig ur en svår belägenhet och återställt de svenska vapnens öfvervälde. Men nu vände sig emot honom alla de Kejserliga härarne; och då han fann det omöjligt att på fria

fältet möta denna öfverlägsna styrka, befäste han sig i sitt läger vid Torgau. Ändtligen anlände Wrangel med en förstärkning af 8000 man. Sjelf blef han med fem regementen förlagd i Henneberg. En Kejserlig styrka drog sig tillsammans för att drifva honom derifrån. Men han förekom den. Med sitt eget regemente, som stod fienden närmast, möter han dess rytteri vid Memmingen och slår det på flykten. Snart kommo de andra svenska regementerna honom till bistånd. Nu angreps det fiendtliga infanteriet och blef så slaget, att mer än 1000 man jemte tvenne Öfverstar tillfångatogos och tre Kejserliga fältstycken af Svenskarna behöllos.

Stolte af dessa segertecken gingo hans män att förena sig med hufvudarmeen, som stod i sitt fasta läger vid Torgau. Derifrån skickad att belägra staden Grosshayn, blef han vid ett starkt utfall af fienden sårad så väl i hufvudet som i armen, så att han föll af hästen och greps af fiendtliga händer. De hade redan begynt släpa honom med sig, men stannade för att rycka honom guldkedjan af halsen, då Svenskarne hunno komma till hans hjelp och rädda honom ur fiendens våld. Genast förd till Torgau för att der förbindas och vårdas, skulle han snart blifvit helad från sina sår, om han ej haft den olyckan att angripas af

en ny fiende, skarlakansfebern, som en längre tid pröfvade tålamodet hos den unge, stridlystna krigaren.

Emellertid bragte den österrikiska maktens från alla håll sammanströmmande troppar, som utgjorde 60,000 man, den svenska till 11,000 sammansmälta bären i allt större fara. Banér, som, förrän fienden samlat sin styrka, förgäfves försökt förmå honom till ett fältslag, fann sig nu tvungen att draga sig undan till Pommern. Genom detta namnkunniga återtåg, som allmänt anses för ett mästerstycke af krigskonst, räddade han utan betydlig förlust sin af de Kejserliga i hamn och i häl förföljda krigshär, och förenade sig med Herman Wrangel i hans befästa läger vid Schwedt.

För sonen Wrangel, om hvars, vid detta tåg såsom vid alla andra tillfällen, bevisade tapperhet Banér kunde lemna hans fader det mest hedrande vitsord, var detta möte af en särskilt betydelse. Utom sin sonliga glädje deraf, hade han den tillfredsställelsen att utgöra en föreningslänk emellan sin Fader och sin Fältherre, hvilka eljest föga sammanstämde. Denna förlikning var dock icke mer varaktig, än att den gamle Wrangel, hvars på en gång häftiga och stela lynne ej ville böja sig för Banérs befallande myndighet, nödgades

lemna sitt befäl och begifva sig till fädernes-landet.

Förut hade han haft den faderliga förnöjel-sen, att under eget deltagande i den förtviflade striden emot den öfverlägsna fienden vara vittne till nya bedrifter af sin tappre son. Ibland annat lyckades det denne att i Neubrandenburg, der fienden hade inlagt 1000 man till häst, öfverrump-la dem, nedergöra de flesta och taga de öfriga till fånga. Med lika framgång dref han de Kej-serliga ifrån flere af dem besatta pass i Pommern.

Men hvad fiendens öfvermakt ej förmådde det vann han genom förräderi. Den Kejserliga Ge-neralen Gallas, som öfver Trebelfloden ville trän-ga in i För-Pommern, hade tvenne gånger blifvit tillbakaslagen af den äldre Wrangel; och denne, som trodde, att Gallas öfvergifvit sin afsigt och förföljde Banér, hade begifvit sig till Greifswald, för att med den nyss ifrån Sverige återkomne Leslie rådslå om landets vidare försvar. Emeller-tid hade tvenne Pommerske adelsmän, Kursow och Behr, erbudit sig att visa de Kejserlige en obevakad väg öfver Trebelfloden. Det skedde, och fästet vid Tribsees öfverraskades och intogs. Det var som en öppnad damm. Hela För-Pom-mern öfversvämmades; och då äfven Hinter-Pom-mern, som Banér ännu sökte försvara, blef af

fienden till större delen intaget, syntes för Svenskarne, som nu mera utgjorde ett ringa, äfven af hungersnöd försvagadt antal, allt gå förloradt, hvad Gustaf Adolfs och hans fältherrars segrande vapen vunnit. Dock återstodo ännu, utom Erfurt i Thüringen och några orter i Hinter-Pommern, ön Rügen och Städerna Stralsund, Anklam och Greifswald. Den sistnämdas vård anförtroddes åt den yngre Wrangel. Dock behöfdes han snart till en vigtigare tjenst.

Under detta af så många, så hastiga och så ytterliga skiften utmärkta krig, hade utsigten för den svenska makten aldrig varit så mörk, så förtviflansfull, som nu. Men Banér, som alltid beviste sig störst, då hans belägenhet var svårast, förlorade icke modet. Lyckligtvis var äfven den Kejserliga hären, som ifrån 60,000 sammansmält till 15,000, af brist på lifsmedel i det utblottade landet, tvungen att draga sig tillbaka. Dock kunde Banér utan nytt understöd ifrån Sverige ingenting mer uträtta, än att hålla sig fast, der han ännu hade fotfäste. Den skicklighet och den framgång, hvarmed Wrangel förut hade uträttat ett dylikt ärende, gjorde att Banér äfven nu anförtrodde honom att fara till Sverige och yrka nödvändigheten af förstärkning så väl i penningar som i krigsfolk.

Det hörde till den storsinniga andan hos då varande regering, att ej låta den hittills med så mycken ära fullföljda striden få ett sådant slut, som skulle beröfvat Sverige all både heder och nytta deraf. Samma anda röjde sig i Ständernas beredvillighet till nya uppoffringar, oaktadt allt hvad landet af detta långvariga krig hade lidit. Wrangel, som nu vid 25 års ålder blifvit upphöjd till Generalmajor, återkom med ett sådant understöd, att Banér åter fann sig i spetsen för en väl utrustad här, som till det mesta bestod af ynglingar, fulla med mod och kraft.

Nu bröt sig Banér en ny väg till seger och ära, och Wrangel, som följde honom öfverallt, delade hans lagrar. Sedan vid Chemnitz Österrikes och Sachsens förenade härar blifvit slagne, beslöt den svenske fältherrn att ifrån det utarmade land, hvari kriget nu på tredje året var fördt, flytta det in i Kejsarens egna arfländer. Wrangel anförde förtroppen och intog Teschen. Äfven slottet Fetschau bemäktigade han sig genom en krigslist. Som han visste, att dit väntades undsättning, så fördelte han sitt folk i tvenne troppar, och befallde dem, att i åsynen af slottet låtsa en strid emot hvarandra liksom den ena vore Kejserlig, den andra Svensk. Bäst som de drabbade,

hade, skulle den ena afdelningen i skenbar förvirring taga flykten och söka skydd af fästningen. Det lyckades. Slagbommen öppnades för de flyende, som släppte in äfven de förföljande. Så blef fästningen utan blodsutgjutelse intagen.

Banér kom med hufvudhären, gick lyckligt öfver Elben, slog den Kejserlige Generalen Hofkirchen, tog honom jemte Montecuculi till fånga och stod följande dagen utanför Prag. Men den österrikiske fältherren Hatzfeld hade med en betydlig styrka inryckt i staden. Banér sände dit några kulor för att mana honom ut till strid, men han väntade hela dagen förgäfves. Då måste han draga sig derifrån och hämnades med landets plundring. Svenskarne tillåto sig nu sådana våldsamheter och utsväfningar, som förstörde den fröjd, de under Gustaf Adolf vunnit. Emellertid begaf sig Hatzfeld till Meissen: Banér följde efter och fördref honom derifrån till Franken, hvarefter han återvände till Böhmen, stod ånyo för Prag och intog några utanverk. Hatzfeld skyndade tillbaka. Men då hvarken han eller de öfrige Kejserlige Generalerne voro de Svenske vuxne, hade Piccolomini, som ansågs för den yppersta fältherren på österrikiska sidan, blifvit ifrån Nederland kallad med en ny krigshär till Prags undsättning,

och Banér måste vika undan till Sachsen. Piccolomini följde honom dit.

Königsmark, som för sin skicklighet i "det lilla kriget" vunnit ett stort namn, slog en Kejserlig tropp vid Leipzig; den tappre Slange en annan i Ertsbergen, och Wrangel intog det fasta slottet Heldrungen i Thüringen. Men i det hela var den svenska krigsmakten för svag att våga en afgörande strid med den vida öfverlägsna fienden.

Lyckligtvis var det förbund med Frankrike, som Oxenstjerna vid sitt besök i Paris med Richelieu afslutat, omsider stadfäst; och nu blef den krigshär, som Hertig Bernhard hade anfört, efter hvars död den blifvit ställd under Longuevilles och Guébriants befäl, skickad de Svenska till bistånd. Begge härarne förentes vid Erfurt. Nu hade ock Lüneburgare och Hessare förstärkt den under Banér stående, så att den förenade armeen utgjorde 36,000 man. Piccolomini med 40,000 hade lägrat sig vid Salfeld. Den förre slog sitt läger straxt bredvid. Hvardera befäste sig, utan att våga ett fältslag. Kejsaren hade förbudit, att hela hans styrka skulle på en gång blottställas; och Banér, då han ej fick ensam styra, utan måste bero af de fransyska fältherrarne, fann rådligast att svälta ut fienden; hvilket ock lyckades, så att Picco-

lomini nödgades bryta upp, för att i Frankrike och Hessen söka lifsmedel för sitt uthungrade folk.

Så flyttades kriget till stränderna af Weserfloden; men ingenting var afgjordt, då den sena årstiden tvang de Kejserliga att gå i vinterqvarter. Vid nyåret 1641 inträffade en ovanligt sträng köld, som belade med is, ibland andra Tysklands floder, äfven Donau. Det bragte Banér att våga det ryktbara tåget till Regensburg, der den nye Kejsaren Ferdinand III höll riksdag. Wrangel, som jemte Königsmark beredde hans väg, öfverraskade vid Champ en ifrån Böhmen skickad tropp, tog den till fånga och bemäktigade sig slottet Ressdingen. Snart stod den svenska hären på stranden af Donau. "Om Regensburg förloras, står Kejsarkronan tillika med Bäyerska Churhatten på spel," hade Tilly sagt vid sin död och med bleknade läppar ropat: "Regensburg, Regensburg." Utan tvifvel bidrog minnet af denna varning till den bestörtning, som det väckte hos de församlade Ständerna, då fiendens rop hördes från den andra stranden och 600 svenska ryttare redan gått öfver isen. Men ett plötsligt töväder räddade staden.

Banér, som under sitt äfventyrliga återtåg insjuknat och i Halberstadt slutade sin ärofulla bana (den 10 Maj 1641), hade före sin död yttrat sin önskan att få lemna öfverbefälet åt Torstenson.

Men som denne då befann sig i Sverige, hade han förordnat, att det emellertid skulle delas af hans svåger Pfuel med Wittenberg och Wrangel.

De utländske Öfverstarne, som voro i svensk tjenst, missnöjde öfver obetald sold och afundsjuke öfver de svenske befälhafvarnes företräden, nyttjade nu åter tillfället att uppresa sig och föreskrifva nya villkor för deras fortfarande tjenst. Dessa måste tills vidare beviljas, helst Piccolomini, underrättad om dessa rörelser, gjorde sig färdig till anfall.

Wrangel höll på att förskansa sig på ett skogbevuxet berg vid Wolfenbüttel, då han blef angripen af tre kejserliga brigader. Dem mötte det tappraste motstånd, främst af det blå regementet, som stod i en liten förskansning långt fram om de andra. Fiendens försök att falla Svenskarne i ryggen afböjdes af Königsmark. För öfrigt var det blott Wrangels troppar, som deltogo i denna märkvärdiga strid. Den varade i flera timmar. De Kejserliga blefvo med en förlust af 4 till 5000 man tillbakaslagne. Obetydligt hade Svenskarne lidit. Deras bundsförvandter Lüneburgarne och Weimarianerne stodo såsom sysslolöse åskådare af striden.

Inom den svenska hären fortfor den oroliga andan hos de främmande tropparne, då inga pen-

ningar kommo ifrån Sverge. Pfuel, som sjelf var Tysk, delade sina landsmäns missnöje, helst han märkte, att hans medbröder vid öfverbefälet bestridde honom företrädet, ehuru han var den äldste Generalen, hvarom han i synnerhet med Wrangel råkade i osämja. Slutligen återkommo de tvenne ombud, som de främmande Öfverstarne hade skickat till Stockholm och förklarade, att de af Regeringen blifvit väl emottagne och försäkrade om uppfyllelsen af deras fordringar, om ej i allt, dock i det mesta. Också kom en summa penningar, som Adler Salvius genom sin enskilta åtgärd hade tills vidare anskaffat. Så afböjdes för andra gången den hotande faran, att svenska krigshären skulle i saknad af en sammanhållande fältherre förskingras. En sådan väntades i Torstenson, om hvilken Gustaf Adolf hade yttrat, att han vore det största fältherre-ämne i hans armé. Derföre blef han ock, oaktadt sin sjuklighet, för hvars skull han begärt tjenstledighet och nyss var hemkommen, af Regeringen nödgad att intaga det efter Banér lediga rummet, som han allena kunde uppfylla. Nu öppnades för Svenskarne en ny segerbana, som blef för Wrangel en ny fältherreskola. Af ett bref ifrån denne till hans fader synes det som han i början funnit sig af sin nye förman förbisedd och mindre aktad än af Banér. Andra

bref visa likväl, att den sistnämde med stränghet förehållit honom felsteg, som härrört af ungdomshetta, och att Torstenson lofvat honom "i bästa måtto hos Fältmarskalken excusera."

Banérs plan att låta Kejsarens egna länder känna det onda af kriget fullföljdes af Torstenson. Hans första segertåg skedde åt Schlesien, der han förenade sig med Stålhandske och intog med storm fästningen Glogau, der han fann ett rikt byte.

Wrangels deltagande i detta fälttåg blef afbrutet genom en resa till Sverige, dit han nu för tredje gången blef skickad att skaffa medel till krigets fortsättning. Men under hans frånvaro fortfor namnet Wrangel att inom armeen utmärka sig. En annan Wrangel af samma ätt som Carl Gustaf, men af en särskilt gren, var redan förut namnkunnig och blef det ännu mera genom sin till öfverdåd gränsande djerfhet, hvarföre han ock kallades Dulle, d. v. s. den galne Wrangel. Med honom i spetsen inbröt Torstenson i Mähren och eröfrade Olmütz, der han fann ett ännu rikare byte än i Glogau, hvarefter Helmuth Wrangel ströfvade ända till sex mil nära Wien.

Carl Gustaf Wrangel, som nu med det nya af honom mönstrade krigsfolket hade landstigit vid Wolgast, möttes af ett der väntande bref från Torstenson, hvari han för honom berättar bland

annat Hertig Frans Alberts af Lauenburg fångenskap och död. Den Nemesis, som, oftare än det bemärks, röjer sig i händelsernas lopp, bragte i Svenskarnas våld denne Prins, hvilken, om ock oskyldig till Gustaf Adolfs död, dock hade förskyllt deras hämd, då han ifrån sin döende beskyddare flydde till fienden och förrådde hans folk och sak. Nu, då han blef fången, hade han i början dolt sitt namn; men röjde sig sedan under de plågor, han led af sina sår och af harmen, att han fallit i svenska händer.

I ett sednare bref till Wrangel (af den 21 Aug. 1642) uppmanar honom Torstenson, som förgäfves belägrat Brieg och nu måste undsätta Glogau emot Piccolomini, att med sina troppar skynda "hvad möjligt och menskligt är," och anvisar honom vägen längs vestra sidan af Odern åt Crossen. Fem dagar derefter anlände Wrangels förtropp, 4000 man fotfolk, och Torstenson erböd Piccolomini slagtning. Men denne ville ej lemna de förskansade höjder, han intagit, och tryggade sig vid den förmur, han hade af Odern, på hvars andra strand Svenskarne ännu stodo. Der fans hvarken bro eller vad; men lyckligtvis upptäcktes ett ställe, der floden samlat så mycket sand, att under natten (till den 30 Aug.) hela svenska hären med fotfolk, tross och skytteri, kunde på fem timmar tåg-

öfver densamma, oskadade och af fienden obemärkte. En timme derefter ändrade floden sitt lopp och sköljde undan sanden, så att icke ens en ryttare mer kunde komma öfver. Denna tillfällighet räddade Glogau. Piccolomini måste upphäfva belägringen med en förlust af 1,200 man.

Straxt derefter anlände Axel Lilje med de öfriga troppar, som Wrangel medfört ifrån Sverge, och den svenska hären var nu med den kejserliga ungefär lika manstark. Dock klagar Wrangel i ett bref till sin fader, att "af de svenska knektar, han utfört, knappast en tredjedel var qvar i tjenstbart stånd." Emellertid utmärkte Svenskarne under sitt tåg till Öfra Lausnitz hvar tredje dag med eröfring af en fästning eller en stad, ibland hvilka Zittau, till hvars undsättning de Kejserlige sågos hasta, gaf sig för Wrangel, som intagit dess utanverk, och bragte besättningen att gå i svensk tjenst. En mil derifrån hade Piccolomini befäst sig i sitt läger på Böhmiska gränsen, och då Torstenson fann, att han undvek drabbning, begaf han sig åt Sachsen för att belägra Leipzig. Piccolomini måste nu hasta till stadens undsättning. Torstenson drog sig undan till Breitenfeld för att der erbjuda honom drabbning. På samma ställe, der Gustaf Adolf hade vunnit den stora segern öfver Tilly, stod nu, elfva år derefter, det andra slaget vid Leipzig, den

23 Oktober 1642. Att Svenskarne nu hade ställt sig, der Tilly stod förra gången och Piccolomini innehade Gustaf Adolphs ställe, syntes vara ett elakt förebud.

Jemte Piccolomini stod Erkehertig Leopold af Österrike i spetsen för den fiendtliga hären, och på den svenska sidan stridde under Torstensons öfverbefäl, ibland Generalerna, Liljehök, Wrangel, Königsmark, äfven Prins Carl Gustaf. Alla utmärkte sig hvar på sitt ställe, och utgången blef en fullkomlig seger för de Svenska. Till den bidrog Wrangel till en betydlig del derigenom bland annat, att då en del af de Kejserliga hade, i likhet med en anordning af Gustaf Adolf vid det förra slaget, dragit sig i en liten skog, Wrangel föll dem i sidan och dref dem ut på fältet, "der hans ryttare så spelte med dem, att knappt en enda undkom." *)

De Kejserlige hade förlorat nära 10,000 man i döda och fångar, hela sitt artilleri och sin tross. En mängd fanor i Riddarholmskyrkan bevittna ännu denna stora seger. Af det rika bytet erhöll Wrangel Erkehertigens kalesch och guldservis. Leipzig, der samma dag en tacksägelsehögtid blifvit begången

*) Se Wrangels bref till sin Far hos Geijer, Svenska Folkets Historia 3 D. s. 369.

för stadens befrielse från den svenska belägringen, blef, kort efter det folket kom ur kyrkan, af en svensk trumpetare uppfordradt, men dröjde dock en månad, innan det gaf sig och betalte den fordrade brandskatten.

Nu vände sig Torstenson emot Freyberg, men den nära fienden, som han hade i sin gikt, hindrade honom att sjelf anföra belägringen, hvarföre den ock måste upphäfvas.

Då han emot våren 1643 hade tillfrisknat, stod han åter i Böhmen, tågade midt emellan Prag och det kejserliga lägret och föll in i Mähren, der han förgäfves manade Gallas till slagtning. Han beredde sig att falla in i sjelfva Österrike, då ett ilbud ifrån svenska Regeringen kallade honom till en ny oväntad verkningskrets.

Svenska Regeringen hade af många vigtiga skäl, som Oxenstjerna i sitt bref till Torstenson utlade, beslutit att förekomma Danmarks afsigt att vid första tillfälle med väpnad hand utföra hvad det redan länge hade hemligen stämplat. Med den skyndsamhet, som utmärkte den store härförarens öfverraskande fälttåg, begaf han sig ifrån Mähren till Pommern, utan att danska regeringen kunde ana hans afsigt, förrän han redan stod i det försvarslösa Holstein.

Hans här var ordnad i tre afdelningar. Wrangel, som anförde den tredje, eröfrade Rendsburg, medan Torstenson sjelf bemäktigade sig hufvudstaden Kiel. Hertigen af Holstein betingade sig neutralitet, och snart voro äfven Schleswig, Ditmarsen, Stormarn och Jutland intagna.

Men mäktigare till sjös, än till lands, trösta-de Konung Christian på sin ansenliga flotta, som han sjelf anförde. Äfven den svenska sattes i nytt stånd och förstärktes af den, som en enskilt man, den ädle, om sitt nya fosterland så högt förtjente Ludvig De Geer, med en undransvärd drift och kraft hade utrustat mest på egen bekostnad. Den sednare, anförd af Thiessen, angreps utanför Schleswig af den danska Konungen och vann i början en fördel, men måste utan afgörande slut draga sig undan. Den svenska, under befäl af den förträfflige Clas Fleming, mötte vid ön Femern den danska flottan. Fyra gånger förnyades drabbningen. Begge flottorna, dem natten åtskilde, tillegnade sig segern. Konung Christian hade förlorat det ena ögat och dessutom erhållit 22 större eller mindre sår.

Fleming drog sig med en del af sin flotta in i Kielerfjorden för att bota sin skada. Torstenson hade, för att möta Gallas, nödgats lemna nejden. Flottan var således från landssidan obetäckt, och

från hafssidan inspärrades hon af den danska. Konung Christian försummade ej tillfället. Han lät från Fyen 1200 man landsättas vid Neu-Mühlen för att beskjuta den svenska flottan. Men afståndet var för långt. Dock träffade ett enda skott och hade en verkan, som, i sig sjelf högst beklagansvärd, öppnade för Wrangel en ny väg till ära och lycka.

Han var af Torstenson skickad att underrätta sig om flottans tillstånd och höra Amiralens mening om sin ställning och utväg att komma derifrån. Den slup, hvari Wrangel begaf sig till flottan, besköts af fienden, så att af 25 personer, som honom åtföljde, 14 blefvo döda. Om morgonen tidigt den 26 Juli 1644, då Amiralen stod i kajutan och tvättade sig, kom en fiendtlig kula, som hade studsat upp ur vattnet, in genom akterfönstret, krossade hans venstra lår och begge benen för tjenaren, som höll handfatet. Fleming, som kände sin död nära, använde ännu sina sista ögonblick till vård om den af honom icke blott förda, utan skapade flottan. Han kallade till sig alla hennes höfdingar och lemnade öfverbefälet icke åt någon af dem, utan, till allmän öfverraskning, åt Wrangel. Denne, som förut endast till lands bevist sin skicklighet som krigshöfding, ville undanbedja sig detta utomordentliga förtroende, men Fleming ålade honom det i fä-

derneslandets namn och tog af höfdingarne det löfte, att dé skulle underkasta sig hans kommando. Antingen det var Wrangels anseende och rykte, eller det medvetandet, att ingen af dem var de öfrige öfverlägsen, som bestämde dem; så spordes intet missnöje deröfver. Detta förordnande bekräftades af Torstenson vid hans besök på flottan, hvarvid han gaf en kraftig uppmaning till begagnande af det tillfälle, som vår Herre sjelf nu öppnat till flottans befrielse ur sin långvariga inspärrning.

Om det var en Försynens skickelse, att han befann sig om bord, då Fleming på ett så oväntadt och besynnerligt sätt bortrycktes; så var det ock ett tecken till den lycka, som väntade honom på hans nya bana, att den ihärdiga nordanvind, som en hel månad hållit flottan fängslad i Kielerfjorden, vände sig samma dag, som han emottog befälet. Nu hissades segeln och emot förmodan fans sjön öfver allt öppen. Amiral Galte, som anförde den danska flottan, hade betjent sig af samma vind-förändring för att, såsom han förebar, på hafvet vinna ett friare stridsfält, hvarföre han dock sedan dömdes att mista hufvudet. Utan hinder af fienden seglade Wrangel till Elfsnabben; och då han kom till Stockholm, blef han, såsom räddare af den redan förlorad gifna flottan, i triumf emottagen. Regeringen stadfäste honom i öfverbe-

fälet, ehuru den sjuttiårige Riksamiralen Gyllenhjelm enträget yrkade att sjelf få göra sin tjenst vid det nya sjötåg, som samma höst företogs.

De Geers flotta, som, förstärkt och förnyad, återkom, mötte den svenska vid Calmar (den 5 Okt. 1644), och de styrde i förening sin kosa åt samma nejd, der det förra slaget hade stått. De funno der den danska flottan, 17 fartyg stark, liggande för ankar, ej beredd till strid, ty en del af besättningen hade gått i land. En storm hindrade likväl den svenska att genast anfalla henne; men den 13 Oktober stillades vädret och tecken gafs till strid. Af de danska skeppen skingrades en del genast. Såsom ej djupt gående, sökte de sin räddning långs med de grunda stränderna af Laaland, men de upphunnos af de holländska fartygen, som lågo än mindre djupt och seglade med större snabbhet. Thiessen, som sedan blef svensk adelsman under namn af Ankarhjelm, dels förstörde, dels uppbragte de flyende, af hvilka allenast två undkommo.

Emellertid använde Wrangel sin öfverlägsna styrka emot de qvarblifna, som tappert uthärdade en strid af fem timmar. Af de tre största örlogsskeppen, på hvilka de danska Amiralerne befunno sig, blef Lindormen genom en svensk bränuare itänd; Oldenburg togs af Svanen och Leoparden, som bi-

stodo Nya Fortuna; och Amiralskeppet Patientia, som angreps af Wrangel sjelf med småländska Lejonet, höll stånd med en sådan häftighet, att han nödgades vika, sedan han gjort ett fruktlöst försök att äntra. Dock blef det sedan, med tillhjelp af tvenne andra fartyg med de betydande namnen Göteborg och Regina, af Wrangel eröfradt. Danske Amiralen Prosmundt, som försvarat sig med en sådan tapperhet, att Svenskarne trodde Konung Christian sjelf föra befälet, hade vid Svenskarnes första äntrande fallit för en muskötkula, och hans lik, som ej utmärktes af något tecken till hans värdighet, kastades af förseende bland de öfriga i hafvet. De två vice-Amiralerne Grabou och Jassmund fördes fångne till Stockholm jemte en stor mängd af officerare och manskap till 1000 man. De dödas och sårades antal på danska sidan räknades till 2000. Af 17 fartyg undkommo till Köpenhamn endast två. Tio med mer än 300 kanoner blefvo tagna och de öfriga förstörda.

Drottning Christina hade samma år tillträdt regeringen. I anledning deraf blef en präktig skådepenning slagen, hvars ena sida föreställde hennes uppstigande på thronen, och den andra detta sjöslag, hvarunder läses:

Augustæ prendit dum sceptra potentia lauro
Cingit sacratum Balthica pugna caput.

Medan hon sjelf i sin hand upplyfter den mäktige spiran,
Bär från det kufvade haf segern åt henne en krans.

Utan tvifvel skulle hon varit färdig att ifrån sitt eget hufvud taga denna lager för att lägga den på Wrangels, om det berott af henne. Då samma penning, som förvarade minnet af hennes första regeringsår, påminte om den glans, som det vann af denna seger, bör man ej undra på den ynnest, hvarmed hon sedan alltid utmärkte den lycklige segervinnaren. Den nya triumf, som skulle väntat honom i Stockholm, om han sjelf hade följt med det ditförda danska Amiralskeppet, måste han försaka för att fullfölja sin seger. Då han hotande infann sig utanför Köpenhamn, ville han tvinga Christian att ifrån stridsfältet i Skåne hasta till sin hufvudstads försvar. Detta hade dock skett redan förut, såsom en omedelbar följd af slaget vid Femern.

Wrangel drog sig derföre tillbaka, och då årstiden var sen och hans manskap led af sjukdomar och brist på lifsmedel, begaf han sig med en del af sin flotta till Wismar för att der ligga öfver vintern. De öfriga skeppen sände han till Sverige.

Eburn

Ehuru tryggad han borde anse den i Wismar förlagda flottan, som sedan efter honom benämdes, lopp han der midt i hamnen en vida större fara, än i sjöslaget. En anläggning var gjord att förstöra den genom mordbrand. En Pommerink, vid namn Hans Graeff, hade dertill blifvit legd af en, som han föregaf, okänd person; och han försökte, med tillhjelp af några fala matroser, som dock ej kunde öfverbevisas, bringa om bord två kistor med eldfängda ämnen. Lyckligtvis blef förräderiet i tid upptäckt, och han undgick äfven de stämplingar, som hotade hans egen person.

I det följande året hade han intagit Bornholm, under väntan af den stora flottan, som i Stockholm utrustades, med hvilken han skulle förena sig för att understödja belägringen af Malmö och i grund förstöra den danska sjömakten. Denna förening hindrades af en långvarig och häftig motvind, och då begge flottorna slutligen möttes och begåfvo sig åt sundet, afbrötos alla deras företag genom freden i Brömsebro; och Wrangel återvände till kriget i Tyskland för att på en ny krigsbana till lands påskynda den fred med Kejsaren, som Drottning Christina efterlängtade, ehuru hon beredde den på ett sätt, som föga svarade emot den tacksamhet, hon öfver fredsslutet i Brömsebro yttrat för den store Axel Oxenstjerna.

Emellertid hade Torstenson icke endast upplöst hela den under Gallas stående kejserliga hären, utan ock öfver den nya, som anfördes af Hatzfeld, vunnit det afgörande slaget vid Jankovitz. För tredje gången hade han nu trängt till hjertat af Österrike; och vägen till Wien stod för honom öppen. Han hade redan intagit den ena broskansen öfver Donau vid Kejsarstaden och bemäktigat sig alla kringliggande slott och städer, men hans påräknade bundsförvandt, Furst Ragotski af Siebenbürgen, bedrog hans väntan icke blott medan han dröjde, utan ock sedan han var kommen; ty hans otyglade folk gjorde mera skada än gagn, och snart bröt han förbundet genom en särskilt fred med Kejsaren. Äfven den misslyckade belägringen af Brünn hindrade Torstenson att af den stora segern draga den fördel, som den syntes lofva. Nu begynte ock gikten, som förut plågat hans händer och fötter, stiga upp i hans bröst och hufvud; och då den gjorde det för honom omöjligt att så föra befälet, som han ville och borde, så måste han enträget yrka på sitt ofta begärda afsked. Regeringen nödgades bevilja honom det med villkor, att han skulle qvarstadna i Tyskland för att med sina råd bistå den nya Fältherren.

Sedan Liljehök var död, kunde till öfverbefälet komma i fråga Wittenberg, Stålhandske, Kö-

nigsmark och Wrangel. Men den förstnämde ansågs af regeringen icke vuxen ett så stort värf. Den andre var det ännu mindre, dessutom beskylld för dryckenskap. Königsmark hade utmärkt sig som partigängare; men Carl Gustaf Wrangel hade för sig så väl Torstensons förord som den ära, hvarmed han utfört sjötåget emot Danmark. Regeringen hade redan förut godkänt det förra, och den sednare talade för honom hos Drottning Christina, som äfven uppmuntrade honom med en betydlig gåfva till hans ekipering. Dock blef han icke genast utnämd till Fältmarskalk, utan han kom som Riks-fälttygmästare, hvilken värdighet ansågs som det närmaste steget till den högsta, för att af Torstenson, hvars sjukdom redan nödgat honom att lemna armeén, emottaga befälet.

En ansenlig förstärkning af troppar från Sverige och Holstein åtföljde honom till armeén, hvars hufvudstyrka då stod i Schlesien. Med 15,000 man till häst och 8,000 till fot stod han nu i Böhmen och intog städerna Friedland och Leutmeritz samt slottet Brixen. Men som han förnam, att hela styrkan af den kejserliga hären, med hvilken den bäjerska förent sig; var sammandragen för att möta honom, ansåg han sig ej böra våga ett fältslag, utan drog sig tillbaka genom Meissen och Thüringen och följde sedermera en ny krigsplan.

Alltsedan Guébriant med Weimarska hären öfvergifvit Banér, då han återvände från Regensburg, hade den fransyska krigshären varit skild ifrån den svenska. Såsom begge makterna särskilt underhandlade om freden, den ena i Münster, den andra i Osnabrück; så fördes ock deras vapen emot Kejsaren på olika vägar. Den ena hotade Österrike ifrån Böhmen, den andra ifrån Bäjern. Men Fransoserne hvilade om vintern och gåfvo den fiendtliga makten tillfälle, att då använda hela sin styrka emot Svenskarna, hvaraf följden blef, att de om vintern förlorade hvad de om sommaren vunnit. Wrangel beslöt derföre att antaga det ifrån franska sidan nu gjorda förslaget, att med förenad härsmakt tvinga Kejsaren till den efterlängtade freden. Wrangel begaf sig derföre nu till Westfalen och förenade sig med Königsmark, hvaremot Wittenberg skulle försvara Schlesien och antingen genom Böhmen eller Mähren falla in i Österrike.

I enlighet med denna af Torstenson tillstyrkta plan, hvarmed han slutade sitt deltagande i trettiåriga kriget, hade Wrangel, sedan han intagit Höxter och Paderborn, begifvit sig in i Öfver-Hessen för att der afbida den fransyska härens ankomst. Men den uteblef. Turenne, som redan stod färdig att gå öfver Rhenströmmen, vände sig emot Luxemburg, förmodligen på hemlig befall-

ning ifrån Paris. Detta nekades dock af de fransyska ministrarne i Münster. De sköto skulden på Turenne, hvilken dock sjelf deröfver yttrade sitt missnöje.

Emellertid hade den kejserliga hären framtågat med det hopp, att Torstensons kanoner ej mer skulle göra den verkan som förut, sedan han sjelf var borta, skattande hans afgång lika med en förlust för Svenskarne af 10,000 man. I sjelfva verket var den svenska hären mycket underlägsen den österrikiska, som i förening med den bäjerska utgjorde 30,000 man. Wrangel vågade ej ett fältslag, utan drog sig tillbaka till nejden af Marburg och slöt sig i ett befästadt läger. Detsamma gjorde fienden helt nära, hvarvid det kom till ett vapenskifte, i hvilket Bäjrarne förlorade mycket manskap och deras anförare Gleen blef sårad. Sedan fördes blott ett svältkrig, hvari Wrangel så lyckades, att fienden, för att rädda sig ur en fullkomlig hungersnöd, måste med en förlust af mer än 4,000 man bryta upp och bege sig till Frankfurt am Mayn.

Jemte svenska regeringens klagan öfver Frankrikes löftesbrott hade Turennes föreställning hos Mazarin, som nu styrde Frankrike, den verkan, att han fick förena sig med Wrangel. Såsom ett särskilt bevis af aktning för den svenska Fälther-

ren, skickades honom från Paris kungliga skänker jemte ett bref från Ludvig XIV. Han sjelf fick en värja, och hans Grefvinna erhöll så väl Konungens som Drottningens-Regentinnans porträtter.

Äfven Sveriges Drottning skref ett enskilt bref till Wrangel och uppmuntrade honom att bevisa sig värdig sin företrädare.

Wrangel och Turenne, som vid Giessen förenade sina vapen (den 31 Juli 1646), kommo öfverens att hvar sin vecka föra öfverbefälet, men gemensamt afgöra vigtiga företag. De olägenheter, man af en sådan fördelning borde vänta, afböjdes af den uppmärksamhet, hvarmed de begge Fältherrarne, som hade ett fogligare lynne än Banér och Guébriant, förekommo hvarandra.

De förenade arméernas första rörelse var att gå öfver Nidda-ån, hvarvid fienden, som de förgäfves erbjudit fältslag, drog sig tillbaka, hvarefter de intogo Hanau, Aschaffenburg och Heilbronn. Sedan skildes de så vida, att Wrangel följde Jaxtfloden och Turenne Neckar, dock åt samma mål. Sedan de gått öfver Donau, den förre vid Donauwerth, den sednare vid Lauingen, möttes de vid Lech och belägrade Augsburg. Kurfursten i Bäjern, Maximilian, hade flytt till Braunau med bitter klagan, att icke ens hans egen krigshär, som förent sig med den kejserliga, stod honom till hjelp. Dock skyn-

dade nu Erkehertig Leopold med begge härarna ifrån Pfalz och kom i lagom tid för att befria Augsburg.

Wrangel och Turenne, sedan de ställt sig i slagtordning utmed staden, men förgäfves manat fienden i två dagar, drogo sig tillbaka åt Schwaben. Erkehertigen följde dem i spåren ända öfver Illerfloden, hvarigenom Bäjern blef öppet för ett nytt infall af fienden, som åter gick öfver Lech och sände ströfvare att härja landet ända till München. Han trodde sig ej behöfva skona ett land, hvars Regent lade oupphörliga hinder för det väntade fredsslutet.

Men nu då Erkehertigen begaf sig med sin här hem till Österrike och han således fann sig öfvergifven af de Kejserliga, för hvilka han gjort så stora uppoffringar, begynte han en särskilt underhandling om stillestånd och neutralitet. Bifall dertill lemnades genast af den franska regeringen, som ingenting högre önskade, än att skilja Bäjern ifrån Österrike och i det förra finna ett värn emot det sednare. Turenne fick befallning att ej fullfölja fiendtligheterna emot Bäjern. Wrangel, som i det nästan försvarslösa landet velat framtränga ända till hufvudstaden och förnya minnet af Gustaf Adolfs der hållna seger-intåg, blef deröfver harmsen och uppbragt. Turenne sjelf förtröt den-

na befallning, men kunde icke af Wrangels föreställningar och böner förmås att följa honom. Dock skref han till sin regering för att göra henne uppmärksam på det tillfälle, som nu försummades. Men han fann intet gehör.

Wrangel, som nödgats lemna Bäjern och följa Turenne till Schwaben, der den franska hären lade sig i vinterqvarter, låg dock icke med sitt äfven i den stränga årstiden rörliga folk overksamt stilla, utan då han förnam, att fienden rörde sig i Bäjern, föll han åter dit in, slog dess eftertropp, som bestod af 2000 man rytteri, och förföljde den ända till Neuburg. Derpå vände han sig åt Bodensjön och intog det starka passet Claussen vid Bregentz, hvarigenom vägen till Schweitz och Italien stod honom öppen. Dit kunde han dock icke frestas, utan hans mål var Bregentz. Han hade hört, att i denna genom sitt läge svårt tillgängliga stad mycken egendom af värde var förvarad, som folket i omkringliggande landskap ditfört undan fiendens härjning. Svenskarne trängde sig fram öfver bergen, oaktadt landtfolkets tappra motstånd, och intogo staden på sjelfva Juldagen, ty de anfördes icke mer af Gustaf Adolf, som höll Sabbaten i helgd. Det der funna bytet skattades ända till 4,000,000 riksdaler och sades hafva behöft 500 vagnar för att bortföras. Vid detta till-

fälle torde väl Wrangel hafva följt sin faders råd "att taga för sig, som de andra," "ty," sade han, "den något tar, han något har." Det ansågs höra till skörden af kriget; och när det användes till en sådan prydnad för landet, en sådan minnesvård af svenska vapenäran, som Skoklosters präktiga slott och dyrbara samlingar, så förbyttes det ifrån ett enskilt rof till ett offentligt af hela nationen deladt segerbyte. Detta fiendtliga besök oroade Schweitzarne; men de lugnades, då Svenskarne drogo sig tillbaka, sedan de förgäfves belägrat Lindau.

Emellertid underhandlades om det af Bäjern begärda stilleståndet. Äfven svenska regeringen samtyckte dertill i den afsigt att beröfva Kejsaren det bäjerska stödet, ej utan fruktan, att dermed icke vore fullt allvar. Dock afslutades stilleståndet om våren 1647. Deruti inbegreps äfven Maximilians broder, Kurfursten af Maintz.

Kejsaren stod således ensam emot de svenska vapnen, som förut, då han understöddes af alla sina bundsförvandter, slagit deras förenade härar, den ena efter den andra. Nu då den fransyska härsmakten, anförd af en Fältherre sådan som Turenne, bistod Wrangel, som fått en ansenlig förstärkning af finska troppar under Gustaf Adolf Lewenhaupts befäl, borde genom en fullkomlig seger ett afgörande slut kunna vinnas på

det så långvariga och förödande kriget. Men Frankrike fruktade, att Sverige skulle få för stor öfvervigt. Turenne blef befalld att skilja sig ifrån Wrangel, till harm för dem båda, som måste afbryta en lysande segerbana.

Svenska regeringen, ehuru bedragen af den fransyska, fällde dock icke modet. I en märkvärdig instruktion, der en öfversigt af hela kriget röjer Axel Oxenstjernas anda och blick, böd han Wrangel återtaga den förra planen att hvälfva kriget in i Kejsarens egna länder. Han lemnade derföre Franken, der han eröfrat Schweinfurth, och föll in i Böhmen, der han i förening med Wittenberg begynte belägra den starkt befästade staden Eger.

Kejsaren å sin sida hade icke endast uppställt en ny ansenlig krigshär, utan ock skaffat sig en härförare af annan art än de förra. Det var den ifrån Hessisk tjenst öfvergångne Melander, sedan adlad och Grefve under namn af Holtzapfel. Han hade förbehållit sig att, oberoende af det Wienska Krigs-Rådet, få leda kriget, hvarvid han beviste lika skicklighet som kraft och ihärdighet.

Han skyndade till Egers försvar, men kom några timmar för sent, af den orsak, att Kejsaren, som sjelf följde med hären för att upplifva dess mod, låtit den taga en omväg för att skona en

sin gunstlings egendomar. Eger hade gifvit sig efter ett tappert försvar och lemnat åt Svenskarna ett rikt förråd. Fryxell anmärker: "att, likasom Torstenson för sitt ändamål sökte bilda en kedja af svenska fästningar från Stralsund till Wien, så tycktes Wrangel tillämna en dylik från vester till öster, för att tjena till samband mellan honom och Frankrike. Schweinfurth och Eger voro första länkarna deraf."

Då den svenske Fältherren förnam, att Kejsaren sjelf befann sig vid sin armé, fattade han det djerfva förslag att genom en öfverraskning i hans läger taga honom sjelf tillfånga. Till den ändan skickade han den tappra Hellmuth Wrangel att i tysthet uppsnappa den kejserliga förvakten, som stod en half mil ifrån lägret. Detta utförde han lyckligt, hvarom han genast bort underrätta Fältmarskalken, som med hela sin armé skulle följa efter. Men Hellmuth, hänförd af sitt mod, öfverskred sina order och trängde sig in i fiendens läger, ja, in i Kejsarens eget tält. Det var nattetid. Handgemänget med lifvakten gjorde larm. Kejsaren flydde i blotta nattkläderna. Hela hans här kom i rörelse och satte sig i försvarsstånd, hvarigenom hela anslaget gick om intet. Emellan begge härarna föreföllo väl sedan skärmytslingar, men ehuru de stodo på fria fältet så nära hvaran-

dra, att endast förskansningarne skilde, hvilket ej ägt rum under hela tyska kriget, så kom det dock icke till det fältslag man väntat. Wrangel hade för grundsats att ej inlåta sig i en drabbning oftare, än omständigheterna gjorde det nödvändigt. Oändligt många händelser äro möjliga, sade han, och en enda är tillräcklig att göra de klokaste uträkningar, de bäst tagna mått och steg till intet. Melander å sin sida var lika varsam, sedan han funnit, att svenska härsmakten icke blifvit vid Egers belägring så utmattad, som de Kejserlige föreställt sig. I tvenne månaders tid hade båda härarna endast retat hvarandra med onyttiga rörelser fram och tillbaka emellan Eger och Pilsen, då en tidning kom, som tvang Svenskarne att förändra sin ställning.

Kurfursten af Bäjern hade uppsagt det redan af Drottning Christina stadfästade stilleståndet och slutat ett nytt förbund med Österrike. Då nu hans troppar redan voro i antåg till Kejsarens bistånd, fann Wrangel rådligast att draga sig tillbaka till stränderna af Weser för att der förena sig med Königsmark. Wittenberg sände han till Schlesien för att bevaka fästningarne i Mähren, jemte det han skyddade Pommern. Sachsen hade han lemnat, också ur det skäl att ej reta Kurfursten till fredsbrott. Sveriges trogna bundsförvandt, den för-

träffliga Landtgrefvinnan af Hessen, Amalia Elisabeth, understödde honom med sina troppar, men det nya bistånd af Frankrike, som han synes hafva påräknat, uteblef. Och då hans här var mycket försvagad, och Königsmark, som stod vid Rhenströmmen, ej lydde hans befallning att med hela sin här skynda till hans undsättning, utan skickade blott några få regementen, befann sig svenska makten i en stor fara, en af de största, sedan slaget vid Nördlingen. Lyckligtvis försummade Melander att i tid använda sin öfverlägsna styrka och förfölja Wrangel. Han stadnade i Hessen för att hämnas öfver den förmenta oförrätt, som bragt honom att öfverge den Hessiska tjensten. Men, enligt en äldre häfdatecknares yttrande, är Hessen "ett land, der de många slotten, de trånga vägarna, de höga bergen och de trotsiga bönderna, som äro sina egna Förstar öfvermåttan trogna och väl veta att med geväret umgås, bringa en främmande armé i trångmål." Äfven Melander, under det han vildt förhärjade landet, fann sin här alltmer försvagas. Wrangel deremot fick en ansenlig förstärkning, då Königsmark, under hvars fana nu ock den Weimarska hären, som ej längre ville stå i fransysk tjenst, hade ställt sig, nästan med våld slutligen förent sig med honom. Äfven Turenne hastade vid nyåret (1648) till hans bistånd; ty ehuru den

fransyska regeringen i början tycktes lyssna till Maximilians förevändning, att han upphäft stilleståndet endast med Sverige, icke med Frankrike, fann hon likväl sin egen fördel fordra, att, då Bäjern ånyo förent sig med Österrike, fasthålla sitt förbund med Sverige för att tvinga Kejsaren till den så länge uppskjutna freden.

Turenne och Wrangel beträdde ånyo en gemensam bana. De möttes vid Frankfurt am Mayn, den förre med 7,000 man, den sednare med 17,000, Königsmarks troppar inbegripna. Österrikarne drefvos utur sina vinterqvarter och förföljdes till Schwaben. Svenskarne hade velat gå längre, men Turenne satte sig deremot; Fransoserne ville afbida en blidare årstid.

Efter några veckors hvila bröto begge härarna upp och gingo emot Güntzburg. Fienden, som der hade sitt läger, drog sig undan dem. Men hans eftertropp, som bestod af 14,000 man, öfverrumplades vid Susmarshausen af en svensk förtropp ryttare, som anfördes af Gustaf Kurck, och försvarade sig käckt under befäl af Montecuculi. Wrangel och Turenne skyndade sig att bistå den förre; och den sednare hade fått en betydlig förstärkning från Melander. Snart kom han sjelf för att deltaga i striden, der en kula träffade honom i högra skuldran. Ur stånd att sitta till häst, lät

han, under det blodet strömmade från hans sår, bära sig på fyra i kors lagda pikar, för att qvarhålla de flyende soldaterna, då en ny kula, som gick genom hans bröst, slutade hans lif. Följden deraf var en allmän förvirring och flykt. Montecuculi hade dock genom sin tappra, tre gånger förnyade strid förekommit ett fullkomligt nederlag, och Hertig Ulrik af Würtemberg, som med sina ryttare försvarade passet vid Heinhofen med orygglig ståndaktighet, ehuru hästen honom fem gånger undansköts, uppehöll det fiendtliga rytteriet. Wrangel och Turenne, hvilkas fotfolk icke hunnit till passet innan natten stundade, uppsköto vidare strid till morgondagen; men dessförinnan hade fienden betjent sig af mörkret för att draga sig undan till Augsburg. Så väl hans flykt, som den förlust han lidit af nio kanoner och 2,000 döda, och ibland dem Fältherren sjelf, bevisar dock, att segern var de förras.

En följd deraf, och ett nytt bevis derpå, var att de gingo öfver Leck på samma ställe, der Gustaf Adolf gjort sin märkvärdiga öfvergång. Nu skedde den utan svårighet, ty intet motstånd mötte ifrån den andra stranden. Hela landet stod nu öppet för fienden ända till München, hvarifrån Kurfursten sjelf hade flytt till Saltzburg. Det härjades vildt; dock mindre af Svenskarne, om

hvilka säkra vittnesbörd finnas, att de framför de Franska bevist menskliglıet, ordhållighet och oegennytta."

Att ifrån Bäjern infalla i Österrike var en af Wrangel och Turenne fattad plan. Det skulle ske ofvan Ens, der Protestantiske bönder voro färdiga att göra uppror. Men såsom de föregående försöken att angripa Kejsaren i sjelfva medelpunkten af hans herradöme, ehuru nära att gå i verkställighet, hade genom tillfälligheter misslyckats, så hände ock nu. Ett oupphörligt regn, hvaraf äfven floderne svällde till ovanlig höjd och vidd, gjorde vägarne för kanoner obrukbara. Detta hinder och de nya rustningar, som skedde i Österrike, för hvilka Piccolomini ställde sig i spetsen, tvungo de förenade fältherrarna att öfverge denna plan; och då de ej mer kunde i det uttömda Bäjern underhålla sina härar, drogo de sig derifrån.

Vid detta återtåg voro Wrangel och Turenne nära att genom en öfverraskning tillfångatagas af den namnkunnige partigängaren Johan de Wert. De hade anställt ett jagtparti i en af kärr omgifven skog vid Iserfloden. För deras säkerhet voro 600 ryttare ställde på ett näs, öfver hvilket allena man kunde komma in i skogen. Desse blefvo anfallne och slagne af de Wert, som med en öfverlägsen styrka

kommit

kommit öfver bron vid Munick. Lyckligtvis gjorde stridsbullret de jagande uppmärksamme på faran; och en hjort, som de hade förföljt, visade dem vägen öfver ett vad, genom hvilket de undkommo.

Då Turenne ville skona Öfra Pfalz, måste Wrangel följa honom till Franken. Der mötte dem underrättelsen om freden, som afbröt den ärorika bana, på hvilken deras namn ännu åtföljas i verldshistorien.

Utan tvifvel var det ett mål för Wrangels ärelystnad, att bereda denna fred genom någon slutligt afgörande bedrift under sitt öfverbefäl. Men en dubbel förödmjukelse svek detta hopp. Öfverbefälet blef honom fråntaget, och äran af den sista vapenbragden tillföll en af hans underlydande, som icke blott främst täflat med honom om lagern, utan ock mer än en gång satt sig emot hans myndighet.

Ehuru af soldaterna mer älskad än Torstenson, som höll en strängare krigstukt, hade Wrangel icke lyckats att vinna höfdingarnas tillgifvenhet. Det hade stött dem, att en så ung man skulle upphöjas till deras öfverhufvud, och då han å sin sida bemötte dem med högdragenhet, stegrades deras missnöje. I sina klagomål öfver honom läto de ock naivt förstå, att han icke var "frikostig." Der-

emot hade han sjelf orsak att klaga öfver en uteblifven penningesumma, som var anslagen till krigskassan, men blifvit af Drottningen använd att bestrida kostnaden af De la Gardies präktiga ambassad till Paris. Den blef dock ersatt genom ett lån af Adler Salvius, som mer än en gång kom henne till hjelp i hennes penningeförlägenhet. Redan förut, under det mindre lyckliga fälttåget 1647, då Wrangel ej hade vunnit någon afgörande seger, var fråga väckt att ånyo anmoda Torstenson om krigets ledning. Drottning Christina, ehuru otålig att bringa det till slut, ville dock, kanske af personlig välvilja för Wrangel, afbida ett lyckligare fälttåg. Det inträffade ock; men hemliga skäl förmådde henne att aflägsna Prins Carl Gustaf; och då han redan, såsom en lärling af Torstenson, bevist den tapperhet och det fältherreanlag, som han sedan i så hög grad utvecklade, sände hon honom att anföra hären i Tyskland. Wrangel lemnade i hans händer kommandostafven, utan att röja någon förtrytelse, hvarifrån han afhölls af Prinsens personliga egenskaper, så väl som af hans börd.

Icke heller vet man, att han yttrat någon afund öfver den glans, hvari Königsmark, förut mindre bemärkt, än han genom sina många hjeltebragder förtjente, plötsligen uppträdde inför Euro-

pas ögon, då han eröfrade den vestra delen af Prag. Wrangel hade dertill nekat det biträde, som Königsmark begärt, förmodligen icke blott af det skäl, att han sjelf i Bäjern behöfde all sin styrka, utan ock af tvifvel om framgången af hans företag, då svenska hären mer än en gång måst stadna utanför portarna af den för ointaglig hållna staden. Också nu var det genom förräderi, som den blef vunnen; och priset derför låg mera i det rika bytet, än i segerära.

I detsamma som Carl Gustaf utnämdes till Generalissimus, blef Wrangel, på det han icke skulle anse sig nedsatt, förordnad till Generalguvernör öfver Pommern med en ansenlig lön, hvarjemte han valdes till Kansler vid Greifswalds Akademi. Dessutom skulle, så länge kriget varade, Meklenburg och Mark stå under hans styrelse. Blott i de mål, som rörde krigsväsendet, skulle han bero af arméens högste befälhafvare. För öfrigt belönades han med förläningar så väl af svenska gods som af tyska, ibland hvilka må nämnas Amtet och slottet Bremerverde, som varit de fordne Bremiska Erkebiskoparnes säte.

Efter fredsslutet, medan dess verkställighet, som skedde i Nürnberg, bevakades på svenska sidan af Prins Carl Gustaf, bistod honom Wrangel jemte den sedan af Carl XI till Kanslipresident

upphöjde Bengt Oxenstjerna. Såsom ett drag af hans tycke för glans och prakt, må nämnas, att han i täflan med de höga herrar, som derstädes med stora gästabud sökte lysa öfver hvarandra, tillställde en högtid, som utmärktes genom ett tornerspel. Denna romantiska smak, så väl som hans egen personliga ridderlighet, bidrog att förhöja den ynnest, hvarmed han efter sin hemkomst af Drottning Christina utmärktes. I en af henne tillställd ringränning anförde han de "Turkiska banden," och i flere andra af hennes lustbarheter spelte han en hufvudrol, lika skicklig dertill genom sitt ädla utseende, som genom sin belefvenhet och sitt sinne för det vackra. Emellan dessa nöjen, för hvilkas skull han begaf sig till Stockholm, vistades han i Pommern, der han med nit och kraft förestod sitt höga embete. Snart blef han dock kallad att deltaga i Rådets öfverläggningar, till hvars medlem han blifvit utnämd i det samma som han erhöll fältmarskalkstafven.

Vid Drottningens kröning blef han jemte andra förtjente män upphöjd i Grefligt stånd och erhöll till Grefskap Salmis och Siustamaa, tvenne pagoster i Kexholms norra län.

Han var dock nära att förlora hennes ynnest blott derigenom, att han gjorde hennes förre i onåd fallne gunstling, Magnus De la Gardie, ett besök på

Ekolsund. Hon förklarade väl, att hon förlät honom: dock blef emellan dem en sådan brytning, att, sedan Drottningen afslagit hans begäran om en ny förläning, drog han sig undan på landet och ville icke ens tillåta sin syster att bevista hofvet.

Då Christina hade nedlagt spiran och skulle lemna riket, beredde sig Wrangel, som nu blifvit befordrad till Rikets Vice-Amiral, att med tolf örlogsskepp föra henne ifrån Calmar till Wismar, men hon afböjde denna ärebetygelse och tog vägen åt Danmark.

Prins Carl Gustaf, som i ett från hans ungdom förvaradt bref till sin fader, hade bekänt sig brinna af begär att med svärdet göra sin lycka, tycktes väl hafva gjort den tillräckligt stor, då han af Drottning Christina erhöll hennes krona. Men knappt hade han uppstigit på thronen, innan han drog sitt svärd för att visa sig värdig den och kanske vinna en annan.

Redan under Christinas regering hade fråga varit väckt om ett nytt krig antingen mot Danmark eller mot Polen. Ifrån begge dessa riken hade förrädare kommit, Ulfeld ifrån det förra och Radziejewsky ifrån det sednare, med skenfagra föreställningar om ett sådant tillstånd inom dem, som skulle bereda de svenska vapnen en säker framgång. Wrangel blef i hemlighet skickad till Öre-

upphö
hans
ha
v

sund, för att underrätta sig om danska sjömakten; men han fann den långt ifrån så svag, som Ulfeld uppgifvit. Den hade 20 linieskepp i full ordning. Dock, när sedan af Carl Gustaf ett nytt rådslag hölls om krig med Danmark eller Polen, tillstyrkte Wrangel, att det förra skulle först angripas. Men Konungen, ehuru han tvifvelsutan då redan tänkte på Sveriges utvidgning åt landssidan till en naturlig gräns, beslöt dock att förut i enlighet med Gustaf Adolfs plan fullfölja de svenska besittningarna på andra sidan om Östersjön. Preussen var hans egentliga ögonmärke, men den hastiga framgången af hans vapen i Polen förledde honom att der fördjupa sig, snärd af sjelfva sina segrar.

Wrangel, som vid Konungens kröning burit riksbaneret, var väl derigenom betecknad såsom hans förste man i fält. Men såsom icke blott Fältmarskalk utan tillika Vice-Amiral, måste han med flottan, som tryggat Konungens och arméens öfvergång och lands-stigning, lägga sig för Danzig. Eröfringen af denna vigtiga stad, som skulle vara ett lås i den ked, hvarmed Sverige höll på att omsluta Östersjön, låg Carl Gustaf om hjertat och var ett stort mål för Wrangels ärelystnad. Men han måste nöja sig att hålla dess hamn innesluten och hindra all tillförsel af krigsförnödenheter till

de Polske, utan att dock störa stadens öfriga handel och sjöfart.

Från denna med hans lynne och mod stridande overksamhet, som varade till sena hösten, blef han af Konungen kallad att deltaga i hans förvånande bragder. Striden syntes väl redan afgjord, då Polen var eröfradt, då Lithauen gifvit sig, då Preussen var i svensk besittning och Kurfursten af Brandenburg i förbund med Sveriges Konung, åt hvilken nu äfven hela den polska hären svurit undersåtlig trohet. Men denna snara hyllning följdes af ett lika snart uppror, och den med vapen vunna kronan måste med vapen försvaras. Nu hyllades Jungfru Maria såsom Polens Drottning; och Czarneski, den djerfvaste och tappraste af de polska höfdingarne, samlade under hennes fana en härskara, med hvilken han än på den ena sidan, än på den andra oroade den svenska krigshären, utan att våga någon afgörande slagtning. Han blef väl slagen vid Golumbi, der han öfverraskades af Svenskarne, som gått öfver den tillfrusna Weichselfloden. Men dels de under svensk fana stridande Polskes trolösa affall, dels det genom sin hastighet underbara och för öfrigt nästan oförklarliga tåget åt södra Polen ända till foten af Karpatiska bergsryggen, bragte de Svenske i det svåra trångmål vid sammanloppet af floderna Weichsel och San, som föranledde ryktet

om Carl Gustafs nederlag och död, hvarur han likväl, genom ett beslutsamt anfall på den honom omringande fienden, kom lyckligt undan till Warschau. Angelägen om Preussens bevakande, begaf han sig dit och lemnade åt sin broder Adolf Johan öfverbefälet i Polen. Det var dock egentligen Wrangel, som under hans namn ledde krigsrörelserna och vann segern vid Gnesen. Den begyntes af den venstra flygeln, som Wrangel anförde, hvarpå äfven den högra under Hertigens befäl förente sig med den förra för att drifva fienden öfver en å, som genomskar fältet. Denne, som der åter samlade sina krafter, blef beskjuten ifrån en höjd, dit Svenskarne fört några kanoner. Emellertid ställde sig hela den svenska hären i linie och slagtningen blef allmän. Polackarne stridde med en ihärdig ifver, som uttryckte sig äfven i ett förfärligt härskri; och de gjorde flera försök att dels bryta, dels omringa de svenska lederna. Men dessa höllo sig tätt tillsammans och mötte dem med en så häftig eld, att de Polske till slut måste skingra sig och fly af alla krafter. Svenskarne förföljde dem mer än en mils väg och dödade 2500, utom de 500, som stupat på valplatsen. Mörkret afbröt förföljandet. Dock uppbröto Svenskarne dagen derpå och hastade efter de Polske för att erbjuda dem en ny drabb-

ning; men de undveko den och delade sin styrka åt flera håll.

Ibland andra betydliga fördelar af segern vid Gnesen var den, att Posen kunde bevaras af Clas Rålamb, åt hvars trohet och tapperhet Konungen hade anförtrott denna vigtiga plats.

Konungen, som ifrån Preussen, der han anordnat belägringen af Danzig, återvändt, och längtade att sjelf komma i strid med Czarneski, skyndade åt Ekcin, der denne hade ställt sig på en höjd för att möta hvad han trodde vara endast en del af den svenska hären. Slagtordningen var redan färdig och Wrangel skulle i fronten begynna anfallet, då Czarneski, som fått veta, att den svenska Konungen sjelf var med hären, som kom, hastigt vände om och begynte fly. Uppehållen i de pass, genom hvilka hans väg gick, nådde honom Svenskarne, och dödade af hans eftertropp flera hundrade man och togo till fånga ett stort antal, hvaribland voro många af den polska adeln.

Medan Czarneski gick att förstärka den polska härsmakt, som belägrade Warschau, der Wittenberg, oaktadt de förfallna murarne, tappert försvarade sig, begaf sig Carl Gustaf åter till Preussen för att emot sin mera statskloke än pålitlige bundsförvandt Fredrik Wilhelm trygga sig genom ett nytt förbund, som afslöts i Marienburg och befä-

stes genom deras personliga möte i den lilla staden Holland.

Wrangel hade emellertid underrättat Konungen, att Warschau ej längre kunde emot den öfverlägsna fienden försvaras, och Konungen förmådde Kurfursten att förena sina troppar med de svenska till stadens undsättning. Men olyckligtvis hade denna redan måst gifva sig. Nu tillstyrkte Fredrik Wilhelm, att de skulle för den polske Konungen, som åter intagit sin hufvudstad, föreslå en billig fred, hvartill ock de fransyske sändebuden erbödo sin bemedling. Carl Gustaf samtyckte dertill, men de Polske, uppblåste öfver sin framgång och litande på de tartariske hjelptroppar, som i det samma till deras läger anlände, afslogo alla fredsvillkor. Det återstod således för de förenade Förstarne ej annat än att våga en drabbning, ehuru deras styrka ej utgjorde mer än 16,000 man, hvaremot fienden, enligt dess egen uppgift, räknade 100,000. Af dessa voro dock endast 40,000 reguliera troppar; de öfrige bestodo dels af Tartarer, dels af bönder, beväpnade blott med sablar, lior och klubbor. Angående detta ryktbara fältslag, som varade i tre dagar, må här upptagas endast det, som rör föremålet för denna minnesteckning. I den venstra flygeln, som till den största delen bestod af brandenburgska regementen

och af Kurfursten sjelf anfördes, bistod honom Wrangel med några svenska troppar, och då striden begyntes, skyndade han med dessa att drifva tillbaka den förtropp, som stigit fram ur de förskansningar, bakom hvilka den polska hären föröfrigt höll sig. Detta gjorde han med den ifver, att han vid dess förföljande in i skogen kom i fara att blifva omringad af de Polske. Men Douglas blef skickad till hans bistånd, och den fiendtliga förtroppen flydde med hast i skygd af förskansningarna.

Den första dagens strid var endast ett förspel till den följande. Äfven den andra dagen var icke afgörande, ehuru den beredde utgången genom de rörelser, som Carl Gustaf med sin fältherreblick och sin krigskonst vidtog för att rädda sig ur den brydsamma belägenhet, hvari han råkat af brist på fullständig kännedom af lokalen. Det, som hufvudsakligen bidrog till tredje dagens seger, var att flyglarne ombytte ställe, så att den högra intog den venstra sidan och den venstra den högra. Derigenom kommo de ut på fria fältet och kunde angripa fienden från sidan. Dervid hade Wrangel så mycket större tillfälle att visa sin taktiska skicklighet, som den flygel, till hvilken han hörde, var på den väg, som den tog, särskilt blottställd för elden ifrån fiendens för-

skansningar. Den behöll sedan sin position icke blott under dagens blodiga strider, medan Konungen med den högra flygeln drog sig tillbaka för att låta sina uttröttade troppar, som på två dagar icke njutit någon föda, hvila öfver natten.

Tredje dagen i gryningen begyntes striden ånyo, och då Carl Gustaf skulle ställa sig emellan skogen vid Biallalenka och den vid Praga, men oroades af fiendens kanoner i den sednare, hade brandenburgska Öfversten Spar blifvit ditskickad för att drifva de Polska derifrån, hvarvi l Wrangel kom honom till hjelp. De bragtes i oordning och de, som flydde, nedsönko i samma kärr, der dagen förut en stor mängd Tartarer hade omkommit. De öfrige höggos i stycken. Sedan då Konungen sjelf bröt centern af den polska hären och dess begge flyglar begynte åtskiljas, hvarpå ett stort blodbad följde, anföllo den på samma tid i flanken af Kurfursten och Wrangel, som slogo Pulobinsky, då han med 7000 man tänkte undkomma genom skogen vid Biallalenka. En stor mängd blef på platsen. De öfrige, som flydde åt kärret, fälldes med böss-skott.

Äran af denna stora seger är oförgänglig, men dess frukter blefvo, oaktadt flera nya fördelar af de svenska vapnen, förspillda genom Fredrik Wilhelms affall och Danmarks fredsbrott. Äfven

den trognare bundsförvandt, som Carl Gustaf hade i Ragotzski af Siebenbürgen, bedrog hans väntan genom sina troppars tuktlöshet och sin egen feghet.

Då Ryssarne bröto freden med Sverige, och dess Konung fann sig ensam omgifven af så många fiender, nödgades han lemna sin osäkra eröfring, Polen, och hasta till sitt eget rikes försvar. Wrangel, som var förut skickad till Pommern att i egenskap af *Lieutenant Royal* ställa i ordning hvad nödigt var, mötte honom der med några regementen infanteri, hvarefter han försändes till det af Danskarna intagna Bremen. Inom fjorton dagar voro de drifne ur alla de fästen, de der innehade, utom Bremerfurth, med förlust af 3000 man.

Sedan följde han Konungen på hans segertåg åt Holstein, Schleswig och Jutland. Fredriksudde, Danmarks starkaste värn på fasta landet, var genom sitt läge vid Lilla Belt gent emot Fyen ett föremål för Carl Gustafs synnerliga uppmärksamhet. Men han måste återvända till Wismar, dels för statsangelägenheter, dels för att anordna om flottan, som skulle utlöpa under Amiral Bjelkenstjerna. Emellertid lemnade han åt Wrangel att belägra Fredriksudde. Utan svårighet intogos halfön Wensyssel och tvenne små fästen i Sunby och Hals, som 1500 bönder skulle försvara. Men Fredriks-

udde var en väl försedd fästning. Murarne voro i godt stånd, och besättningen utgjorde 5000 man under den tappre Riksmarsken Billes befäl. Svenskarne voro endast 3000. Dock beslöt Wrangel att våga en storm. Sjelf åtog han sig att med fyra bataljoner, som anfördes af Brahe, Sparre, Fersen och Spens, bestiga de två bastionerna, som vette åt sundet vid Middelfar. De öfriga sidorna skulle angripas af Prinsen af Anhalt och Jakob Casimir De la Gardie. Berens skulle bryta opp Kungsporten och med tre regementen rytteri tränga sig in i staden. Natten kom, och alla på en gång fullgjorde hvad dem var ålagdt. Staden intogs, och Wrangel sjelf red under kastellet, som gaf sig på hans uppmaning. 2000 fångar, 39 fanor, 50 kanoner jemte annat krigsförråd och en myckenhet lifsmedel föllo i Svenskarnes händer. De hade förlorat endast 70 man. Bille dog af sina sår några dagar efter denna motgång.

Carl Gustaf, som, då han var på stället, befallt endast blockering, blef vid underrättelsen om denna vigtiga eröfring öfverraskad, hvilket af fransyske Ministern Terlon misstyddes såsom en förtrytelse för det han ej vunnit äran deraf. Denna orimliga misstanke behöfver ej vederläggas. Dock må nämnas, att Wrangel, i anledning af denna bedrift, blef upphöjd till Riksamiral vid samma

tid, som svenska flottans misslyckade drabbning med de danska vid Mön påminte om den saknade segervinnaren vid Femern.

Besittningen af Fredriksudde befrämjade den öfvergång till Fyen, som Konungen beslöt i det krigsråd han höll i Kiel, der äfven Wrangel var tillstädes. Vintern vid nyåret 1658 var ovanligt sträng, och begge Belterna voro belagde med is. Dock bröts den emellanåt af strömmen och vinden. Carl Gustaf förordnade derföre, att, i fall töväder inträffade, fartyg skulle hållas i ordning till öfverfarten, men, om kölden fortfor, ärnade han tåga öfver isen. Det sednare skedde, såsom ett under af vågsamhet och hjeltemod. Fem dagar förut hade en häftig storm brutit hafvet, men det lade sig igen, och isen stärktes under de följande nätterna.

Vägen togs åt sundet vid Brandsö, och Wrangel, som af Konungen alltid främst användes, då något stort skulle företagas, tågade förut med högra flygeln, medan Konungen höll sig ännu i nejden af Brandsö för att afbida infanteriet. Också ansågs isen ej nog stark för att bära alla trupparne tillsammans. Emellertid hade Wrangel kommit i land vid Ifvarnäs och slagit Öfverste Sehestedt nära skogen vid Fens och tagit honom sjelf till fånga. Såsom bevis derpå skickades två fanor

till Konungen, som nu skyndade sitt tåg för att fullända segern.

Öfverste Hadersleben, vanligen nämd blott med sitt dopnamn Jens, hade med fyra regementen intagit en fördelaktig ställning på en höjd bortom nyssnämde skog, bakom täta häckar och taggiga buskar. Färdig att anfalla honom, erhöll Wrangel förstärkning af Konungen, som sjelf ville på venstra sidan omsluta Danskarne, medan Wrangel skulle ställa sig till höger utåt sjösidan. Danskarne, som ej hade rum för sin slagtordning på stranden, hade utbredt sig öfver isen, och som de visste hvar den var svagast, ställde de sig så, att Svenskarne, som ej kunde åtskilja sjön ifrån ängen, skulle råka på det farliga stället. Isen brast under dem. Tvenne kompagnier gingo förlorade jemte Konungens vagn. Carl Gustaf tog då en omväg; och när han såg Wrangel af Danskarne hotas i flanken, sände han till hans bistånd Grefve Tott med Uplands regemente. Det danska infanteriet var nästan omringadt, då Wrangel steg fram och befallde det att gifva sig. Hadersleben, som tjent under honom i Tyskland och nu kände igen den namnkunnige Fältherren, gick honom till mötes och bad om förskoning för hela sin tropp.

Efter

Efter segern vid Ivarnäs, som bragte hela ön i Svenskarnes händer, höll Konungen råd, om han borde fortsätta sitt tåg öfver stora Belt. Wrangel afrådde derifrån, men Dahlberg tillstyrkte det med försäkran om isens fasthet, som han noga undersökt. Wrangel förebrådde honom den fara, för hvilken han blottställde sin Konung, men Carl Gustaf var sjelf för mycket intagen af det stora i detta företag, att ej följa det tillstyrkande rådet.

Nu gick Dahlberg främst och Konungen med en del af arméen följde efter. Då de lyckligen hunnit till Laaland, skickade Konungen General-Adjutanten Lindberg att derom underrätta Amiralen, som förundrad ropade: "Blott med Guds hjelp har det kunnat ske", och han bragte sina troppar i antåg. Dahlberg (i sin dagbok) klagar öfver Wrangel, att "han ifrån den dagen varit emot honom aldrig god, utan mycket hätsk, hafvandes alltid sedan förhindrat hans lycka."

Selands eröfring fulländade denna förvånande hjeltebragd, och den kröntes af freden i Roskild, den fördelaktigaste, som någonsin af Sverige blifvit vunnen.

Men då Fredrik med stöd af främmande makter tvekade att uppfylla fredsvillkoren, grep Carl Gustaf, sjelf ångerfull öfver dem, å nyo till vapen.

Medan Konungen stod för Köpenhamn, belägrades Kronoborg af Wrangel. Inom tre veckors tid gaf sig denna fästning, hvartill den inbillning skall bidragit, att glädjeskott, som hörts i Wrangels läger, härrörde af Köpenhamns öfvergång och hela Selands eröfring.

Det var ur fönstren på detta slott, som Carl Gustaf blef åsyna vittne till den märkvärdiga drabbningen emellan den holländska flottan, som kom den danska till hjelp, och den svenska, som, anförd af Wrangel, skulle hindra henne att löpa in i Öresund. Konungen, som ännu hoppades att genom handelsförmåner i Östersjön förmå den köpslagande republiken till neutralitet, hindrade Amiralen att genast anfalla, men innan det kom till underhandling, bragte en gynnande vind den holländska flottan in i sundet, der det kom till ett af de blodigaste sjöslag.

Redan innan den första timman voro tre svenska skepp så skadade, att de måste draga sig ur striden, och två andra blefvo i grund skjutna. Men Wrangel fortfor att försvara sig med Amiralskeppet Victoria. Äfven det måste, nära redlöst, med 120 döda, utom sårade, rädda sig under Helsingör och der fälla ankar. Holländarne vunno sitt ändamål att undsätta Köpenhamn, men den tapperhet, hvarmed Wrangel stridde emot Opdam, som under-

stöddes af nio danska skepp, gör att denna drabbning, om ock förlorad, långt ifrån att förminska Wrangels ära, utgör en af de utmärktaste ljuspunkter i raden af hans hjeltebedrifter. Sex af de holländska skeppen voro dels skjutna i sank, dels uppbrända.

I det följande året beviste sig Wrangel herre öfver sjön genom eröfringen af de danska öarna Laaland, Langeland, Falster och Möen. På Fyen hade emellertid en öfverlägsen styrka af österrikiska, polska och brandenburgska troppar slagit hela den svenska härskaran, af hvilken 2000 man stupat och 3000 blifvit tillfångatagne. Deröfver hämnades Wrangel genom en seger öfver den brandenburgska flottan, som af Churfursten sjelf anfördes, hvarefter han begaf sig åt pommerska kusten, för att upphäfva belägringen af Wolgast.

Denna tjenst åt det land, hvars styresman han var, blef hans sista bedrift i detta krig, som efter Konungens död slutades genom freden i Köpenhamn. Om hans fortfarande vård om denna provins vittnar den landtdag, han med dess Ständer höll två år derefter, och den hyllning, han på Konungens vägnar af dem emottog. Under hans närmaste tillsyn stod äfven det bremiska landet, der en ny orolighet uppstod af den anledning, att hufvudstaden Bremen ville såsom en fri Riks-

stad undandraga sig det svenska väldet och erkänna blott Kejsaren för sitt öfverhufvud. Wrangel måste med en härsmakt tvinga de trotsiga borgarne till den lydnad, hvartill de genom Westfaliska freden blifvit förbundne.

Vid samma tid uppehöll sig Drottning Christina för andra gången i Hamburg. Wrangel uppvaktade henne der och deltog i de poetiska lustbarheter, hon tillställde. Ibland dem var en operamaskerad, hvars ämne var taget ur Tassos *befriade Jerusalem*. Prinsessan Charlotta af Sachsen Lauenburg föreställde Armida. Christina sjelf var blott en slafvinna, men i guldkedjor. Äfven Wrangel och hans Grefvinna spelte deri, jemte Königsmark, Landtgrefven af Hessen, med flera. Dansen, som följde på skådespelet, begyntes af Drottningen med Wrangel, som då var i sitt 54 år, men ännu synes hafva bibehållit det ridderliga behag, hvarmed han 20 år förut intagit henne. Dock behöfver man ej derifrån härleda det företräde, hon gaf den svenska hjelten framför de tyska furstarne.

Det var för honom en ny utmärkelse, då Drottningen betalte hans uppvaktning med ett besök i Stade. Också betygade han för henne sin erkänsla och vördnad, icke blott med ett präktigt fyrverkeri och en kostumerad bal, utan ock med en parad af 11,000 man till häst och fot, hvarvid

det roade Drottningen att sjelf föra befälet. Hon hade dock till en del glömt hvad hon i sin ungdom lärt af exercisen, så att Wrangel måste leende rätta ett och annat misstag.

Dessa nöjen, om de ock förströdde Wrangels ännu icke föråldrade sinne, kunde dock icke motväga de bekymmer och ledsamheter, som det bremiska oväsendet honom ådrog. Hvad till dess dämpande vidtogs, kostade riket mer än det ansågs värdt; och det lades Wrangel till last, att han ännu, sedan det var vunnet, på stället qvarhöll ett helt års tid den dit samlade krigsstyrkan. Utan tvifvel fann han det nödigt, för att fullkomligen trygga Sveriges besittning af denna oroliga stad, af hvilken äfven landet retades till missnöje. Men han beskylldes för egennytta och öfvermod och hotades med offentligt åtal. Den afund, som strör sina törnen på ärans och lyckans väg, hade länge önskat det tillfälle, som den nu syntes hafva funnit, att förödmjuka honom just vid slutet af hans lysande bana. Men vid sin hemkomst beviste han inför regeringen falskheten af de honom gjorda tillmälen och intog sitt rum ibland Konungens förmyndare med den sällsynta ära att vara dertill berättigad först som Riksmarsk och sedan som Riksamiral, och att hafva uppnått dessa höga embeten genom förtjenster, svarande emot dem båda.

Lyckligast för Wrangel skulle det i mer än ett afseende varit, om han nu fått hvila på sin rika lagerskörd; men då Carl XI, vid sitt anträde till regeringen, fann sig invecklad i ett vidt utseende krig, behöfde han till Pommerns försvar emot Brandenburg den enda, som återstod af trettiårakrigets fältherrar. Wrangel, ehuru gammal och sjuk, måste ännu en gång beträda den bana, han med så mycken ära lemnat. Den olyckliga träffningen vid Rathenow och det ännu mer beklagliga nederlaget vid Fehrbellin kunna väl icke på honom, såsom under dem frånvarande, kasta någon skugga; men det sårade hans fosterlandskänsla, att han ej mäktat hindra denna förnedring af de svenska vapnen. Helst hade han önskat att få anföra svenska flottan, hvars under Creutz, som ifrån en stol i Hof-Rätten blifvit kallad att emottaga Amiralsstafven, vid Öland lidna nederlag han bittert beklagade och endast en månad öfverlefde.

Vid underrättelsen, att några af de skingrade skeppen räddat sig i en pommersk hamn, hade han ifrån sin egendom Spiker på ön Rügen begifvit sig dit, oaktadt sitt sjukliga tillstånd, för att taga dem i ögonsigte. Dels af resan, dels af sorg och bekymmer öfver Konungens och rikets vådliga ställning, förvärrades hans sjukdom, så att han ef-

ter sin återkomst till sin egendom afled i sitt 63 år, den 24 Juni 1676.

Då han ännu var yngling, men redan General-Major, hade han förlofvat sig med Fröken Anna Margareta von Haugwitz i Erkestiftet Magdeburg. Som hon hvarken var rik eller af en mycket förnäm slägt, väckte det icke blott hans faders missnöje, utan ock mångas undran på en tid, då svenska Generaler gifte sig med tyska Prinsessör. Emellertid gick bröllopet för sig, mellan det att brudgummen, som från Böhmen återvändt till Sachsen (1640), rörde sig i fält med sin vanliga verksamhet. Vid det första barnets dop året derpå voro bland andra Landtgrefvinnan af Hessen och tvenne Hertigar af Braunschweig faddrar. Af hans 5 söner öfverlefde honom ingen. Genom den äldsta af hans 4 döttrar, Margareta Juliana, som trädde i äktenskap med Grefve Nils Brahe, son till den tappre af samma namn, som stupat vid Lützen, kom Skokloster jemte andra Wrangelska gods i Brahe-ättens besittning.

Lika begåfvad af naturen som af lyckan, förenade Carl Gustaf Wrangel med en reslig växt ett manligt mod, med ädla anletsdrag ridderliga dygder, med lifliga ögon ett skarpt förstånd, med en välljudande röst ett behagligt sätt att tala och skicka sig. Han kunde uttrycka sig på flera språk

och ägde goda kunskaper i synnerhet i de vetenskapsgrenar, som egna en krigsman.

Man har lagt honom till last yppighet och fåfänga. Men det sköna bruk han gjorde af sin rikedom tjenar ännu till landets prydnad. För sin egen ära behöfde han ej den prakt, som honom omgaf. Det var utan tvifvel hans tänkesätt, som uttrycktes i en öfver honom i hans lifstid slagen skådepenning med inskrift: *Non est mortale quod opto:* ej dödeligt är hvad jag åtrår.

ctten-

, och

f sin

r sin

onom

som

lagen

quod